

OAMENI DE SEAMA

POMPILIU CARAIOAN

IOAN CREANGĂ

EDITURA TINERETULUI

OAMENI DE SEAMĂ

POMPILIU CARAIOAN

IOAN CREANGĂ

1955

· EDITURA TINERETULUI ·

I. Creangă in 1877

„Invățătorii și profesorii trebuie să cultive mîndria națională pentru tradițiile revoluționare, progresiste ale poporului nostru, interesul și dragostea pentru opera lui Nicolae Bălcescu, Victor Babeș, Gheorghe Marinescu, Aurel Vlaicu, pentru operele realiste ale unor scriitori și artiști ca Mihail Eminescu, Ion Luca Caragiale, Ion Creangă, Gheorghe Coșbuc, Teodor Aman, Nicolae Grigorescu“.

GH. GHEORGHIU-DEJ

(din „Cuvîntare rostită la Congresul
Invățătorilor din R.P.R.“, 1952).

CAPITOLUL INTII

RĂZĂȘIA FĂRĂ PĂMÎNT

„Căci trebuie să vă spun că la Humulești torc și fetele și băieții, și femeile și bărbații; și se fac multe giguri de sumani și lăi și de noaten, care se vînd și pănură și cusute; și acolo pe loc, la negustori armeni — veniți înadins din alte tîrguri: Focșani, Bacău, Roman, Tîrgu-Frumos și de pe aiurea — precum și pe la iarmaroace în toate părțile. Cu asta se hrănesc mai mult humuleștenii, răzăși fără pămînturi, și cu negustoria din picioare...”

I. Creangă

Satul Humulești, unde vedea lumina Ioan Creangă, era așezat „din tîrg drept peste apa Neamțului“, despărțindu-se de Tîrgul-Neamț numai prin pîrîul Ozanei „cea frumos curgătoare și limpede ca cristalul, în care se oglindește cu mîhnire Cetatea Neamțului, de-atîtea veacuri“. Creangă era mîndru că Humuleștiul „nu-i un sat lăaturalnic, mocnit și lipsit de priveliștea lumii ca alte sate; și locurile care încunjură satul nostru încă-s vrednice de amintire. Din sus de Humulești vin Vinătorii Neamțului, cu sămînță de oameni de aceia care s-au hărțuit odinioară cu Sobietzki,

craiul polonilor. Și mai din sus, mănăstirile Secul și Neamțul, altădată fala bisericii române și a doua vistierie a Moldovei. Din jos vin satele Boiștea și Ghindăoanii, care înjugă numai boi ungurești la carăle lor ; unde plugurile rămân singurele pe brazdă în țarină cu săptămânile, prisăcile fără prisăcar, holdele fără jitar și nime nu se atinge de ele ; iar oamenii din aceste sate nu știu ce-i judecata. Aproape de Boiște vine satul Blebea, care mai mult de jumătate, după ce-și scapă căciula pe baltă, zice : Să fie de sufletul tatei ! Înspre apus-miazăzi, vin mănăstirile : Agapia cea tănuită de lume ; Varaticul, unde și-a petrecut viața Brîncoveanca cea bogată și milostivă, și satele Filioara, hățașul căprioarelor cu sprîncene scăpate din mănăstire, Bălțăteștii cei plini de salamură, și Ceahlăieștii, Topolița și Ocea, care alungă cioara cu perja-n gură tocmai dincolo peste hotar ; iar spre crivăț, peste Ozană, vine Tîrgul Neamțului, cu mahalalele : Pometea de sub dealul Cociorva, unde la toată casa este livadă mare ; Țuțuenii veniți din Ardeal, care mănîncă slănina rîncedă, se țin de coada oilor, lucrează lînă și sînt vestiți pentru teascurile de făcut oloi ; și Condrenii cu morile de pe Nemțișor și piuăle de făcut sumani. Iar deasupra Condrenilor, pe vîrfurile unui deal nalt și plin de tihărai, se află vestita Cetatea Neamțului, îngrădită cu pustiiu, acoperită cu fulger, locuită vara de vitele fugărite de strechie, și străjuită de ceucele și vîndereii care au găsit-o bună de făcut cuiburi într-însa...”

Așezat la drumul dintre capitala Moldovei și bogatele mănăstiri și cetăți din munții fermecători ai Neamțului, satul acesta va fi mereu deschis înnoirilor istorice și oamenii lui se vor adapta cu ușurință tuturor schimbărilor. Căci drumurile mult umblate cer ele singure celor ce locuiesc pe aproape un anume fel de viață și un corespunzător mod de a gândi și a simți.

Și Creangă ține să arate că „humuleștenii nu-s trăiți ca în bîrlogul ursului, ci au fericirea de a vedea lume de toată mîna.” Cu mîndrie își amintește el acel mereu frămînt de oameni care treceau prin satul lui. „Cîți domnitori și mitropoliți s-au rînduit

la scaunul Moldovei, de cînd e țara asta, au trebuit să treacă măcar o dată prin Humulești spre mănăstiri. Apoi unde pui cecalaltă lume care s-a purtat prin satul nostru, și tot lume mai mult bogată și aleasă : mă rog, la mănăstirea Neamțului : icoană făcătoare de minuni, casă de nebuni, hram de Ispas și iarmaroc în tîrg, tot atunci ; apoi tot pe aici treacă spre iarmaroace : la Peatră de Duminica Mare și la Folticeni de Sînt-Ilie ; la Secu, hram de Tăierea capului Sf. Ioan Botezătorul ; la Agapia-n deal, hram de Schimbarea la Față ; la Agapia-n vale, hram de Sfinții Voievozi ; și la Varaticu, hram de Sîntă Măria Mare ; lume și iar lume ! Și cîte tîrnosiri și sfințiri de biserici din nou ; și cîte soboare și revizii de fețe bisericesti și politicești ; și cîți străini din toată lumea, și cîte inimi purtate de dor, și cîte suflete zdrobite, și rătăcite n-au trecut prin satul nostru spre mănăstiri ? Lume, lumé și iar lume ! Și cîte oștiri străine, și o droaie de cătane călări, tot nemți de cei mari, îmbrăcați numai în fir, au trecut în vremea copilăriei mele cu săbiile scoase prin Humulești, spre mănăstirile de maice...”

Cît privește Humuleștiul lui, Creangă îl arată ca fiind „sat mare și vesel, împărțit în trei părți care se țin tot de una : Vatra Satului, Delenii și Bejenii. Ș-apoi Humuleștii și pe vremea aceea nu erau numai așa, un sat de oameni fără căpății, ci sat vechi răzășesc, întemeiet în toată puterea cuvîntului : cu gospodari tot unul și unul ; cu flăcăi voinici și fete mîndre, care știau a învîrți și hora, dar și suveica, de vuia satul de vatale în toate părțile...” În această descripție făcută satului natal, este o notație care a scăpat neobservată de cercetătorii lui Creangă, dar care are o însemnătate capitală pentru viața și opera scriitorului — și anume aceea că Humuleștiul era un „sat vechi răzășesc”. Creangă descindea, prin urmare, din lumea țăranilor liberi, cu o viață și o mentalitate specifică de care n-a putut rămîne străină opera lui. Scriitorul însuși este un soi de moș Ion Roată humuleștean, iar moșul acela era răzăș. Cuvintele „amar-nic m-a lovit în avere și în cinste” pot fi foarte bine

ale lui Ion Roată ca și ale lui Creangă, — cum și această jeluire către Vodă Cuza împotriva boierului : „Și cu rînduiala asta, Măria Ta, în cîțiva ani de zile m-au calicit cu desăvîrșire, și mi-a rădicat și cîntea, care pentru mine a fost cel mai scump lucru !“ Lui Creangă îi plăcea să se mîndrească cu „răzășia“ lui. Și pe drept cuvînt, răzășia era temei de mîndrie. Căci răzășul nu era iobag, clăcaș, nu era supus nici boierului, nici mănăstirii, ci era țaran liber, care privea uneori cu durere la frații lui iobagi, dar totdeauna cu fruntea semeață către boieri.

Prin anii 1880—1881, cînd el scria acestea, unii intelectuali moldoveni, ridicați din rîndurile țărănimii, nu vedeau altă cale pentru ieșirea din mizerie și suferință a țăranilor, decît întoarcerea la răzășia de altădată. Din *Amintiri*, ca și din alte locuri, se vede însă că răzășia humuleșteană era altceva decît aceea a lui Ion Roată, humuleștenii fiind „răzăși fără pămînturi“. Cum scriitorul și documentele vorbesc aceeași limbă despre „răzășii fără pămînturi“, lucrul se cere crezut. Numai că expresia „răzăși fără pămînturi“ conține un non sens : nu există răzăși fără pămînt, deoarece ori sînt răzăși, și atunci au pămînturi, ori nu au pămînturi și atunci nu mai sînt răzăși. Situația economico-socială a răzășului o dă nu titlul, ci pămîntul. Răzășii care și-au pierdut pămîntul, pot fi în cel mai bun caz țărani liberi dijmași și în cel mai rău caz clăcași (iobagi, rumîni), adică țărani aserviți unui stăpîn cu drepturi de nobil feudal, fie domn, fie boier, fie mănăstire.

Un document din 1820 scrie despre humuleșteni că „șăd pe moșia mănăstirii Neamț, loc de cîmp, chiver-niseala lor munca cu mîinile ; să hrănesc și pe alte moșii streine, neavînd loc cu îndestulare ; starea lor proastă“. Așadar, chiar dacă humuleștenii au fost odată răzăși, ei și-au pierdut această însușire, încăpînd în mîinile hrăpărețe ale călugărilor de la mănăstirea Neamț, care le-au furat pămînturile. Oamenii au ajuns „răzăși fără pămînt“, adică țărani liberi, datorî a plăti birul obișnuit ; dacă aveau nevoie să facă agricultură, pentru hrana lor, foștii răzăși luau

în dijmă pămînt, fie de la mănăstiri, fie de la boierii din jur ori din alte sate. La acest dureros eveniment din istoria satului Humulești — care de altfel este istoria multor sate — se referă următoarele cuvinte din *Amintirile* lui Creangă : „...în locul bisericii Sfîntului Lazăr, fusese altă biserică de lemn, al cărei hram era Sfîntul Dimitrie, făcută și înzestrată cu moșie de Vasile Lupu Voievod, ca și cea de la noi din Humulești. Însă mănăstirea Neamțului, bună mehenge, cînd a făcut spitalul din Tîrgul Neamțului, face și biserica Sfîntului Dumitru de piatră, îi schimbă hramul numind-o Sfîntul Lazăr, o închide cu zid în cuprinsul spitalului, și hramul Sfîntului Dumitru l-a pus la paraclisul de la spital ; iar moșia preuților *a păpat-o ca și pe moșia Humuleștii*“ (sublinierea mea — P.C.). Din „răzășia“ humuleștenilor, n-au rămas decît urme, — unele ușor de recunoscut chiar în geografia satului, altele în mentalitatea oamenilor.

O trăsătură importantă a mentalității răzășilor și moșnenilor era puternica lor dorință de libertate, care de altfel se sprijinea pe relativa lor bunăstare și independență economică. Această dorință de libertate s-a dezvoltat mai ales în lupta mereu mai grea dusă de satele răzășești și moșnenești împotriva boierilor și mănăstirilor care voiau să le clăcăsească ; firește, cu atît mai puternică a devenit ea după ce boierii sau mănăstirile izbuteau să subjuge obștiile de țărani liberi, furîndu-le pămînturile.

Humuleștenii n-au avut de-a face cu boierii, ci cu călugării de la mănăstirea Neamț, care au fost pentru ei ceea ce erau boierii pentru satele clăcășești de pe latifundiile boierești. Foștii răzăși n-au suferit niciodată pe „boaitele“ monahale și în Humulești s-a născut o adîncă ură și un dispreț nelimitat față de călugări și față de cler în general.

Fiindcă răzășii și foștii răzăși se războiau cu boierii și călugării hrăpăreți și nu cu domnii țării, care de fapt erau adesea feudali tot așa de cruzi ca și boierii și călugării, țăranii credeau cu tărie în ajutorul domnilor. Cultul monarhiei a slăbit în satele răzășești sau foste răzășești, abia tîrziu, cînd oamenii au în-

ceput să înțeleagă că domnii nu le sînt mai favorabili decît boierii și călugării. Dar pînă atunci, răzășii și foștii răzăși apelau mereu la bunăvoința domnilor în lupta împotriva boierilor.

Xenofobia a fost de asemenea o trăsătură a mentalității răzășilor. În vechea obște a satului de răzăși nu putea intra nimeni, după cum din ea nu putea ieși nimeni, satul fiind o comuniune de gospodării care dețineau în devălmășie pămîntul ; orice „străin“, orice „venetic“ — fie român, fie de alt neam — care pătrundea în obște putea amenința întreaga obște cu dizolvarea și xenofobia era o formă de apărare a integrității și a însăși existenței satului răzășesc. Dacă cineva dintre răzăși voia să iasă din obște, atunci el simula moartea, în felul următor : cineva din afară, care voia să se substituie dreptului răzășului în cauză, intra în obște printr-un fel de naștere fictivă, în locul răzășului care prin plecarea lui murea de asemenea fictiv. Obștea putea da în folosință cuiva — fie individual, fie în grup — unele bunuri, mai ales pășuni, pentru care primea bani ; dar „chiriașul“ rămînea chiriaș și nu putea intra în obște. (Mai tîrziu, acești „chiriași“, pretextînd că au fost de ajutor satului de răzăși, au pretins să intre în obște, cu drepturi egale celor ale răzășilor ; uneori au izbutit, alteori nu.) Este de la sine înțeles că xenofobia foștilor răzăși a putut adesea fi deviată către naționalism și șovinism de către burghezie.

Dorinței de libertate, anticlericalismului, monarhismului și xenofobiei, trebuie alăturată mîndria propriei satelor de răzăși sau de foști răzăși ; răzășii fiind țărani liberi, priveau cu compasiune dar cam de sus pe țărani neliberi (clăcașii), deși adesea luptînd pentru drepturile lor, luptau și pentru drepturile țărănimii iobage ; în același timp, răzășii nutreau un adînc dispreț față de boieri. Această mîndrie avea cele mai diverse forme de manifestare : înțelegere compătimitoare pentru clăcași, prefăcută religiozitate față de preoți și călugări, simulată smerenie și prostie în fața boierilor și în genere în fața stăpînirii, glumă cu subînțelesuri tăioase și amenințătoare ș. a.

Aceste trăsături ale mentalității humuleștenilor sînt doar urmele răzășiei lor ; ele au dăinuît mult timp după ce Humuleștiul a pierdut răzășia, fiindcă conștiința oamenilor se transformă mai încet decît condițiile lor materiale de viață.

Majoritatea satelor răzășești care au încăput în mîinile boierilor și călugărilor ajungeau pînă la urmă sate clăcășești, de iobagi. Humuleștiul n-a avut această soartă, pentru că tendința de clăcășire a satelor răzășești a fost deviată, la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, de un alt proces economico-social contrar : dezvoltarea tîrgurilor. În acea epocă, domnii, boierii și mănăstirile au dat un mare impuls tîrgurilor, acestea aducîndu-le venituri substanțiale. Au apărut în toată Moldova nenumărate tîrguri noi. Unele se fixau în cuprinsul așezărilor clăcășești ; pentru clăcași, tîrgul însemna o serioasă ușurare a condițiilor de viață, fiindcă „tîrgoveții“ obțineau „slobozenia“. Cînd tîrgurile se creau la marginea satelor răzășești, ele contribuiau la dizolvarea vechilor obștii răzășești și la atragerea acelor sate în producția de mărfuri pentru piață. Tîrgul stabilit lîngă satele răzășești care evoluau către starea clăcășească (așa cum era cazul Humuleștiului), intervenea adînc în existența satelor, dizolvînd rapid resturile economico-sociale ale vechilor obștii răzășești, împiedicînd transformarea foștilor răzăși în țărani clăcași și dîndu-le oarecare independență economică prin valorificarea în piață a produselor industriei casnice și prin comerț. Creangă își va aminti de acest fenomen pe care de altfel îl consemnează cu multă precizie. „Căci trebuie să vă spun — scria el — că la Humulești torc și fetele și băieții, și femeile și bărbații ; și se fac multe giguri de sumani, și lăi și de noaten, care se vînd și pănură și cusute ; și acolo pe loc, la negustori armeni — veniți înadins din alte tîrguri : Focșani, Bacău, Roman, Tîrgul-Frumos și de pe aiurea — precum și pe la iarmaroace în toate părțile. Cu asta se hrănesc mai mult humuleștenii, răzăși fără pămînturi, și cu negustoria din picioare : vite, cai, porci, oi, brînză, lînă, oloi, sare și făină de păpușoi ; sumane : mari,

genunchere și sârdace ; ițari, bernevici, cămeșoaie, lăicere și scorțuri înflorite ; ștergare de burangic alese și alte lucruri, ce se duceau luna în târg de vânzare, sau joia pe la mănăstirile de maice, cărora le vine cam peste mînă târgul.“ Dintr-un sat de răzăși, Humuleștiul se transformă într-un sat de țărani liberi dijmași pe moșia mănăstirii, care se apucă de alte rosturi decît acelea ale răzășilor : mică industrie casnică producătoare pentru piață, comerț, cărăușie, munca pămîntului scăzînd în importanță pentru ei. Acest proces a fost ajutat și de venirea din Transilvania a unor mari mase de „ungureni“, cum li se spunea romînilor din Ungaria. Prin 1870 și ceva, se petrec pe aceste meleaguri masive emigrări și imigrări. Domnii Moldovei, temîndu-se de depopulare, au deschis larg hotarele țării. Mihai Șutu, bunăoară, dă mari avantaje „sloboziilor“, adică acelor sate întemeiate aici de coloniști veniți, în majoritatea cazurilor, de peste hotare. Din Transilvania vin mase de țărani, fugiți de acolo atît din cauza persecuțiilor religioase, cît mai cu seamă din cauza grelelor condiții de viață. Așezarea „ungurenilor“ în marginea satului Humulești — probabil în cătunul Bejeni — a grăbit transformarea satului însuși, căci ungurenii, neavînd pămînturi aici, s-au apucat mai ales de comerț. Treptat, ei s-au integrat satului de foști răzăși, dar și aceștia s-au deprins cu felul de viață al celor veniți. „Băștinașii“ și „veneticii“ se înțelegeau după străvechiul obicei al pămîntului. Traiul greu și mai ales lupta cu mănăstirea i-a unit și mai mult. Căci mănăstirea invoca diferite hotărîri ale domnului Moldovei, ca aceea din 1738 a lui Constantin Mavrocordat, care spunea că „Oamenii ce vor șede pe moșii mănăstirești, nefiind vecini (clăcași, n. n.) să fie datori a face de om douăsprezece zile într-un an și dijmă să dea ; iar vecinii mănăstirești să dea după obicei.“ Desigur, aceste hotărîri nu mai corespundeau noilor situații și humuleștenii, „băștinași“ și „venetici“ deopotrivă, li s-au opus. Foștii răzăși și noii lor tovarăși n-au încetat lupta cu călugării nemțeni. Comerțul le dădea putința să înfrîngă regimul feudal al stăpînirii mănăstirești. Vorba lui

moș Nichifor Coțcariul : „Numai negustorul trăiește din săul său și pe sama lui. Cînd întrebai : pentru ce ?, moș Nichifor răspundea tot glumeț : Pentru că n-are Dumnezeu stăpîn.”

Producția de mărfuri și comerțul erau mijloace prin care humuleștenii izbuteau să iasă cît de cît din exploatarea feudală mănăstirească. Dar și aceste îndeletniciri duc pe de o parte la completa zdrobire a relațiilor sociale din vechiul sat răzășesc, iar pe de altă parte la diferențieri social-economice în masa țăranilor. Incepe să se nască o pătură de îmbogățiți, care tind tot mai mult să exploateze pe ceilalți. Creangă își amintea mai tîrziu că atunci cînd oamenii erau scoși la munci obștești, la repararea drumului bunăoară, „vornicul Nic-a Petricăi, cu paznicul, vătămănu și *cîțiva nespălați de mazili*, se purtau printre oameni de colo pînă colo“, evident fără să muncească laolaltă cu ceilalți.

Apare în mentalitatea humuleștenilor dorința de a evada din asuprirea feudală, prin orice mijloc. Comerțul era unul dintre acestea, dar nu singurul. Clerul avea atunci unele privilegii și mulți humuleșteni își îndreaptă copiii către cariera preotească, pe care o consideră ca o profesie asemănătoare oricărei alteia și lipsită de orice sfîntenie, după cum o vedeau ei înșiși în viața de toate zilele. Acestea erau, însă, căi de „eliberare“ individuală, pe cont propriu, mai bine-zis erau căi de evadare și nicicum de eliberare socială din exploatarea feudală. Tendințele acestea individualiste își fac loc tot mai mult în viața și mentalitatea humuleștenilor și ele sînt, neîndoielnic, o urmare a transformării satului de răzăși în sat de țărani liberi dijmași, producători de mărfuri și negustori.

Aceste particularități ale procesului economico-social petrecut în satul lui Creangă, s-au răsfrînt, cum se vede, în viața și conștiința oamenilor — și de aici se vor răsfrînge mai departe în biografia și creația scriitorului. Căci, prin ascendenții lui, ca și prin în-săși viața lui, Creangă a participat din plin la acest proces.

CAPITOLUL DOI

CREANGĂ, MOLDOVEAN DIN... TRANSILVANIA

„Cînd, am venit... din Ardeal...”

I. Creangă

Felul în care un scriitor — și nu numai un scriitor, dar oricare om — își apreciază ascendenții este adesea foarte semnificativ pentru trăsăturile lui de caracter. Se știe, bunăoară, că bunicul lui I. L. Caragiale a fost bucătar al domnitorului Caragea; cînd Matei, fiul lui Caragiale, era îmbătat de fumuri nobilitare și-și căuta strămoșii printre imagineri aristocrați, scriitorul își arăta cu ironie creștetul turtit, spunîndu-i că acesta-i semnul generațiilor care purtaseră tava cu plăcinte. I. L. Caragiale voia să treacă de plebeu și își întărea afirmațiile ostentative despre originea lui plebeie prin gesturi cu adevărat plebiene, care iritau pe junimiștii subțiri. Creangă voia să apară în fața boierilor ca țaran (și-și demonstra ostentativ „țărănia” prin vorbe și fapte), dar nu un țaran de rînd, ci... de viță nobilă! Infumurare atît de caracteristică răzășilor... Și iată că în *Amintirile* sale, Creangă povestește cu multe amănunte despre strămoșii înnobilați, chiar cînd aceștia nu-i erau rude directe, și parcă se ferește să spună ceva despre rudele mai săracuțe. În realitate, neamul dinspre tată al scriitorului se numea Ciubotariu și era de obîrșie foarte modestă. Numele nu are vreo legătură cu meseria de ciubotar (cizmar) cum s-ar părea, căci niciunul dintre numeroșii humuleșteni care l-au purtat generații de-a rîndul nu a fost ciubotar. Mai curînd

este de presupus că acest nume se trage de la localitatea ardeleană de unde s-au bejenit către Moldova Ciubotarii, localitate care însă n-a fost identificată pînă astăzi — așa cum numele popei Oșlobanu se trăgea de la satul Voslab. Căci Ciubotarii, ca și Oșlobenii, ca și mulți alții, nu erau în Humulești „băștinași“, ci „venetici“, „ungureni“. Ei au venit aici tocmai cînd călugării nemțeni încercau să clăcășească pe foștii răzăși humuleșteni. „Veneticii“ s-au așezat în marginea vechiului sat de foști răzăși și au avut contribuția lor la transformarea acestuia în sat de negustori. În scurt timp, „băștinașii“ și „veneticii“ nu s-au mai deosebit între ei; i-a unit mai ales lupta comună împotriva călugărilor nemțeni, care se dovedeau tot atît de hrăpăreți ca și boierii moldoveni, ca și nemeșii ardeleni. Poate că, totuși, „veneticii“ au avut pentru un timp oarecare o soartă mai bună decît „băștinașii“. Pe atunci, erau călugărițe la mănăstirile Agapia și Văratec multe fiice și văduve ale marilor boieri, care aveau dreptul să țină cîtiva oameni străini, aduși de peste hotare sau din alte sate, pentru a le munci țarinile și grădinile; acești oameni erau, în schimb, scutiți de bir. Călugărițele acestea s-au înțeles cu bejenii „ungureni“, între care erau și strămoșii lui Creangă. Acte din 1820 mărturisesc că între oamenii maicii Casăiana Tacu se număra un Luca Ciubotar, între oamenii maicii Agafia Balș — un Petrea Ciubotariu ș.a.m.d. Acest Petrea Ciubotariu nu era altul decît bunicul scriitorului. Așadar, dinspre tată, Ioan Creangă cobora dintr-o spiță de bejenari hrisovuliți, cum se spunea, adică scutiți de bir. Istoria acestei spițe s-a împletit cu însăși istoria satului Humulești.

Legile scrise și mai ales nescrise ale țării cereau boierilor și mănăstirilor să plătească birul pentru satele pe care le aveau pe pămînturile lor. Humuleștenii își plăteau ei înșiși birul. Numai „ungureni“ nu plăteau; și atunci mănăstirea Neamțului, ca să nu fie păgubită, i-a obligat și pe aceștia la darea birului. Desigur, în astfel de condiții, bejenarii hrisovuliți nu mai puteau sta în Humulești și au încercat

să se tragă către „slobozii“, către satele slobode care nu plăteau biruri. Dar călugărițele nu voiau să-și piardă oamenii și iat-o pe maica Agafia Balș cerînd domnului un hrisov prin care să i se întărească bejenarii ce-i avea. Astfel, în catagrafia¹ din 1831, printre scutelnici apare din nou și Petrea Ciubotariu. În scurtă vreme, însă, bejenarii hrisovuliți au fost obligați să dea birul, împreună cu toți humuleștenii. Dar, de acum, ei se integraseră prea adînc în viața satului ca să mai plece de-aici. În numai cîțiva ani, însuși Petrea ajunge printre fruntașii satului. La 6 decembrie 1838, el iscălește alături de ctitorii bisericii din Humulești: ceea ce înseamnă că a ajutat la refacerea vechiului locaș sau că a donat ceva bisericii. De altfel, Petrea Ciubotariu era și destul de vîrstnic ca să mai poată pleca din sat, așa cum au făcut alți scutelnici, înspăimîntați de plata birului. În 1829, el avea 54 ani, nevasta lui — Acsinia — 50. Catagrafia din acel an îl arată avînd și mulți copii: Vasile, de 20 ani, Ștefan, de 15 ani, Chiriac, de 13 ani, Ecaterina (sau Nastasia) de 20 ani, Ancuța de 14 ani, și Andrei. Petrea Ciubotariu avea deci gospodărie încheată în Humulești; aici, nevasta îi născuse șase copii; viața lui de bejenar a devenit asemenea vieții „băștinașilor“.

Petrea Ciubotariu a murit în Humulești la 10 ianuarie 1846, deci cînd scriitorul avea nouă ani; totuși, lucru curios, Ioan Creangă nu pomeneste nimic în *Amintiri* despre bunicul său, cu atît mai curios cu cît despre celălalt bunic, din partea mamei, care trăia nu în Humulești ci în satul Pipirig, el relatează pe larg și cu multă căldură. El scrie, în schimb, despre unii dintre copiii lui Petrea, Ștefan fiind tatăl scriitorului, iar ceilalți unchi („moși“) ai săi. Dar și de astă dată, el nu-i preocupat de grija întocmirii unui arbore genealogic — de altfel foarte... crengos — ci notează fapte care pun în lumină unele caractere în strînsă legătură cu viața satului.

¹ Catagrafie — recensămînt. (N.R.)

„Vasile, „fratele tatii cel mai mare“, poreclit și Mogorogea¹, s-a însurat cu Maria, vestita „mătușă Mărioara“, și în 1833 au avut un băiat, Ion, tovarăș de joacă în copilărie și coleg, la școala catihetică, a scriitorului. Vasile era om muncitor și, ca și ceilalți humuleșteni, se ocupa cu munca pământului, cultivând mai ales plante industriale (cînepă), și totodată confecționa în casă îmbrăcăminte pe care o vindea la tîrg. El a strîns în scurtă vreme avere și, dintre toți copiii lui Petrea, se pare c-a ajuns cel mai înstărit. Creangă scrie despre el cu acel dispreț ce se potrivește unui îmbogățit. Căci „moș Vasile era un cărpănos și-un pui de zgîrie-brînză, ca și mătușa Mărioara. Vorba ceea: Au tunat și i-au adunat“, cum nota el amintindu-și de pățania cu cireșile. Cărpănoșenia era o trăsătură a firii lui Vasile, neîntîlnită la niciunul din neamul Ciubotarilor și ea apărea cu atît mai odioasă lui Creangă, cu cît în familia lui toți erau oameni cu inimă largă și brațe deschise. Vasile, însă, era mînat de gîndul de a-și face avere; poate nu atît pentru el, cît pentru fiul său. Căci cele văzute și trăite în satul foștilor răzăși humuleșteni îi spuneau că pe Ioan nu-l puteau aștepta zile de fericire. Mentalitatea satului s-a răsfrînt adînc în concepțiile și sentimentele lui Vasile. Disprețul nemărginit față de cler, ca și părerea că a pătrunde în rîndurile clerului e un chip de a scăpa de mizerie (clerul avînd unele privilegii) l-au urmărit toată viața. Impins de aceste gînduri și sentimente, comune multor humuleșteni, el și-a dus fiul la școala catihetică din Fălticeni, ca să-l facă preot și să-l rostuiască în satul lui. Creangă și-l amintea pe moș Vasile vorbind astfel fiului său, pe cînd acesta era coleg cu scriitorul la școala fălticeneană:

„— Ei, ce mai zice Mecetul despre popia voastră? Are gînd să vă deie drumul degrabă? Căci eu, drept să vă spun, m-am săturat de-atîta zdruncen și chel-tuială.

¹ A mogorogi — înseamnă a bodogăni, a mormăi, a face pe supăratul — și porecla se dă de obicei unuia despre care se zice că mereu îi ninge și-i plouă... (N.A.)

— Nu se zice Mecet, ci Catihet, tată, răspunse Ioan rușinat.

— Na, na, na, Măria ta ! parcă astă grijă am eu acum ?... Vorba ceea : Nu-i Tanda și-i Manda ; nu-i tei-belei, ci-i belei-tei... de curmei. Și ce mai atîta încunjur ?... Mecet, Berechet, Pleșcan, cum s-a fi chemînd, Ioane, știu că ne jupește bine, zise moș Vasile. Ș-apoi, cică popa-i cu patru ochi !... Ia mai bine rugați-vă cu toată inima sfîntului Hărașc Nicolai de la Humulești, doar v-a ajuta să vă vedeți popi odată ! Ș-apoi atunci... ați scăpat și voi deasupra nevoii : bir n-aveți a da și havalele nu faceți ; la mese ședeți în capul cinstei și mîncăți tot plăcinte și găini fripte. Iar la urmă vă plătește și dințăritul... Vorba ceea : Picioare de cal, gură de lup, obraz de scoarță și pîn-tece de iapă se cer unui popă, și nu-i mai trebuie altă ceva. Bine-ar fi, doamne iartă-mă, ca fețele bisericеști să fie mai altfel !... dar... veți fi auzit voi că popa are mîna de luat, nu de dat ; el mănîncă și de pe viu și de pe mort. Vedeți cît de bine trăiește Mecetul, fără să muncească din greu ca noi... Numai dă... ; darul se cinstește !... Ioane, eu ți-am și ochit un pot-capic, zise moș Vasile, la pornire. Cată de nu te lăsa pe tînjală ; pune mîna pe afișat mai răpede și vin-acasă : căci Ioana lui Grigoraș Roșu, de la noi, așteaptă cu nerăbdare să-ți fie preuteasă...”

Deci, spița Ciubotarilor se potrivea tot mai mult roatelor de la carul foștilor răzăși humuleșteni. Ciubotarii împrumutau de la humuleșteni nu numai felul de a trăi, dar și felul de a gîndi și a simți.

Chiriac, fratele lui Vasile, se însurase în 1839 cu Catrina, fiica unui Ioan din Băltătești. Ei au avut un fiu, Ioan, care a murit în 1840, în vîrstă de șase luni. De altfel, în anul următor moare și Catrina, așa că omul rămîne văduv la numai doi ani după căsătorie. Creangă își amintea însă de „mătușa Anghilița lui moș Chiriac“, care era „femeie de înțeles“, adică bună și iertătoare. Așadar, Chiriac s-a însurat a doua oară.

Ciubotarii caută să se înrudească strîns cu humuleștenii. Ecaterina sau Nastasia, fiica lui Petrea, se mărită cu humuleșteanul Ioan Cojocariu, „lucrător

de pământ“ cum spune actul vremii, deci tot țaran birnic. Această familie pare să fi avut legături mai adânci cu familia scriitorului; Ioan Cojocariu este chiar nașul lui Ioan Creangă.

Ancuța, cea care în 1829 avea 14 ani, se mărită în 1836 cu un Gheorghe, fiul lui Luca Humă, deci localnic după cum îl arată și numele.

Andrei, „fratele tatii cel mai mic“, se însoară în 1842 cu „mătușa Măriuca“. La acea dată, Andrei era „lucrător de pământ“, adică țaran birnic. Maria era fata diaconului Grigore din satul Grumăzești. Cum își va fi dat diaconul fata după un țaran, nu se lămură decît dacă ginerele izbutise să strîngă ceva avere — ca și frații săi — căutînd să pătrundă în rîndurile clericilor, fie și numai prin rudenie. Cît privește pe „mătușa Măriuca“, era o femeie „din cele care scot mahmurul din om“; ea este aceea care a sculat tot satul pentru o pupăză furată din tei și care-a venit la cumnată-sa Smaranda „c-o falcă-n ceriu și una-n pământ“.

Ștefan, cel care în 1829 avea 15 ani (deci se năcuse în 1814 și chiar în Humulești), era însuși tatăl scriitorului. Ștefan s-a căsătorit cu Smaranda, fata lui David Creangă din Pipirig. Acest David, ca și tot neamul Creangă, era „venetic“ din Transilvania, ca și neamul Ciubotarilor. Iată, așadar, pe scriitorul Ioan Creangă fiind moldovean din... Transilvania, atît după tată cît și după mamă.

Despre rudele din partea mamei sale, Creangă scrie cu multe amănunte și cu destulă căldură. Un biograf cu mai multă fantezie ar putea crede — și probabil nu fără temei — că înseși legăturile părinților lui Creangă erau mai strînse cu spița pipirigeană decît cu aceea humuleșteană. Același biograf, citînd și printre rîndurile *Amintirilor*, ar observa poate că scriitorul menționează unele conflicte între părinții săi și rudele tatălui, ceea ce însemna că Ciubotarii, măcar unii dintre ei nu se aveau prea bine, că unii îmbogățindu-se priveau cam peste umăr pe cei mai săracuți. În fine, același biograf scormonitor ar mai observa poate că în casa lui Ștefan a Petrei cam cînta găina

— cum se spune despre familiile unde cuvîntul hotărîtor îl au nevestele și rudele ei — căci în multe privințe Ștefan cam face ce spune Smaranda și chiar ce spune socrul, tatăl Smarandei. Oricum, acestea sînt presupuneri pe care numai un biograf cu fantazie le poate schița — presupuneri pînă în momentul cînd, cine știe, documentele le vor adevăra ca fapte. Cert este că Nică se aruncă în partea mamei și a rudelor mamei, atît în vîrsta copilăriei cît și mai tîrziu la anii maturității. Și această tragere către pipirigeni va fi avut și alte rădăcini. Pipirigenii erau „privilegiați“, țineau de mica nobilime rurală, iar Ioan Creangă, fiu al unui sat de foști răzăși, era foarte sîmțitor la ranguri... Vestita „mîndrie răzășească“ a contaminat și pe scriitorul nostru. Și iată-l amintindu-și atît de multe și plăcute lucruri despre rudele „privilegiate“ ale mamei...

Satul Pipirig era așezat, ca și Humuleștii, tot pe moșia mănăstirii Neamț. O catagrafie din 1820 mărturisește despre pipirigeni : „Șad pe moșia sfintei mănăstiri Neamț, hrănindu-se pe alte moșii străine. Chiverniseala și alișverișul lor cu vite, lucrul mîinilor. Starea lor de mijloc“. Deci, pipirigenii trăiau atunci mai bine decît humuleștenii. Însă dacă humuleștenii — ajutați de comerț — au început să cunoască treptat o oarecare înflorire economică, pipirigenii au fost mereu tot mai greu asupriți de hrăpăreții călugări nemțeni. „Învoielile“ pipirigenilor cu mănăstirea prevedeau, în august 1841, că fiecare locuitor datorează mănăstirii 210 lei aur pentru lucrul boierescului ! Probabil că „boaitele“ căutau să apese pe pipirigeni ca să compenseze „pierderile“ din alte sate de pe moșiile mănăstirii. Același regim era aplicat desigur și „băști-nașilor“ și „veneticilor“, căci în Pipirig majoritatea locuitorilor o formau „ungurenii“ ; de altfel, chiar de prin 1832 „ungurenii“ scutiți de bir sînt obligați să-l plătească. Între aceștia era și Ioan Creangă, străbunicul scriitorului.

Acest Ioan venise din Transilvania împreună cu frații săi Gheorghe și Ștefan, după răscoala lui Horia — deci prin 1785 — și se stabilise în Pipirig cu ne-

vasta și copiii („...Cînd am venit eu cu tata și cu frații mei Petrea și Vasile și Nică din Ardeal în Pipirig, acum șasezeci de ani trecuți...” povestea prin 1849 David Creangă). El era privilegiat, fie că venise din Transilvania cu o stare mai bună, fie că ocupase o funcție la paza graniței, fie că în familia lui erau unii care aveau funcții bisericești. În 1820, el era menționat „fruntaș”, alături cu fiul său David tot „fruntaș” și de fratele său Gheorghe „mijlocaș”. Peste 11 ani, însă, el era trecut ca nevolnic și scutit de bir, fiind „trecut cu vîrsta”; dar peste un an este găsit în putere și trecut în rînd cu satul la bir. Cît privește pe copiii lui, sînt cele mai diferite date, însă documentar se poate vorbi despre următorii: Vasile, David și Ioan; Petrea — de care amintește David — probabil că murise după venirea în Pipirig și înainte de înregistrarea din 1826. Vasile și David sînt menționați în catagrafia din 1832, ca „feciori de privilegiat”. Mai răsărit între frați a fost însă David. „Fruntaș” în 1820, „pașnic” (probabil un fel de jude) în 1829, apoi „vornic” prin 1849 sînt etichete care nu înseamnă totuși mare lucru. Chiar și clăcașii, nu numai țărani liberi, erau împărțiți în trei categorii: fruntașii (aveau patru boi și o vacă), mijlocașii (aveau doi boi și o vacă) și pâlmașii (care aveau numai o vacă, bineînțeles cînd o aveau). Deci, a fi „fruntaș” nu era chiar a fi un om cu stare materială deosebit de înfloritoare. Cît privește „vornicia”, iarăși nu trebuie să ne facem cine știe ce idei de mărire — oricît s-ar mîndri scriitorul cu titlul bunicului. Vornicul era tot un țăran care avea ca principală sarcină strîngerea birurilor din sat. Mai important este titlul de „fecior de privilegiat”. Numai așa se explică cum a putut el să se însoare cu Anastasia, nepoata vestitului bogătaș mocan Ciubuc Clopotarul. Din această căsătorie rezultă mai mulți copii. Catagrafia din 1829 menționează pe următorii: Smaranda, de 11 ani (deci, născută în 1818), Ioan de 10 ani, Ioana de 8 ani și Maria de 5 ani; după 1829 s-au născut Gheorghe, Vasile și Dumitru. Smaranda se va mărita cu Ștefan sîn Petrea Ciubotariu și din această căsătorie va veni pe

fume scriitorul Ioan Creangă. Ioana se mărită în 1838 cu Ioan, fiul lui Zahei Bucur, naș fiindu-le „cuconul Dumitrachi“ din târgul Pietrii. În 1841 se însoară Ioan, luînd pe Catrina, fiica unui Gavril Vrînceanu, naș fiindu-le „cuconu Iancu“ din Bacău. (După cum se vede, David Creangă căuta cîmetrie cu diferiți „cuconi“, desigur mici boiernași și negustori.) De Maria, nu se știe nimic. Gheorghe va ajunge preot și va fi unul din prietenii de nădejde ai lui Ioan Creangă, scriitorul, care va vorbi cu multă dragoste de „moș Gheorghe“, Vasile se va însura în 1849 cu Maria, fata popii din Borca. Dumitru va fi colegul de școală al scriitorului la Broșteni, unde se vor umple de rîie de la caprele Irinucăi.

Să observăm că în neamul lui Creangă — dinspre mamă — foarte mulți sînt preoți, iar unii dobîndesc ranguri înalte. Explicația poate veni și de acolo că ei se înrudesce — prin Ciubuc Clopotarul — cu vrednicul mitropolit al Moldovei Iacob Stamate, originar tot din Transilvania. E de remarcat apoi că mai toți știu carte și sînt doritori de învățătură. David Creangă, pentru a-l convinge pe ginere-su să-și dea la școală băiatul, îi ține un lung discurs care se învîrtește mai ales în jurul tradiției cărturărești în neam de-a lungul generațiilor, abordînd totodată în mod teoretic necesitatea învățaturii. Căci citim în *Amintiri* : „Cînd am venit... din Ardeal în Pipirig... unde se pomeneau școli ca a lui Baloș în Moldova?“, povestește David Creangă. „Doar la Iași să fi fost așa ceva și la mănăstirea Neamțului, pe vremea lui Mitropolitu' Iacob, care era o leacă de cîmotie cu noi, de pe Ciubuc Clopotarul de la mănăstirea Neamțului, bunicul mîne-ta, Smărăndă, al cărui nume stă scris și astăzi pe clopotul bisericii din Pipirig. Ciubuc Clopotarul tot din Ardeal știa puțină carte, ca și mine... Nu-i rău, măi Ștefane, să știe băietul tău o leacă de carte ; nu numai decît pentru popie, cum chitește Smaranda ; că și popia are multe năcăfale, e greu de purtat. Și decît n-a fi cumsecade, mai bine să nu fie. Dar cartea îți aduce și oarecare mîngîiere. Eu să nu fi știut a citi, de mult aș fi înnebunit, cîte am avut pe capul meu... Din cărți

culegi multă înțelepciune ; și la dreptul vorbind, nu ești numai așa, o vacă de muls pentru fiecare.“ Atît dorința de învățătură cît și aruncarea spre popie, trăsături adînci ale spiței Creangă, vor caracteriza și pe Smaranda, mama scriitorului.

Aceste însușiri nu se întîlnesc în spița Ciubotarilor, deși se pare că unii dintre ei n-au fost analfabeți. Deosebirea între nivelul de cultură al Ciubotarilor și acela al neamului Creangă își are temeiuri materiale. Înrudirea cu mitropolitul Iacob Stamate, la origină răzăș și el, dovedește starea economică mai bună a „veneticilor“ transilvăneni și, după venirea în Moldova, va fi una din pîrghiile sporirii bogăției lor într-o vreme. Cu mitropolitul, se înrudeau ei prin acel Ciubuc Clopotarul, și poate, și prin acel „moș Dediu din Vînători“ cumetrît de voievodul țării. Mîna dreaptă a domnului, mitropolitul va fi intervenit pe lîngă acesta pentru căpătuirea rudelor. În *Moș Nichifor Coțcariul*, citim următoarele rînduri semnificative : „Moș Nichifor nu-i o închipuire din povești, ci e un om ca toți oamenii ; el a fost odată, cînd a fost, trăitor în mahalaua Țuțuenii din Tîrgul Neamțului, dinspre satul Vînătorii Neamțului. Cam pe vremea aceea trăia moș Nichifor în Țuțueni, pe cînd bunicul bunicului meu fusese cimpoiăș la cumătria lui moș Dediu din Vînători, fiind cumătru mare Ciubăr-Vodă, căruia moș Dediu i-a dăruit patruzeci și nouă de mioare oacheșe numai de cîte un ochi : iară popă, unchiul unchiului mamei mele, Ciubuc Clopotarul de la mănăstirea Neamțului, care făcuse un clopot mare la acea mănăstire, cu cheltuiala lui, și avea dragoste să-l tragă singur la sărbători mari ; pentru aceea îi și ziceau Clopotarul.“ Ca să te cumetrești cu Vodă, nu era lucru în putința oricui — și acel Dediu, care făcea domnului daruri atît de mari, va fi fost un mocan bogat, un crescător de oi capabil să primească la rîndu-i privilegii de la domnie. Aceeași stare materială va fi avut Ciubuc Clopotarul. Despre el povestește David Creangă : „Ciubuc Clopotarul tot din Ardeal știa puțină carte, ca și mine ; și apoi a pribegit de-acolo, ca și noi ; s-a tras cu bucatele încoace ca și moș Dediu

din Vînători și alți mocani, din pricina papistășiei mai mult, pe cît știu eu. Și atît era de cuprins, de s-au umplut munții : Hălăuca, Peatra lui Iepure, Bărnariul, Cotnărelul și Boampele, pînă dincolo peste Pătru-Vodă, de turmele și tamazlîcurile lui. Și se pomeneste că Ciubuc era om de omenie ; fiecare oaspe ce trăgea la odaia lui era primit cu dragă inimă și ospătat cu îndestulare. Și se dusesese vestea în toate părțile despre bunătatea și bogăția sa. Pînă și Vodă ci-c-ar fi tras odată în gazdă la Ciubuc, și întrebîndu-l cu cine mai ține atîta amar de bucate, el ar fi răspuns : Cu cei slabi de minte și tari de vîrtute, Măria Ta. Atunci Vodă nu s-a putut stăpîni de mirare, spuind : Ia, aista-i om, zic și eu ; de-ar fi mulți ca dînsul în domnia mea, puțină lipsă ar duce țara la nevoi ! Și l-a bătut Vodă cu mîna pe umăr, zicîndu-i : Moșule, să știi că de azi înainte ești omul meu, și la domnie ți-i deschisă ușa orișicînd. Și de atunci i-a mers lui Ciubuc numele de *omul lui Vodă*, încît și pînă astăzi un deal în partea despre Plotunul, unde era mai mult așezarea lui Ciubuc, se cheamă *Dealul Omului*... Ciubuc mocanul... neavînd femeie nici copii, ce i-a venit mai tîrziu, de evlavie cea multă ce avea, sau din alte împrejurări, a închinat toată averea sa mănăstirii Neamțului și el s-a călugărit mai cu toți haidăii lui, făcînd multe pomeniri cît a fost în viață...” Și acel moș Dediu din Vînători și acest Ciubuc Clopotarul erau, deci, mocani foarte bogați, care puteau umple munții cu oile lor. Acolo, în Transilvania, mocanii duceau o viață care, datorită documentelor, ne este destul de bine cunoscută. Prin secolul al XVII-lea, păstorii romîni trăiau în fundul văilor ca în niște republici mici, separați și izolați de ceilalți locuitori ai Ardealului. Ei erau slobozi și mergeau la stăpînii de moșii (de care aparțineau *de jure*) doar cînd voiau să se căsătorească — fiindcă numai acești stăpîni aveau dreptul de a-i căsători —, și o dată pe an, cînd făceau socoteala oilor primite și a produselor lor. De ziua Sfîntului Dumitru, toamna, ei plecau cu oile la iernat, peste Carpați, spre cîmpiile Dunării și ale Prutului, iar de ziua Sfîntului

Gheorghe, primăvara, se întorceau în văile lor. Nemeșii aveau mari venituri de pe urma păstoritului și de aceea stăpînirea acorda protecție deosebită oieritului. Mocanii stăpîni ai unor uriașe turme erau putrezi de bogați, zideau biserici și mănăstiri și făceau danii vestite. La sfîrșitul secolului al XVIII-lea, mulți dintre ei au emigrat cu tot avutul în Moldova și Țara Romînească. Așa au venit „moș Dediu“, Ciubuc Clopotarul, Ioan Creangă cel bătrîn și mulți alții. Dar și pe-atunci nu se putea cutreiera țara în lung și-n lat fără a da seamă nimănui. În calea lor, mocanii întîlneau sate răzășești sau sate de clăcași și aveau a se ciocni de răzeși, de boieri, de mănăstiri sau de domn, stăpînitorii acelor sate. Certurile între mocani și „băștinașii“ acestor sate luau adesea formele cele mai violente (bătăi, ucideri, rețineri de oi pentru stricăciunea adusă culturilor, furt de cereale de către ciobani etc.), și în literatura noastră folclorică motivul dușmăniei între „mocani“ și „cojani“ este unul din cele mai frecvente. În multe documente vechi se vorbește de măsurile ce trebuiesc luate pentru apărarea ogoarelor de trecerea pe-acolo a turmelor și despre îndatoririle păstorilor față de satele pe unde mergeau — bunăoară ca în acest act din 1775, care mărturisește: „...unde or vrea să-și ție oile să nu le ție în silă pe moșia nimănuia, ci în tocmeală și cu învoială cu stăpînul moșiei să puie oile, iar pe unde or trece, în trecătoare ferind țarinile, de loc slobod să nu fie opriți, iar, făcînd stricăciune, să plătească și să și pedepsească“. Cum au putut, atunci, acești mocani să se așeze cu uriașele lor turme în satele nemțene? În ce-i privește pe cei veniți în Humulești — Ciubotarii și alții — lucrurile sînt mai simple. Ei nu erau atît de bogați, și foștii răzăși i-au putut primi, făcîndu-le loc în vatra satului („Bejenii“). Dar cei veniți în Pipirig emigrau cu mii de oi care umpleau atîția munți! Desigur că Dediu și Ciubuc au primit din partea domnului unele privilegii, poate și prin mijlocirea mitropolitului Iacob Stamate, ruda lor. Și la noi a funcționat secole de-a rîndul obiceiul feudal al „daniei“ pentru servicii aduse țării și domnului:

acesta (care avea *dominium eminens* asupra întregului teritoriu al țării) putea face „danie“ cuiva — fie țăran liber, fie boier — unele părți de sat sau chiar sate și moșii întregi, cel astfel dăruit devenind „slugă“ domnului, „omul domnului“ și bucurându-se, în consecință, de anumite privilegii. Despre Ciubuc Clopotarul se vede chiar din *Amintiri* că a fost „omul lui vodă“, — de unde se poate înțelege că el a primit privilegii de la domn. Dealul Plotunul, din cuprinsul satului Pipirig, unde se stabilise Ciubuc, va fi fost făcut „danie“ acestuia; pe deasupra, Ciubuc va fi primit privilegiul de a-și paște oile pe munții arătați pe nume de David Creangă. „Dania“ se transmitea din tată-n fiu, iar dacă cel dăruit nu avea urmași, el o putea închina unei mănăstiri sau — la moartea lui — revenea din nou domnului. Ciubuc, „neavînd nici femeie nici copii“, și-a închinat dania către mănăstirea Neamț, poate și la îndemnul mitropolitului Iacob Stamate, iar pînă la urmă s-a călugărit el însuși, împreună cu oamenii săi. Așa va fi încăput satul Pipirig mai întîi în mîna lui Ciubuc, apoi de la acesta, în stăpînirea mănăstirii Neamț.

Dacă acest Ciubuc a fost om așa de bogat, nu înseamnă că rudele sale din spița lui Creangă îi erau asemenea. În catagrafia din 1820, după cum am văzut, unii din neamul Creangă erau „fruntași“, alții „mijlocași“ adică în cel mai bun caz țărani liberi dar fără multă avere. Mai înstărită era spița lui Creangă — dar numai în comparație cu aceea a Ciubotarilor. Cum a putut, atunci, ca un Ștefan sîn Petrea Ciubotariu, fiu de băjenar hrisovulit, să ceară de nevastă pe Smaranda, fata vornicului David Creangă din Pipirig, rudă atîtor fețe înalte? Căci, după cum am văzut, vornicul căuta să-și căpătuiască copiii. Nu era nici o fericire să-ți dai fata după un oarecare Ștefan din Humulești, care umbla „cu cotul subsuoară“ ori făcea negoț pe picioare. Dacă nu va fi fost vreun alt motiv, necunoscut, — cîntea, priceperea, hărnicia și la urma urmei negustoria lui Ștefan vor fi avut în ochii vornicului mai multă trecere decît altă avere. Și vornicul nu s-a înșelat. Căci casa gi-

nerelui, unde venea adesea, era totdeauna îmbelșugată. Ștefan lua în dijmă pământ în Valea Seacă, de unde scotea păpușoiul necesar hranei; în dumbrava Agafiei, avea oi de la care dobîndea lapte, brînză, unt și mai ales lînă; tăia lemne la pădure; făcea negoț, umblînd prin tîrg cu produse din lînă făcute în casă; iar la nevoie nu pregeta să meargă după lucru pînă pe moșia Prigoreni din județul Iași, unde a și murit la 28 sau 30 iunie 1858, fiind îngropat acolo. Smaranda, fata vornicului, era femeie de nădejde; creștea copiii — de altfel numeroși — îngrijea de ale gurii pentru o casă așa de împovărată, torcea și țesea pentru ai ei cît și pentru tîrg. În această familie, bărbatul venea cu mentalitatea țaranului birnic, care vrea să-și vadă copiii cu rostul lor, oameni așezați și cu vază în sat; femeia aducea dorința de depășire a mizerei trepte țărănești și voia să-și vadă copiii oameni cu carte, ridicați deasupra nevoii. Traiul de fiecare zi în Humulești, sat de „răzăși fără pămînturi“, cu bucuriile și necazurile lui, a netezit asperitățile.

Viața familiei lui Ștefan sîn Petrea Ciubotariu se desfășura într-un cadru dat, care și-a imprimat pecetea asupra ei. În satul Humulești, sat de „răzăși fără pămînturi“ deveniți dijmași și negustori, se trăia greu și numai muncind fără răgaz.

Mai trîziu, cercetătorii lui vor scrie și vor vorbi despre „țărănia“ lui Creangă, dar ei vor ascunde că această „țărănie“ își are adînci rădăcini de clasă. Neîndoielnic, țăranul — fie bogat, fie sărac — are o mentalitate a lui deosebită în multe privințe de aceea a orășeanului; dar mentalitatea țăranilor nu-i de loc identică pe toată întinderea și profunzimea ei, căci într-un fel trăiește, simte, gîndește, năzuiește țăranul înstărit și altfel țăranul sărac. În ceea ce-l privește pe Creangă, el venea în lume cu mentalitatea pe care însuși satul unde se născuse i-o formase: mentalitatea răzășului fără pămînt, a aceluia care nu se lasă copleșit de exploatarea feudală, ci luptă pentru viață și libertate.

CAPITOLUL TREI

OBIȘNUITELE ÎNTÎMPLĂRI ALE LUI NIC-A LUI ȘTEFAN A PETREI

„...vîrsta cea fericită...
veselă și nevinovată“.

I. Creangă

„Hai mai bine despre copilărie să povestim, căci ea singură este veselă și nevinovată. Și drept vorbind, acesta-i adevărul.

Ce-i pasă copilului, cînd mama și tata se gîndesc la neajunsurile vieții, la ce poate să aducă ziua de mîne, sau că-i frămîntă alte gînduri pline de îngrijire. Copilul încălecat pe bățul său gîndește că se află călare pe un cal de cei mai strașnici, pe care aleargă cu voie bună și-l bate cu biciul și-l strunește cu tot dinadinsul și răcnește la el din toată inima, de-ți ie auzul ; și de cade jos, crede că l-a trîntit calul, și pe băț își descarcă mînia în toată puterea cuvîntului...

Așa eram eu la vîrsta cea fericită, și așa cred că au fost toți copiii, de cînd îi lumea asta și pămîntul ; macar să zică, cine ce-a zice.“

Astfel scria, peste ani, Ioan Creangă, cînd, hărțuit și obosit de viață, bolnav și departe de satul lui drag, era cîteodată încovoiat de „uricioasa întristare“. Atunci își trimitea gîndul înapoi, parcă să-și întărească sufletul cu inocența vîrstei dintîi...

Ioan Creangă a văzut lumina și a crescut într-o familie de „venetici“ ardeleni, care se integraseră însă deplin în activitatea satului de foști răzăși moldoveni, împrumutînd de la ei modul de viață și de

gîndire. Ștefan a Petrei Ciubotariu se ocupa cu negoțul de produse casnice din lînă, lucrute de Smaranda sau cumpărate din tîrg pe preț mic și vîndute apoi pe preț mai mare, tăia lemne în pădurea Dumescicu, pentru trebuințele casei, și întreaga gospodărie era o mică unitate economică unde fiecare trebuia să muncească.

În vechile noastre sate, fie răzășești fie clăcășești, era obiceiul ca feciorul cel mai tînăr să rămînă în casa părintească, pe care o moșteneau, acesta avînd obligația să se îngrijească de părinții săi la bătrînețe, să-i înmormînteze, să le facă pomenile la soroace și peste soroace. De aceea poate, în povești, fiul cel mai mic apare totdeauna mai viteaz, mai isteț, decît frații lui mai mari; lui i se acondă cea mai mare dragoste — cînd iubești pe cineva, ești înclinat să crezi că cel iubit este și cel mai vajnic de pe toată fața pămîntului. Așa era și prin Humulești. Numai că Ștefan a Petrei nu era mezin și, poate, nici nu se prea înțelegea cu părinții. Ștefan și-a făcut casa cu mîinile lui, mai în josul satului și acolo și-a adus nevasta, pe fata lui David din Pipirig. Casa era formată dintr-o singură odaie lungă, cu două ferestre în dreapta unei singure uși care se deschidea în afară, ca să nu îngusteze și mai mult interiorul. În față, o prispă înaltă de două-trei palme, lipită cu lut, neîngrădită, încît privită din ogradă pare mai curînd temelia casei. În colțurile prispei, căpriori solizi sprijineau coperișul de șindrilă, care acoperea odaia ca o enormă căciulă spartă în creștet de hornul vetrei. În spatele casei era o cămară îngustă, unde iarna se depuneau alimente, iar pe tot cursul anului, țesături și alte produse menite vinderii la tîrg. În totul, era o casă ca a oricărui humuleștean de rînd, cum erau și sînt încă cele mai multe prin munții Neamțului, pînă sus pe Bistrița. Aci s-a născut Ioan Creangă și tot aici s-au născut și ceilalți frați ai săi.

În vremea copilăriei lui, nevoile casei nu erau prea mari, căci nici pretențiile nu erau mari. Casă modestă, cu nevoi puține, acoperite cu grijă. Ca în

orice familie de țară, copiii vin unul după altul : în 1837 Ioan¹, prin 1840 probabil un Vasile, în 1843 Zahau, prin 1845 Petre, mort de mic, prin 1852 Cătrina, prin 1854 Maria, în 1856 Teodor, în 1858

¹ După ce am scris această carte, am dat textul mai multor prieteni ca să-și spună părerea. Sfaturile lor au fost rodnice și câteva capitole au trebuit rescrise în întregime. O vie discuție s-a stîrnit între noi în jurul unor probleme pe care le socoteam mărunte și de mult rezolvate și le menționasem în fugă: numele povestitorului și data nașterii lui.

— Tu scrii peste tot *Ioan*, nu *Ion* Creangă, așa cum se știe din vechime, îmi obiectau ei. *Ioan* nu prea sună românește...

Le-am amintit prietenilor mei că un bulevard și o piață din București se numesc „Gheorghe Coșbuc“. M-am străduit să le-arăt că probabil unii edili nu se au prea bine cu istoria literaturii de vreme ce-și iau îngăduința să boteze după plac și inspirație pe marii scriitori (pentru cei ce dau denumiri străzilor, Gh. Lazăr era... „naționalist român“!) Coșbuc și-a zis totdeauna *George*, așa cum se rostește în Transilvania; dar edililor li s-a părut că acest „George“ nu „sună românește“ și atunci au hotărît să-i spună străzii „Gheorghe“, un neoașism priceput de tot românul, amenințîndu-l postum pe poet să se lepede de fumurile boierești ale diminutivelor... Așa s-a ajuns probabil și la metamorfozarea lui *Ioan* în *Ion* Creangă.

Cei de prin Humulești îi ziceau pe românește *Ioan* — și așa l-au trecut în „actul de naștere“ din 10 iunie 1839: „s-au numit Ioan...“ La școala din Tîrgul-Neamț el era elevul „Ștefănescu Ioan“ și tot astfel îl numește o vreme catihetul din Fălțiceni care i-a fost profesor; de la catihet primește el o carte, cu inscripția: „Lui Ioan Creangă i s-au încredințat. 1855 februarie 4 zile. Iconom Conta“, sub care elevul semnează „Creangă Ioan“. Pe cărțile din biblioteca lui, tot *Ioan* iscălește: „Această istorie este a me jos iscălitului și cine va vre ca să mi-o înstrăineze să nu fie iertat de toți sfinții lui, 1854 martie 20. Ioan Ștefănescu. Și este dreaptă a me“ (Pe *Istoria sfîntă*, Iași, 1847); „Această carte aparținește subscrisului — 1863.9. 25. D. I. Creangue“ (pe *Abécédaire français pour la jenesse romîne* (sic!), Iași, 1847; „Din numărul cărților mele — 1859 Ian. 25. Ioan Creangă“ — etc. etc. În actul de căsătorie, semnează „Creangă Ioan“ (23.VIII.1859). În cererea de hirotonie ca diacon — „cliricul Ioan Creangă“ (19.XII.1859). În scrisori către rude și prieteni — tot *Ioan*; bunăoară, într-o scrisoare către unchiul lui, din 2.VII.1889 — „Tîncă și Ioan Creangă“. Făcînd corectura primei ediții a operelor sale complete (apărută însă postum, în 1890), scriitorul semnează cu litere apărate pe coperta interioară „Ioan Creangă“.

S-ar putea invoca și alte dovezi, dar nu le mai consider necesare. Academia R.P.R. a statornicit că „numele de persoană

Elena sau Ileana. Deci, opt copii — din care unul moare mic — încît în douăzeci și doi de ani mereu saltă în rîndurile lucrătorilor casnici cîte unul, iar la doi-trei ani mereu este cîte unul de țîță în copaie.

romînești se redau așa cum semnează purtătorii lor“. De ce fiecare dintre noi s-ar considera o mică Academie care-și are „ortografia“ sa personală și... greșită? Creangă a semnat totdeauna *Ioan* sau *I.*, niciodată *Ion*; de ce să-l numim noi altfel?

Și atunci am căzut de acord că marele nostru scriitor s-a numit *Ioan Creangă*.

— De ce crezi tu că scriitorul și-a luat numele Creangă, adică numele mamei, și nu pe acela al tatălui, Ciubotariu? mă întrebau prietenii.

— În vechile noastre acte, nu se folosea decît prenumele și nu și numele de familie. Se zicea: Ștefan sîn Petrea (adică Ștefan fiul lui Petrea) sau Ștefan a Petrei. Fiul lui Ștefan își zicea Nică a lui Ștefan a Petrei... ș.a.m.d. De la o vreme, numele personal al tatălui a început să fie folosit, mai ales în școli, în loc de nume de familie. De exemplu: Ioan Ștefănescu, Zaharia Simionescu (adică Zaharia a lui Simion), Ioan Vasiliu (adică Ioan fiul lui Vasile) ș.a.m.d. Cînd s-a înscris la școala catihetică din Fălticeni, scriitorul a primit numele *Ioan Ștefănescu*. Dar mai tîrziu a trebuit să-și schimbe numele din *Ștefănescu* în *Creangă*. Unii cercetători credeau că această schimbare se datorește unor preferințe sentimentale ale scriitorului. Adevărul este altul. La școlile catihetice, nu erau primiți decît fiii ai familiilor de privilegiați în ceea ce privește plata birului și fiii de oameni ai bisericii. Familia lui Ștefan Ciubotariu făcea parte dintre bejenarii hrisovuliți, apoi trecuți în bir cu satul, deci nu era o familie de privilegiați. Ca să poată urma cursurile școlii, Nic-a lui Ștefan a trebuit să adopte numele bunicului, deoarece familia Creangă era privilegiată și număra, totodată, printre membrii ei mai mulți clerici. Deși a fost înscris la școală cu numele *Ștefănescu Ioan*, el n-a putut rămîne mai departe elev decît după ce și-a schimbat acest nume în *Creangă Ioan*, cu care este trecut în mod oficial în matricolele școlii.

Dacă în privința numelui ne-am lămurit destul de lesne, în privința datei nașterii scriitorului n-am ajuns la o concluzie acceptată de toți.

În prima versiune a cărții, menționasem data de 1 martie 1837, bizuindu-mă pe mărturisirile scriitorului. Într-un fragment de autobiografie, Creangă nota: „Sînt născut la 1 martie 1837 în satul Humuleștii, județul Neamțului, plasa de sus...“ Aceeași dată a comunicat-o Creangă și Junimii, în al cărei *Album* din aprilie 1878 se poate citi: „Ioan Creangă, 1875 (anul intrării în societate). 1837. mart. 1 (luna, anul, ziua nașterii), Humulești“. De bună seamă, tot ca o mărturie a lui Creangă (socotind după vocabular și după modul cum sînt organizate da-

E de închipuit ce chiloman era în casa lui Ștefan a Petrei, mai ales cînd era plecat după treburi și rămînea Smaranda să-ngrijească de toate: mîncare, spălat, lucrat și țesut și cîte altele. „Herghelia“ nu

tele genealogice) trebuie considerată și *Atestația* următoare: „Prin aceasta subscrișii atestăm pentru sf. sa Diaconul Ioan Creangă, că este fiul legitim D-lor Seale D. Ștefan sin Petrea Ciubotariu, și legitima sa consoartă Smaranda născută David Creangă, acum răposați: ambii de națiune romînă și religie ortodoxă. Domiciliat în Iași, desp. III-a carele s-a născut la 1837, martie 2 și la 7-a acelei luni s-a luminat cu Sf. Botez în biserica cu patronul Sf. Ierarh Nicolai din comuna Humulești, districtul Neamțului, plasa de sus...” *Atestația* aceasta îi fusese cerută de Maiorescu pentru a-l primi ca elev la Școala normală din Iași. (În scriptele școlii, probabil dintr-o greșeală a copistului, Creangă apare ca născut la 2 aprilie 1837!) În fine, în actul de deces al scriitorului se menționează că avea 52 ani — ceea ce înseamnă că se născuse în 1837; cum data va fi fost comunicată de vreo rudă apropiată — poate chiar de fratele Zahei, care știa ce spune — poate fi acceptată ca sigură.

Cam așa argumentăm prietenilor mei; dar ei mi-au obiectat că pe mărturiile lui Creangă, chiar cînd sînt confirmate de „martori“, nu se poate întotdeauna pune temei. Adesea, Creangă voia să pară mai vîrstnic decît era în realitate, uneori fără motiv (ca într-o scrisoare către Maiorescu), alteori avînd anumite interese. În aprilie 1878, el declara junimiștilor că-i născut la 1 martie 1837, dar pe o fotografie din 19 decembrie 1877 scria cu propria-i mînă „Pozat în 19 decembrie 1877 în etate de 42 ani“; deci, în patru luni, întinerea cu nu mai puțin de... doi ani! Acest joc de-a vîrsta îi era uneori util. În 1859, cînd se însura, Creangă spunea că are 23 ani, deci își sporea etatea cu un an ca să impresioneze pe socru și pe copila de 15 ani care-i va fi nevastă; dacă atunci ar fi avut 23 ani, ar fi trebuit să se nască în 1836. Căsătoria s-a făcut la 23 august 1859, dar pînă la 19 decembrie același an, Creangă uită ce etate are și se mai îmbătrînește cu un an; în cererea de hirotonire către mitropolit, el arată că are „24 ani trecuți“, poate gîndindu-se că înalt prea sfîntul n-o să-l creadă vrednic de diaconie dacă-și mărturisește adevărata vîrsta de 22 ani și ceva. Care-i, atunci, anul nașterii: 1835, 1836 sau 1837? De aceea — afirmau prietenii mei — nu te poți bizui pe ce declară Creangă...

— De ce n-ai acceptat data de 10 iunie 1839, dovedită documentar? m-a întrebat un altul, referindu-se la așa-zisul „act de naștere“ al lui Creangă, descoperit într-o mitrice a bisericii.

Eu mă îndoiesc de valabilitatea acestei date. E adevărat că ea a fost menționată într-o mitrice, dar tot o mitrice o face neconcludentă. Iată invocatul „act de naștere“ din 10 iunie 1849:

„La zăce a lunii așteția din pravoslavnicii părinți Ștefan sîn

pulea fi stăpinită. Când Ștefan venea noaptea de la pădure, înghețat de frig și plin de promoroacă, băieții îl speriau sărindu-i în spate pe întuneric. Și el, cît era de obosit, îi prindea cîte pe unul, ca la baba-

Petre Cibotariul vârsta lui treizăci ani soția sa Smăranda fiica lui David Creangă vârsta ei douăzeci și opt ani s-au născut un ficior primind sfîntul Botez la douăzeci a iunii aceștia în biserica cu hramul sfîntul erarh Nicolai s-au numit Ioan naș fiindu-i Ioan Cojocariu din satul Humuleștii."

Dar iată și un alt „act de naștere“, de asemenea autentic — fiind înscris în mitricea bisericii, ca și cel de mai sus — datînd însă din 4 februarie 1842 :

„La 4 iunii aceștia din pravoslavnicii părinți Ștefan fiu lui Petrea Ciubotariu vârsta lui 30 ani soția sa Smaranda fiica lui David Creangă vârsta ei 28 ani s-au născut un fiu care primind sf. botez la 10 a iunii aceștia în biserica cu hramul sf. erarh Nicolai s-au numit Ioan fiindu-i naș Ioan Cojocariu din satul Humuleștii."

Așadar : același Ioan Creangă s-a născut o dată la 10 iunie 1839 și s-a mai născut o dată la 4 februarie 1842, — s-a botezat o dată la 30 iunie 1839 și s-a mai botezat o dată la 10 februarie 1842 ! Totuși, Ștefan are 30 ani și în 1839 și în 1842, Smaranda are 28 ani și în 1839 și în 1842 ! Unii cercetători, încurcați de existența celor două acte de naștere, și-au zis că primul privește pe Ioan Creangă, iar al doilea pe fratele Zahei. Dar Zahei, după cît se știe, s-a născut la 3 decembrie 1843. Nu de Zahei, ci mai curînd de un alt frate e vorba — de Petre, mort la 30 noiembrie 1845, zic alții. Oricum, Ioan Creangă și nimeni dintre contemporanii lui n-au mărturisit vreodată că anul 1842 ar putea fi acceptat ca început al vieții scriitorului. Și totuși... cel născut la 4 februarie 1842 se chema Ioan ! Nu se poate primi, însă, nici anul 1839 ca dată a nașterii scriitorului. Cînd, în decembrie 1859, cerea să fie hirotonit diacon, trebuia, potrivit pravilelor, să aibă cel puțin vîrsta de 21 ani, dar el n-ar fi numărat atunci decît 20 ani și cîteva luni, iar dispense de vîrstă nu se acordau în acea vreme !

Descoperitorul „actului de naștere“ cu data de 10 iunie 1839 susține că Ioan Creangă s-ar fi născut la acea dată, bazîndu-se pe următorul argument : în 1858, Creangă ceruse să i se elibereze „formalnicul atestat“ de absolvire a seminarului pentru a se hirotoni diacon, dar actul nu i se dă, fiindcă petiționarul n-ar fi avut 21 ani ; actul i s-a eliberat însă, la 10 iulie 1859, cînd — dacă petiționarul s-ar fi născut în 1839 — n-ar fi avut decît 20 de ani ! De altfel, chiar susținătorul datei de 10.VI. 1839 a renunțat între timp a mai susține această dată.

Și apoi, ce încredere se poate da unor mitrice bisericești unde — după cum s-a văzut din notarea vîrstei părinților lui Creangă — stăpînește deplina neorinduiială, ele fiind scrise de preot nu în momentul cînd se petrece faptul consemnat ci cînd

oarbă, îi ridica de subsuori pînă sus în grindă, zîcînd „tita mare!“ și-i săruta. Iar după ce se aprindea opaițul și omul se așeza să mănînce, ceata nepotolită scotea pisicile de prin ocnite și cotruță și le flocăia și le șmotrea dinaintea lui, de nu scăpau bietele animale decît zgîrîindu-i și stupindu-i.

— Încă te uiți la ei, bărbate, și le dai paisele! așa-i? zicea Smaranda. Ha, ha! bine v-au mai făcut, pughibale spurcate ce sînteți! că nici o lighioaie nu se poate aciua pe lîngă casă, de răul vostru. Iaca, dacă nu v-ăm săcelat astăzi, faceți otrocol prin cele mîțe și dați la om, ca cîinii prin băț. Ara! d-apoi aveți la știință că vă prea întreceți cu dediochiul. Acuș ieu varga din coardă și vă croiesc de vă merg petecile.

— Ia lasă-i și tu, măi nevastă, lasă-i; că se bucură de venirea mea, zicea Ștefan, dîndu-i huța pe genunchi. Ce le pasă: lemne la trunchi sînt, slănină și făină în pod este deavolna, brînză în puțină, asemine; curechi în poloboc, slava domnului! Numai de-ar fi sănătoși, să mănînce și să se joace acum oîț îs mititei, că le-a trece lor zburdăciunea cînd or fi mai mari și i-or lua grijile înaintē; nu te teme că n-or scăpa de asta. Ș-apoi nu știi că este o vorbă; dacă-i copil, să se joace, dacă-i cal, să tragă, și dacă-i popă, să citească...

— Ție, omule, așa ți-i a zice, — se necăji Smaranda, — că nu șezi cu dînșii în casă toată ziua,

are timp sfinția sa. Uneori după mulți ani — atunci cînd se face vreo catagrafie și mitricele se cer a fi completate în grabă și din memorie! În fine, humuleștenilor care în 1864 subscriau amintita *Atestația* nu le-a dat prin cap să se uite în mitricea bisericii lor, iar dacă ar fi privit foile îngălbenite n-ar fi găsit bănuitul „act de naștere“ din 10 iunie 1839 și în cazul acesta și-ar mai fi întărit mărturia cu numele lor? Iar la urma urmelor, la ce i-ar fi trebuit lui Creangă o atestație cu martori dacă mitricea bisericii ar fi trecut datelor autentice?

Iată de ce am rămas la părerea că Ioan Creangă s-a născut la 1 martie (poate 1 spre 2 martie) anul 1837, dată indicată de el de două ori și confirmată de contemporani. Toate celelalte date — 1835, 1836, 10 iunie 1839, 4 februarie 1842 — sînt și mai puțin sigure decît aceasta; în plus, ele vin în contradicție cu restul biografiei scriitorului.

să-ți scoată peri albi, mînca-i-ar pămîntul să-i mănînce, doamne iartă-mă ! De-ar mai veni vara, să se mai joace și pe-afară ; că m-am săturat de ei ca de mere pădurețe. Cîte drăcării le vin în cap, toate le fac. Cînd începe a toca la biserică, Zahei al tău cel cuminte fuga și el afară și începe a toca în stative, de pîrîie păreții casei și duduie ferestile. Iar stropșitul de Ion, cu talanca de la oi, cu cleștele și cu vatraiul, face o hodorogeală și un tărăboi de-ți ie auzul ; apoi își pun cîte o țoală în spate și cîte un coif de hîrtie în cap și cîntă „aliluia“ și „Doamne miluiește, popa prinde pește“ de te scot din casă. Și asta în toate zilele de cîte două, trei ori, de-ți vine cîteodată să-i coșești în bătaie, dac-ai sta să te potrivești lor.

— ... 'Poi dă, măi femeie, tot ești tu bisericoasă, de s-a dus vestea ; încaltea ț-au făcut și băieții biserică aici pe loc, după cheful tău, măcar că-ți intră biserică în casă de departe ce-i... De-amu puneți-vă pe făcut privigheri de toată noaptea și parascovenii cîte vă place, măi băieți, dacă vi-i voia să vă deie mătă în toate zilele numai colaci de cei unși cu miere de la Patruzeci de sfinți și colivă cu miez de nucă.

— Ei, apoi ! minte ai, omule ? Mă mieram eu de ce-s ei așa de cumînți, mititeii ; că tu li dai nas și li ții hangul. Ia privește-i cum stau toți treji și se uită țintă în ochii noștri, parcă au de gînd să ne zugrăvească. Ian să-i fi sculat la treabă, ș-apoi să-i vezi cum se codesc, se drîmboiesc și se sclifosesc. Hai ! la culcat, băieți, că trece noaptea ; vouă ce vă pasă, cînd aveți demîncare sub nas !

Ceata veselă se trăgea către paturile pregătite dinainte. Dormeau toți în aceeași cameră, unde se și gătea, se și mînca și se țineau și uneltele pentru țesut. Paturi mari, lipite de pereți, căptușeau odaia pe două laturi, în mijloc fiind masa, pe care pîlpîia opaițul în agonie. Smaranda strivea între degete feștila de seu, învăluia jarul din vatră în cenușă și camera se cufunda în întuneric. Dar după ce se culcau toți, băieții abia atunci se luau la hîrjoană și se ghionteau și chihoteau, pînă ce Smaranda era nevoită să le facă musai cîte un șurub, două prin cap și să le dea cîteva

tapangele la spinare. Iar Ștefan, mai săturîndu-se și el de gălăgie, zicea nevastei :

— Ei, taci, taci ! ajungă-ți de-amu, herghelie ! Știu că doar nu-s babe, să chirotească din picioare !

Și numai după ce femeia le mai da pe deasupra cîteva, și mai îndesate, se liniștea toată dihonია.

Așa se-ntîmplă în orice casă unde sînt copii mulți — și humuleștenilor le plăcea să aibă mulți copii. Desigur, într-un sat unde bărbații sînt mai ales pe drumuri — fie pe la iarmaroace, fie la pădure, fie la pivele de pe Nemțșor — mamele sînt acelea care se ocupă îndeosebi de educarea copiilor.

Smaranda crescuse la părinții ei cu frică de dumnezeu, de draci, de strigoi și acum, avînd și ea copii, îi creștea așa cum deprinsese de-acasă. Smaranda credea că alungă norii negri și grindina, înfigînd toporul afară în fața ușii, buchisea cu cleștele în vatra focului tăciunele ce țiuia, socotind că astfel va potoli pe dușmanul ce-i vorbește de rău, și făcea multe ale minunății. Dar copiii erau atenți, cum li-i felul la această vîrstă, și la rîndul lor, mînați de viclenia proprie, caută să-și acopere năzdrăvăniile, amintind ei înșiși forțe supranaturale, sperînd să-și înșele părinții. Cînd Nică smîntînește oalele cu lapte puse la prins, se apără în fața mamei invocînd spiritele care socotea el că o vor înfricoșa.

— Poate c-au luat strigoaicele mana de la vaci, mămucă...

Numai că femeia prinde vicleșugul și — copilul fiind măricel — îl moralizează, deschizîndu-î ochii asupra vieții :

— Doamne, prinde-l-voi strigoiul cela odată la oala cu smîntînă — zicea ea uitîndu-se lung la băiat — ș-apoi las ! Nămașa din grindă are să-i știe de știre, de nu l-or putea scoate din mîna mea tot neamul strigoilor și al strigoaicelor din lume... Se cunoaște el strigoiul care a mîncat smîntînă, de pe limbă... Urit mi-a fost în viața mea omul viclean și lingău, drept să-ți spun, dragul mamei. Și să știi de la mine, că dumnezeu n-ajută celui ce umblă cu furtușag : fie lucru de purtat, fie de-a mîncării, fie ori de ce-a fi.

Între timp, copiii se măresc și ies din îngustimea universului casnic, intrînd în viața satului. Dar de cum pășesc dincolo de pragul porții, întîmpină asprimea vieții satului de răzeși fără pămînturi ; bunătatea sau răutatea oamenilor — după cum viața însăși îi făcuse sau firea lor îi arăta — lasă asupra copilăriei impresiile ei de neuitat.

Odată, într-un ajun de Anul Nou, mai mulți băieți din sat, între care și Nică, se vorbesc să colinde cu plugul. În ziua aceea, Nică l-a cihăit pe taică-su să-i facă un buhai sau măcar un harapnic, un bici.

— Doamne, ce haramnic ți-oi da eu, zise taică-su de la o vreme. N-ai ce mânca la casa mea ? Vrei să te bușească cei handralăi prin omăt ? Acuș te descalț !

Dacă a văzut că și-a aprins paie-n cap, Nică șterpelește de-acasă o bășică de porc și aleargă la tovarășii lui. Dar niciunul dintre ei n-avea clopot și atunci dintr-o coasă ruptă, dintr-o cîrceie de tînjală, dintr-un vătrai cu belciug și din bășica aceea de porc, alcătuiesc niște instrumente a căror utilizare trebuie să fi stîrnit niște zgomote infernale. Astfel tocmiți, se hotărăsc să înceapă de la popa Oșlobanu, din capătul de sus al satului, cu gînd să colinde tot satul. Popa tăia lemne la trunchi și cînd vede ceata colindătorilor că se așază la fereastră și se pregătește de urât, se-ndreaptă din mijloc, apucă o scurtătură și le trage cîteva nașteri îndesate :

— De-abia s-au culcat găinile și voi ați și început ? Ei, stați o leacă, blăstămaților, să vă dau eu !

Colindătorii au rupt-o la fugă și nu s-au oprit mai aproape jumătate de sat înapoi. Și numai după ce s-au adunat cu toții la un loc, înghețați și speriați, încep să-l blesteme :

— Mă ! al dracului venetic și ceapcîn de popă, cît pe ce era să ne ologească boaita cea îndrăcită ; vede-l-am dus pe năsălie la biserica Sfîntului Dumitru de sub cetate, unde slujește ; curat ucigă-l crucea l-a colăcit să vie să-și facă budihacea casă la noi în sat. Ferească dumnezeu să fie preuții noștri

aşa : că nu te-ai mai înfrupta cu nimica de la biserică, în vecii vecilor.

Şi pînă-l mai boscorodesc ei, se amurgeşte bine.

— Ei, amu ce-i de făcut ? Hai să intrăm ici în ograda asta, că ne trecem vremea stînd în mijlocul drumului, zise Zaharia lui Gîtlan, care era mai vîrstnic cu vreo trei ani decît ceilalţi.

Şi intrară în ograda lui Vasile Aniţei, se aşezară la fereastră după obicei, dar parcă vrăjise naiba : unul nu ură că-i e frig, altuia îi îngheţase mîinile pe cîrceie, Ioan Mogorogea ţinea văturaiul subsuoară şi nu voia să ureze...

— Ură tu, măi Chiriece ! zise Nică lui Chiriac al lui Goian, şi noi, măi Zaharie, să bufnim din gură ca buhaiul ; iară iştialalţi să strige : hăi, hăi !

Deodată şi încep a ura, a bufni, a bate coasa şi văturaiul, dar atunci şi nevasta lui Vasile, care tocmai trăgea focul să dea colacii în cuptor, iese afară cu cociorva aprinsă.

— Vai, aprinde-v-ar focul să vă aprindă, zise ea burzului. Dar cum se cheamă asta ?... În obrazul cui v-a învăţat !

Atunci, colindătorii o rup iarăşi la fugă, mai rău ca de la popa Oşlobanu, şi nu se opresc decît la răscrucea drumului, aproape de biserică.

— Dar bun pocinog a mai fost ş-aista ! îşi zic ei abia trăgîndu-şi sufletul de spaimă. Încă una-două d-aiestea, şi ne scot oamenii din sat afară, ca pe nişte lăieşi. Mai bine să mergem la culcare.

Şi după ce se leagă cu jurămînt ca şi la anul să meargă tot împreună, se despart rebegiţi de frig şi hămesiţi de foame.

Aşa le-a fost umblatul cu plugul în anul acela şi probabil că tot aşa le va fi fost şi în anii ce-au urmat. Căci satul începuse să piardă bunele obiceiuri strămoşeşti şi nu-i de mirare că gazdele neprimitoare văd în colindători nişte copii porniţi după cerşeală. Vechile relaţii sociale, cu tot alaiul lor de obiceiuri şi credinţi, se destrămau în Humuleşti...

Prin toamna anului 1846, Nică este dat să înveţe carte. Dar şcolirea băiatului îşi are povestea ei.

Mănăstirea Neamțului furase averea humuleștenilor și-i îndesa cu biruri, dar ca să le ridice măcar o școală nu s-a îngrijit. Sătenii înșiși, cu cheltuiala lor și prin îndemnul părintelui Ioan Humulescu, au durat la poarta bisericii o chilie, unde să-și școlească copiii. Când, peste ani și ani, Nic-a lui Ștefan a Petrei va găsi vrednice de așternut pe hîrtie amintirile lui din copilărie, gîndul dintîi i se va întoarce către acest părinte Ioan, „care avea o mîină de învățătură, un car de minte și multă bunătate de inimă“. Părintele Ioan era și el fiu de preot humuleștean. O cartografie din 1829 arată că la biserica din Humulești erau atunci slujitori următorii: sachelarul Gavril, despre care se menționează în observații: „bețiv“, preotul Iordache, de asemenea „bețiv“, preotul Chiriatic, tot „bețiv“, preotul Grigore „bețiv“ și el, care avea șase copii, între aceștia fiind și Ioan — acel Ioan Humulescu din *Amintiri* — pe atunci în vîrstă de 15 ani; un diacon, Andrei, „bun și bețiv“, un dascăl, Iordache — cel din *Amintiri*, succesorul ca învățător al lui bădița Vasile — desigur „bețiv“. Cum se vede, dacă humuleștenii duceau lipsă de pămînt, aveau în schimb slujitori ai bisericii cu prisosință și încă de soi, fiind aceștia cu toții niște bețivi. Părintele Ioan Humulescu, fiul lui Grigore, n-a moștenit pare-se „darul suptului“ de la tatăl lui, fiind și pentru aceasta iubit și prețuit de enoriași. Respectuos față de oamenii trecutului, el a pus să se sădească pomi în cimitir, și plin de dragoste și grijă pentru oamenii viitorului, a ridicat chilia unde să se școlească pruncimea satului. Părintele Ioan, împreună cu dascălul Vasile, umbla prin sat, din casă în casă, sfătuia pe oameni să-și trimită copiii la învățătură, el însuși dînd exemplu prin aducerea la școală a fiicei lui, Smărăndița, — și așa se făcu că printre cei vreo patruzeci de elevi nimeri și Nică, pe atunci „un băiet prizărit, rușinos și fricos și de umbră“ lui.

Părintele — fie că n-avea timp, fie că nu se pricepea, fie că n-avea răbdare — nu preda lecții, lăsînd munca asta în sarcina dascălului Vasile; însă el tre-

cea des pe la școală, ca să urmărească mersul învățaturii. Intr-o zi aduce un scaun nou și lung, pe care-l botează „Calul Bălan“. În altă zi, părintele vine cu moș Fotea cojocarul, aducînd un drăguț de biciușor de curele, împletit frumos, căruia îi dă numele „Sfîntul Nicolai“. Și părintele pune pravilă că în fiecare sîmbătă dascălul să procitească pe fete și băieți ca să constate progresul învățaturii în cursul săptămîinii, iar cîte greșeli va face cel ascultat să fie însemnate pe ceva și să-i ardă școlarului cîte un sfînt Nicolai. Atunci Smărăndița — fata popii — a bufnit în rîs, și părintele ca să arate că nu glumește, face o mică demonstrație cu cele două metode educative.

— Ia poftim de încalică pe Bălan, jupăneasă, — zise părintele posomorît, — să facem pocinog sfîntului Nicolai cel din cuiu.

Și, cu toată împotrivirea dascălului și-a lui moș Fotea, Smărăndița a mîncat papara, spre uimirea și spaima celorlalți școlari. A trebuit să-i îmblinzească părintele, aducîndu-le colaci și pitaci. Iar de atunci treaba a mers strună: băieții schimbau tabla în toate zilele, iar sîmbătă procitania. Și așa au ajuns a învăța citirea, trecînd de la doamne-ajută la trătăji și de-aici la ceaslov.

Metoda asta a „trătăjilor“, metoda lancasteriană, după numele lui Iosif Lancaster, unul din făuritorii ei, avea miraculosul dar de a face pe cineva să știe citi fără a ști să și scrie. Pe o bucată de carton era desenată litera, frumos și mare ca să intre bine în minte. Cartonul era spînzurat într-un băț. Cîte litere are alfabetul, plus diftongii și triftoongii, atîtea cartoane spînzurate în tot atîtea bețe, în ordinea din alfabet. Cînd nu se utilizau bețele, se folosea o sfoară lungă, prinsă în cuie în doi pereți opuși și de sfoară erau agățați trătăjii, ca rufele puse la zbicit. Copiii învățau cîte o literă, apoi silabe și cuvinte. După exercițiul acesta, treceau la ceaslov, în paginile căruia identificau literele și cuvintele. Așa se putea învăța cititul, fără ca școlarul să știe scrisul; tot efortul era de a identifica în diferite texte literele, sila-

bele și cuvintele întipărite în minte după trătăji. Cum în ceaslov erau texte care se puteau memora, școlarul avea și puțința secretă a fraudei: el învăța pe de rost textul, din auzite, apoi se prefăcea că-l citește în carte, pe cînd de fapt aluneca cu privirea pe deasupra rîndurilor. Trecerea de la litere izolate la grupuri de litere și cuvinte era o adevărată ocazie de tortură, căci consoanele se citeau însoțite de vocale: *a, be, ce, de*, ș.a.m.d. La lecții, cuvîntul *calul* era supus următoarei anatomii: ce-a = ca, le-u-le = calul; iar ce-u = cu, me-i = mi, cumi, ne-i = ni, cumini, ce-ă = că, cuminică, te-u = tu, cuminicătu, re-ă = ră, însemna pînă la urmă *cuminicătură*: ge-ha-e-me era *ghem*.

Acești sistem de învățare mai avea și altă particularitate: instruirea școlarilor prin mijlocirea monitorilor. Învățătorul alegea dintre elevi pe cei socotiți mai avansați la carte și-i numea monitori; aceștia instruiuau pe ceilalți elevi. Astfel, un singur învățător putea să aibă o clasă cu zeci de elevi și chiar mai multe clase. Pentru bădița Vasile, care era și dascăl, sistemul era nimerit, căci putea lipsi de la școală și sluji la biserică. Dar, în lipsa părintelui Ioan și a dascălului Vasile, copiii se țineau de năzbîtii. Descoperiseră și un ingenios mijloc de distracție: se duceau în cimitir, țineau ceasloavele deschise și cînd muștele și bondarii se așezau pe filele unse, școlarii clămpăneau cărțile prăpădind deodată zeci de insecte. Dar iată că într-o zi părintele îi caută la ceasloave și cînd află pricina petelor de sînge, începe a-i pofti pe rînd la Calul Bălan și a-i mîngîia cu Sfîntul Nicolai. Nu trece mult și, pe primăvară, dascălul pune pe unul Nic-a lui Costache să-l procitească pe Nic-a lui Ștefan a Petrei. Dar cum cei doi Nică erau în sfadă pentru frumoasa Smărăndița, examinatorul caută să-l înfunde pe examinat trecîndu-i pe răboj greșeli cu duiumul și dîndu-i de priceput că va intra în grațiile mîngîietoare ale Sfîntului Nicolai din cui. Inspăimîntat, examinatul fuge de la școală, se ascunde iepurește prin porumbiști și, sosind acasă, declară cu lacrimi în ochi mamei

că nu se mai întoarce la învățătură. Dar a doua zi, vine pe la ei părintele Ioan, se înțelege cu Ștefan a Petrei și, de față cu copilul, ține un mic discurs îmbietor și deschizător de perspective pentru Nică cel speriat :

— Că dă ! e păcat să rămii fără leac de învățătură, — îi zicea părintele, — doar ai trecut de buchelu-deazla și bucherițazdra ; ești acum la ceaslov și mîne-poimîne ai să treci la psaltire, care este cheia tuturor învățăturilor și, mai știi cum vine vremea, poate să te faci și popă aici, la biserica Sfîntului Nicolai, că eu pentru voi mă străduiesc. Am o singură fată ș-oi vedea eu pe cine mi-oi alege de ginere.

Cuvintele părintelui au un ecou adînc în sufletul lui Nică. Copilul lasă muștele, se apucă serios de învățătură, începe a se da și la scris, face cădelnița la biserică și ține isonul la strană. Și, fie că i se pare lui, fie că așa este, dar de atunci părintele îl ține în cinste, Smărăndița îl fură cu ochiul, iar bădița Vasile îl pune monitor. Numai că peste puțin timp, școala se închide și visurile lui Nică se spulberă ca nimica.

În acel an, dascălul Vasile este prins cu arcanul la oaste. Imprejurarea s-a fixat în sufletul copilului cu atîta trăinicie, încît după multă vreme îi revenea în minte cu tot alaiul ei de lacrimi și blesteme. La 23 iulie, de ziua Sfîntului Foca, vornicul scoate oamenii la o clacă de dres drumul, zicîndu-le că va trece Vodă pe-acolo spre mănăstiri. Căci, trăind pe pămîntul mănăstirii, țăranii puteau fi obligați de mănăstire la corvezi și hangarale, precum aceea a reparării drumurilor. Oamenii lucrau cu tragere de inimă pentru drum, socotindu-l ca fiind al lor ; unii săpau cu cazmalele, alții cărau cu tărăboanțele, cu căruțele și cu covășile. Doar vornicul, paznicul, vătămănușul și „cîțiva nespălați de mazili“ se purtau cu nasul pe sus printre oameni. Dregerea drumului s-a dovedit, însă, a fi numai un pretext, căci de fapt scoaterea oamenilor atunci avea de rost recrutarea forțată de tineri pentru armată. Victimă a căzut însuși bădița Vasile, care venise cu școlari lui să ajute la tre-

buri. Mai mulți oameni ai stăpînirii s-au repezit buluc asupra lui, l-au cetluit zdravăn și l-au pus în cătușe să-l trimită la oaste, la Piatra. Ceilalți flăcăi, știind ce-i poate aștepta, pe dată s-au făcut nevăzuți, iar copiii s-au întors plîngînd pe la casele lor. Femeile din sat blestemau cu lacrimi în ochi :

— Afurisit să fie cîneriul de vornic și cum au ars el inima unei mame, așa să-i ardă inima sfîntul Foca de astăzi, lui și tuturor părtașilor săi.

De ce a fost prins cu arcanul tocmai acest dascăl inimos, atît de trebuincios în sat, și nu alții — e greu de aflat. Dar poate că bădița Vasile era unul dintre aceia care mai ridicase glasul împotriva stăpînirii. Oricum, școala rămase fără învățător și părintele Ioan umbla acuma cu pletele în vînt să găsească alt dascăl. Pînă la urmă, s-a dus la dascălul Iordache, cel care cîndva învățase carte pe însuși părintele Ioan, și școala se deschise iarăși. Însă Iordache era prea bătrîn, abia mai firnîia la strana mare și, pe deasupra, mai avea și „darul suptului“. Școala se transformă într-o adevărată tortură. Dascălul Iordache îi învăța pe copii litera fîrta, Ø, ridicîndu-i de urechi pînă deasupra ușii, iar în rest îi îndesa la spinare cu Sfîntul Niculai făcătorul de vînatăi. Și așa, chiar copiii care pînă atunci se duceau cu drag la școala lor, fug acum de ea. În scurt timp, s-au împrăștiat toți pe la casele cui îi avea, școala rămînînd pustie. Nică, însă, deprinsese a citi — și bun sprijin i-a fost chiar maică-sa. Smaranda nu știa carte, dar a învățat o dată cu copilul ei și descifra slovele ceaslovului, ale psaltirii și chiar ale *Alexandriei* mai bine decît Nică. Desigur, închiderea școlii a fost o mare durere pentru ea ; căci Smaranda, văzînd pe fecioru-său trăgîndu-se la învățătură, visa să-l vadă om cu carte.

Copiii însă nu-și dau bine seama ce înseamnă pentru ei risipirea școlii. Cîțiva se țin de anteriorul părintelui Ioan, duminicile bîzîie la strănă și hîrștesc cîte-un colac, iar cînd vin cele două ajunuri, cîte treizeci-patruzeci fug înaintea popii de rup omătul de la o casă la alta, la Crăciun nechează ca mînjii, la Bo-

botează strigă Chiraleisa de clocotește satul, și se îndeasă la pomeni. Printre ei, Nică desigur nu era cel din urmă. Nu-i vorbă, de mic Ioan Creangă se arăta a fi doritor de hrană bună și din belșug. Și-n casa părinților, se mânca bine și mult — ca de altfel în casele mai tuturor humuleștenilor. Pentru iarnă, oamenii se îngrijeau să aibă cam tot ce le trebuie, parcă pregătindu-se pentru hibernare. Mai la toată casa se tăia porc, iar de Crăciun se ospătau din plin cu costițe afumate, chiști și buft umplut, trandafiri cu usturoi, slănină tăiată în feliuțe subțiri, fripte în tigaie, cu mămăliguță caldă ; desigur, slănină puneau și la pod, unde țineau și făină ; în cămări, aveau brânză — cum se cade unor oameni ce cresc oi — iar în putini, curechi murat. Pentru vară, grija de bună hrănire nu era mai mică. Buhăoară, în ziua de lăsatul secului de postul Sîn-Petru, Smaranda pregătea nici mai mult nici mai puțin decît un cuptor zdravăn de alivenci și plăcinte, perpelea cîțiva pui tineri la frigare, tăvălindu-i apoi prin unt — și asta numai pentru prînzul cel mic. Hramul bisericii ținea cîte o săptămînă-n șir și atunci — vorba lui Nică — „să fi avut pîntece unde să pui coliva și bucatele, atît de multe erau“. De altfel, praznicile acestea — fie la hram, fie la pomeni — erau prilejuri de încărcare a pîntecelor și pentru preoți, și pentru copiii care-i însoțeau în cete gălăgioase ; căci de obicei la atari împrejurări se servea bob fiert, găluști, turte cu julfă, plăcinte, vîrzare. Colacii erau pretutindeni. Iar vinul curgea din belșug — din care pricină Humuleștiul ajunsese un sat vestit prin marele număr de popi și dascăli bețivi. Nică nu făcea yreo excepție de la copilăria humuleșteană, de cînd exista acest sat pe malul prundos al Ozanei, și se înfrupta lacom din toate și însoțind pe părintele Ioan, se îmbulzea la pomeni. Însă maică-sa, femeie cu o voință și perseverență de neîncovoiat, pregătea copilului altă soartă : să-l scolească, să-l facă popă. Smaranda era în stare să toarcă numai să-și vadă fiul om cu carte. În casă, se duce o adevărată luptă între părinți în legătură cu soarta copilului : Ștefan, el însuși neștiutor de carte,

neîncrezător în posibilitățile intelectuale ale lui Nică, și intuind just contradicția dintre școala epocii și rosturile trudnice ale țăranului, dorea ca fiul lor să rămână om de treabă și gospodar în Humulești, iar nu să ajungă un conțopist poate muritor de foame. Adesea îi zicea lui Nică în bătaie de joc :

Logofete, brînză-n cui,
Lapte acru-n călămări,
Chiu și vai prin buzunări !

De fapt, prin glasul lui Ștefan vorbea toată spița Ciubotarilor și însuși satul Humulești. Smaranda, dimpotrivă, convinsă că Nică are cap, voia să-l vadă depășind treapta umilă și batjocorită a țăraniei, să devină preot, ceea ce însemna atît ridicarea pe scară socială, cît mai ales ieșirea din condițiile slugăriei la cei puternici. Părerea aceasta era nu numai a ei, ci a întregii spițe a lui Creangă, oameni doritori de învățătură și înclinați spre învățătură. De o parte și de cealaltă, argumentele se înfruntau cam astfel :

— Doamne, mă femeie, doamne, multă minte-ți mai trebuie. Dacă ar fi să iasă toți învățați, după cum socoți tu, n-ar mai avea cine să ne tragă ciubotele. N-ai auzit că unul, ci-că s-a dus odată bou la Paris, unde-a fi acolo, și a venit vacă ? Oare Grigore a lui Petre Lucăi de la noi din sat, pe la ce școli a învățat, de știe a spune atîtea bongoase și conăcăria pe la nunți ? Nu vezi tu că dacă nu-i glagore-n cap, nu-i și pace bună ?

— Așa a fi, n-a fi așa, vreau să-mi fac băietul popă, ce ai tu ?

— Numai decît popă... Auzi, măi ! Nu-l vezi că-i o tigoare de băiet, cobăit și leneș, de n-are păreche. Dimineața pînă-l șoli, îți stupești sufletul. Cum îl șoli, cere demîncare. Cît îi mic, prinde muște cu ceaslovul și toată ziua bate prundurile după scăldat, în loc să pască cei cîrlani și să-mi deie ajutor la trebi, după cît, îl ajută puterea. Iarna, pe gheață și la saniuș. Tu, cu școala ta, l-ai deprins cu nărav. Cînd s-a face mai mărișor, are să înceapă a-i mirosi a ca-

trință, și cu astă rînduială n-am să am folos de el niciodată.

De altfel, aici nu e vorba numai de înfruntarea neamului de bejeni hrisovuliți și apoi de birnici a Ciubotarilor, cu neamul de „privilegiați“ al pipirigenilor Creangă, ci de ciocnirea unor concepții, fapt care se întîmpla atunci în mai multe familii humuleștene. Unii humuleșteni, legați de viața de dijmași, mici meșteșugari și negustori, erau neîncrezători în foloasele școlii; pentru ei, școala era un prilej de a-i scoate pe copii din munca productivă, și a-i transforma în elemente neproductive socialmente. Alți humuleșteni, înțelegînd că oricît de bine le-ar merge negoatele, nu vor putea sălta din viața aspră a țăranului dijmaș, căutau să pregătească măcar pentru copii un trai mai bun; școlirea copiilor însemna promovarea lor în rîndurile slujbașilor de stat, ale clerului și în genere ale intelectualității, care se rostuia mai bine, cei cu carte fiind puțini și deci căutați. Satul de foști răzăși privea, așadar, în același timp spre trecut și spre viitor. În casa lui Ștefan a Petrei, ca și în casele altor humuleșteni, va învinge punctul de vedere pe care însăși viața îl va impune. Pînă atunci, însă, certurile continuau, niciuna din părți neputînd dovedi temeinicia convingerilor ei.

Intr-o seară, cînd Ștefan și Smaranda se ciondăneau astfel, veni pe la ei părintele Ioan. Era către primăvară și părintele cutreiera satul, după obicei, mai schimbînd o vorbă cu cineva, mai dînd un sfat, mai certînd pe oameni că se țin prea mult de negoate și nu prea deschid ușa bisericii. În acea seară, părintele Ioan aflase de la părintele Oșlobanu — care mungea adesea la Neamț — că la Iași, o mîină de oameni încercase să împingă Moldova pe un nou făgaș istoric.

— Zile cumplite ne-așteaptă, fiii mei, zicea părintele Ioan. Voi faceți negoate și nu prea știți ce suferință este prin alte sate. Mînia lui Dumnezeu stă deasupra noastră și mai cu samă deasupra celor ce jupoaie pe bieții oameni. Privigheați, fiii mei, și vă rugați domnului din ceriu să nu cădem în ispită...

Și-avea dreptate bătrînul. Abuzurile domnului Mihai Sturza stîrnise nemulțumiri chiar printre marii

boieri. În același timp, burghezia moldavă pregătea revoluția burghezo-democratică. Dar cum această burghezie era slabă, ea s-a aliat cu boierimea nemulțumită de domn. Și astfel, revoluția care urma să se facă, pornea de la bun început cu piciorul stîng. Revoluționarii moldoveni socoteau că revoluția trebuie făcută de sus în jos și, din această cauză, n-au căutat sprijin în popor, mai ales în țărănime, ci în boierii adversari ai lui Sturza. De altfel, chiar programul lor nu prevedea zdrobirea orînduirii feudale, ci mai curînd unele îmbunătățiri ale vieții celor exploatați în cadrele societății feudale. Firește; pornită pe acest drum, revoluția a murit înainte de a se naște. Mișcarea de la 27 martie 1848 a fost repede și ușor înăbușită de domn.

Așa că atunci cînd părintele Ioan aducea la Humulești vestea cea nouă, „revoluția“ era de mult sfîrșită. Auzindu-l, oamenii ridicau nepăsător din umăr.

— Treabă de-a boierilor, părinte! ziceau ei și-și vedeau mai departe de ale lor.

— Dar pămînt nu ne dă? mai întrebă cîte unul, mai ales dintre deleni.

Dacă se dă pămînt? Nici părintele, cît era el de învățat, nu știa. Ş-apoi: de unde să le dea pămînt? Din moșia mănăstirii Neamțului, doar. Dar asta însemna că mănăstirea să înapoieze oamenilor pămînturile ce fuseseră odată ale lor, ale foștilor răzăși. Dar cine a auzit pe fața pămîntului ca mănăstirile să dea oamenilor înapoi ceea ce le-a furat?

— Pămîntul?! răspundea părintele Ioan încurcat. De pămînt, ca să se dea, n-am auzit, fiilor...

De-alde Ștefan a Petrei, de-alde Luca moșneagul, căraușul, de-alde Fotea cojocarul sau Chiorpec ciubotarul și alții de prin Bejeni, nu întrebau de pămînt. Și nici alți humuleșteni. Nu doar fiindcă nu le-ar fi trebuit pămînt. Chiar Ștefan a Petrei putea mărturisi cît îl dijmuește călugărița pentru petecuțu-l pe care-l lucrează sau cît îl costă să țină oile lui la stîna satului, tocmai în dumbrava Agapiei, lîngă podul Cărăgitei!... Pămînt le trebuia oamenilor, dar ei trăgeau mai mult la negoate de cînd mănăstirea le furase averea. Humuleștenii se simțeau de la o vreme mai mult

meșteșugari și negustori decît lucrători ai pămîntului.

Către vară, veni în sat altă veste — și aceasta îi puse pe humuleșteni mai mult pe gînduri decît „revoluția” — și anume: că prin părțile Iașului bîntuie holera. Un negustor armean fugit de la Iași la o rudă din Piatra spunea fapte cu adevărat înfricoșătoare, iar Luca moșneagul, harabagiul, le povestise humuleștenilor.

— S-a pornit holera pe primăvară, dar puterea și-a arătat-o către vară, odată cu căldurile. Au căzut mai întîi din sărăcimea Iașilor. Boierii, și mari și mai mici, s-au ținut pe la moșiile lor și ale rudelor sau prietenilor. Dar și pe ei i-a ajuns, pe cîți i-a prins în Iași. Negustorii bogați și-au lăsat dughenile și casele și-au fugit în Ardeal și la mănăstiri. Pe toate ulițele, morții ședeau peste morți. Murise și mulți ciocli, de nu mai avea cine-i îngropa nici pe ei. Oamenii ungeau ușile și ferestrele cu usturoi, să alunge holera. Boala s-a întins către sate și oamenii nu mai veneau cu demîncare în Iași. Așa că foamete mare s-a făcut. Unde mai pui c-au dat năvală și lăcustele și-au potopit sămănăturile! Mare prăpăd pe biata omenire!

— Ne-a ajuns din urmă blăstămul părinților, fiilor, zicea dînd din cap părintele Ioan, care mai toată ziua venea între poporenii.

— Ne-or fi ajuns ele și păcatele noastre, părinte! făcu Vasile Mogorogea. Că și sfinții părinți de la Neamțul și de pe alte părți, în loc să se roage pentru păcătoșii de noi, tot în chefuri și podgheazuri o țin, și banii îi măsoară cu banița rasă.

Prin august, holera a început a secera și pe la Humulești. Preoții nu mai pridideau cu îngropăciunile. Iar după fiecare mort se țineau copiii satului, care-și umpleau sînul cu covrigi, cu mere, cu nuci poleite, roșcove și smochine din pomul mortului. Nică nu se lăsa mai prejos. Temîndu-se de îmbolnăvirea lui, părinții l-au trimis la stînă, în dumbrava Agapiei, unde aveau și ei oi. Dar acolo l-ar fi lovit boala, încît l-au adus înapoi, în căruță. L-au vindecat doftorii satului, moș Vasile Țandură și-un altul, frecîndu-l bine cu oțet de leuștean și punîndu-i prișniți fierbinți de

hostine cu seu, înfăşându-l ca pe-un sugaci. A doua zi, pe la toacă, s-a trezit sănătos, iar pînă-n seară a colindat tot satul şi-a făcut şi-o scaldă cu prietenul lui, Chiriac.

Peste iarnă, crugul vremilor rămînînd neschimbat şi holera trecînd, Smaranda pune iarăşi problema trimiterii lui Nică la şcoală şi se luptă ca şi pînă atunci cu opoziţia lui Ştefan.

Ştefan zicea că nu mai are bani de dat pentru şcolirea băiatului :

— Lui dascălul Vasile a Vasilicăi plăteam numai cîte un sorcovăţ pe lună. Iar postoronica de dascălul Simion Fosa din Țuțueni, numai pentru că vorbeşte mai în tîlcuri decît alţii şi sfîcîieşte toată ziua la tabac, cere cîte trei husăşi pe lună ; auzi vorbă ? Nu face băietul ista atîția husăşi, cu straie cu tot, cîți am dat eu pentru dînsul pînă acum !

— Sărmane omule ! — se mînie Smaranda, — dacă nu ştii boabă de carte, cum ai să mă înţelegi ? Cînd tragi sorcoveţii la mustaţă, de ce nu te olicăreşti atîta ? Petre Todosiicăi, crîşmarul nostru, aşa-i că ți-a mîncat nouă sute de lei ? Vasile Roibu din Bejeni mai pe-atîția, şi alţii cîți ? Ruştei lui Valică şi Măriucăi lui Onofrei găseşti să le dai şi să le răsdai ? Ştiu eu ; să nu crezi că doarme Smaranda, dormire-ai somnul de veci, să dormi ! Şi pentru băiet n-ai de unde da ? Măi omule, măi ! Ai să te duci în fundul iadului şi n-are să aibă cine te scoate, dacă nu te-ai sili să-ţi faci un băiet popă. De spovădanie fugi, ca dracul de tămîie. La biserică mergi din Paşti în Paşti. Aşa cauţi tu de suflet ?

— Ian taci, măi femeie, că biserica-i în inima omului ; şi dacă voi muri, tot la biserică am să şed ; nu mai face şi tu atîta vorbă, ca fariseul cel făţarnic. Bate-te mai bine cu mîna peste gură şi zi ca vameşul : doamne, milostiv fii mie păcătoasei, care-mi tot îmbălozez gura pe bărbat degeaba.

Şi s-au tot bălăbănit ei, pînă ce într-o duminică, prin cîrnileagă, a venit tatăl Smarandei, David Creangă din Pipirig, care auzind de cearta lor, i-a sfătuit, ca mai bătrîn :

— Las'!, măi Ștefane și Smărănducă, nu vă mai îngrijiți atîta, că azi e duminică, mîne luni și zi de tîrg, dar marți, de-om ajunge cu sănătate, am să ieu nepotul cu mine și-am să-l duc la Broșteni, cu Dumitru al meu, la profesorul Niculai Nanu de la școala lui Baloș, și-ți vedē voi ce-a scoate el din băiet, că de ceilalți băieți ai mei, Vasile și Gheorghe, am rămas tare mulțămît, cît au învățat acolo. De douăzeci și mai bine de ani, de cînd port vornicia în Pipirig, am dus-o cam anevoie numai cu răbușul. Ce folos că citesc orice carte bisericească, dacă nu știi a însemna măcar cîtuși de cît, e greu. Însă de cînd mi-au venit băieții de la învățătură, îmi țin socoteala ban cu ban și huzuresc de bine; acum zic și eu că poți duce vornicia pe viață fără să te simți. Zău, mare pomană și-a mai făcut Alecu Baloș cu școala ceea a lui, cine vrea să înțeleagă; și, doamne, peste ce profesor înțelept și iscusit a dat! Așa vorbește de blînd și primește cu bunătate pe fiecare, de ți-i mai mare dragul să te duci la el. Ferice de părinții care l-au născut, că 'bun suflet de om este, n-am ce zice. Și mai ales pentru noi, țărani munteni, este o mare facere de bine!... Nu-i rău, măi Ștefane, să știe băietul tău oleacă de carte; nu numaidecît pentru popie, cum chitește Smaranda; că și popia are multe năcăfale, e greu de purtat. Și decît n-a fi cumsecade, mai bine să nu fie. Dar cartea îți aduce și oarecare mîngîiere... Ș-apoi să fie cineva de tot bou, încă nu este bine. Din cărți culegi multă înțelepciune; și la dreptul vorbind, nu ești chiar așa o vacă de muls pentru fiecare. Băietul vād că are ținere de minte și numai după cît a învățat, cîntă și citește cît se poate de bine.

Ca urmare, de după Crăciunul anului 1849, pînă în primăvara anului 1850, Nică învăță la școala sătească din Broșteni.

Școala aceasta fusese înființată în urma hotărîrii luate pe baza Regulamentului Organic, atît în Moldova, cît și în Țara Romînească, de a se crea de către boieri școli sătești pe moșiile lor. La 26 martie 1851, Nicōlai Nanu — profesorul școlii — înaintează „Onorabilului Departament al averilor bisericești și a învă-

țăturilor publice din prințipatul Moldovei“ un raport din care se vede cine a înființat școala și ce se învăța acolo, precum urmează : „Potrivit îndatoririi rostită prin autorizația ce am căpătat de la acest departament, pe lângă acest raport se alăturază și lista de numărul șhlerilor ce au urmat la învățăturile următoare adecă : cetirea, rugăciunea, învățături despre religia hristienească, cele patru speții a numerelor întregi aritmeticii ; scrisoarea, cîntările bisericești și orînduiala, în numita școală înființată de către proprietarul acestor moșii ecsălența sa marele logofăt și cavaler Alecu Balș, pentru care cu supunire încunoștiințăm onorabilului departament“. În „listă pentru șhlerii ce au urmat la învățătură pe semestrul de iarnă al anului 1850 și 1851, în shola sătească de pe moșia Broșteni ținutul Sucevii“, sînt trecuți 19 elevi (între care Creangă nu figurează, el frecventînd școala de aici cu un an înainte).

David Creangă și-a așezat fiul și nepotul în gazdă la una Irinuca, i-a prezentat apoi la profesor, i-a purtat la biserică închinîndu-i pe la icoane și pe urmă s-a întors acasă trimițîndu-le din cînd în cînd cele trebuitoare, desigur îndeosebi hrană. A doua zi, copiii s-au dus la școală și profesorul văzîndu-i că poartă plete, a poruncit unuia dintre școlari să-i tundă ; zadarnice au fost lacrimile și rugămințile lor de a nu-i sluți, căci profesorul a stat lângă ei pînă i-a tuns chilug. Așa i-a pus în rînd cu ceilalți și le-a dat de învățat după puterea lor, între altele și *Ingerul a strigat* pe dinafară. S-o fi prins nu s-o fi prins cartea de ei, dar rîia de la caprele Irinucăi s-a prins temeinic. Căci gazda trăia în mizerie, cum trăiau toți țărani muncitori pe moșiile întinse ale Balșilor. Irinuca aceasta era femeie săracă, nevasta unui tăietor de lemne la pădure și mama unei fete urite care mergea cu taicăsu la muncă de luni dimineța pînă sîmbătă seara, lucrînd împreună la cherestea pentru nimica toată. Toată averea Irinucăi era o cocioabă veche din bîrne, — cu ferestrele cît palma, acoperită cu scînduri, îngrădită cu răzlogi de brad și așezată chiar sub munte pe malul stîng al Bistriței — boii din pădure, un țap

cu două capre slabe și rîioase care dormeau veșnic în tindă. Nică și Dumitru, umplîndu-se de rîie căprească, n-au mai fost primiți la școală de profesor. Ca să scape de rîie, făceau cum i-a învățat o babă, adică se ungeau cu leșie și se scăldau în Bistrița, dar de vindecăt nu s-au vindecat. Pînă ce o nenorocire îi scoase din impas. Tot jucîndu-se ei pe malul apei, desprind din munte o stîncă ; stîncă se pornește la vale săltînd tot mai sus de un stat de om, trece prin gardul și tinda Irinucăi, rupe în bucăți o capră și se oprește drept în Bistrița, de clocotea apa. Inspăimîntați, copiii fug și după peri-peții ajung la inimosul bunic, în Pipirig. Aici, unso-rile cu dohot de mesteacăn și-au arătat minunile tă-măduitoare. Dar pînă la vindecare, a ajuns din urmă și vestea despre stricăciunile făcute la Broșteni și bu-nicul, fără vorbă, a mulțumit pe Irinuca cu patru galbeni. Apoi, în sîmbăta Paștelui, David și-a trimis nepotul la Humulești, ca să-l bucure de meritata va-canță. Un *Ingerul a strigat*, cîntat de Nică în ziua de Paști în biserică, după învățătura Nanului, a uimit pe toți. Numai fetele, văzîndu-l cu părul ciopîrțit, au în-ceput a-și da coate, zicîndu-i :

Tunsul felegunsul,
Tunsul felegunsul,
Cîinii după dînsul !

Dar cu aceasta se mîntui și învățătura la școala din Broșteni, căci Nică n-a mai fost trimis îndărăt. Abia în iarnă, tot după stăruințele Smarandei, e dat la psal-tul Simion Fosa de la biserica Adormirea din Tîrgul-Neamț, peste baltă, la vreo două zvîrlituri de piatră departe de Humulești. Trei husăși pe lună plătea acumă Ștefan pentru fiul lui, care învață aici toată iarna. Iar după aceasta, Nică închise pentru multă vreme capi-tolul școlirii.

Cauza nu pare să fie lipsa sorcoveților. Sub domnia lui Grigore Alexandru Ghica, comerțul se dezvoltă și humuleștenii cunosc o oarecare înflorire economică. Gospodăria lui Ștefan e mai înstărită. Altele trebuie să fi fost pricinile. În 1851, domnitorul pornește la reorganizarea învățămîntului în Moldova, divizîndu-l

În trei grade: primar, secundar și superior. Încă de la 30 noiembrie 1849, „Departamentul averilor bisericești și al învățăturilor publice“ aduce la cunoștință arhimandritului Neonil, starețul mănăstirilor Neamț și Secul, că „comunitatea locuitorilor târgului Neamțu prin o jalbă iscălită de mai multe persoane face cerere acestui departament ca să se înființeze o școală publică în acel târg pentru învățătura tinerimii de acolo.“ Departamentul îl roagă totodată să pună la dispoziția noii școli un local în târgul ce aparținea mănăstirii. La 18 aprilie 1850, Neonil răspunde că a cumpărat o casă, a pregătit „cuvinita mobilație scolastică“, și că pînă la 1 iulie 1851 nu poate da ca ajutor pentru ținerea școlii decît o mie de lei, iar de la acea dată cîte o sută de galbeni; dar pune și o condiție care va cauza întîrzierea deschiderii școlii și chiar încercări repetate de a o desființa, și anume „ca monastirea Neamțului să aibă dreptate de a alege profesorul școlii și totodată de a avea și inspecție asupra școlii, după instrucțiunile obștești“. Fiindu-i acceptată această condiție, starețul respinge rînd pe rînd pe mai mulți profesori ce i-au fost propuși, el dorind ca „profesorii să fie dintre monahi și nu dintre mireni“, pentru ca nu cumva școala să scape de sub autoritatea și controlul mănăstirii. Abia la 1 iunie 1853, mănăstirea angajează cu contract ca profesor pe ieromonahul Isaia Teodorescu zis Păpa Duhu și totodată deschide cursurile noii școli. Deci, din noiembrie 1849 pînă în iunie 1853, au trebuit să aștepte humuleștenii începerea funcționării școlii din Tîrgul-Neamț! Probabil că după venirea de la Broșteni a lui Nică, părinții se vor fi gîndit să-l dea la școala aceasta, fiind aproape de casă și fără multă cheltuială. Au așteptat și ei, cum au așteptat toți, pînă la începutul verii lui 1853.

În acest răstimp, Nică trebui s-ajute acasă la tors, la pieptănuși, la nevedit, la făcut țevi cu socala și la tors cu roata. Căci la țară, orice membru al familiei intră în procesul de producție de îndată ce este în stare să dea o mînă de ajutor. Cu atît mai mult se întîmplă așa în Humulești unde înseși profesiile oamenilor permit copiilor chiar la vîrsta fragedă să participe la

procesul economic. Spre bucuria părinților, el se arată deosebit de îndemânat la aceste treburi; torcea pe zi cîte trei-patru drugi de canură, întrecîndu-se cu fetele cele mai mari care, din răutate, îl porecliseră Ion Torcălău. Băieți și fete se duceau unii la alții cu lucrul, noaptea, făcînd clăci sau șezători. Noua generație intra în viața satului, și începutul părea luminos. Negoașele mergeau binișor, iar humuleștenii — oameni harnici, iscusiți și descurcăriți — trăiau mai bine. Satul vuia de vătăle, dar și de cîntece. Uneori, noaptea, se auzea Mihai scripcarul care, însoțit de-o ceată de flăcăi, cînta de săltau și pietrele :

Frunză verde de cicoare,
Aastă-noapte pe răcoare,
Cînta o privighitoare
Cu viersul de fată mare;
Și cînta cu glas duios,
De picau frunzele jos;
Și cînta cu glas subțire
Pentru-a noastră despărțire,
Și ofta și ciripea
Inima de țî-o rupea !

Și petrecerile tinerești se țineau lanț și babele se rugau la Dumnezeu ca „tot anul să fie sărbători și numai o zi de lucru, și chiar și atunci să fie praznic și nuntă în sat“. Nică are acum vreo 14—15 ani și firește se vîră printre flăcăi. Cum prevăzuse Ștefan, începe „a-i mirosi a catrință“. De mic, Nică se arată iubeț și oricînd erau trei fete, el era al patrulea. La țară, tinerii nu se-ncurcă în vorbe sentimentale, în tirade romantice, în sfîșieri sufletești, în drame mai mult sau mai puțin sincere, ci sînt mult mai naturali în dragoste. Lui Nică îi place să contemple la scădat picioarele fetelor care ghileau pînză la rîu, caută locurile unde era băteaiștea flăcăilor și a fetelor, doriți unii de alții după multe zile de lucru, iar la clăci se ține de șotii. Statornic nu era el nici la treburi, și cu atît mai mult în dragoste. Uitase de Smărăndița popii, fiind vrăjit de dragostea Măriucăi Săvucului. Cu Măriuca torcea, la umbră nucului, cîte o movilă de drugi

de canură — desigur îmbinînd dragostea cu muncă. Iar la o clacă de dezghiocat porumbul, noaptea, cînd Nică și Măriuca torceau alături, nu se știe cum intră un șoarece în sînul fetei, iar băiatul, grijuliu, i-l scoate cu mîna făcîndu-l nevăzut la repezeală.

Nică se trage către flăcăi, dar copilăria tot se mai răzbună. Odată vara, aproape de Moși, se furișează de-acasă cu gîndul să fure cireșe de la un unchi. Intră în casa omului, dar găsește numai pe mătușa Mărioara și se face a cere la scădat pe văru-său Ion. Nică se foiește cît se foiește, apoi simulînd adîncă părere de rău că nu l-a aflat pe văr, își ia rămas bun ca orice băiat de treabă și o pașlește la scădat... de-a dreptul în cireșul femeii și începe a cărăbani în sîn la cireșe, crude, coapte, cum se nimereau. Dar acuma se petrece drama. Mătușa îl surprinde furînd cireșe. Îl somează să coboare, însă cum jos era prăpădenie, Nică stă neclintit. Mătușa se cațără pe tulpina cireșului și băiatul, simțind primejdia, se lasă pe o cracă și se aruncă în niște cînepă crudă și înaltă pînă la brîu. El fuge iepurește, ea fuge după el, și se fugăresc așa pînă dau palancă la pămînt toată cînepa. Mătușa se împiedică și cade, Nică găsește momentul prielnic mîntuirii și escaladînd în zbor un gard își pierde urma, ducîndu-se acasă și fiind foarte cuminte în ziua aceea. Dar pe-nserat, moș Vasile păgubitul, împreună cu vornicul și paznicul bat la poarta lui Ștefan, îi spun stricăciunea și-l pun să plătească.

Nu trece mult, și o altă poznă veni la rînd. De cîțiva ani, se cuibărise într-un tei bătrîn și scorburos, pe coasta dealului, la moș Andrei, unchiul, o pupăză, care devenise ceasornicul satului. Nică îi pune gînd rău, căci îl scula totdeauna înainte de răsăritul soarelui. Și, cum într-o dimineață îl trimite maică-sa cu de-ale mîncării pentru niște oameni ce-i aveau tocniți prășitori în Valea Seacă, se abate din drum, arestează pupăza în tei și, la întoarcere, o ridică, depunînd-o în niște putini din podul casei. Dar a doua zi, mătușa Măriuca a lui moș Andrei vine val-vîrtej la Smaranda:

— Mai auzit-ai dumneta, cumnată, una ca asta,

să fure Ion pupăza care ne trezește des-dimineață la lucru de atîta ani ?!

Smaranda nu știa nimic, dar cînd vine cumnata atît de tulburată, ce să zică ?

— Ce spui, cumnată ? Da' că l-aș ucide în bătaie cînd aș afla că el a prins pupăza s-o chinuiască, făcu ea. De-amu, bine că mi-ai spus, las' pe mine, că ți-l ieu eu la depănat.

Dar hîrșita de mătușa Măriuca :

— Nici nu te mai îndoi despre asta, cumnată Smărandă, căci de zbîntuitul ista al dumitale nimica nu scapă. Ce mai atîta ? Mi-au spus mie cine l-au văzut, că Ion a luat-o ; gîtul îmi pun la mijloc.

Nică, ascuns în cămară, aude toate acestea și croiește pe loc un plan de acțiune. Umflă pupăza din pod și se duce de-a dreptul în tîrgul vitelor s-o vîndă. Căci doar era și el oleacă de flecior de negustor. Ajuns în tîrg, începe a se purta țanțoș printre oameni, cu pupăza în mînă.

— De vînzare ți-i găinușa ceea, măi băiete ? îl întrebă un moșneag care ducea cu el o vițică.

— De vînzare, moșule !

— Și cît cei pe dînsa ?

— Cît crezi și dumneta că face ?

— Ia ad-o-ncoace la moșul, s-o drămăluiască !

Moșneagul se face a o căuta de ouă, îi dezleagă ața de la picioare și-o aruncă în sus.

— Iacă poznă, c-am scăpat-o ! zice el făcînd pe speriatul.

Pupăza se suie pe-o dugheană, se odihnește puțin și-și ia zborul de-a dreptul către Humulești. Văzîndu-și marfa plutind în văzduh, Nică începe să plîngă și fără altă zăbavă se agață de sumanul moșneagului.

— Ce gîndești dumneta, moșule ! zice el smucindu-l. Te joci cu marfa omului ? Dacă nu ți-a fost de cumpărat, la ce i-ai dat drumul ? Că nu scapi nici cu giunca asta de mine. Înțeles-ai ? Nu-ți paie lucru de șagă.

Lumea de prin tîrg, auzind atîta tărăboi, se strînsese în jurul lor ca la comédie.

— Dar știi că ești amarnic la viață, măi băiete ? zise moșneagul de la o vreme, rîzînd. În ce te bizui de te îndîrjești așa, nepoate ? Dec ! nu cumva ai pofti să-mi iei vițica pentr-un cuc armenesc ? Pesemne, te mănîncă spinarea cum văd eu, măi țică, și ia acuș te scarpîn, dacă vrei, ba ș-un topor îți fac, dacă mă crezi, de-i zice Aman, puile ! cînd îi scăpa din mîna mea.

În vremea asta, se apropie de ei un humuleștean, care-l recunoscuse pe Nică.

— Dă pace băietului, moșule, — zise el, — că-i feciorul lui Ștefan a Petrei, gospodar de la noi din sat, și ți-i găsi beleaua cu dînsul pentru asta...

— He, he ! să fie sănătos dumnealui, om bun ; d-apoi chitești dumneta că nu ne cunoaștem noi cu Ștefan a Petrei ? zise moșneagul ; chiar mai din-oară l-am văzut umblînd prin tîrg, cu cotul subsuoară, după cumpărat sumani, cum îi e negustoria, și trebuie să fie pe-aici undeva, ori în vreo dugheană, la băut aldămașul. Apoi bine că știu a cui ești, măi țică, ian stai oleacă, să te duc eu la tată-tău și să văd, el te-a trimis cu pupăzi de vînzare, să spurci iar-marocul ?

Numai la așa ceva nu s-a așteptat Nică. Pe loc i-a pierit glasul, și, încet, încet, s-a furișat printre oameni și-a rupt-o la fugă, spre Humulești, uitîndu-se mereu înapoi să vadă dacă nu-l ajunge moșneagul. Căci acuma îi era a scăpare de dînsul. Vorba ceea : Lasă-l măi ! L-aș lăsa eu, dar vezi că nu mă lasă el acum. Și ținînd-o într-o fugă pînă acasă, abia ajuns, numai ce-aude : Pu-pu-pup ! Pu-pu-pup ! Pu-pu-pup ! Pasărea saluta reintrarea lucrurilor în matca lor firească.

De altfel, copilăria lui Ioan Creangă se împarte între muncă, școală și pozne. Școala îi plăcea, dar metodele dure și nepedagogice îl îndepărtau de ea ; munca de asemenea îi plăcea, dar copilăria își cerea și drepturile-ei. Odată, tocmai cînd Smaranda era mai înghesuită de treburi, căci s-apropia tîrgul de la Fălticeni, Nică — în loc să o ajute — fuge la scăldat. Mai sus de casa lor, apa se lățește pe prund, destră-

mîndu-se în pîrîiaşe subţiri care clipocesc leneş printre pietre. În zilele cu soare, fetele şi femeile vin aici şi înălbesc pînzele sau dau la apă ţesăturile groase ca să le îndesească. Îşi prind fustele-n brîu, îşi suflecă mînele şi se afundă cu picioarele goale în ştioalnelor mai adînci, purtînd pe braţul stîng poverile de ţesături, iar în dreapta maiul de lemn. Datul la apă constă în udarea ţesăturilor, apoi în baterea lor cu maiurile, pînă se strîng firele. Pînzeturile nu se bat, ci se spală, limpezindu-se mereu în apa curgătoare şi apoi se întind la soare. Operaţiile sînt însoţite de cîntece şi vorbe cu duh, care răsună pînă departe, dînd muncii un farmec deosebit şi multă tinereţe sprintară. Ştioalnelor adînci şi stătute sînt locuri prielnice scaldelor şi uneori putrezirii cînepei. Aici se strînge pruncimea satului, bălăcindu-se slobodă cîtu-i ziuica. Acolo, pe prundul Ozanei, copilăria este liberă de orice constrîngere a vieţii aspre. În pielea goală, Nică se tologea pe nisip la soare, apoi se ridica în picioare ţinînd la ureche cîte o lespejoară cu fire de argint, sărea cînd într-un picior, cînd în celălalt şi-şi înclina capul şi în dreapta, şi în stînga, zicînd după obicei :

Auraş, păcuraş,
Scoate apa din urechi,
Că ţi-oi da parale vechi;
Şi ţi-oi spăla coafe
Şi ţi-oi bate dobele!

Apoi zvîrlea pietrele pe rînd, în ştioalnă, una pentru dumnezeu şi una pentru dracul, făcînd la amîndoi parte dreaptă. Mai zvîrlea cîteva ca să încuie pe dracul în fundul ştioalnei, ş-apoi s-arunca şi el în apă, ca să-l prindă pe dracul de-un picior. După asta, se mai cufunda de trei ori, pentru Tatăl, pentru Fiul şi pentru Duhul Sfînt şi încă o dată pentru Amin. Apoi se trăgea încetişor pe o coastă la margine, se întindea pe nisip şi privea pe furiş cum se joacă apa cu picioarele unor fete ce ghileau pînză mai sus.

Toate acestea le vedea Smaranda care, după ce îl căutase ce-l căutase şi nu-l găsise, venise aici ştiînd

apucăturile lui Nică. Femeia, pierzându-și răbdarea, îi ia hainele și se duce, zicându-i mîniată :

— Îi veni tu acasă, coropcarule, dacă te-a răzbi foamea, s-apoi atunci vom avea altă vorbă !

Rușinat de fete, Nică o ținu tot într-o fugă pînă acasă, istovit de foame, și obține iertarea mamei. Și de-atunci, o vreme nimeni nu a fost mai harnic și mai muncitor decît el. Căci Nică nu era un copil rău și vorba bună îl pătrundea pînă în adîncul sufletului, mai ales cînd mama îl mîngîia cu blîndețea și bună-tatea ei.

Și totuși, copilăria e copilărie.

Multe pozne a mai făcut Nică. Însă, între timp în iunie 1853, se deschide în sfîrșit școala din Tîrgul-Neamț și Nică a fost dat acolo la noua învățătură. Se părea că de-acuma soarta lui s-a hotărît. Nu se mai punea problema să aleagă între două drumuri : ori a rămîne gospodar în Humulești, ori a deveni preot. Acasă, nu-l mai punea nimeni la treburi, ca să-și vadă de carte. Și la dreptul vorbind, nici n-ar mai fi avut cînd să facă și altceva decît să învețe, căci lecțiile se țineau dimineața, între 8 și 11, iar după-amiază între 2 și 3, încît era mereu pe drumuri. Toată învățătura lui de pînă atunci, la bădița Vasile, la Iordache, la profesorul Nanu din Broșteni și la psaltul Fosa îi va fi fost socotită ca bună pentru o clasă, și deci va fi fost înscris în clasa a doua, deoarece în vara anului 1854 el lua note pe semestrul doi ca elev în clasa a treia. Se învăța lectura după abecedar, cum și caligrafia și geografia și evident — școala fiind sub autoritatea mănăstirii — se predă de asemenea istoria sfîntă și catehismul.

Profesor de seamă era celebrul Popa Duhu, adică Isaia Teodorescu pe numele său adevărat. Cercetarea progresului de peste săptămîină se făcea în fiecare sîmbătă, cînd școlăria — probabil aceea din clasele a III-a și a IV-a — era încărcată într-o droagă a mănăstirii și adusă înaintea starețului Neonil spre examinare. Sfinția sa era un bătrîn olog și-i sfătuia pe elevi cu duhul blîndeței să se țină de ceaslov și psaltire, căci toate celelalte învățături — zicea el — sînt numai

niște erezii care mai mult amărăsc inima și tulbură sufletul omului. Starețul avea, deci, și păreri originale, de care însă popa Duhu, cramponându-se de programa școlii, nu prea ținea seamă și-i învăța pe școlari din toate cîte ceva, după priceperea lor. Și ca acestea să nu le amărăscă inima, popa Duhu le cumpăra vara din banii lui cofe cu zmeură și fel de fel de puricale. Creangă se arată și acum un băiat inteligent, căci la toate materiile obține nota „bine“, dar stăruință prea mare nu pune, la purtare fiind notat chiar „rău“, deoarece începuse să cam lipsească de la școală. Vinovat nu trebuie număidecît găsit el, deși singur mărturisește că între toți acei băieți dornici de învățătură, el era „cel mai bun de hîrjoană și slăvit de le-neș“. În acea „shola publică“ se petreceau lucruri care cu adevărat nu puteau decît izgoni chiar și pe elevii de treabă.

Părintele Duhu, spirit independent și devotat învățăturii, avea dese ciocniri cu părintele Neonil și cu succesorul acestuia Naftanail. Abia se deschisese școala și la 13 noiembrie 1853, starețul mănăstirii cere mitropoliei s-o desființeze, invocînd multele greutăți ce le are. Mitropolia n-a aprobat, însă elevii, auzind de nesiguranța funcționării școlii, încep să se risipească, cei mai mulți plecînd pe la alte școli. Cu adîncă durere în suflet și cu revoltă scrie următoarele Isaia Ieromonah Teodorescu într-un raport din 2 iunie 1855:

„Școala aceasta s-au început la 1 iunie 1853 și pînă la 30 martie am statu numai în relație verbală cu monastirea din pricina confuziilor, a greutăților, a piedicilor și a răbștirilor nedrepte și pătimase, ce era asupra biete școlicele. De atunci însă și pînă acum am început a arăta monastirii cu raporturi ofițiale pe toată luna însoțite de cataloagele școlarilor, starea morală și materială a școlii, în care se arată sîrguința la învățătură și purtarea copiilor; la necazurile tartarice, suspinurile și amărăciunile mele despre nenorocita soartă a școlii nu mi s-au răspuns nimic. Eu nu am avut îndrăzneala ca să întind relație aiurea, căci atunci nu me-aș fi putut afla locul în Moldova!

„În matricula generală a școlerilor să văd 303, adică

la auzire de veste bună de școala monastirei Neamțului, ei s-au adunat cu mare grăbire, și dimpotrivă la auzire de veste ră de stricarea școlii cu aceeași grăbire s-au împrăștiat.

„Cît pentru starea materială eu am contractat de 5000 lei pe an de la începutul școlii din care am primit 2000 lei, iară doi agiutori cîte una mie lei pe an abia de la 1 aprilie anul curgători, șederea și încălzirea o avem aici în școală, iară mîncarea și luminarea de la spital. Iară îngrijitoriu nici nu au fost nici nu este hotărît, asămîne și pentru alte trebuințe și nevoi ale școlii cum s-au putut așa s-au făcut.

„Mică este școlicica aceasta la vedere precum o arată hrisovul ei din 22 august 1853, dară pedicile, greutatea și strigătele asupra ei au fost mari și pre mari, judeci-i domnul pre toți în ziua dreptei sale judecăți, că eu nu vreau a le mai descoperi ascunsurile inimii, fără numai zic că după așa de grozave împotriviri să dea domnul și folosuri mari pentru nenorocita nație romînă și pentru sfînta biserica sa !!!“

Mănăstirea Neamț nu numai că nu se interesa de școală, cum se obligase, și chiar voia s-o închidă, dar „mehenghe“ cum era, încălca și drepturile preoților din Humulești. De aici, ciocniri între călugării nemțeni inclusiv corpul didactic al școlii (socotit al mănăstirii) de o parte, și humuleșteni pe de altă parte. În aceste împrejurări era greu de ținut lecție. Într-o zi venind părintele Duhu supărat de la mănăstire, dădu elevilor următoarea temă :

— Dacă o para luată pe nedrept îți mănîncă o sută drepte, apoi șase mii de lei (leafa mea pe un an), care mi-a oprit-o stărițul Neonil pe nedreptul, cîte parale drepte vor mîncă de la mănăstirea Neamțului ?

— Douăzeci și patru de milioane de parale, cinstite părinte, sau șese sute de mii de lei, răspunse un școlar calculînd cu creta pe tablă.

— Ia să-mi facă Nică Oșlobanu încredințarea ! zise părintele Duhu, știind că Nică e fiul părintelui Oșlobanu din Humulești, dușman neîmpăcat al nemțenilor.

Nică Oșlobanu, ca de obicei, se scoală în picioare

cît era de lung și cu chip smerit se roagă de iertare spunînd că-l doare capul. Dar tocmai atunci scăpă din sîn un urs mare de mămăligă cu brînză. Școlarii dau să-l prindă, Oșlobanu se aruncă în mijlocul lor să nu-l piardă, și se face mare scandal. Părintele Duhu, dîndu-se deoparte, se plesni cu palma peste frunte și oftă adînc :

— Pesemne, păcatele mele cele mari și grele m-au aruncat și aici, să învăț niște țopîrlani sălbatici. Mai fericit erai de-o mie de ori să paști porcii la Cogeasca Vechie, Isaie, decît să mai fi ajuns și zilele aceste ! Iar tu, moglanule de Oșlobene, care te robești pîntecelui și nu-ți dai cîtuși de puțină osteneală minții, te-i face popă, ca tată-tău, cînd s-or pusnici toți bivolii din mănăstirea Neamțului !...

Oșlobanu, prost-prost, dar să nu-l atingă cineva. Cum se duce acasă îi și spune părintelui Oșlobanu cē-a zis părintele Duhu. Și de-aici, o altă întîmplare.

Intr-o dimineață, părintele Duhu ia pe un alt călugăr, Teofan, de la paraclisul spitalului, și merg împreună la biserica Sfîntul Lazăr, unde slujea părintele Oșlobanu și, de cum intră, îi caută pricină că nu se ține de tipic.

— Tipic, boaițe fățarnice ? Ia să vă dau eu tipic, zise părintele Oșlobanu lăsînd sfintele încolo. Ne-ați luat cu șmichirie pe Marele Mucenic Dimitrie, Izvorîtorul de Mir, și ne-ați dat în locul acestui sfînt vestit, pe Lazăr, un judan tremțuros, care tot moare și iar învie, și învie și iar moare, de nu mai știe nime de numele lui. Acesta-i hram ? Și după ce ne-ați calicit luîndu-ne moșia și închizîndu-ne biserica cu zid, închi-deți acum în ciudă și poarta spitalului, ba pînă și clopotele ni le-au oprit de tras cîinerii de doftori, tot din pricina voastră, de ni s-au împrăștiat poporenii ; nici chioară de babă nu mai dă pe la biserică ! Și încă una : de șezeci și mai bine de ani de cînd slujesc preuția, voi aveți să mă învățați tipicul, pui de năpîrcă ce sînteți ? Ia stați oleacă, să vă scot eu gîrgăunii din cap !...

Și zvîrrr ! cu pravila cea mare după călugări. Apoi, umflînd un sfeșnic mare de alamă, aleargă după ei

să-i afurisească. Încît popa Duhu și Teofan fugiră „mai mult pe brînci decît în picioare, chiar după tipic“.

Evident, în astfel de condiții, școlarii se răsîndiră pe la alte școli. Iar Creangă, rămas fără tovarăși

Așina Teodor Ecra
 amu Țpoe Teomuch
 m. unu Babu Hactm
 Teodor m. Teomuch
 Ecra. Te. D. Teomuch
 Te. m. Teomuch

1854 Martie 20

Teomuch
 Te. m. Teomuch

Un autograf al scriitorului

Această istorie este a me(a) jos iscălitului și cine va vre(a) ca
 să mi-o înstreineze să nu fie certat de Dumnezeu și de toți sfinții lui,
 1854, Martie 20. Ioan Ștefănescu. Și este dreptă a me(a).

de ispravă și, pe deasupra, dîndu-i și părintele Duhu „un pui de bate așa din senin“ chihăia pe Smaranda să-l trimită la școala catihetică din Fălticeni.

Pe atunci, Fălticeni semăna cu Tîrgul-Neamț, înfățișîndu-se tot ca un sat mai mare, cu case risipite printre pomi, îndeosebi meri. Aici veni, la „fabrica de popi“ a catihetului Conta, fiul Smarandei prin septembrie 1854. Catihetul îl numi „Ștefănescu Ioan“ — și așa îi spuneau și tovarășii săi de învățătură. Dar la școala catihetică neputînd intra decît fii de privilegiați sau de slujitori ai bisericii, băiatul Smarandei urma să se întoarcă acasă. Neînduplecata fiică a vornicului din Pipirig recurse la o viclenie utilă: înscrise pe Nică cu numele tatălui ei, care era privilegiat! Și, deci, catihetul scrise în mod oficial, în semestrul de iarnă 1854/1855, în clasa I-a, la numărul 25, pe clericul *Creangă Ioan*, menționînd „Vremea intrării, 27 noiembrie 1854“.

Nică își regăsise în Fălticeni pe vechii tovarăși de ispravă, veniți aici înaintea lui: Zaharia Simionescu Gîtlan, vărul Ioan Vasiliu Mogorogea, Ioan Oșlobanu (toți înscrși la școală încă din ianuarie 1853), apoi Ștefănescu Gheorghe și Brad Ioan, amîndoi din Humulești, Posa Ștefan din Tîrgul-Neamț, David Popovici din Fărcașa ș.a. Cum tovarășii ședeau în gazdă la Pavel ciubotariul din ulița Rădășenilor, se trase și el acolo, înghesuindu-se laolaltă într-o odaie mică, cu paturi prinse în pereți de jur împrejur și unul lîngă sobă, pe al cărei cuptor gazda își exercita meseria „între șanuri, calupuri, astrăgaci, bedreag, dichici, mușchea, piedică, hască, clin, ace, sule, clește, pilă, ciocan, ghinț, piele, ață, hîrbul de călacan, clei și tot ce trebuia unui ciubotar“. Se aciuase acolo și un Bodrîngă, un moș fără căpății, care pentru puțină mîncare și ceva pașcă sluja întregul internat: tăia lemne, ațîta focul, aducea apă, mătura și spunea povești ori cînta din fluier săltînd în jocuri pînă la tocirea ciubotelor pe toată dăscălimea inclusiv gazda.

La școala catihetică din Fălticeni, Creangă a fost înscris în clasa I-a (mai era și clasa a II-a), avînd ca

profesor la catihis pe Nicolai Conta, iar la gramatica romînă, „scrisoare“, citire bisericească și aritmetică pe tînărul „suplent“ Vasile Grigorescu. Acesta din urmă obținuse de la Seminaria Veniamină, al cărei absolvent era, aprobarea de a ține „particularnic un clas de psaltichie în ceasurile cînd nu are ocupație la școală atît cu străinii cît și acei din școală, copii care ar dori și părinții lor și ei a învăța“, clas pentru a cărui urmare se plătea desigur ceva și pe care clericul Ioan Creangă îl va fi frecventat. Împărțirea programei pe două clase era, însă, numai o fantezie a mitropolitului Sofronie, cel care-o întocmise, căci în realitate școlarii făceau materiile amestecate. Însuși Creangă parcurge, ajutat de catihetul Nicolai Conta, înafară de materiile clasei I-a, și materiile clasei a II-a, adică tîlcuirea rînduielilor bisericești, cîntările, aritmetica, istoria sfîntă și tipicul — și toate acestea numai într-un singur an, din septembrie 1854, pînă în august 1855. Deși se cereau atîtea materii, lucrul nu era greu nici pentru profesori, nici pentru elevi, „căci școala era numai de mîntuială, boii să iasă“, cum își amintea Creangă. „Boii“ aveau în amintirea scriitorului două înțelesuri: acel de absolvenți, de soiul unui Trăsnea, și acela de venituri ale catihetului. Deoarece catihetul, pentru fabricarea de boi-popi, cerea ca materie primă „galbeni, stupi, oi, cai, boi și alte bagateluri de alde aceste, prefăcute în parale... ș-apoi lasă-te în *Conta* sfinției sale, că te scoate poponeț ca din cutie“. Teoretic, lumea trebuia să vină la școală în fiecare zi dimineața de la 8^{1/2} la 11 și după masa de la 2 la 4 (afară de joi, cînd după-amiază era relâche). Dar părintele catihet dădea pe-acolo rar, căci toată noaptea bătea cărțile de joc la stos. Iar școlarii, urmîndu-i pilda, veneau și mai rar și probabil printr-o rotație statornicită numai între ei, deoarece „suplentul“ Grigorescu mai întîlnea prin clasă pe cîte unul. În cel privește pe Creangă, cele două mierțe de orz și două de ovăz date „cui se cuvine“ îl puteau absolvi de obligația prea riguroasei frecvențe.

Cînd se apropia vreo procitanie, dascălimea se apuca harnică de învățătură. Unii cîntau la psaltichie, cu ifos :

Ison, oligon, petasti,
Două chendime, homili

pînă ce răgușeau ca măgarii. Alții spuneau cu ochii închiși și dintr-o răsufare cele șapte taine din catehisul cel mare. Mustăciosul Davidică, fiul umilului dascăl Iosif din Fărcașa, „pînă tipărea o mămăligă, mîntuia de spus pe de rost, repede și fără greș, toată istoria Vechiului Testament de Filaret Scriban, împărțită în perioade, și pronumele conjunctive de dativ și acuzativ din gramatica lui Măcărescu : Mi-ți-i, ni-vi-li, me-te-îl-o, ne-ve-i-le, mi-ți-i, ni-vi-li“. Unii traversau odaia de colo-colo și dondăneau ca nebunii pînă-i apuca amețeala. Alții, ridicînd pierduți ochii spre ceruri, o duceau numai într-un muget sfîșietor, citind pînă le pieria vederea. Cei însurați, care-și lăsaseră acasă nevestele și copiii și veniseră aici să se facă popi, umblau-bezmetici și stăteau pe gînduri, văzînd cum își pierd vremea și numai oftau din greu, știînd cîte nevoi îi așteaptă acasă. Fiul Smarandei îi învăluia pe toți cu priviri înduioșate, zicîndu-și : „Turbare de cap și frîntură de limbă ca la acești nefericiți dascăli, nu mi s-a mai dat a vedea : cumplit meșteșug de tîmpenie, doamne ferește!“ Și gîndindu-se că pentru două mierțe de orz și două de ovăz nu face să-ți strîmbezi mintea și să lași nemîngîiată copila popii din Fălticenii Vechi, îi lăsa pe dascăli în ale lor și apuca o oglindă pentru a cerceta progresul creșterii bărbii și mustăților, în toată seara întru aceasta pîrlite și unse cu său amestecat cu muc de lumînare și alună arsă. Cîteodată, îl trăgea de mîncă Trăsnea cel tîmp :

— Ștefănescule, astăzi nu mai mergem la școală, că nu știu tabla și vreau să învăț pe mîne la gramatică. Mă rog ție, hai cu mine la cîmp spre Folticenii Vechi. Vom învăța împreună, sau cîte unul, eu la gramatică și tu la ce-i vrea. Apoi mi-i asculta, să vedem nu s-a prinde și de capul meu ceva ? Las' că nici la

celelalte nu prea pot învăța, cu slova asta nouă care-a ieșit ; însă afurisita de gramatică îmi scoate peri albi, trăsni-o-ar fi s-o trăsnească ! Parcă ai ce face cu dînsa la biserică ? Dar dacă se cere !... Am s-o ieu și eu din capăt și poate cu tine care ai trecut pe la părintele Duhu, să mă pot desluși...

Auzind că-i vorba de Fălticenii Vechi, unde copila popii aștepta mîngîierile, Creangă primea bucuros. Și cum ajungeau la cîmp, Trăsnea se tologea pe un hat și începea să papagalicească, citind deodată și întrebarea și răspunsul :

„*Întrebare* : Ce este gramatica romînă ?

„*Răspuns* : Gramatica romînă este arta ce ne învață a vorbi și a scrie o limbă corect...

„*Întrebare* : Cîte părți are gramatica romînă ?

„*Răspuns* : Gramatica romînă are patru părți, care sînt :

„1. Etimologia, 2. Sintaxa, 3. Ortografia și 4. Prosodia.

„*Întrebare* : Ce ne învață fiecare din părțile aceste ?

„*Răspuns* : 1. Etimologia ne învață a cunoaște părțile vorbei, adică analisisul gramatical.

„2. Sintaxa ne învață a lega părțile vorbei după firea limbii noastre, adică sintesul gramatical.

„3. Ortografia ne învață a scrie bine, adică după regulile gramaticii.

„4. Prosodia ne învață a accentua silabele și a le rosti după firea cuvintelor și scopul ce-l avem în vorbire.“

Dar, văzînd că nu pricepe nimic, se prefăcea că-i examinat de profesor și-și zicea singur, certîndu-se :

„— Nu așa, necredincioșilor, și iată cum : „Ce este gramatica romînă, este... ea este, este... arata, nu *arata* : arta ... arta, ce... ce... ce ne învață ; învață... învață... ce ne învață ; a vorbi... bi... bi... ce ne învață... ce este, este...”

Și o ținea așa mereu dondănind foarte repede, bîlbîit și fără pîc de cugetare ; pînă la „a scrie într-o limbă corect“, rar ajungea. Și după ce turba de cap, îl striga pe Creangă să-l asculte ce știe. Creangă lua cartea din mîna lui și-l întreba :

— Ce este gramatica, măi Trăsnea ?

Închizînd ochii, „Trăsnea răspunde iute, iute, și mormăit, cum cer calicii la pod :

— Ce este gramatica romîină, este... ce este... este... și celelalte după obicei, schimonosind cuvintele și îndrugîndu-le fără nici o noimă, de-ți venea să-i plîngi de milă :

— Nu așa, măi Trăsne !

— Dar cum ?

— Nu mai zice romîină, și spune numai răspunsul; ce ai cu întrebarea ?

Și se și opintea el într-o privire să răspundă bine, dar degeaba, se încurca și mai rău, începea a ofta și-i venea să-și spargă capul.

— Mai lasă-mă oleacă, — zicea el năcăjit, — și cînd te-oi striga, să vii iar să mă ascuți ; și de n-oi ști nici atunci, apoi dracu' să mă ieie ! Dă, gramatica să zicem că n-o înțeleg și s-o lăsăm la o parte ; artea asemenea ; corect, tiji. D-apoi „romîină, este... ce... ne învață a vorbi și a scrie bine într-o limbă...” parcă-s cuvinte romînești ; ce naiba ! Numai și aici trebuie să fie ceva !... „a vorbi și a scrie bine într-o limbă“, îndrăcit lucru ! Cum „să scrii într-o limbă“?... Poate cu limba, mai știi păcatul ? Pesemne că noi, cîm s-ar prinde, las'că de scris, talpa gîștei ; dar apoi și de vorbit, păcatele noastre, se vede că vorbim pogan și rău de tot ; nu romînește, ci țărănește... Doamne, doamne ! învățat mai trebuie să fie și acel care face gramatici ! Însă și în gramatică stau eu și văd, că masa tot masă, casa tot casă, și boul tot bou se zice, cum le știu eu de la mama. Poate celelalte bîzdigării : rostitură, artea, corect, pronunțe, analisul, sintesul, prosodia, ortografia, sintaxa, etimologia, concrete, abstracte, conjunctive ; mi, ți, i, ni, vi, li, me, te, îl, o, ne ve, i, le, — și altele de sama acestora, să fie mai romînești și noi, prostimea, habar n-avem de dînsele ! Noroc mare că nu ne pune să le și cîntăm, c-ar fi și mai rău de capul nostru cel hodorogit ! Decît țaran, mai bine să mori. Hai, du-te, Ștefănescule, că m-apuc de învățat !...“

Si lăsîndu-l să învețe, Creangă dădea fuga la fata popii. Pe înserat, se întorcea cu sînul plin de mere domnești. Poate de atîta învățătură, Trăsnea adormise.

— Sărace, sărace! îl privea Creangă compătimitor. Nu ești nici de zama ouălor; decît așa, mai bine te făcea mă-ta un mînz și te mînceau lupii!

Apoi, zgîlțîindu-l:

— He, Trăsnea, mă! scoală! știi tabla?

Victima gramaticii sărea și deodată începea iarăși examinarea.

— Ce este gramatica, măi Trăsnea?

— Ce este gramatica romînă, este... ce este, este...

Și înecîndu-se în cuvinte, Trăsnea despera:

— Mai lăsă-mă oleacă, Ștefănescule...

Dar Creangă n-avea chef de stăruit în frig, mai ales după petrecerea cu fata popii:

— Haidem acasă, măi Trăsnea, că m-a răzbit foamea și frigul și mor de urît aicea pe cîmp!

— Da, că și eu. Ducă-să dracului gramatica! Mi s-a înăcrit sufletul de dînsa! Și osebit de asta, nici nu mi-e bine.

— Un fel de lene, amestecată cu slăbăciune, măi Trăsnea, nu-i așa?

— Ba chiar ai nimerit: un fel de leșin la inimă, amestecat cu întinsori, sau cam așa ceva.

— Poate fiorile gramaticii.

— Mai știi păcatul? Poate ș-aceea să fie...

Și amîndoi se întorceau acasă, la Pavel ciubotariul, și, ca să uite de toate, puneau pe moș Bodringă să le cînte. Se încingea petrecere mare, venind acolo și alți dascăli, ba și popa Buligă zis Ciucălău. Trăsnea era însă băiat norocos, căci la 21 noiembrie 1854 pleacă de la „fabrica de popi”. Avea de la catihet atestatie în regulă, de absolvire după un an și opt luni de strașnică învățătură, așa că în scurtă vreme ajunse popă, chiar înaintea lui Ștefănescu Ioan, zis apoi Creangă Ioan. Uneori, dascălimea descindea în corpore la crîșmărița cea frumoasă, fata vornicului de la Rădășeni, unde mînceau și beau bine, iar la întoarcere „furlua” mai fiecare ce putea: fasole, pere, să-

mîntă de cînepă sau doar cite-un sărutat plin de foc. Apoi, totul se pune la mijloc, dăscălimea rînduindu-se ca fiecare să gătească din al său pentru toți, o dată pe zi ! Cum se întîmplă de obicei, atare rînduieli nu sînt mulțumitoare, căci unii mîncă mai mult decît alții și totdeauna iese cineva păgubit. Deci, unii dascăli — între care și Creangă — hotărăsc să se scape de mîncăi. Ei inventează „poștele“, adică niște hîrtii împăturite, lipite cu seu, care se puneau la picioarele celor ce dormeau ; li se dădea foc, arzînd tălpile celui menit alungării. Astfel scăpară de mîncăi, rămînînd la Pavel numai trei dascăli : Creangă, Gîțlan și Ion Mogorogea, iar acesta, ca să se asigure contra poștelor, se culca noaptea îmbrăcat cu o haină, în ale cărei mîneci își vîra picioarele ca în niște pantaloni, cusute la gură.

Intr-o zi, vine moș Vasile, cel păgubit de Nică cu cireșe și cînepă, și aduce fiului său Ion Mogorogea trei purcei grijiți gata ; dar Mogorogea, lacom ca și taică-său, refuză să împartă cu ceilalți hrana primită, și atunci i se pune și lui gînd rău. Cînd gazda și Ion Mogorogea s-au culcat, Nică și Zaharia pornesc la acțiune.

— Măi Zaharie, nu mai ai tu vreo poștă de cele undeva ? zice Creangă încet lui Zaharie Gîțlan.

— Nu, bre ! răspunde acela și mai încet. Și, doamne, ce bine ar fi să trîntim una lui Mogorogea. Dar pînă la poștă, pînă la nu știu ce, ia cuțitașul meu, taie încetișor cusura de la mîneca lui Mogorogea în dreptul unei talpe, dă-i o pîrleală bună cu niște chibrituri de ieste, care ard mocnit, și lasă dacă i-or mai ticni purceii... Numai cată de nu te mocoși atîta...

— Adă cuțitașul încoace, — zice Creangă, — și la toată întîmplarea cred că nu mă vei da prin șperlă și nu-l vei lăsa să mă bată !

— Nici vorbă nu mai rămîne, — zice Zaharia, — dă-i cu pîrleala înainte, fără grijă...

Și atunci Creangă așează la tălpile lui Mogorogea un smoc de chibrituri, le dă foc, suie degrabă în pat alături de Zaharia și-ncep amîndoi să sforăie de parcă dormeau cine știe de cînd. Mogorogea răcnește de-

odată cît poate, zvîcnește din pat, dar se încurcă cu picioarele în mînele contășului și cade alivanta la pămînt, zvîrcolindu-se ca șarpele. Apoi, trezit din prima spaimă, începe a-i blestema cum îi venea la gură :

— Vai ! osîndi-v-ar dumnezeu, să vă osîndească, soiuri ticăloase ce sînteți ! Nime n-are cap să se odihnească în casa asta de răul vostru ! Cine oare mi-a făcut șotia ? Pe Zaharia și Nică, îi aud horăind și nu cred să fi îndrăznit...

Și, pentru că mai de mult avusese o pricină cu Pavel, Mogorogea se îndreptă spre acela, care dormea buștean, ca omul nevinovat :

— Numai că hoțomanul de Pavăl mi-a făcut-o... be-l-ar tăunii să-l beie, cînd i-a fi somnul mai dulce ! Și încă se preface că doarme, ticălosul ! Ia să-l învăț eu a-și mai bate altădată joc de om.

Și ia repede cu cleștele un cărbune aprins din vatră și suie pe cuptor la Pavel. Și cum dormea sărmanul cu fața-n sus, îi pune cărbunele pe pieptul gol zicînd :

— Na, satură-te de făcut șagă cu mine, cîrpaciule !

Atunci se aude un răcnet înspăimîntător și totodată Pavel izbind cu picioarele în sobă o și dărîmă la pămînt. Și buimăcit, trezindu-se cu Mogorogea față-n față, se încaieră de parcă să se ucidă.

Zaharia sare să-i despartă, Creangă dă fuga afară chemînd vecinii și toți se învălmășesc neștiind pricina. Apoi lumea se duse huiduindu-i și-i lăasă cum i-a găsit. Casa era toată un adevărat loc de după bătălie : ferestrele sparte, soba dărîmată, smocuri de păr smulse din cap, sînge pe jos. Pavel cu pieptul ars și Mogorogea cu călcîiul fript, ședeau la o parte gîfîind ; Nică și Zaharia, de altă parte, mirîndu-se și ei de cele întîmplate. Iar purceii, adevărata pricină a cruntului război intern, fiind atîrnați în tindă la răcoare, dispăruseră. Zaharia, voind a curma tăcerea groasă ce se așternuse peste ruine, zice către Mogorogea :

— Cîntă-le de-acum, Ioane : Cei fără prihană, ali-luia ! și nu mai tînji după dînșii ; se vede că așa le-a fost scris, mititeii !...

— Ia nu mai clămpăni și tu din gură, măi, răspunse Mogorogea înnegurat; ați tot strigat asupra lor și iaca vi s-a făcut pe voie.

În vremea asta, venind și moș Bodrîngă cam chiurchiulit, începe a-și face cruci de la ușă.

— Ei, moșule, — zice Nică, — place-ți cum ne-ai găsit?

Pavel, care pînă atunci șezuse ca mut, uitîndu-se prin casă cu amărăciune, zice:

— Ia ascultați, dascălilor, ca să se mîntuie toată dihonია, cărăbăniți-vă de la mine și lăsați-mă în pace!

Mulțumiți c-au scăpat numai cu-atîta, dascălii n-au mai așteptat a doua invitație și s-au mutat peste drum, la un fierar, împreună cu moș Bodrîngă.

Cît va fi stat și aici Creangă, nu se știe. Dar dacă ceilalți dascăli se țineau mai ales de șotii, fiul Smarandei — fără să le rămînă mai prejos — era și un școlar bun. În raport cu ceilalți, el obține note onorabile: calificativul „bine“ la toate materiile, în afară de cîntările bisericești, la care are calificativul „foarte bine“. Însă prin postul Paștilor, în 1855, se zvonește că școlile de catiheți se vor desființa și mulți „dascăli“ se întorc pe-acasă. Ioan Creangă vine îndărăt la Humulești, căci în cataloagele școlii este dat absent în lunile mai și iunie.

Desființarea școlii ar fi fost un lucru destul de serios pentru Ioan Creangă. Însemna că Nic-a lui Ștefan a Petrei era din nou amenințat a rămîne simplu gospodar în sat, căci fără atestatul de absolvire nu s-ar fi putut preoți. De-acuma, însă, cariera lui Nică decidea în bună măsură și soarta celorlalți ai casei.

Războiul Crimeiei, cu complicațiile lui anterioare, se arăta pustiitor și pentru țărani nemțeni. Ocupația austriacă aducea jafuri, și îndeosebi împiedicarea treburilor economice. Humuleștenii decad brusc. Ștefan a Petrei nu mai poate face negoțul lui obișnuit și trebuie să lucreze pe moșii străine, uneori prin alte județe. Săltarea lui Nică ar fi însemnat ieșirea băiatului din aceste dificultăți, și mai ales ajutorarea familiei și îndeosebi a fraților și surorilor. De aceea,

Ștefan nu numai că nu se mai opunea ca Nică să se facă preot, dar susținea cu tărie popirea fiului. Așa că în iunie, Ioan Creangă reveni la „fabrica de popi“ a catihetului Conta și se prezintă la examenul ce se ținu în ziua de 29 iunie „în prezența mai multor persoane aflătoare în această politie“. La examen, el se califică cel dintîi, printre primii zece clirici „bine pregătiți și cu talent“. Ca și ceilalți nouă, el obține o „adeverință“, cu data de 29 august 1855, care era o dovadă a absolvirii cursurilor și totodată o recomandare către seminarul din Iași, spre „a regula a lui intrare în cursul învățăturilor seminaricești.“

În dimineața zilei de 29 august, șturlubaticul Ion Torcălău, împreună cu Zaharia Gîtlan, porni spre Iași, în căruța harabagiului Luca moșneagul — fără să bănuiască măcar că Nic-a lui Ștefan a Petrei a rămas în Humulești și că la Iași va întîlni pe cel ce avea să devină Ioan Creangă, unul din cei mai mari scriitori ai patriei sale. Căci, în adevăr, aceasta a fost răscrucea de drumuri hotărîtoare în viața lui Creangă.

CAPITOLUL PATRU

SEMINARIST, DIACON ȘI NORMALIST LA IAȘI

„...Iașul ista-i mare și, doamne ferește, să nu faci vr'o primejdie !...“

I. Creangă

Pe poarta seminarului de la Socola, Creangă intră timid, dar hotărît să facă treabă bună. La el, în Humulești, îl cunoștea toată lumea și acolo s-ar fi simțit ca acasă la oricare dintre gospodari. Aici, în capitala țării, nimeni nu te-ntreabă de sănătate, nu te bagă în seamă ; doar îmbrăcămintea țărănească și gesturile sfioase mai atrag atenția trecătoare a cuiva. Aici, viața are alte ritmuri, alte reguli. E drept că la același seminar mai toți candidații erau fii de țărani, că venise însoțit și de câțiva din vechii tovarăși de copilăriească hîrjoană ; dar, dincolo de zidurile școlii, trepidează o lume pe care nu o simți a ta și care nu te simte al ei. Căci, deși „seminaria“ era instalată chiar lîngă mănăstire, în clasele ei și mai ales în odăile internatului se răsfrînge lupta aprigă ce se duce dincolo de ziduri, în oraș, lupta pentru viață. Și-n această luptă, dacă nu ești tare, cazi învins. Cliricul se va fi gîndit la toate acestea, cunoscînd și situația de loc trandafirie de acasă, și-i vor fi zburat din minte șotiile.

De la început, Ioan Creangă putu să-și dea seama că aici era altceva decît „fabrica de popi“ din Fălci-ceni. El și tovarășii săi au fost mai întîii supuși la o „cercetare pentru sîrguința și talentul lor“, care a durat pînă aproape de 23 decembrie 1855. Abia după

aceasta, în urma examinării, inspectorul seminarului recomandă primirea lui și a altora. A fost înscris în clasa a II-a împreună cu Zaharia Simionescu Gîtlan, Ștefan Posa, Ioan Bradu, Constantin Conta, avînd coleg și pe Gh. Ienăchescu, cel ce-i va fi tovarăș toată viața. Cursurile erau suficient de serioase, iar profesorii destul de pregătiți.

Curios din fire, Creangă caută să știe din primele zile ce materii se predau la „seminarie“ și care anume îi vor fi profesori, și află următoarele: comitetul școlii avea ca rector pe Filaret Stavropoleos, care predă teologia morală, iar ca membri pe: Arhimandritul Neofit Scriban, profesor de elină, arhimandritul Melchisedec, profesor „întîi“ de științele teologice, fiind și inspector, ieromonahul Teoctist Scriban profesor „al doilea“ de științele teologiei și istoria bisericească, doctorul Ioan Alinescu profesor de științe filozofice și istoria universală, Dimitrie Stoica profesor de limba latină, protosinghelul Ieremia catihetul seminarului, Gheorghe Enăchescu „suplent“ al protosinghelului, diaconul Sandovici, „paradositoriu de muzichie“, apoi protosinghelul Isaia Vicol, diaconul Aftanasie, diaconul Ioan Parvul, ierodiaconul Macarie, toți aceștia „suplenți la științele cursului de gios“, adică ale cursului inferior. Peste doi ani însă, adică în 1857, „lista de profesori și științele ce se paradosesc în seminaria Centrală a Sfintei Mitropolii“ va arăta unele modificări — precum urmează: preasfințitul Filaret Stavropoleos predă teologia morală, filozofia-morală și istoria universală programatică, arhimandritul Neofit Scriban — psihologia, logica și limba elină, protosinghelul Ioan Bobulescu — istoria bisericească, teologia dogmatică și arheologia biblică, protosinghelul Isaia Vicol — „geografia nouă și veche“, ierodiaconul Inochentie — introducerea în teologie, teologia dogmatică, introducerea în scriptură, ermineutica și patrologia, ieromonahul Macarie — pastorală, istoria noului testament, gramatica romînă, D. Stoica — limba latină, George Seghinescu — hronologia, istoria patriei și omiletica, diaconul George Sandovici — catihisul, istoria vechiului testament, gramatica romînă,

aritmetica, tipicul, citirea, ierodiaconul Chesarie — cîntările bisericești, „scrisoarea începuturi de limbă elină și latină“, Ioan Carp — „suplent“ de latină, C. Teodorescu — „suplent“ de elină, slugerul St. Mandrea — „paradositoriu de muzichie“, Ioan Ștefănescu tot „paradositoriu de muzichie“. Între acești profesori, arhimandritul Neofit Scriban se bucura de simpatia celor mai mulți elevi. Neofit era adept al ideilor înaintate ale timpului, militant hotărît pentru unirea principatelor, îmbunătățirea situației țărănimii, independența națională, dușman al clerului afacerist, om devotat studiului. Neofit a fost și director al „seminariei“, în care calitate a avut mult de luptat împotriva multor preoți profesori cu vederi reacționare. De altfel, „seminaria“ de la Socola nu era atît de izolată de luptele epocii, pe cît părea celor ce-o priveau numai dinafară. Încă de la înființarea ei de către mitropolitul Veniamin Costache (1803), această „seminarie“ a fost un centru radiator de idei progresiste. Acuma, mulți dintre profesorii seminarului — fiind ridicați mai ales din mica boierime progresistă și din păturile orășenești înaintate — răspîndeau ideile avansate ale timpului printre elevii lor, iar aceștia la rîndu-le, fiind îndeosebi fii de țărani, de preoți și dascăli rurali, le îmbrățișau cu entuziasm. Numeroase contingente de absolvenți ai „seminariei“ au participat la luptele politice cu multă pasiune și convingere, alături de masele populare.

În scurt timp, Creangă avu putința să vadă ce mare deosebire era între „fabrica de popi“ a catihetului Conta din Fălticeni și „Seminaria“ de la Socola Iașilor. Evident, nu trebuie să ne așteptăm că chiar la Socola, unde se zicea c-ar fi fost „profesorii cei mai învățați din lume“, se făcea mai mult decît predarea unor cunoștințe elementare în disciplinele menționate. Dar, oricum, cliricii dădeau aici de un nivel cultural cît de cît ridicat, ceea ce nu putea rămîne fără urmări pozitive atît în privința pregătirii lor ca preoți, cît și în privința formării lor ca oameni ai vremurilor noi ce se vesteau. Creangă asimilează cu sete elementele de cultură pe care i le dădea seminarul și nu-i lucru fără

importanță să-ți amintești că notele obținute de el la materiile care contribuiau mai mult la instruirea generală, sînt dintre cele mai bune. Aproape totdeauna, el are la materiile bisericești calificativul „bun“ și „eminent“ și niciodată la disciplinele laice n-a obținut un calificativ mai mic de „bun“ și adesea pe cel de „foarte bun“ și „eminent“.

În semestrul de iarnă 1857, deci în ianuarie și februarie, Creangă figurează în matricolele seminarului ca „bolnav“ și probabil plecat acasă. Dar la examenul din vară — ținut la 14 și 15 iunie — el obține note frumoase. Cursurile clasei a IV-a, din anul școlar 1857—1858, le urmează tînărul cleric în împrejurări deosebite. Abia întors din vacanța de vară, petrecută la Humulești, Ioan Creangă asistă — și într-un fel chiar ia parte — la evenimente cruciale pentru istoria patriei, evenimente care nu puteau rămîne fără urmări pentru formația ideologică a lui și a celorlalți seminariști: convocarea divanului Ad-hoc, în toamna și iarna lui 1857 (22 septembrie — 21 decembrie). Tratatul de pace de la Paris, care privea îndeaproape și Principatele Romîne, dăduse un mare avînt ideii unirii Moldovei și Valahiei, idee ce cuprinsese masele cele mai largi. După cum se știe, tratatul prevedea între altele convocarea unor divanuri ad-hoc la București și la Iași, care să formuleze cerințele celor două Principate față de puterile europene. Turcia, Austria și Anglia se opuneau unirii și deci căutau prin orice mijloace ca în divanuri să fie aleși antiunioniști. Caimacamii Teodor Balș și urmașul acestuia Nicolae Vogoride, în Moldova (unde lupta era mai ascutită) s-au dovedit unelte de toată josnicia în mîinile acestor state. Un Comitet al Unirii, înființat încă din mai 1857, organiza lupta împotriva separatiștilor — marii boieri ce-și temeau funcțiile și N. Vogoride. Dar și Vogoride porni o prigoană cruntă împotriva unioniștilor. Într-o seară, seminariștii aflară cu surprindere că Nicolae Vogoride dăduse dispoziție ca arhimandritul Neofit Scriban, unionist, să fie înlăturat din postul de director al Seminarului și să fie înlocuit cu călugărul bucovinean Vladimir Suhopan, separatist. Firește, în clase

cursurile erau ținute ca și pînă atunci, dar în dormitoarele internatului discuțiile n-au putut fi oprite de nimeni. Creangă, Ienăchescu, Zaharia Simionescu, erau printre cei ce susțineau pe Scriban. Acesta nu ascultase de porunca lui Vogoride și, mai mult, declarase cu tărie că nu se va lăsa îndepărtat din postul său decît cu sila. Este drept că arhimandritul avea sprijinul mitropolitului Sofronie, care se împotrivise față de hotărîrii lui Vogoride. Gestul mitropolitului a avut un larg ecou. Chiar consulul francez Victor Place — simpatizant al unirii — laudă purtarea mitropolitului care a „simțit că dacă boierii, corporațiile, țărani se lăsau zdrobiți în alegeri, el, ca șef al bisericii, trebuia să-și ridice glasul, întrucît însăși înalta lui demnitate nu era respectată; a simțit că datoria lui era a nu lăsa să se îndeplinească fără protestare, ticăloasa comedie și nerușinata înșelăciune, ale cărei mijloace și scopuri nu mai erau pentru nimeni taine. După ce a siluit toate clasele societății, cîrmuirea Moldovei a atacat pe arhiereu, ultima și cea mai serioasă piedică.”

E știut că „alegerile” organizate de Vogoride au fost anulate și s-au făcut noi alegeri, în care unioniștii au cucerit o majoritate zdrobitoare împotriva separatiștilor, dintre aceștia pătrunzînd numai trei în divanul moldovean. Majoritatea deputaților era din rîndurile micii boierimi — laice și clericale — și orășenimii; între aceștia fu ales și arhimandritul Neofit Scriban care, în treacăt, după o lecție de logică, spusese clericilor că la lucrările divanului vor lua parte și reprezentanți ai țărănimii.

Vestea că la marea adunare vor veni și țărani se răspîndi cu iuțeală în seminarie. Într-o după amiază, doi clerici — unul blond, zvelt și cu privire șireată, celălalt tot blond, dar mai greoi și cu aer de Crist pierdut — se plimbau prin curtea Socolei, uitîndu-se din cînd în cînd pe furiș către poarta întredeschisă.

— Ienăchescule! Hai, fuguța! zise cel mai zvelt.

Și într-o clipă, cei doi se mistuiră în gloata gălăgioasă care se-mbulzea pe stradă.

Clericii se înfipseră printre oameni, ajungînd pînă lîngă ceata deputaților.

— Mă Creangă, care-i Ion Roată ?

Intr-adevăr, din ceata deputaților țărani era greu să-l distingi pe viforosul răzăș. Căci, de cum au ajuns țărani la Iași — boierii au pus mînă de la mînă, i-au ferchezuit frumos, i-au îmbrăcat la fel, cu cheburi albe și cușme noi, încît nu-i mai puteai deosebi nici măcar după plete sau după mers.

— Da bine zici, mă frate Ienăchescule, spuse nedumerit și Creangă. N-o fi cea din mijloc, care calcă apăsător ca Vodă ?

— Acela-i ! Dar voi ce căutați aici ? auziră din spate o voce care le era cunoscută și întoarseră privirile înapoi. Dar deodată, Creangă și Ienăchescu plecară capetele încurcați : lîngă ei era însuși arhimandritul Neofit, pe al cărui chip cei doi nu puteau ghici nici imputare, nici încuviințare.

— Duceți-vă la internat, fiilor, și mulțamiți domnului că țara are bărbați ca moș Ion Roată, le zise arhimandritul. Iar noi, cucoane Mălinescule, să mergem degrabă cu pontășii, că cuconul Mihalache Kogălniceanu n-așteaptă ! mai spuse arhimandritul către un însoțitor al său.

În istorica ședință din 7 octombrie 1857 a divanului, M. Kogălniceanu a făcut propunerea ca această adunare să arate în fața puterilor europene că „cele întîi, cele mai mari, mai generale și mai naționale dorințe ale Țării” sînt : respectarea drepturilor Principatelor și îndeosebi a autonomiei lor în cadrul vechilor capitulații încheiate cu Imperiul otoman ; unirea Principatelor într-un singur stat, cu numele de Romînia ; prinț străin ereditar, ales dintr-o dinastie europeană și al cărui moștenitori să fie crescuți în religia țării ; neutralitatea Principatelor ; încredințarea puterii legiuitoare unei Obștești Adunări în care să fie reprezentate „toate interesele Nației” ; toate acestea, sub garanția colectivă a puterilor europene. Propunerea a fost votată cu 81 glașuri pentru și 2 contra (logofătul Alecu Balș și episcopul Hermeziu al Romanului). Adunarea a primit cu mare entuziasm rezultatul votării. Apoi fiecare deputat trecu să întărească cu semnătură proprie ceea ce rostise. Atunci, mitropolitul Sofronie, ca

președinte al Adunării, semnînd cel dintîi, a spus : „Unde-i turma, acolo-i și păstorul“. I-a răspuns deputatul țaran Ion Roată, care a zis : „Noi nu știm a ura, dar Dumnezeu știe a se îndura.“

Au trecut cîteva zile de la întîlnirea celor doi clerici cu arhimandritul și — împotriva așteptărilor — nici Creangă, nici Ienăchescu n-au avut nimic de pătîmit din partea lui Neofit. Clericii își spuneau că poate arhimandritul a uitat de acea întîlnire pe stradă. De uitat, nu uitase Neofit, dar era prea ocupat cu debaterile din divan. Se sfătua mereu cu V. Mălinescu, amîndoi fruntași ai deputaților micii boierimi, cum să suțină mai bine rezolvarea problemei țărănești, ridicată de deputații țărani prin vocea lui moș Ion Roată. Într-o ședință agitată, Ion Roată spusese : „...pînă în ziua de azi toate sarcinile cele mai grele asupra noastră au fost puse, și noi mai de nici unele bunuri ale țării nu ne-am îndulcit; iar alții fără să fie supuși la nici o povară, de toată mana țării s-au bucurat; că noi biruri grele pe cap am plătit, oameni de oaste noi am dat, ispravnici, judecători, privighetori numai noi am ținut: de asemenea, poduri și șosele numai noi am lucrat; beilicuri, podvezi și havalele numai noi am făcut; boierescuri, zile de meremet numai noi am îndeplinit; clacă de voie și fără voie numai noi am dat. Cîtu-i Dunărea de mare și de largă, curge rîul sudorilor noastre, se duce peste mări și peste hotare, acolo se preface în rîuri de aur și de argint și curg iarăși înapoi de se revarsă în țara noastră, iar noi, nici rînduială, nici dreptate nu am avut. Cînd ne-am jăluit, cînd ne-am tînguit păsurile, cînd ne-am spus nevoile, ispravnicul ne-a bătut, privighetorul ne-a bătut, jandarmul ne-a bătut, posesorul ne-a bătut, boierul ne-a bătut; cine s-a sculat mai de dimineață, cine a fost mai tare, acela a fost mai mare“. Și țărani ce-reau desființarea boierescului prin răscumpărarea din robie, asigurarea dreptului de a-și lucra pămîntul trebuitor hranei lor și vitelor lor, fără a-i putea alunga nimeni de pe acel pămînt, pînă la concurența a 2/3 din marile moșii, precum și desființarea bății, oborîrea tuturor beilicurilor și havalelor și înlocuirea lor cu un

bir pe avere. În numele micii boierimi, Neofit Scriban și V. Mălinescu au propus un amendament care, în fond, susținea cererile îndreptățite ale țăranilor. Dar adunarea, covârșită de puterea marilor boieri, a respins și cererile pondașilor, și amendamentul celor doi deputați ai micii boierimi.

Intr-o noapte de aprilie, cineva aduse vestea că oamenii de prin sate umblă să-și facă singuri dreptate, pregătindu-se de răscoală. Într-adevăr, aproape toate satele se mișcau amenințător, iar boierii începuseră să întărească militărește conacele și să-și facă gărzi personale. Cliricii din dormitor discutau cu aprindere aceste știri, mai toți fiind fii de preoți rurali, care știau bine situația din satele lor. Deodată, ușa se deschise larg și în prag apărură arhimandritul Neofit Scriban. Creangă, care tocmai voia să iasă afară, se izbi de arhimandrit și împietri lângă ușă, în picioare, stingerit.

— De ce nu dormiți, fiilor ? îi întrebă blînd Neofit.

— Preacuvioșia ta, am auzit și noi că se pregătesc fapte mari în țară, zise cineva dintre clirici.

Arhimandritul, cu mîinile împreunate pe pîntece, clătină gînditor din cap.

— Așa-i, fiilor, dar pentru asta nu trebuie să scuțați toată seminaria. Dacă vă muncesc gîndurile și nu dormiți, vorbiți în taină, fără gălăgie. Adevăr ați zis că se petrec fapte mari în țară. De pretutindenți auzim glasuri pentru unire și pentru îmbunătățirea vieții țăranilor.

— Părintele Melchisedec ne-a spus că prin cei care vor unirea vorbește anticrist, se vîrî în vorbă Creangă.

Neofit îl măsură din priviri. În adevăr, unii preoți profesori la seminar erau în ascuns separatiști, dușmani ai unirii, însă arhimandritul — temîndu-se de anarhie în școală — ocoli răspunsul datorat cliricului și continuă :

— Unirea și îmbunătățirea vieții fraților noștri țărani sînt legate una de cealaltă. Dar voi lăsați discuțiile astea, care tulbură sufletele noastre negre de păcate. Privegheați numai, ca să nu ne găsească dormind ceasul cel mare al biruinței. Domnul Dumnezeu

să ne aibă în paza lui și să ne îndrepte pașii pe drumul cel bun.

— Amin ! ziseră într-un glas clericii.

Cînd arhimandritul plecă, Ioan Creangă închise bine ușa și se întoarse către tovarășii lui.

— Măi, voi pricepeți ceva ? Părintele Melchisedec zice că unirea este fapta diavolului. Arhimandritul zice că unirea e fapta lui Dumnezeu. Unde-i adevărul, măi fraților ?

— În sufletele noastre, frate, răspunse un cleric bărbos.

Clericii mai sporovăiră o vreme, apoi adormiră. Creangă se culcă și el, dar nu putu dormi. Se întinse peste pat, către Ienăchescu, să-l întrebe ceva, însă Ienăchescu sforăia liniștit și fără griji. Creangă îl lăsă în pace și se lungi în patul său, cu privirile în tavan și cu mîinile sub ceafă. Oare se vor scula și humuleștenii lui împotriva călugărilor de la Neamț ? Și la urma urmelor, de ce o fi bună unirea ? Clericul nu-și găsi răspuns întrebărilor și se lăsă purtat de dulcea toropeală a amintirilor din satul lui, pînă adormi și el...

În vacanța de Paști, Creangă veni la Humulești, împreună cu Zaharia Simionescu. Satul părea neschimbat : ca și pînă atunci, femeile spoiau căsuțele ascunse printre pomi, bărbații se îngrijeau să aibă miei și vin, flăcăii și fetele se pregăteau pentru horele din zilele sărbătorilor. Și totuși, Creangă văzu că ceva se schimbă în Humulești. De cîtiva ani, oamenii o duceau mereu mai prost. Negoațele nu mai mergeau ca înainte și oamenii începuseră să se apuce iarăși de cultura pămîntului. Dar pămînt nu era — și oamenii porneau prin alte sate, în căutare de lucru. La el acasă, Creangă găsi numai nenorociri. Maică-sa era bolnavă, taică-su plecat tocmai la Prigoreni, în județul Neamț, unde muncea la cîmp, datorii de peste 1500 lei, birul neplătit. De Paști, cînd Ștefan a Petrei s-a întors în Humulești, s-au sfătuit ce era de făcut pentru a sălta din această situație grea. Ioan Creangă ar fi absolvit în vară seminarul și s-ar fi preoțit. Dar în Humulești, nu era vacant nici un loc la biserică ; prin urmare, puțința ca el să se stabilească în sat, cădea.

— Grăbește, Nică tată, să te prinzi de vreo biserică în Capitalie, să-i tragi după tine și pe iștialaiți, mai mici. Că e viață și e moarte, și zilele omului sînt numărate, iar eu nu mai pot ține singur casa, iar măică-ta, cum vezi, e bolnavă.

După sărbători, Ștefan a Petrei s-a dus degrabă la Prigoreni, căci se apropiau muncile de vară. Creangă a mai stat o vreme în sat, apoi s-a întors și el la Iași. Era hotărît să facă ce o face ca să iasă preot și să-i ajute pe ai săi. Cu ani în urmă, Smaranda voia să-l vadă popă în Humulești, adică om scăpat de suferințele îndurate de țărani ; acuma, Creangă voia ceva mai mult — să plece pentru totdeauna chiar din Humulești, să devină orășean, căci orașul, și încă un oraș mare ca Iașii, oferea mai multe posibilități de viață și în orice caz scăparea de situația mizeră a țaranului.

Tot timpul studiilor, își impusese o disciplină și o cumințenie care-l ridicau mult în ochii profesorilor săi. Desigur, tînărul cleric humuleștean a suferit cunoscutele înjosiri la care seminariile supuneau pe elevi, s-a lăsat tîrît la slujbele bisericești și a învățat pe de rost tipicul, a părăsit petrecerile de altădată, mînat de gîndul că după trei ani de chin și înăbușire sufletească va ieși preot, va avea o profesie și atunci se va răzbuna pe această viață siluită.

În iunie 1858, se ținu examenul de sfîrșit de an școlar. Creangă obține nota „primă“ la toate obiectele, iar la purtare calificativul „eminent“. Arhimandritul Neofit l-a chemat în cancelaria seminarei și l-a felicitat. Dar tocmai atunci, veni de la Humulești vestea cea mai puțin așteptată : Ștefan a Petrei murise la 28 iunie în Prigoreni, unde și fusese înmormîntat. Creangă se gîndi că de acuma se poate preoți. Absolvise cele patru clase ale cursului „de gios“ (cursul inferior) ale seminarului, nota obținută la examen îi deschidea posibilități mai mari decît altor colegi, iar arhimandritul Neofit l-ar fi sprijinit. Unii profesori — între care Neofit, Isaia Vicol și alții — l-au sfătuit să urmeze și cursul superior ; dar Creangă rămîne la punctul său de vedere. Motivele le arată într-o „lăcră-mătoare suplică“ adresată comitetului seminarului, în

care cerea să i se elibereze cuvenitul atestat că a absolvit cele patru clase ale cursului inferior și motiva că nu mai putea trece și în cursul „al doilea”, deoarece „părintele meu s-au săvârșit din viață, la iunie în 30 de zile, precum alăturata mărturie adeverește și măică-mea este bolnavă de patru ani și cu 7 copii toți mai mici decît mine, încă cu o însemnătoare datorie de 1600 lei, neavînd cu ce plăti, fiind în cea mai mare sărăcie ! ba încă, din cauză că tatăl meu nu au murit la locul nașterii lui, nici de bir nu este scutit ; pentru care cu o mare amărăciune, abie își poate căpăta hrana dintr-o zi pînă într-alta, de unde nici eu nu mai am nădejde de a mă mai putea ajuta.” Dar, fiindcă — potrivit celor arătate de catihetul Conta în adevărînța cu care-l mînase la seminar — nu avea vîrsta necesară hirotonirii, Creangă primește o adevărînță provizorie.

Firește, pe baza acestei adevărînțe, nu se putea preoți. Alți colegi se făcuseră învățători la țară ; Creangă se gîndi și el la cariera didactică. În septembrie 1858 se înscrise la școala preparandală, urmărind probabil să se facă învățător chiar în Iași. Dar, se poate bănuî, din lipsa mijloacelor de susținere, abandonă preparandia. Ca să aibă cu ce trăi, Creangă fruncționă — se pare — de la absolvirea seminarului pînă în vara anului 1859, ca învățător suplinitor undeva prin Iași. Între timp însă, s-au petrecut evenimente care au influențat serios cariera lui.

La 24 ianuarie 1859, se înfăptuise „unirea personală”, adică alegerea lui Alexandru Ion Cuza ca domn atît în Moldova cît și în Țara Romînească. Un timp, noua domnie, încă neconfirmată de sultan și de puterile europene, nu luă măsuri substanțiale. Totuși guvernele moldovene au avut unele acțiuni progresiste remarcabile. Guvernul Epureanu, în Moldova, realizează între altele exproprierea bogatelor mănăstiri Secul, Neamțul, Agapia ș.a., a căror avere fu trecută sub administrația Ministerului Cultelor ; mănăstirea Golia a fost obligată să întrețină un ospiciu de alienați mințiali. Atare măsuri veneau să confirme în fața clerului înalt moldovean zvonurile separatiștilor că mitropolia ieșeană își va pierde drepturile de pînă atunci. Insuși

mitropolitul Sofronie deveni adversar al lui Alexandru Cuza și al politicii acestuia, iar mitropolia, un centru reacționar puternic și fățiș.

Conflictele între mitropolie și guvern sînt mereu mai dese și mai ascutite. Clerul simțea că noua cîrmuire lovește în avantajele uriașe de pînă atunci ale bisericii — și aceasta constituia pentru cei ce roiau în jurul mitropoliei prilej de agitație împotriva lui Alexandru Cuza și de derutare a preoțimii de rînd. Dar cum să te strecuri printre linii pe cîmpul de bătaie între mitropolie și guvern? Creangă aprecie foarte serios situația. S-ar fi putut rostui învățător undeva, la țară; dar aceasta i se părea o adevărată înmormîntare. Firea lui zvăpăiată, oarecare dorire de a parveni — care nu era străină celor mai mulți humuleșteni — îl îndemnau să rămînă în capitală. La 30 iulie 1859, obține în sfîrșit „formalnicul atestat“ de absolvire a cursului inferior al seminarului.

— Ce zici tu să fac, măi Ienăchescule? întrebă el într-o zi pe fostul coleg, care acuma purta straie de diacon.

— De, știu și eu? Hirotonește-te...

Ienăchescu purta în fundul inimii un cheag de invidie față de Creangă, dar acesta se prefăcea că nu observă. Ienăchescu avea minte sprintenă, știa să se descurce în viață. Dar, lui Creangă nu-i dădea vreo părere, temîndu-și propria lui carieră.

— Oi vedea eu... răspunse pînă la urmă Creangă.

Zile în șir medită la situația lui. Inimă îl trăgea către cariera de învățător. Dar în Iași nu existau posturi vacante în învățămînt — și el nu mai putea aștepta. Greutățile lui personale, greutatele celor rămași în Humulești îl apăsau în fiecare clipă. Creangă își înfrînse chemarea inimii și lăsă drum judecății lucide și practice. Hirotonirea era deocamdată singura posibilitate de „a intra în societate“. Fără nici o pasiune pentru meseria de preot, Creangă se hotărî să îmbrace anteriorul. Cum, însă, nu putea fi preot dacă nu era însurat, Creangă porni în căutarea unei fete care să-i deschidă și drumul unei biserici. El umblă „teleleu“, trimițîndu-și prietenii în pețit. Într-o dimineață se în-

îlnește cu preotul Ivanciu, cunoscut mai vechi, care l-a luat din scurt :

— Măi băiete, nu-i păcat de tinerețele tale să umbli așa teleleu?... Mai bine te-ai însura și-ai intra în rîndurile oamenilor.

Preotul Ivanciu era, desigur, unul dintre prietenii pețitori — deci Creangă îi mărturisește că n-are parale. Atunci preotul scoate o pungă, din pungă ia un pitac de zece parale și-l pune în palma clericului. Acesta se uită la pitac și la popa Ivanciu, apoi scuipă în pitac, înțelegînd că prietenul îi aranjase ceva, aruncă pitacul în pungă și zise :

— Noroc să dea Dumnezeu, părinte, de-acu mă însor.

— Hai cu mine în pețit, l-a tras de mîină părintele Ivanciu.

În drum spre viitorii socri, Creangă se opri cu părintele să cinstească în colț la Greci cîte o garafă, două, de vin.

Ivanciu îl duse la preotul Ioan Grigoriu de la biserica Patruzeci de sfinți, și acolo au făcut tîrgul : socrul se obliga să dea ginerelui întreținere pe un an, casă pentru locuit și post de diacon sau preot, iar ginerile se obliga să ia de nevastă pe Ileana, copila de 15 ani a văduvului socru. La 23 august se făcu și nunta, așa că ginerile se mută în casele socrului.

Cum Creangă ținea morțiș să se preotească „aice în Capitalie“, și cum în „Capitalie“ nu se găseau posturi vacante de biserici, el trebui să se mulțumească a sluji deocamdată ca dascăl la biserica socrului, de la 26 octombrie 1859 pînă la 25 aprilie 1860. În urma unor insistențe — căci preotul Grigoriu avea prieteni pe la protoieria orașului și la mitropolie, Creangă fu hirotonisit diacon la 26 decembrie 1859 și numit provizoriu la biserica Sfînta Treime. La 2 mai 1860, e transferat ca diacon la biserica unde fusese dascăl, slujind aici pînă în aprilie 1863. Socrul, însă, era un descreierat, care petrecea nopțile-n șir cu bețivani și femei și căuta să facă din tînărul diacon un fel de servitor. Odată era chiar să-l sugrume și, înspăimîntat, Creangă fuge prin vecini, de unde trimite plîngere mitropoliei. De aici, plîngerea ajunge la Dicasterie,

unde erau mulți prieteni ai socrului, și pedepsit este nu preotul Grigoriu, ci diaconul Creangă, care-i și arestat. Printr-o nouă „lăcrămătoare suplică“, diaconul nedreptățit pîrăște către mitropolit Dicasteria incorectă și desigur Sofronie ceartă pe preoții din Dicasterie care nu procedaseră just. Așadar, chiar de la începutul carierei, Creangă intră în conflict cu Dicasteria. El își dă seama că acest conflict îl va împiedica serios în viață și atunci, printr-o manevră abilă, adresează și Dicasteriei o „plecată și lăcrămătoare suplică“. Astfel îmbunați, membrii Dicasteriei intervin și ginerele și socrul s-au împăcat „prin bună înțelegere“. Din sănătoasă prudență, ginerele se desparte de socru, așezîndu-se cu nevasta în altă casă din aceeași curte a bisericii. Dar, certurile nu se sfîrșesc. Între ginere și socru neînțelegerile erau pricinuite de destrăbălarea bătrînului, dar și de unele păreri ale tînărului, păreri care mai tîrziu au dus la conflicte serioase între diacon și clerul înalt din Iași. Vîntul de libertate, care începe să bată tot mai puternic, înviorează în Creangă pe adevăratul humuleștean. Certurile cu smintitul socru arată și ceva din caracterul lui Creangă. Pînă să intre „în rîndul oamenilor“, clericul își impusese o severă cumințenie și plecată supunere către superiori; de la hirotonie, însă, crezînd că și-a făcut o situație, Creangă iese dintr-o dată din această atitudine și redevine humuleșteanul Nic-a lui Ștefan a Petrei. E greu de presupus că tînărul diacon nu lua parte cu oarecare însuflețire la chefurile socrului, că era un sfînt coborît de-a dreptul din icoane. Însă el nu se lăsa călcat în picioare. Socrul îi promisese zestre — dar nu i-a dat; îi promisese parohie — dar nu i-a dat; pe deasupra, îl mai socotea și un întreținut, un tolerat. Așa ceva nu putea admite feciorul Smarandei, care rămăsese în Iași cu gîndul hotărît de a cuceri viața și care avea mîndria și demnitatea lui de om. Micile revolte domestice au avut, însă, urmări neașteptate: frecuşurile cu Dicasteria. Ca să nu piardă ce-a dobîndit și ca să poată cuceri mai mult decît dobîndise, Creangă adoptă însă o atitudine de duplicitate, atitudinea oricărui țaran care vrea să ajungă

ceva la oraș : pe de o parte, adînci plecăciuni în fața superiorilor eclesiastici, milogire către ei, cu scopul de a provoca milă și ajutorare, pe de altă parte, o mîndrie intimă, susținută de convingerea că el însuși e mai istet, mai înțelept, mai inteligent decît superiorii și decît ceilalți de-o seamă cu el. Această atitudine a avut-o Creangă toată viața lui și este urmarea șederii lui la oraș, dar și a dorinței de a parveni. Cînd se simțea mai tare, mai stăpîn pe situație, își dădea la iveală adevărata-i fire, făcea tărăboi, se agita, protesta ; cînd își vedea situația periclitată, dintr-o dată arbora masca-deja confecționată, masca supunerii, a milogirii și a stîrnirii de milă, compătimire și ajutorare.

Conflictul cu socrul și cu Dicasteria ar fi rămas fără urmări dacă tînărul diacon s-ar fi astîmpărat și ar fi acceptat situația creată. Diaconul, însă, voia să facă o carieră strălucită. Cu o pasiune neașteptată, el se apucă de studii mai înalte decît acelea de la seminar. Își cumpără cărți de doctrină teologică, gramatici și dicționare franțuzești și nemțești, se abonează la reviste. Ioan Creangă nu voia să fie un popă ca oricare altul. Timpurile se transformau repede și Creangă, cu justa lui intuiție de țaran, își dă seama de aceasta. În mai 1860, Mihail Kogălniceanu alcătuiește un nou guvern al Moldovei și pornește la transformări radicale. Între altele, dă o circulară prin care interzice bătaia țăranilor, pune în aplicare impozitul pe proprietatea funciară — în ciuda dîrzei opoziții și acțiunilor fățișe ale marilor proprietari, înființează fără lege judecătoria satești pentru a înlătura justiția bisericească, strînge toate veniturile mănăstirilor pămîntene sub administrația Ministerului Cultelor, înființează universitatea din Iași, suspendă și arestează pe mitropolitul Sofronie, care se opunea măsurilor luate de guvern etc. Desigur, toate acestea sporeau în sufletul diaconului aversiunea față de meseria de preot, însă nu venise încă timpul cînd el să se lepede de anterior și potcap. Dorința de a parveni, care-l îndemnase și la subita cărturărie, după ce fusese hirotonit, îl împinge acuma să se înscrie ca student la Facultatea de

teologie a Universității de curînd înființate. Probabil pentru a împăca pe unioniști cu separatiști, la această facultate guvernul numise și pe unionistul Neofit Scriban, și pe separatistul Vl. Suhopan; divergențele vor fi fost însă serioase, căci în al doilea an de la înfiin-

Din numărul cărților mele. - 1859 Ian. 25
~~17 18 19~~

Ioan Creangă

Insemnare pe- una din cărțile lui Creangă
 (Din numărul cărților mele 1859 Ian. 25 Ioan Creangă).

țare, Facultatea de teologie fu desființată. Deci și Creangă rămase cu studenția încheiată aproape înainte de a fi început. Între timp, la 19 decembrie 1860, diaconița Ileana îi născuse un copil, pe Constantin, ceea ce probabil mai potoli certurile între socru și ginere și prin urmare, și reclamațiile la mitropolie și Dicasterie. Așadar, lucrurile puteau rămîne pe viitor după cum se lămuriseră acum. Diaconul avea casă, nevastă, copil, o situație nu chiar rea. Însă Creangă socotește că a venit timpul să-și dovedească totala neatîrnare față de socru și, ca o demonstrație a independenței, se mută la mănăstirea Bărboi, unde postul de diacon era mai bine plătit și unde mai primea și alte înlesniri,

precum casă, lemne de foc etc. În aprilie 1863, diaconul trece deci la Bărboi, cu nevasta și copilul și, simțindu-se ca la el acasă, aduce și din Humulești frați și surori mai mici, cărora intenționa probabil să le facă un rost. Aici, în curtea mănăstirii Bărboi, diaconul

*Această carte aparținește sub.
scrisului* —

*25
9 63*

D. Kreangu

O însemnare din 25 septembrie 1863.

(De reținut franțuzismul „aparținește” și iscălitura „D. I. Kreangu”.)

primi pentru toată colonia lui „una perechi casă vechi di vălătuci acoperită cu șindrilă cuprinzătoare de trei odăi cu ușile și ferestrele lor trebuitoare”, cum spune un document al vremii. În aceeași curte, mai locuiau și alți oameni de treabă. În altă casă, cu șapte odăi, era un mic internat; preotul Zaharia și preotul Grigore Conta, tatăl filozofului, ședeau în cinci odăi, iar în celelalte două, văduva Nira Fotini, care nu plătea chirie. În fine, în altă casă, tot de vălătuci, dar pe temelie de piatră, locuia fără a plăti chirie arhitectul grec care lucrase clopotnița mănăstirii. Deci, cu totul alt mediu decât la biserica 40 de sfinți, în casa nebunului socru Grigoriu. Diaconul putea fi, într-un fel, mulțumit. Însă, în anul 1863, se petrece o mare reformă care-i încurcă serios socotelile: secularizarea averilor mănăstirești. Arhimandritul Chiril, egumenul

mănăstirii, presimțind secularizarea, nu mai încheie nici un contract încă din martie, apoi strânge totul în lăzi și nici nu plătește leafa diaconului. Egumenul știa ce știa, căci într-adevăr, la 9 octombrie este destituit, ca și alți egumeni, iar Bărboiul trece în proprietatea statului, care numește în locurile celor destituiți „curatori români“. Spre norocul lui Creangă, la 13 noiembrie, „curator“ al mănăstirii Bărboi e numit arhiereul Isaia Vicol, fostul profesor de la seminar. La 13 decembrie același an, se votează legea secularizării averilor mănăstirești, iar la 1 ianuarie 1864 se comunică tuturor curatorilor că mănăstirile se transformă în biserici de mir și, deci, slujitorii lor devin salariați ai statului. În consecință, diaconul este „salarat“, dar leafa nu i se dă fiindcă abia în ianuarie „curatorul“ izbutește să pună la punct gospodăria fostei mănăstiri și să obțină aprobarea bugetului bisericii sale. Acestea sînt prilej de certuri familiale și diaconița, care aducea prin fire și purtări în partea tatălui, face diaconului zile negre.

Anul 1864 aduse, însă, noroc diaconului. Mai întîi că în ianuarie primi leafa ce i se cuvenea încă din aprilie și cu banii grămadă el va fi demonstrat nevestii inutila slobozire a gurii. Apoi, auzi că s-a deschis o școală de învățători și se grăbi să se înscrie acolo. Școala, care era Institutul pedagogic de la Treisfetite, se deschisese încă de la 8 ianuarie, dar Creangă prinzînd tîrziu de veste se înscrisese pe ziua de 10 ianuarie. După doi ani, putea deci ieși învățător și scăpa de incertitudinile vieții de diacon.

Ceea ce se numea pompos „Institutul pedagogic“, era de fapt vechea școală preparandală, reorganizată de Titu Maiorescu după modelul școlilor germane cam de același fel. Director și profesor, Maiorescu predă aici principii de educație și mai ales de instrucție, cu privire deosebită la metodele generale și speciale, metodică gramaticii romîne, adică un soi de gramatică elementară cu indicații despre modul de a o explica școlarilor, un curs de psihologie populară la care preparanții nu erau obligați de a da examen; tot el făcea o oră pe săptămînă dictando la tablă pentru de-

prinderea bunei citiri și cu analiza ortografiei, și-i punea să recite fabule. Theodor Burada preda muzica vocală, îndeosebi cîntece populare românești.

Diaconul urma cursurile în zilele săptămînii, iar duminica și în unele după-amiezi, slujea la biserică. Creangă socoti că pînă să iasă învățător, vor trece doi ani, timp în care trebuie să-și asigure existența. Prin urmare, deoarece curator al bisericii era Isaia Vicol, Creangă, apelînd la protecția acestuia, cere definitivarea în postul de diacon ce-l deținea. Pe scaunul mitropolitan era acum Calinic, om sucit și incapabil de vederi personale. Mitropolitul pune să se strîngă necesarele referințe și la 30 iunie 1864 aprobă petiția diaconului. Dar chiar a doua zi, în urma unei decizii guvernamentale care reorganiza toate posturile bisericilor, postul de diacon de la Bărboi este desființat și diaconul rămîne cu definitivarea, dar fără post. Creangă cultivase legăturile — ce se dovediseră atît de utile — cu mitropolia și se pare că avea pe-acolo oarecare trecere, căci în afară de cei din Dicasterie, toți îl vorbeau de bine. În aceste împrejurări, el cere mitropoliei alt post, dar fără să aștepte fericita rezolvare a suplicii se prezintă și la directorul preparandei, rugîndu-l să-l numească undeva învățător suplinitor.

În curtea Treisfetitelor funcționa atunci și o școală primară cu trei secții, transformată de Maiorescu într-un fel de școală de aplicație. Acolo se făcu vacant un post de învățător de clasa a II-a și, prin intervenția lui Maiorescu, Creangă fu numit suplinitor, pe data de 7 mai 1864. La examenul de fine de an, ținut la 19 iunie și 1 iulie, cu solemnitate, în fața mitropolitului, Creangă iese întîiul și i se înmînează la Palatul Administrativ, în prezența aceluiași Calinic, a lui Florian Aaron și a altor oficialități, premiul întîi. Salariul de învățător nu era prea mare, dar în comparație cu acela de diacon, care nu era nici măcar pe hîrtie, acesta de învățător oferea avantajul că era în mînă. Deci, Creangă slujea la Bărboi în schimbul locuinței — pe care și-o păstrase datorită intervenției personale a mitropolitului — și totodată ținea cursuri la școala primară de la Treisfetite, profesie care-i plăcea mai mult

decît diaconia. Desigur, se înscrie şi în anul al doilea al preparandei, căci între timp, pe data de 15 septembrie 1864, fusese numit provizoriu la clasa I-a, secţiunea a II-a a şcolii de la Treisfetite.

Cursurile în anul doi al şcolii normale încep peste zece zile, cu un program mai complicat ; se făcea acum aritmetică („operaciunile fundamentale ale numerilor întregi, fracsiunile ordinare şi zecimale“), fizică („proprietăţile generale ale corpurilor, compunerea puterilor ce lucră asupra unui corp ; machinele simple, mişcarea corpurilor solide, licide şi aeriforme, acustica, noţiuni despre formarea şi propagarea sunetului ; celeritatea lui“), optica („noţiuni despre naşterea şi propagarea luminei, celeritatea ei, magnetismul, busola, electricitatea, căldura şi efectele ei“), cosmografia („figura globului pămîntesc, mişcarea lui în spaţiul lunei şi sistemul solariu în mod elementar“). Cum se vede, cunoştinţele erau cu totul elementare. La toate aceste materii, inclusiv religia, pedagogia, gramatica, muzica vocală şi caligrafia, Creangă a fost notat cu „eminent“. Deosebit de plăcută trebuie să-i fi fost metodică limbii romîne. Maiorescu introdusese principiile de predare a lecţiei ale lui Graser, care pe scurt erau : la începutul anului, în primele cîteva săptămîni, copiii făceau exerciţii de deprindere a mîinii pentru scris, adică desenau pe tăbliţă diferite linii, ovale, noduri şi zale care intră în compunerea literelor. Cînd se trecea la litere, se spunea copiilor o povestire din care se scotea o propoziţie şi anume aceea unde se găsea litera ce trebuia predată. Această literă era scrisă întreagă pe tablă, apoi desfăcută în părţile ei componente, apoi iarăşi întreagă. Elevii urmăreau compunerea literei, o desenau cu degetul în aer, pe bănci şi la urmă o scriau pe tăbliţă. În predarea literei, învăţătorul se ocupa şi de poziţia buzelor, a limbii şi a dinţilor pentru pronunţarea sunetului respectiv. Pe măsură ce se învăţau literele, se trecea la cuvinte. Litera nouă se combina cu alte litere cunoscute, formîndu-se cuvinte de asemenea cunoscute de elevi. După aceea, lecţia se citea şi se scria. Mult trebuie să se fi mirat diaconul de această minunăţie, dar găsind-o utilă şi-a însuşit-o,

desigur făcîndu-i unele îmbunătățiri cerute de bunul lui simț și de talentul său pedagogic. Creangă trecea de pe acum ca un învățător model. La examenul de sfîrșit de an, ținut la 10 iunie 1865, este notat cu „eminent“, după cum tot „eminente“ i-au fost considerate aptitudinea pedagogică și purtarea. Atestatul de absolvire a preparandei veni tîrziu, peste un an, adică tocmai la 15/27 iunie 1866, dar Creangă era de pe acum învățător, și încă unul dintre cei mai buni pe care-i avea Iașul atunci.

Asigurat dintr-o parte, aceea a poziției de învățător, Creangă caută să se asigure și din cealaltă parte, aceea a poziției de cleric. Prin urmare, chiar la începutul anului 1866, Creangă cere mitropoliei să-l numească diacon în postul făcut vacant la biserica Golia. Întîmplarea face ca și de astă dată să se întîlnească cu Isaia Vicol, care între timp fusese mutat la această biserică. Cu multă bunăvoință, Isaia Vicol dă referințele necesare. Dar acum se petrece un eveniment pe cît de neașteptat de către diacon, pe atît de important pentru viața lui și pentru istoria țării. În noaptea de 11 februarie 1866, Alexandru Ion Cuza este forțat să abdice și monstruoasa coaliție îl alungă peste hotare și pornește în căutarea unui principe străin. Evenimentul zgudui adînc toată țara. La Iași, partida separatistă, în frunte cu boierul Nicolae Roznovanu, care voia pentru el scaunul domnesc al Moldovei, puse la cale o manifestație antiunionistă. Era în duminica de 3 aprilie 1866, a treia zi de Paști. La biserica mitropolitană, venise lume multă, căci slujea mitropolitul însuși. După terminarea serviciului religios, Calinic ceru mulțimii să-l urmeze și fiindcă mulțimea nu știa încotro, boierul Teodor Boldur Lătescu, partizan al Roznovanului, ținu în curtea mitropoliei o cuvîntare înflăcărată despre drepturile Moldovei și pentru desfacerea Unirii. În dangătele alarmante ale clopotelor, gloata se urni îndîrjită către Palatul Administrativ. În primul rînd mergea mitropolitul însuși, însoțit de marele boier Nicolae Roznovanu și partizanii lui : cneazul Moruzzi, Teodor Lă-

teșcu, Nicolae Ceaur Aslan și arnăutul Inge Rober. S-au alăturat și alți gură-cască și ațîțați de boierii separatiști, urlau „Jos Unirea!” E drept că nu toată mulțimea aceea manifesta împotriva Unirii. „Fraționiștii” bărnuțiști și adepții lor, partizani ai „federalizării” Principatelor și adversari ai străinilor, se înconjonaseră împreună cu ceilalți, dar ei strigau alte lozinci — nu împotriva Unirii, ci împotriva aducerii unui domn străin. Calinic, însă, patrona toată această manifestație, atît de confuză în dorințele ei, fiind el însuși un om confuz.

Între cei ce-l urmau pe Calinic erau și preoți și alți slujitori înalți ai bisericii, dar și diaconul Creangă împreună cu tovarășul lui nedespărțit, diaconul Ienăchescu. În piața palatului, mulțimea fu întâmpinată de ostași. Mitropolitul voi să străpungă șirurile de soldați, dar aceștia nu s-au lăsat intimidați. Calinic, cu crucea în mînă, s-a oprit, dar cei din urmă l-au împins înainte, neștiind ce s-a întîmplat. Speriat, mitropolitul a lovit cu cîrja pe un soldat, acesta n-a stat mult pe gînduri și a împlîntat baioneta în odăjdiile lui strălucitoare, rănindu-l puțin. S-a produs o învălmășeală, mitropolitul a strigat, mai mult de spaimă decît de durere, și a căzut leșinat. Deodată s-a lățit zvonul că mitropolitul a fost ucis, iar unii susțineau c-au văzut cu ochii lor cum i-a zburat sufletul pe sus în chip de porumbel. Gloata s-a aruncat cu pietre asupra soldaților, aceștia au scos baionetele și au început s-o împingă îndărăt pînă în curtea mitropoliei. Dar mulțimea s-a retras apoi spre casa lui Roznovanu unde s-a încăierat cu armata. Au căzut morți doi ostași și vreo cincisprezece răsculați, nenumărați răniți, iar pe străzi șiroiau pîraie de sînge. Pe la orele două după-amiază, rebeliunea a fost înăbușită. De mitropolit uitaseră toți. El, însă, ședea bine ascuns într-o pivniță adîncă, unde-l dusesese Creangă și Ienăchescu și-l vîrîseră într-un butoi gol. Au stat acolo pînă s-au potolit încăierările, apoi mitropolitul l-a trimis pe diacon la Titu Maiorescu cu rugămintea de a veni să-l scape. Trădătorii Unirii

au fugit care încotro, abia cîțiva fiind arestați. Mitropolitul a fost iertat.

Desigur, în treaba asta nimeni nu l-a tîrît cu forța pe Creangă, ci dimpotrivă. A te ridica împotriva aducerii la tron a unui domnitor străin, lui i se părea — și pe bună dreptate — necesar, căci domnul străin însemna a abate nebănuite nenorociri pe capul țării. Este drept că aici au răbufnit și atitudini naționaliste; de altfel, diaconul nutrea de multă vreme sentimente de ură împotriva străinilor, ceea ce se datorește atît moștenirii tendințelor xenofobe ale humuleștenilor, cît și mediului în care el trăise la Iași. Curentele naționaliste erau puternice atunci în capitala Moldovei și Creangă se lăsă ușor influențat de ele. Dacă protestînd împotriva domnului străin în 1866, Creangă se găsea pe o poziție justă ideologic, atitudinea lui naționalistă în genere era desigur cu totul greșită. Din păcate, Creangă va merge încă mult timp pe acest drum rătăcit.

Mitropolitul Calinic, ca să-i mulțumească pentru salvarea vieții, se grăbi să-i aprobe lui Creangă numirea la Golia și la 14 februarie 1866, diaconul părăsi Bărboșii, mutîndu-se cu toate buclucurile într-o casă de la această vestită biserică. Se spune că schimbarea locului aduce noroc; dar pentru Creangă mutarea la Golia aduse numai nenorociri. Tînăra lui nevastă intră în conflict deschis cu diaconul și cu rudele lui. Motivele erau numeroase. Să pare că Isaia Vicol, deși arhieru, începuse să privească cu ochi galeși, încă de la Bărboși, pe diaconița Ileana și ea n-a rămas nesimțitoare la chemările sfinției sale. Creangă a aflat de aceasta, dar nu se putu plînge deocamdată nimănui, și abia peste cîțiva ani el va aminti într-o scrisoare către autoritățile bisericești despre necinstea femeii lui și a acelui „călugăr” rămas nepedepsit. Oricum, diaconul își va dobîndi în persoana lui Isaia Vicol zis Dioclias un dușman care de-acum îl va pîndi toată viața. Pe de altă parte, Creangă — voin să-și ajute frații și surorile — îi adusesese pe mai mulți la el acasă. Sora cea mai mică, Ileana sau Elenuța, era o copilă cînd veni la fratele Ioan, dar cu vremea

crescuse și se făcuse o domnișoară frumoasă care se purta și cu eleganță. Între cele două Ilene s-au ivit certuri, soldate cu alungarea sorii diaconului. Evident, acestea înăspriă legăturile între soți. Se alăturau lucrăturile socrului, care pîra pe diacon peste tot pentru vederile lui libere. Dar și Creangă nu era chiar

C. J. Creangă, nă-
scut la 1866 și
convie în 20

Creangă
A. CZAYKOWSKI
JASSY

Doroh aici la
1866, se când
a început a în-
vătă în școala
primară și a coș
limba germană

Insemnarea lui Creangă pe dosul fotografiei fiului său

ușă de biserică. În ascuns avea legături cu o maică tânără, frumoasă și bogată, Evlampia sau Evghenia, care-i făcu și un copil, Valeriu (care însă muri pe la vârsta de cinci ani). Această maică intenționa să părăsească mănăstirea și să se mărite cu diaconul. Desigur, Ileana diaconița aflase și se hotărî să-și părăsească bărbatul. Evenimentul se petrecu în 1867, când diaconița plecă la tatăl ei, lăsînd în casă pe fiul Constantin în vîrstă de aproape 7 ani. Ileana nu s-a mai întors, deși stăruințele prietenilor au fost repetate. Ea însăși, poate, se știa vinovată de cele întîmplate. O căsătorie înjghebată din interes, neîntemeiată pe dragoste reciprocă între soți și subminată de vederi cu totul opuse, se prăbuși, cum era și de așteptat.

Diaconul își înscrisese copilul la școală încă din toamna anului 1886 — la școala de la Treisfetitele unde era învățător, și chiar în clasa lui. Băiatul era, sau numai părea tatălui, destul de isteț la minte, căci la toate materiile avea nota cea mai mare. Creangă s-a îngrijit mult de odrasla lui. Însă, oricît s-a străduit el să dea fiului său o educație aleasă, n-a izbutit întru totul. Costache n-a cunoscut vreodată influența binefăcătoare a unei mame iubitoare, așa cum Ioan Creangă avusese fericirea s-o cunoască în copilăria lui, la Humulești. Așadar, Creangă n-a avut parte de o viață familială, care l-ar fi ajutat mult. În scrierile sale de mai târziu, problema familiei îl va preocupa cu o insistență deosebită și, neîndoielnic, felul cum o va înfățișa va crește în bună măsură din propria lui experiență. Bine-nțeles, părăsirea de către Ileana a fost prilej de noi pîri la Dicasterie, pe socoteala diaconului. Un timp, Creangă a simțit ajutorul mitropolitului. Dar și acest sprijin căzu cînd diaconul — sigur pe cariera lui de învățător — își dădu drumul la tot veninul adunat împotriva tagmei preoțești. Căci, din 1855 pînă în 1866, deci în unsprezece ani, Nic-a lui Ștefan a Petrei din Humulești devenise Ioan Creangă — omul venit în „capitalie“ nu ca să cerșească o bucată de pîine, ci ca să cucerească viața.

CAPITOLUL CINCI

**POPĂ TUNS. CLĂTINĂTOR AL TAGMEI
PREOȚEȘTI**

„Vorba ceea : picioare de cal,
gură de lup, obraz de scoarță
și pîntece de iapă se cer unui
popă, și nu-i mai trebuie nimic
altăceva...”

I. Creangă

— Uite-l pe popa dracu' ! zise către tovarășul său de drum un cunoscut agent electoral, mardeiaș de frunte, văzîndu-l pe Ioan Creangă. Căci așa i se spunea lui Creangă de către mahalagiii din Țicău.

— Curat popa dracu' ! întări celălalt.

Cei doi îl urmăriră pînă ce Creangă dădu colțul din strada Băncii în strada Primăriei. Deși nu mai avea anterior, Creangă călca încă a popă, bălăbănea din mîini și privea șiret în juru-i. Repezit, intră în debitul său de tutun, adunîndu-și cu o mînă haina largă de șiac cărămiziu închis.

Popă s-a făcut Creangă fără să aibă vreo tragere de inimă pentru această îndeletnicire. Ca și ceilalți din Humulești, el desprețuia tagma preotească și *Amintirile* își rîd la tot pasul de ea. Fostii răzăși nu puteau uita că aceia care le-au furat pămînturile, că aceia care-i dijmuiiau, că aceia care luau boieresc din atîtea sate clăcășite erau cucernicii de la mănăstirea Neamțului. Humuleștenii considerau preoția ca o profesie oarecare, ca un mijloc de trai mai ușor, lip-

sită de orice sfîntenie. Nici tatăl lui Creangă nu credea altfel în această privință, și desigur că nici Creangă însuși de vreme ce din momentul cînd are altă profesie, pe aceea de învățător, aruncă repede potcapul.

Însă, una este a fi popă și alta a fi credincios. Ștefan sîn Petrea Ciubotariul pune piciorul în prag ca băiatul lui să se facă popă, atunci cînd își dă seama că Nică preoțindu-se, ar putea ajunge un sprijin al familiei, dar pentru el instituția bisericească este o chestiune care-l lasă indiferent. „Ai să te duci în fundul iadului și n-are să aibă cine te scoate, dacă nu te-i sili să-ți faci un băiat popă“, îi spune în deseale lor sfădiri nevasta. „De spovădanie fugi, ca dracul de tămîie. La biserică mergi din Paști în Paști. Așa cauți tu de suflet?“ La care bărbatul răspunde, nu fără ironie : „Ian taci, măi femeie, că biserica-i în inima omului ; și dacă voi muri, tot la biserică am să șed... nu mai face și tu atîta vorbă, ca fariseul cel fățarnic...“

Ateu, Creangă n-a fost niciodată, așa cum socoteau unii — și nici nu putea fi. Atîția clerici în familie au cultivat intens sentimente religioase, care au prins rădăcini puternice în conștiința lui de țaran. Credința în divinitate este inseparabilă de mentalitatea țărănească în epoca la care ne referim. Ca orice humuleștean, Creangă crede cu tărie în Dumnezeu. Desigur, este aceasta o limită de ordin istoric a însăși clasei și epocii căreia aparținea. El n-a putut trece dincolo de ea, așa cum a făcut bunul său prieten Vasile Conta care, deși țaran și chiar fiu de preot, a demascată de pe poziții materialiste religia. Dar dacă Creangă ar fi fost ateu, n-ar mai fi fost Creangă țaranul humuleștean prin concepțiile căruia se rostește mentalitatea clasei lui.

Credincios neclintit, Creangă laudă pe clericii care sînt cinstiți purtători ai poruncilor bisericii ortodoxe și mai ales luminători ai poporului — pe un Ioan Humulescu, pe un Popa Duhu și pe alții. Ceea ce prețuiește Creangă la aceștia, nu-i atît harul, cît dorința sinceră și arzătoare de a ridica nivelul cultural al maselor și atitudinea potrivnică față de clerul afacerist

și fățarnic. Intr-un articol programatic, intitulat *Misiunea preotului la sate*, publicat în 1873, dar scris mai înainte, el îndemna pe preoți să insuflă poporului dragostea de cultură, prin predici ca acestea: „Iubiții mei! Iată fiii voștri îngrijiți de domnul învățător, care asemenea este părintele lor și fratele vostru, căci el le dă hrana minții și a inimii. În curînd vor ști a citi, a scrie, a socoti și a se ruga lui Dumnezeu. Ei vor ști peste puțin și vă vor povesti lucruri frumoase despre iubita noastră țară și despre Dumnezeu. Nu întîrziați a-i da la învățătură și nu cruțați nimic pentru învățătura lor; căci prin învățătură, ei se vor face și mai buni la inimă și mai luminați la minte. Ei vor ști să înțeleagă mai bine care este dreptul vecinului și care este dreptul lor, pentru a și-l putea apăra. Ei vor ști munci mai bine pămîntul, din care vor trage foloase mai mari. Ei vor ști să-și îngrijească vitele de la care atîrnă în mare parte hrana lor de toate zilele. În scurt, ei vor ști a-și statornici gospodăriile pe temelia economiei și a bunei rînduiei, trăgînd singuri folosul din munca lor; pe cînd omul fără învățătură și fără bună creștere în casa părintească, este înșelat de toți și ușor se azvîrle în brațele leneviei, beției și altor răutăți, pierzînd pe lîngă sănătate și numele cel bun și roada muncii sale, cîștigată cu sudoare.“

Pînă aici, Creangă vorbește ca și bunicul său David din Pipirig, dezvoltîndu-i însă ideile. Scriitorul adaugă că preotul sătesc trebuie să fie un luminător al poporului pe toate tărîmurile vieții. În zilele de sărbătoare, — recomandă el, — preotul să adune pe săteni, după-amiază, la casa parohială, unde „să le prepare o petrecere nobilă și atrăgătoare. Mai înainte de toate să le dea unele învățături practice despre agricultură și despre cultivarea viilor. Apoi să introducă narațiuni istorice, să-i pună a recita balade și doine populare despre faptele strămoșilor și despre pornirile inimii lor. Apoi să se întindă o horă dragălașă de către junii și junele romîncuțe, în care timp preotul să converseze cu bătrîni despre educațiune, căsătorie și despre virtuțile familiei. Apoi să le

arate stricăciunea ce provine din beție, pentru care scop să le desfășoare prin exemple degradarea și nenorocirea ce se nasc din acest viciu odios, ce corupe din ce în ce mai tare sîngele cel curat al săteanului, slăbindu-i istețimea și vigoarea brațelor.“ Totodată, „preotul trebuie să viziteze căsuțele poporenilor, dîndu-le sfaturi și învățături sincere. Cu această ocaziune, preotul mai întîi de toate trebuie să pună în vedere sătenilor și să le laude frumusețile locului, să le explice în mod popular plăcerile și foloasele ce pot trage din natura ce-i înconjoară și de care lor mai mult decît la toți le este dat a se bucura. Printre aceste conversări să amestece anecdote morale, exemple de iubire reciprocă și dreptate și să le nareze cîte un pasagiu mai glorios din istoria strămoșilor, prin care să deștepte într-înșii măcar cît de puțin conștiința națională atît de amorțită. După aceasta, preotul să facă poftiri tuturor de-a rîndul, ca să vină la slujba religioasă de duminică.“ Totuși, „atenția lui să se concentreze mai ales asupra școlii, dacă există.“

Articolul, după cum se vede, acordă preotului sarcinile ce revin învățătorului. Lucrul s-ar putea motiva prin aceea că, printr-o hotărîre neghioabă a Camerei din 14 februarie 1870, potrivit căreia urma ca „preoții să fie învățători în școalele comunale“, măsură ce urmărea atît economii bugetare prin înlăturarea învățătorilor cît și punerea școlilor primare sub directă îndrumare bisericească — preotul rămînea de fapt singurul luminător în sat.

E greu de spus în ce măsură Creangă însuși credea că se poate realiza idealul formulat de el în articolul citat. Viața de fiecare zi infirmă fiecare cuvînt de acolo — și chiar activitatea de diacon a lui Creangă era foarte departe de acest ideal. Poate că în nici o altă profesie contradicția între vorbă și faptă, între teorie și practică, nu era mai strigătoare ca în profesia de preot; să nu faci ce face popa, ci să faci ce zice popa — nu sînt cuvinte aruncate în vînt, la împlinire, ci formularea clară și plastică a unui adevăr luat din realitate. Creangă, ca și oricare hulumesteian, o știa prea bine. O învățase pe moșia mă-

năstirii Neamț, apoi ca elev al catihetului Conta, apoi umblător pe la schiturile de maici și din multe alte împrejurări ale vieții lui. Neîndoielnic, pentru un preot care întruchipa idealul propus, Creangă ar fi avut cea mai adâncă prețuire — după cum probează fugarele lui însemnări despre popa Ioan din Humulești. Dar, cum în realitate asemenea preoți nu prea existau, scriitorul nu i-a învrednicit decât cu desprețul.

Intr-un articol intitulat *Jesuitismul în România*, el scria între altele: „Este cunoscut de toți acei care au citit istoria culturii popoarelor, cât rău a produs activitatea jesuitismului în cele mai multe țări ale Europei. Societatea omenească n-a avut niciodată mai mari adversari, dușmani mai neîmpăcați, decât acești monștri învăluiți în sacul pocăinței, ascunși sub masca cucerniciei, iar în inimă și suflet cu cele mai negre planuri, cu cele mai negre vicii și păcate“. Semnalînd pericolul năvalei în România a „acestor secte, sau mai bine zis *insecte* otrăvitoare“, Creangă nu uită și „insectele“ ortodoxe; „...căci cine a putut încă să uite timpurile de tristă aducere aminte ale fanarioților cînd țara gemea sub invaziunea călugărilor și a fanarioților greci, care au copleșit locurile cele mai frumoase ale țării și care tot cu aceeași mască de pocăință și cucernicie jesuită „ca lacoma omidă pe frageda mlădiță, ca neagra lipitoare pe sînul de zăpadă al dulcei copilițe, sugeau din frunză sucul și sîngele din vine, și blînda Romînie!“... În sfîrșit însă grație forței noastre naționale, am scăpat de acești oaspeți urîcioși...”

Cuvinte mai bune, Creangă n-a avut niciodată despre „cucernicii“ și „pocăiții“ băștinași — călugări și călugărițe de prin mănăstirile nemțene, popi de prin Fălticeni, fețe mai simandicoase precum aceea a mitropolitului din Iași. Creangă nu era nici „cucernic“, nici „pocăit“ și aruncă haina preotească fără să stea pe gînduri. Lepădarea lui de diaconie se face, însă, nu pe tăcute, ci în înfățișarea unei manifestări publice, a unui protest public împotriva tagmei.

A spune că Ioan Creangă s-a ridicat împotriva clerului în genere, înseamnă a spune un neadevăr. După cum am văzut, el demasca pe clericii corupți, fățarnici, hrăpăreți. Cît privește protestul său, acesta-i asemănător protestului lui „popa Duhu“, adică izbucniri anarhice personale, individuale, susținute de o vervă mușcătoare și de manifestări gălăgioase care capătă repede proporțiile unor „scandaluri“ publice. Este vorba de un neconformism față de regulile unanim acceptate în spatele cărora se ascunde ipocrizia.

Cel ce l-a caterisit a fost Calinic Miclescu, mitropolitul Moldovei. După cum se știe, acesta avea cu Creangă socoteli mai vechi, din 1866, cînd diaconul îl scăpase cu viață, cu prilejul manifestației antiunioniste din Iași. Poate avînd în vedere acest lucru, o vreme Calinic — om slab de altfel — a șovăit. Dar în jurul lui erau alții care i-au curmat șovăielile — adversarii politici ai lui Creangă. Creangă se rupsesese de partida clericală, descoperind „fracțiunea independentă“ a lui Bărnăuțiu și devenise partizan al împrăștiării țăranilor și dușman înfocat al clerului grecesc și grecizant destul de numeros în anturajul mitropolitului. Nu-i mai puțin adevărat că și Creangă căuta cu lumînarea conflictele cu mărimile clericale. Humuleșteanul, care cunoștea destul de bine adevăratul chip al clericilor, nu putea suferi dogmatismul și bigotismul oficial. Creangă simte o bucurie deosebită cînd își bate joc de formalismul bisericesc și de exponenții lui.

Încă de pe atunci, circulau despre el tot soiul de legende, unele conținînd și un miez adevărat. Bunăoară, se zice că odată a mîncat de dulce — pască și cozonac — în vinerea Paștilor, în văzul altora, desigur ca să arate că postul este o prostie cît timp e considerat ca mijloc de purificare sufletească. O fi sau nu adevărată anecdota, în orice caz e bine ticluită, căci corespunde felului de a fi și de a gîndi al lui Creangă. Însă aceasta n-a fost nimic ; fapta, de se va fi petrecut, a rămas de ordinul intimității.

Creangă iubește traiul slobod și de aceea urăște și desprețuiește tot ceea ce stingherește acest trai,

orice conventionalism. Lui Creangă îl place să trăiască omeneste, să se bucure de viață — și nimic din ceea ce este omenesc n-a fost străin de ființa lui. Cu o încăpăținare curat răzășească, el ridică pretutindeni capul și, atunci când nu te-ai aștepti, trîntește o vorbă de duh care uluiește pe cei deprinși a accepta reciproc țesătura de minciuni convenționale. Și pentru că cei ce întrețin minciuna sînt veșnic tentați să desprețuiască „țărănia“ lui, socotindu-l un intrus nechemat, Creangă își dă pe față cu atît mai vîrtos țărănia. El se comportă țărănește și face din „țărănie“ un principiu de viață — ba mai mult : face caz de țărănia lui și este dornic de ecou public. Desigur, în felul acesta își atrage dușmani din rîndul acelor pe care „țărănia“ lui Creangă îi plesnește peste obraz. Acestora, Creangă le răspunde printr-o nouă „țărănie“, mai vîrtoasă — și astfel lucrurile capătă amploare.

Teatrul din Iași a dat într-o joi seara din februarie 1868 o reprezentație „în beneficiul domnului Galino“ — aceste reprezentații fiind un mijloc de ajutorare a actorilor (M. Galino era actor la teatrul ieșean). Trupe locale se alăturaseră și actorii Costache Theodorini, Ion Lupescu și Nina Valery angajați în stagiunea 1867—1868 și care se bucurau de simpatia publicului. Se juca o piesă istorică, *Descoperirea Americii*, lucrare de altfel slabă. Orice om civilizat și dornic de instruire, prețuiește teatrul, ca pe un mijloc de înălțare sufletească : deci, Creangă și cîțiva preoți s-au dus la spectacol, deși canoanele bisericești opreau aceasta. Este de ajuns să calci o dată minciuna socială, formalismul bisericesc bunăoară, că numaidecît cavalerii perfidiei te vor admonesta. Un reporter de la ziarul local „Convențiunea“, ziar de nuanță separatistă (deci, ostil lui Creangă), văzu cum „doi preoți (de fapt fuseseră cinci : Gh. Folescu, Ioan Pompilian, Vasile Pompilian și Al. Ionescu, în afară de Creangă, al cincelea, — n.n.), unul în stal iar altul în lojă, se desfătau privind și aplaudînd efectele și simțimintele din piesă“. În numărul din 25 februarie, ziarul — pus pe gîlceavă — publică un articol

„relativ mergerii preoților la Teatru“. În cuvinte umflate, autorul articolului arată că deși teatrul este o instituție care poate moraliza, preoților le este oprit de canoane să-l frecventeze, iar dacă totuși îl frecventează faptul dovedește „un manc de disciplină din partea aceloră care au trecut peste aceste baricade“. Ziarul e citit de Vladimir Irinopoleos Suhopan, locțiitorul mitropolitului (Calinic era la București), și acesta scrie protoiereului C. Buțureanu să cerceteze cazul. Acest Suhopan era un călugăr bucovinean foarte învățat, dar nu mai puțin intrigant și separatist convins. Buțureanu face cercetările cerute și pune pe cei cinci clerici să dea și câte o declarație scrisă. Atunci Creangă așternu următoarele rînduri în care desprețul țărănesc față de formalismul bisericesc lovește ca un bici:

Iasi, 1868, martie în 2

Venerabile Părinte,

La stimabila și oficială adresă a Sf. Voastre nr. 43 din 29 februarie 1868 relativă la frecventarea Teatrului Național; una dintre instituțiunile morale sociale de către preoții de mir; întru care mi-ați făcut onoarea a me enumera și pre mine; subsemnatul pentru satisfacerea cucerniciei Voastre cu respect și francheță Vă răspund că: Am frecventat Teatrul Național de cîteva ori, unde n-am văzut nimic scandalos și demoralizator, ci din contră combaterea tuturor viciurilor și susținerea de tot ce este just și ceea ce privește datoria omului către Dumnezeu și societate.

Binevoiți, venerabile părinte, a primi încrederea, deplina mea stimă pentru Sf. Voastră.

I. Creangă — diacon

Buțureanu, apărător al celor cinci clerici, va fi zîmbit bucuros de vorba usturătoare a humuleșteanului, dar peste două zile trebui să înainteze lui Suhopan rezultatul anchetei. Acesta telegrăfie mitropolitului la București, iar mitropolitul îi telegrafie la rîndu-i locțiitorului: „Ne-am informat: unii preoți merg la teatru. Ne mirăm cum de s-a tolerat dacă este adevărat!

Cercetați îndată cu toată scrupulozitatea și toți acei care se vor constata că merg la teatru, să fie opriți de lucrarea preoției pînă la venirea noastră cînd vom decide de cuviință“. Ca și cum s-ar fi aflat în fața unei cumplite erezii care amenința cu surparea din temelie a bisericii ecumenice, mitropolitul și locțiitorul lui își telegrafiază mereu, pînă cînd în fine Calinic hotărăște oprirea de la „lucrarea celor sfinte“ a celor cinci împricinați. Mitropolia, alarmată, alcătuieste un dosar special : *Mergerea la teatru a preoților*. Ioan Creangă și ceilalți nu se lasă intimidați. Ei țin o consfătuire, apărîndu-și dreptatea. Ba, mai mult : împins de încăpățînarea răzăsească, pe care ține s-o afirme deschis și apăsător, Creangă se duce iarăși la teatru, motivînd hazliu și logic : „M-a putut opri să mă duc la biserică, dar la teatru ba“. Chestiunea devenise de mult publică și atît Ministerul Instrucțiunii și Cultelor cît și mitropolia din Iași erau obiectul derîderii. Incurcat, Gusti, ministrul, roagă de Paști pe mitropolit să-i ierte pe cei cinci preoți. Dar înaltul ierarh era și mai încurcat acuma, căci iertîndu-i însemna să-și calce propria lui hotărîre. El recunoaște față de ministru că se află într-o situație „cam dificilă“, dar cum nu se putea împotrivi opiniei publice chemă pe cei cinci să-și ceară iertare și suspendă sancțiunea.

Creangă, însă, nu se potolește și probabil că nici adversarii nu-l lăsau în pace.

Pe atunci locuia în curtea bisericii Golia. Dar aici avea un dușman, pe Isaia Vicol Dioclias, superiorul bisericii, care-l urmărea în orice împrejurare. Nu se stinsese deplin chestiunea mergerii la teatru, și se ivi alta, pe la începutul lui mai, același an 1868. Ca în orice primăvară, ciorile cuibărite în copaci, în turlele bisericii și-n alte turnuri ale clădirilor din jur scoteau pui și făceau o larmă insuportabilă. Creangă, care ședea în casă îmbrăcat într-un halat, n-a putut răbda și-a ieșit afară să le mai împrăstie cu un foc de pușcă. Dar l-a văzut intendentul clădirii ospiciului de alienați mintali, care l-a pîrît ziarului „Curierul de Iași“, unde și apărură o notă cu acest cuprins : „*Tragerea la țintă și vînatul de păsări în mijlocul orașului*. În

ograda Goliei — însă nu ospiciul alienaților — șede un diacon care are și pasiunea de a trage la țintă sau de a vîna păsările. Din nenorocire, împușcătura nu lovește totdeauna ținta și așa se și întîmplă că popa vînătorul au împușcat odată în loc de o pasăre, fereastră bisericii ce se află tocmai deasupra altarului și o altă dată a tras chiar deasupra balconului ospiciului; afară de aceasta, nebunii de la ospiciu se spărie foarte mult și nu credem că slobozirea puștii va fi un mijloc pentru a-i însănătoși. Am auzit odată că slobozirea puștelor în oraș este oprită“. Ziarul era organ junimist, iar autorul notei infame încerca desigur să-l înfunde pe diaconul „fracționist“.

De astă dată, ziarul cade chiar în mîinile mitropolitului care, înspăimîntat de perspectiva unui nou scandal, trimite — la 6 mai — protoiereului Buțureanu hîrtie ca să cerceteze „și a ne refera grabnic despre caz.“ Buțureanu delege, la rîndu-i, pe un subaltern, care-i însuși economul A. Gavrilescu, dușman neînduplecat al diaconului și tovarăș de beție al socrului acestuia. Creangă însă refuză să răspundă întrebărilor lui Gavrilescu și acesta se adresează subprotoieriei, la 15 mai, cu o hîrtie care-i de fapt un certificat de răutate al anchetatorului: „...În ziua fixată mergînd la fața locului și făcînd invitare sfinției sale diaconului Creangă a merge la casierul din ospiciul alienaților sau la economul Dimitri Andronic spre a se purcede la cercetare, numitul diacon n-au vroit zicîndu-mi că cercetarea să se efectueze la domiciliul său. Asăminea și numiții d. casier și numitul econom n-au voit a merge în casa numitului diacon. După care mergînd la preasfinția sa îngrijitorul monastirii pronumită Golia, unde numitul diacon între altele au rostit că sînt și am fost prigonitorul soartei numitului diacon. Din asemenea motive subsemnatul cu supunere vă înapoește menționata adresă însoțită de chitanța de primire a adresei rugîndu-vă a delega pe cine veți găsi de cuviință a efectua o asemenea cercetare“. Buțureanu, care cunoștea mașinațiile împotriva lui Creangă, pune hîrtia deoparte, cu gîndul de a cocoloși afacerea. Însă, peste două

săptămîni, mitropolia — neprimind rezultatul cercetării — îi scrie „a ne răspunde urgent asemenea rezultat“. Între timp, mitropolitul îl oprește pe diacon de la oficierea serviciului divin, dar pînă la urmă îl „grățiază“. Buțureanu, după ce se asigură de iertarea diaconului, răspunde mitropoliei tocmai la 12 iunie, că „după ce am însărcinat pe sfinția sa subprotopotiereul secțiunii a III-a (adică pe A. Gavrilescu — n.n.), apoi am pășit și eu însumi la fața locului dară am fost încunoștiințat de Prea Sfinția sa îngrijitorul bisericii Golia cum că diaconul I. Creangă, carele singur n-au negat către subscrisul că au descărcat pușca în ograda zisei biserici s-au grăciat de către Înalt Prea Sfinția Voastră din canonul ce se pusese cu oprirea de la serviciul divin“. Mitropolitul, resemnat, pune deciziunea : „Se va avea în vedere“, ceea ce însemna că de acuma diaconul acesta buclucaș va fi urmărit serios.

Doi ani și ceva, Creangă i-a lăsat pe clericii dușmani în plata domnului și și-a văzut de școală. Începuse să tipărească, împreună cu cîțiva prieteni, manuale didactice care erau nu numai foarte apreciate, dar și aducătoare de venituri bănești. Chiar în 1868, apărea în a doua ediție *Metodă nouă de scriere și cetire* (peste puțin urma a treia ediție). Împreună cu prietenii C. Grigorescu și V. Răceanu, scoate *Învățătorul Copiilor*. Manualele aducîndu-i unele venituri, diaconul se gîndește să rupă, pentru totdeauna cu clerul, nu fără a-și mai bate puțin joc de tagmă. În toamna anului e numit învățător la Școala comunală Nr. 1 din Sărărie, unde avea și cameră de locuit. Deci, putea pleca din curtea Goliei, care-i adusese atîtea necazuri.

* Socotind că de-acum are existența asigurată, prin cariera de învățător, Creangă se apucă iarăși să împungă pe superiorii lui eclesiastici, pe care în vara anului 1871, îi pune în încurcătură. Lumea din Iași văzu mergînd pe stradă pe tînărul diacon, foarte degajat, într-un anterior nou-nouț, dar cu părul tuns, ascuns sub o pălărie cu boruri largi ca a preoților bucovineni și cu barba și mustățile potrivite din foar-

feci. Se zice că în vara aceea, diaconul făcuse o călătorie pe la mănăstirea Văratecul, unde cultiva o tinăra și fermecătoare maică, Evghenia, pasiune mai veche și nestinsă. Când a intrat pe poarta mănăstirii, el avea înfățișarea oricărui cleric moldovean de atunci : anterior negru, lung pînă la călcîie, pe cap greoiul potcap înalt, de sub care se prelungea pe ceafă părul împletit în chip de coadă ascunsă sub gulerul anteriorului, barbă și mustăți mari încadrînd fața și aproape acoperind gura. În chilia Evgheniei, diaconul a lepădat măcar incomodul potcap, lăsînd slobod părul blond și lucitor ca mătasea. Maica era de o frumusețe rară, dar tot invidia în taină părul diaconului.

— Îți place atît de mult ? o întrebă diaconul și apucă o foarfecă. Dacă e adevărat că îți place atîta, iaca, ți-o dăruiesc !

Și sub ochii speriați ai maicii, diaconul reteză coada pe care i-o dădu în aceeași clipă.

Pe poarta mănăstirii, diaconul ieșea fără coamă, dar și fără potcap, părul adunîndu-și-l cu grijă tînească sub o pălărie bucovineană cu boruri mari.

Întîmplarea aceasta poate fi adevărată sau nu, dar că diaconul își tăiasе coada, era fapt văzut de toată lumea. Desigur, aceasta făcu vîlvă în Iași, căci apariția pe stradă a unui popă tuns era într-adevăr ceva nemaipomenit. Buțureanu, probabil pus și el pe gînduri de purtările diaconului, întreabă în scris, la 11 august, pe mitropolit dacă mai poate primi pe diacon la slujbă : „...diaconul Creangă taliendu-și părul scurt ca civilii, rog pe Înalt Prea Sfinția Voastră ca să binevoiți a da dezlegare de este el în contravențiune cu prescripțiunile sinod. VI, can. 96 și dacă poate liturghisi într-un asemenea stare“. Când citește înștiințarea protoiereului, Calinic îngălbeneste. N-a fost de ajuns că poznașul diacon se dusesе la teatru, că slobozise pușca în ciorile domnului ; acum a își tăiasе părul ! Înalt prea sfinția sa consideră că noua faptă a diaconului înseamnă o sfrîntare a sfintelor dogme ; dar cum nu se simțea prea tare în această materie. mitropolitul poruncește Dicasteriei spirituale să se

întrunească și „constatînd sf. canoane relativ la acest caz să-și dea opiniunea pe care cu referat ne va supune la cunoștință“. Dicasteria, dușmănoasă diaconului, nu pierde prilejul de răzbunare, se întrunește la 27. august și constată cu răutate că acest diacon Creangă a fost „iertat de mai multe ori și tot pentru asemenea analoge fapte, ceea ce și probează indiferentismul“, că deci el trebuie chemat la judecata Consistoriului, fapta lui fiind gravă întrucît e „contra și a obiceiului după caracterul ortodox de răsărit care își are forma sa exterioară distinctivă din clerul celorlalte rituri... cît și sensul doctrinei sfintelor canoane“. Judecătorii răsfoiesc cu înfrigurare canoanele și găsesc că, într-adevăr, al 96-lea canon al sinodului VI combate pe clerici care tunzîndu-se, vor să „se arate totdeauna ca niște tineri fără barbă“, cum și subînsemnarea canonului 21 al aceluiași sinod care prevede că clericul nu trebuie să se împodobească „tunzînd de sus și de jos puțin pletele“, aceasta făcînd-o numai apusenii cufundați în păcate; deci, „considerînd că diaconul Creangă încă de mult este hirotonisit, încît nu poate exista de fel supozițiunea tunderii cruciș a hirotoniei, considerînd că numitul diacon în decursul a mai mulți ani a avut pletele întregi conform rostirii sfintelor canoane și chiar uzului bisericii de răsărit“, iar acuma s-a retezat, „încît s-a asemănat clericilor apuseni și a lepădat cu dispreț legiuita formă și obicei a portului clerului ortodox de răsărit, aplecîndu-se spre obiceiurile apusenilor“, el se face vinovat de călcarea susziselor canoane; deci consistorii hotărăsc ca diaconul să fie suspendat un timp din slujbă, iar „rămănînd necăit și neîndreptat de la această condamnată urmare... și prin urmare ca unit cu obiceiurile apusenilor... nici pe împărtășirea mirenilor o aibă“. Iscălesc C. Buțureanu, C. Mărgineanu și C. Ciudin. Calinic ia cunoștință și stabilește: „Se va scrie superiorului de a-l suspenda din serviciu.“

Între timp, Dicasteria se pune să dezgroape toate „păcatele“ diaconului; desigur urmărind distrugerea lui. Căci și mergerea la teatru, și împușcarea ciorilor

și tunderea părului nu constituie decît pretexte pentru înalții clerici, în fond ei dorind zdrobirea acestui diacon care îndrăznise să se ridice față-ș împotriva tagmei lor. Probabil ca să-l umilească, Dicasteria îl convoacă de două ori — la 11 și la 13 septembrie. — pentru a fi judecat. Însă Creangă, humuleșteanul care știe ce înseamnă justiția „boaitelor“, trimite un răspuns scris, nu ca apărare, ci ca protest.

Onorabile Părinte Președinte !

Primind invitațiunea sub Nr. 40, viu cu onoare a mă prezenta înaintea acestui spiritual Decasteriu, nu pentru a fi judecat după cum se zice prin citata invitațiune, dar pentru a protesta energic în contra dreptului ce-și însușește acest spiritual Decasteriu, de a se constitui într-un Tribunal bisericesc disciplinar, fără să aibă o lege, care să-l autoriză întru aceasta.

Puternicele rezoane pe care-mi întemeiez protestul de față sînt :

I. Că imputațiunea ce mi se aduce despre retezarea părului nu este o abatere disciplinară și dacă acuzații mei și-ar fi dat osteneală să citească mai cu luare aminte textul Canonului 96 al Sinod. al VI-lea, cum și tălmăcirea acestui canon, cu notița de subțea ; ar fi înțeles (afară numai dacă n-ar fi voit) că tăierea părului și cuviincioasa purtare a clericilor în ceea ce privește barba, capul, nu numai nu este oprită, dar chiar este poruncită. Și iară și în special pentru *Diaconi* și clericii tineri, din notița Canon 42 Sinod al VI-lea rezultă foarte limpede și curat că ei nu trebuie a purta plete lungi spre sminteala oamenilor.

Prin urmare, prezentîndu-vă acest protest, rămîne ca Sf. Voastră să vă faceți datoria, conform cu legea ; și de vă credeți în drept, puteți a mă judeca ; însă în absența mea ; rezervîndu-mi dreptul de a recurge la sinodul general, în contra unei arbitraré și ilegale sentințe, ce veți pronunța.

Binevoiți a primi asecurarea respectului datorat.

Ioan Creangă diacon

Acestea le scria Creangă la 10/22 sept. 1871.

Așadar, lăsa de înțeles Creangă, călcător al canoanelor nu era el, ci Dicasteria însăși ! Creangă nu făcuse altceva decît tocmai... să respecte canoanele și-și tunsesese pletele ca să nu smintească pe oameni !... Ironia este evidentă, iar desprețul — în ciuda „asecurării respectului datorat“ — asemenea. Se vede că diaconul este iarăși pornit pe răfuială.

Onorabilii părinți sînt puși în panică. Așadar, nu numai că li se arăta ignoranța în privința canoanelor, nu numai că li se da pe față reaua credință, dar li se contesta chiar dreptul de a judeca pe clerici. Diaconul avea minte clară și știuse unde trebuie lovit. Dacă ignoranța și reaua credință puteau îndîrji și mai mult pe cei din Consistoriu, contestarea dreptului de a judeca îi punea în gravă încurcătură : dacă-l vor pedepsi pe diacon, acesta va ataca sentința și-i va face obiectul hulirii publice, dacă nu-l vor pedepsi, diaconul va spune peste tot că el a avut dreptate și s-a dus tot prestigiul onoratului Consistoriu.

Părinții își mîngîiară îngîndurați lungile bărbi și consultîndu-și cozile de pe ceafă — cele care secretau întreaga înțelepciune — întocmiră chiar în ziua de 22 septembrie un interminabil referat către mitropolie, arătînd toate fărădelegile diaconului și comentîndu-le. După adîncă chibzuință, diaconul fu sancționat. La 11 octombrie, protoiereul A. Gavrilesco îi comunică lui Creangă :

„Din motivul înaltei ordonanțe No. 1651, subsemnatul Proteiereu are onoarea a vă face cunoscut că sînteți oprit de la lucrarea diaconiei pentru totdeauna pînă cînd veți da probare de îndreptare ; dînd legale probe de îndreptare întru aceasta, atunci veți fi iertat“.

Deci, Dicasteria încă șovăia. Il pedepsise pe diacon iarăși pentru un timp oarecare, fără să precizeze, căci expresia „pentru totdeauna pînă cînd veți da probă de îndreptare“ era încîlcită. Dar tocmai de această stupidă redactare se agăță Creangă care pe dată își aruncă anteriorul și potcapul, îmbracă haine „civile“ și „pălărie“, apoi intră la frizer, unde se tunse ca lumea. Și cum superiorul Goliei îl sîcîia mereu, Creangă își

luă băiatul, care mai locuia încă în curtea bisericii, încuiă ușa fostei lui odăi și vîrî cheile în buzunar. Căci între timp, izbutise să-și cumpere vestita „bojdeucă“, unde s-a mutat cu băiatul și unde a adus și pe „țitoarea“ Tinca Vartic. Speriați, sfinții părinți îl lăsară de capul lui luni în șir. La începutul anului 1872, superiorul Goliei intervine la prefect în chestiunea cheilor. Dar Creangă nu ține seama de nici un prefect și nu dă cheile. Din nou încearcă prefectul să obțină descuietorile, întrebînd pe cumplitul diacon „care sînt motivele sale la predarea cheilor de la acele încăperi“. În fine, la 28 ianuarie Creangă comunică trimisului de la prefectură că a înmînat cheile preotului Alexandru de la biserica Buna Vestire.

Însă dușmanii diaconului voiau să se răz bune cu toată cruzimea. La 15 iunie 1872, deci înaintea de începerea noului an școlar, mitropolia trimite Ministerului Cultelor (de fapt generalului Tell, care era totodată ministru la Culte și la Instrucțiune) o adresă prin care înștiințează că „diaconul Ioan Creangă, profesor în Iași (observă insinuarea — n.n.), prin faptele sale incorigibile și incompatibile cu caracterul de cleric fiind judecat de autoritatea bisericească astăzi este exclus dintre clericii altarului. În vederea acestora și pentru a nu se duce poporul în eroare că el participază în cler, Vă rugăm să binevoiți a face să se publice aceasta spre știința tuturor“. De observat e că mitropolia făcea o dublă manevră: pe de o parte anunța pe Creangă că a fost pedepsit temporar, dar pe de altă parte anunța ministerului caterisirea diaconului cu gîndul că poate izbește și-n situația lui de învățător.

Ministrul Tell, conservator și deci adversar politic al lui Creangă, e bucuros că are prilejul să lovească într-un „fracționist“ — și la 1 iulie îl destituie din postul de învățător. Pagina 927 a „Monitorului Oficial“ Nr. 151 din 14/26 iulie 1872 mărturisește pînă azi persecuțiile oficialităților statului burghezo-moșieresc împotriva intelectualității cinstite, prin următorul *Comunicat* :

„Din adresa Prea Sfințitului Mitropolit al Moldovei

și Sucevei, nr. 10.182, luîndu-se cunoștință că diaconul Ioan Creangă, institutorele clasei I de la școala sucursală no. 1 de băieți din Iași, pentru faptele sale necorijibile și incompatibile cu caracterul său de cleric, a fost judecat de autoritatea bisericească respectivă și exclus în urmă dintre clericii altarului, Ministerul, auzind pe consiliul permanent al instrucțiunii și considerînd că numitul diacon este exclus din cler, și prin urmare, ne mai fiind preot, nu poate ca pierzînd a sa demnitate de preot să mai figureze în corpul didactic, din cauză că lipsa de o asemenea demnitate sacerdotală, în raportul moral și social, atrage după sine și pierderea demnității și caracterului său de membru al acestui corp; pentru aceste motive l-am destituit, cu începere de la 1 iulie din postul de institutor.“

Contrar părerii unora dintre contemporanii scriitorului, care — încercînd să-l defăimeze — afirmau că în urma acestui fapt Creangă ar fi simțit o profundă prăbușire sufletească — feciorul lui Ștefan a Petrei din Humulești se dovedi răzbătător ca și ai săi din munții Neamțului. Și humuleștenilor le-au furat călugării dreptul la existență, dar humuleștenii nu s-au risipit, și, prin muncă, și-au cucerit viața. Creangă își va fi adus aminte că humuleștenii s-au săltat prin negoate, și s-a apucat de negoț. Obține brevetul necesar pentru deschiderea unui debit de tutun și pe la jumătatea lui septembrie lumea se cruci văzîndu-l pe diaconul răspopit vînzînd „tiutiun“ într-o prăvălioară așezată chiar pe strada primăriei. Vladimir Suhopan și Isaia Dioclias, nimerindu-se pe stradă, se opriră locului împietriți.

— Ia-n privește, sfinția ta, diaconul s-a lepădat de tămîie și vinde buruiana diavolului! zise Dioclias, minunîndu-se ca și cum l-ar fi văzut pe dracul în persoană.

Suhopan nu răspunse, ci doar se închină și porni repede din loc urmat de Isaia. Cînd se depărtă, spuse :

— Mari și grele păcate îl apasă. De mult îi spun eu înalt prea sfîntului că ăsta-i cuvîntătorul satanei...

Între timp, Creangă scoate o nouă ediție (a VI-a) din *Metoda nouă*, care avea mare succes. Începe să colaboreze la „Columna lui Traian“, revista lui Hasdeu ; dar fiindcă n-are timp să scrie ceva proaspăt, el tipărește acolo un articol mai vechi rămas în manuscris pînă atunci, *Misiunea preotului la sate* (1872), care indirect este un bobîrnac dat popilor cu cap îngust și suflet tîrîtor. Cum însă, el dorea să se lase de diaconie dar iubea cu pasiune învățămîntul, trimite ministrului Tell o jalbă, în care demască mașinațiile înalților prelați ieșeni și cere pentru sine dreptate. În primele zile ale lui august, Tell găsi pe biroul său această lungă scrisoare, asupra căreia șeful de cabinet i-a atras atenția. Incruntîndu-se, începe s-o citească :

„Domnule Ministru,

Văzînd comunicatul în Monitoriu no. 155 am fost dureros surprins de a mă vede și de d-voastră d-le ministru condamnat, fără să fi fost ascultat, și eliminat din corpul învățător, fără să fi fost supus judecății, precum cere legea instrucțiunii publice.

Permiteți-mi, vă rog, d-le Ministru, ca măcar după faptul îndeplinit al destituirii mele nejustificate, să viiu a vă ruga să binevoiți a asculta justificarea mea de acuzările ce s-au adus în contra-mi.

Simpla expunere a faptelor, încît privește dezbrăcarea mea voluntară de haina clericală, vă va arăta sper motivele puțin serioase, ce au determinat *persecutarea* mea de către superiorii mei spirituali.

Vă anexez întîi în contestul său copia exactă de pe raportul îngrijitorului bisericii unde eram acum un an ca deservant, asemenea și protestul meu adresat preținsei jurisdicțiunii eclesiastice, ce ș-a arogat atribuțiile de a mă judeca.

Din aceasta veți vedea, d-le Ministru, că urmărirea spirituală în contra mea a purces numai singur de la faptul că mi-am scurtat părul, suprimînd incomoda și desgrăioasa coadă de pe spate. Canonicește am dovedit că dreptatea era de partea mea. Aceasta se probează chiar și prin cartea de judecată, ce mi-a comu-

nicat-o protoiereul și care asemenea v-o anexez în copie exactă.

Ce zice în adevăr sentința dată în contra mea ? Nimic altă, decît că sînt suspens de a oficia, ca diacon, pe timp nedeterminat. - N-am fost eliminat din cler, că nu era pentru ce, căci părul fiind vegetabil, poate crește iară la loc. N-am fost judecat de altă, fiindcă nu era nimic a mi se imputa ; ci numai am fost lovit cu vigoare extremă drept bătaie de joc !"

Tell reciti cu atenție aceste rînduri. Nu cumva făcuse o nouă gafă ? Amicii de club l-au ironizat adesea pentru prîpa cu care „rezolvă“ chestiunile mai delicate. Maiorescu l-a învinuit chiar de lipsă de tact. Totuși, citi mai departe :

„Atunci avînd cunoștință, că nu ca cleric meritasem a fi învățătoriu ; ci ca învățător cîștigasem oarecare merit, care mă făcea demn de vocațiunea mea, mi-am continuat cariera de învățător, unde acum eram determinat a-mi consacra toată activitatea mea intelectuală, și unde autoritățile școlare, timp de opt ani de zile, cît am funcționat, n-au avut a-mi imputa nimic ; că n-am derogat demnității profesoriale întru nimic.

Văzînd însă că învățătorul continuă a fi persecutat numai și numai de către superiorii spirituali, pentru că poartă haine largi și părul lung, am venit la ideea de a mă desbrăca însumi de aceea ce era un pretext de persecuțiune din partea superiorilor eclesiastici de aici.

Pentru aceasta însă, nu mă așteptam, eram departe de a cugeta chiar, că voi fi lovit și de D-voastră ; din contra mă măguleam în sine-mi cu ideea că voi pute și de aici înainte răspunde și mai bine chemării mele de învățător, consacrîndu-mă cu totul carierei didactice.

D-voastră se vede că n-ați cunoscut adevărata stare a împrejurărilor mele și ați curmat cariera unui om, tocmai în momentul cînd el ca învățător luase o rezoluțiune în adevăr demnă ; fiindcă nu mai era acoperită de schima fățarniciei. Căci ce însemna osînda mea în termeni „de îndreptare întru aceasta“ dacă adevărata cauză a fost tăierea părului ?

Din toate acestea, puteți vedea, D-le Ministru, că în adevăr măsura suspensiunii mele de la altariu n-a fost decît o oarbă persecuțiune sistematică, care s-a pus din toate puterile ca să mă lovească din toate părțile, pînă chiar și în existență ! Iară, D-le Ministru, cu D-voastră, om franc și cu idei moderne, nu trebuia superiorii eclesiastici să ascundă adevărul. Adevărul este că în contra mea de mult a fost întinsă o persecuțiune pentru ideile mele de progres ; și aceasta o pot proba prin un fapt anterior din cele mai lovitoare pentru mine. Cu cinci ani în urmă răutatea și corupțiunea unui *Călugăr* a făcut că eu cu unicul copilăș al meu, să fiu abandonat de soția mea pentru totdeauna, rămânînd văduv ; și că pentru această faptă imorală și scandaloasă, nu s-a luat nici o măsură în contra celui *călugăr*... nu mi s-a dat nici o satisfacțiune morală din partea superiorilor eclesiastici. Prin urmare, d-le Ministru, vedeți că eu nu de azi, de ieri, caut a dobîndi emanciparea mea de sub o atare autoritate care nu se respectă, fiindcă nu pedepsește pe cei ce merită pedeapsă, ci pe cei nevinovați !

Acum cinci ani m-au lovit în familie. Acum un an, în serviciul meu la biserică, iară acum au făcut ca să mă lovești și D-voastră în pozițiunea mea de la școală.

Dar cred că D-voastră protectorul obligat al școalelor, nu veți lăsa ca să sufăr și de această din urmă nedreaptă lovitură, întemeind depărtarea mea din corpul profesoral pe motivele puțin serioase și puțin caritabile și aș putea zice chiar necreștinești ale persecutorilor mei clericali.

Ce-mi rămîne de făcut altă decît a vă spune respectuos că D-voastră n-ați putut lua în contra mea măsura riguroasă, pre cît de injustă, decît punîndu-vă deasupra garanțiilor legale, ce legea Instrucției acordă oricărui membru al corpului învățător, adică : de a nu fi destituit fără judecată ! Și că asemenea cazuri s-au mai întîmplat fără ca D-voastră să fi lovit pe nici unul ; știind că sacerdoțiul profesoratului este independent și nu este legat de loc de schima preoțească.“

— Mișelul ! răcni Tell, trântind scrisoarea pe birou și izbind-o cu pumnul. Cu alte cuvinte, mă scoate și pe mine călcător de lege !

Totuși, crezînd că din cele ce scria mai departe fostul diacon, va putea scoate un argument care să-i îndreptățească măsura excluderii lui Creangă, ministrul citi cu încordare ultimele rînduri :

„Acum pot oare spera că d-voastră în urma lovirei date mie, ați veni a face reparațiunea reclamată de o strictă legalitate ?

Pot spera că, mai bine informat, veți lua în considerațiune justificarea mea și-mi veți face justiție ?

Speranța nu abandonează pe bunul creștin și aștept respectuos răspunsul d-voastră întru aceasta.“

Tell vîră scrisoarea în plic, o cîntărește în mînă gînditor, apoi o aruncă în fundul unui sertar. Zilele trec după zile. Ministrul însă nu se sinchisește de jalba fostului învățător, poate hotărît să-l pedepsească exemplar pe „fracționist“. Creangă așteaptă răspunsul, dar văzînd că se apropie redeschiderea școlilor și el nu-i reabilitat, trimite ministrului o telegramă :

„Iuliu 31 v-am adresat plîngerea-mi însoțită de actele ilegale ale Mitropoliei Moldovei, pe temeiul căroră m-ați destituit din postul de institutore școalei sucursale de băieți Nr. 1. Cer din nou respectuos darea mea în judecată, conform legii. Numai așa veți afla adevărul ; numindu-vă protectorul și părintele Instrucțiunei. Aștept respectuos răspunsul D-voastră.“

Răspunsul nu veni nici de astă dată și Creangă publică în „Noul Curier Român“ din 23 septembrie prima lui scrisoare către Tell, dînd astfel pe față toată șarlatania. La Iași, ziarul trece din mînă-n mînă. Preoții-învățători, mai ales foști colegi ai lui Creangă, se arată solidari cu el. Insuși Creangă vorbește pretutindeni despre pățania lui. În jurul „cazului“ s-a stîrnit vîlvă, nu numai în rîndurile intelectualității. Probabil, speriat, ministrul caută să lămurească lucrurile, căci altfel nu se explică trezirea mitropolitului ieșean după o atît de lungă somnolență. În cancelariile mitropolitane, membrii Dicasteriei se agită în căutarea unei soluții. Numai Suhopan e calm.

— De fapt, diaconul n-a fost exclus, ci numai suspendat. Să-l chemăm și să vedem dacă s-a îndreptat...

Ceilalți înțeleg și înalt prea sfînta perfidie ecleziastică reintră în arenă cu toate armele. La 28 septembrie, Creangă e citat să se prezinte în fața Consistoriului pe ziua de 4 octombrie, chipurile, ca să dea seamă dacă se îndreptase ori nu. Deci, mitropolia întorcea foaia, afirmînd acum că diaconul n-ar fi fost caterisit, ci numai pedepsit pe un an! Dar Creangă nu se prezintă, ci trimite prin fratele său Zaheu, la 15 octombrie, o lungă scrisoare de protest. Și fiindcă este unul din cele mai frumoase pamflete anticlericale din literatura noastră, o transcriu aici întregă:

Onorabile Părinte Președinte,

Primind invitațiunea sub No. 66 mă mir cum tocmai după un an de zile trecut de cînd iarăși ca diacon fui chemat prin citațiunea Nr. 40 în judecata acestui onor Dicasteriu, pentru fapte care nu erau de natură a se judeca și de persoane care nu sînt în drept să judece în materie de disciplină bisericească după cum am avut onoarea a le declina competența prin protestul ce am prezentat atunci și pe care îl susțin și astăzi, și de care neîiindu-se seamă, am fost judecat în absența mea și condamnat prin sentința dată într-un mod arbitrar și ilegal, *la oprirea pentru totdeauna* de lucrarea diaconiei.

Iată textul acestei sentințe Nr. 265 din 10 octombrie, 1871.

„Subsemnatul proteiereu am onoare a vă face cunoscut că sînteți oprit de lucrarea diaconiei *pentru totdeauna*, etc etc.“

Și iarăși, ca suplimment la in Justiția ce mi s-a făcut, este adresa Înalt Prea Sfințitului Mitropolit al Moldovei și Sucevei, Nr. 1182, din anul curent, adresată D-lui Ministru Instrucțiunii Publice și Cultelor, prin care i se dă informațiune că sînt *exclus* dintre clericii altarului, pentru faptele *incorrigibile* și *incompatibile* cu caracterul meu de cleric... și aceasta se face numai și numai — dacă-mi este permis — din spirit de răz-

bunare, pentru a fi lovit în pozițiunea mea de la școală, precum s-a și întâmplat, după cum se vede din comunicatul, publicat în Monitorul Oficial No. 155, anul curent. Iată-vă faptele charității !

Ei bine, Onorabile Părinte Președinte, dacă oprirea mea pentru *totdeauna*, de a oficia ca diacon, prin care am fost lovit în dreptul și existența mea de la biserică, precum și lovirea în pozițiunea mea de la *școală* — unde am lucrat și mi-am sacrificat sănătatea — motivată din adresa Înalt Prea Sfințitului Mitropolit către Dl. Ministru al Instrucțiunii m-a pus în pozițiunea de a întreprinde orice ocupațiune onestă, cu care să-mi pot agonisi pîinea de toate zilele — după cum fiecare creștin e dator a o cere pentru o zi numai, cum ne învață rugăciunea domnească — socotiți că vă dă dreptate a mă mai urmări — ca diacon — fie !

Aveți dreptul și datoria a căuta oaia cea rătăcită... Însă eu mă măgulesc a crede că modesta-mi purtare relativ la nedreptățile ce mi s-au făcut de către superiorii clericali de aici, cărora nu li pot zice alte decît : „Iartă-li lor, Doamne, că nu știu ce fac !“ va fi aprobată de opiniunea publică luminată, și că sub cuvintele „*pentru totdeauna*“ nimeni nu va înțelege numai *un an de zile*, după cum vă siliți a face să se creadă, decît numai Sf. Voastră, după fantasticul dicționar cu ce se vede că posedați.

După cît văd, parcă mi-ați imputa modesta-mi și onesta ocupațiune ce am întreprins, care cred că nu-mi face neonoare, atît mie cît și Sf. Voastre, care vă așteptați poate a întreprinde contrariu.

Tot prin prezenta invitațiune mi se mai zice că sînt chemat a da probe dacă am părăsit semnele de cleric sfințit ? Toată lumea știe că acele semne se îmbracă de către clericii sfințiți numai în biserică și, după finirea sfîntului oficiu, iarăși se depun în biserică la locul lor.

Deci eu iarăși voi cuteza a mă numi modest, căci de-ndată ce mi s-au interzis acele semne de către superiorii mei — iarăși într-un mod arbitrar — n-am cutezat a mă mai atinge de ele, prin urmare

nu eu le-am părăsit — după cum ați lasa a se presupune, ci superiorii mi le-au luat.

Vedeți dar, Onorabile Președinte și raportor totodată — că piatra cu care voiți a arunca în mine se întoarce asupra-vă.

Dacă mi-ați permite a Vă întreba care sînt acele fapte incorigibile și incompatibile cu caracterul meu de preot, probate de Sf. Voastră, cum să mă corijez — dînd semne de îndreptare întru aceasta?

Nu mă îndoiesc că, punînd mîna pe conștiință-Vă și întrebînd-o — numai dacă n-ar fi ipocrizia la mijloc — ați răspunde așa: „Spiritul de modestie, independență, sinceritate, onestitate; francheța, curajul opiniunilor tale și fermitatea de caracter ce pozezi, vînd a-ți susține demnitatea de om, te fac a fi urît de noi; și pentru a te corege, trebuie să adoptezi contrariul acestora.

Nu, niciodată nu voi face aceasta. Totdeauna — ajutîndu-mi D-zeu — mă voi sili a poseda calități bune, pe care să le pot dedica la ocaziunea oamenilor de simț, onești, cu capacitate, și care lucrează în legalitate.

În fine, dacă conduși de spiritul de ură și răzbu-nare, credeți că, lovind în *onoarea* și existența oamenilor care nu se pot apăra decît cu lacrimi și rugă îndreptate către Ceriu, faceți acte de moralitate și aduceți prinos lui Dumnezeu — fie după credință-Vă.

Eu însă, din parte-mi, n-am decît a Vă ruga ca orice pretențiune veți mai ave de-acum înainte asupra-mi să binevoiți a mă urmări la tribunalele civile.

Primiți, Vă rog, onorabile Președinte, asigurarea respectului datorit.

"I. Creangă.

Astfel ținuiți, membrii Consistoriului se grăbiră să termine odată cu acest diacon care le spulbera nimbul sfîințeniei. La șase zile după primirea scrisorii lui Creangă, ei statornicesc că omul acesta se ocupă cu „negotul de debitant de tiutiu“ și are „lipsă de respect către autoritățile consti-

tutive ale Bisericii“, așa încît conform can. 90, alin. III din Pravila Îndreptarea Legii „să fie cu totul exclus din cataloagele clericilor bisericești“. Mitropolitul cere să se consulte și arhieriei și episcopii Moldovei. La 5 noiembrie, ei întocmesc un proces-verbal, din care extrag : „...Noi considerînd cele expuse de spiritualul consistoriu, considerînd că numitul diacon Ioan Creangă prin citatul său răspuns se declară că nu voiește a mai depinde de autoritatea chiriarhală, cerînd a fi urmărit prin tribunale, ceea ce comprobă că nu mai este nici o speranță de îndreptare în viitor; aprobăm opinia Consistoriului și decidem a fi exclus din catalogul clericilor bisericești și pentru totdeauna neadmis în cler, publicîndu-se această decizie“. Semnează Calinic, Vladimir Irinupoleos Suhopan și Isaia Dioclias, toți dușmani ai fostului diacon. Filaret Scriban a refuzat să semneze această rușinoasă hîrtie.

Se zice că, după ce a aflat sentința, Creangă a împachetat anteriorul și potcapul, trimițîndu-le mitropoliei cu următorul înscris : „De la această biserică mi s-au dat, la această biserică le dau.“

Așa a scăpat Creangă de popie, dar n-a scăpat popia de el. Căci fostul diacon, cunoscător profund al substratului sfîințeniei, va picta cu humor imaginile „boaitelor“ care arborau cucernicia și pocăința.

Cariera învățătorului a fost o bună vreme întreruptă ; prin abilitatea sa, însă, Creangă a izbutit să fie reintregat în învățămînt chiar de către aceia ce-l destituiseră : adversarii lui politici, conservatorii.

CAPITOLUL ȘASE

CEVA DESPRE „POLITICALELE” UNUI „FIU DIN POPOR”

„Numai atîta că... după cîte văzuse și după cîte pățise el în viața sa, nu prea punea temei pe vorbele boierești și avea gîdilici la limbă”.

I. Creangă

Răspopireă și alungarea din învățămînt în 1872 își aveau pricinile lor. „De la 1866 pînă la 1872 — însemna undeva Creangă — am făcut și ceva politice. În întrunirile de la primărie, cine era mai guraliv decît mine, Bută, Damaschin și Conduneanu? Alegeam și culegeam la deputați și la membri comunali, tot ce era mai bunîșor în fracțiune”. Caterisirea și destituirea nu erau străine de „politicele” celor șase ani; dar oare au încheiat ele în 1872 o activitate politică? Iacob Negruzzi spunea că Creangă a fost liberal totdeauna, iar Th. Speranția își amintea că în 1880 învățătorul reîntegrat de conservatori vota cu liberalii, fiind atunci și asistent la operațiile votării în sala primăriei din Iași. Însemnări și scrisori dovedesc că și după 1872 Creangă a continuat să se țină de „politice”. De altfel, politica a fost una din pasiunile lui. Creangă a făcut politică prin întreaga lui activitate — și ca diacon, și ca învățător, și ca scriitor, în orice împrejurare de viață, afirmîndu-și punctul său de vedere în treburile publice.

„Ca fiu din popor“, el nu putea înțelege să stea deoparte (ceea ce, în fond, înseamnă tot politică!), ci ia atitudine — și anume, ca „fiu din popor“.

Ar fi interesant de cercetat fizionomia acelei generații de intelectuali moldavi, de prin anii 1860-1890, abia ridicați din masa țărănimii, care și-au rostit cuvântul de „politicieni“ ca „fii ai poporului“, — un Vasile Conta, un Ioan Creangă, un Mihai Eminescu și alții asemenea. O cumplită confuzie ideologică proprie păturii sociale ce se zbate între nicovala maselor largi și ciocanul claselor exploatare dominante, o nobilă și epuizantă pasiune în participarea la cele mai variate probleme ale vieții publice, un teribil eclectism de concepții politice, îmbinând într-un haotic mixtum compositum cele mai înaintate vederi cu vederile cele mai retrograde, o arzătoare dorință de a sluji pînă la sacrificiu poporului, înecată într-o resemnare filistină sau capitulare la picioarele stăpînilor, o atitudine de violentă denunțare curajoasă a „răului social“ asociată cu o uimitoare incapacitate de a vedea și înțelege soluția revoluționară lecuitoare a societății — ar fi, poate, cele mai izbitoare trăsături ale acestei fizionomii. În fond aici e tragedia intelectualului epocii 1860-1890, — tragedie pe care mulți oameni cinstiți au încercat-o și pe care noi azi o cunoaștem foarte puțin. Desigur, într-o atare configurație, fiecare își are particularitățile sale. În ce-l privește pe Creangă, el este același vajnic humuleștean, și politica lui pare să fie hrănită de această strînsă legătură cu satul de foști răzăși deveniți țărani liberi dijmași, mici meseriași și negustori, trăitori pe moșia mănăstirii Neamț.

„Chestiunea țărănească“ și „chestiunea unirii“ celor două Principate erau atunci în tinerețea lui Creangă, principalele probleme ale timpului. La Iași, sub steagul fostului profesor ardelean S. Bărnuțiu, se alcătuisese așa zisa „Frațiune liberă și independentă“ al cărei program urmărea: împrăștierea țăranilor, „federalizarea“ Principatelor sub autoritatea unui domn român, combaterea străi-

nilor și îndeosebi a evreilor și a clerului grecesc din țară. „Frațiunea“ promova de fapt ideile liberalismului moldovenesc și pînă la urmă ea s-a contopit cu partidul liberal brătienist, întărind aripa dreaptă, naționalistă, a acestui partid. Această grupare politică ieșeană era alcătuită mai ales din intelectuali mic-burghezi, cu precădere profesori universitari (mai toți ardeleni) profesori de gimnaziu și liceu, învățători (din cauza existenței unui număr atât de mare de membri recrutați din rîndul compului didactic. „Frațiunea“ era denumită în derîdere și „belferii“), cum și avocați și preoți, negustori etc. „Frațiunea“ fiind împotriva clerului grecesc, cuibărit mai ales în mitropolie și-n mănăstiri, izbutise să-și facă numeroși aderenți în clerul românesc mărunt. De altfel înaltul cler ieșean, care socotea că atât „federalizarea“ cît și „unirea“ vor duce pînă la urmă la scăderea prestigiului său, la reducerea avantajelor legate de faptul că la Iași exista o mitropolie, la „decăderea“ bisericii moldovene, a persecutat cu înverșunare pe preoții care s-au alăturat „Frațiunii“, mai ales din momentul cînd mitropolia a aflat adevăratele intenții ale acestei grupări politice.

Opusă „Frațiunii“, era „Junimea“, ai cărei conducători — P. Carp, T. Maiorescu, I. Negruzzi, V. Pogor și Th. Rosetti — erau dușmanii cei mai aprigi ai împrăștiării țăranilor. „Junimea“ susținea unirea Principatelor, însă dorea (desigur, învinuind pe nedrept pe fracționisti că ar fi fost adversari ai unirii) ca unirea să se facă sub domnitor străin (de preferință german) ceea ce însemna un pas înainte pe drumul transformării țării în colonie a statului prusac.

În Moldova acelor ani, mișcarea muncitorească încă nu se dezvoltase. „Frațiunea“ reprezenta concepții mai avansate în problema fundamentală a timpului, problema țărănească, nerezolvată de revoluția burghezo-democratică din 1848, Junimea reprezenta, pe de altă parte, concepțiile cele mai reacționare tocmai în această problemă. Desigur, după cum parte s-a și văzut, nici fracționistii nici juni-

miștii nu erau consecvenți, ba — în ciuda adversității dintre ei — se îmbrățișau în privința naționalismului și cosmopolitismului promovat și de unii și de ceilalți. Totuși, pentru orice intelectual mic-burghez moldovean, care voia să ia parte la lupta politică, nu existau atunci decât două posibilități: ori era fracționist, ori era junimist. Creangă, prin originea lui socială, prin formația sa ideologică, prin dragostea pentru țărănime, nu se putea afla alături decât fracționiștilor.

Încă de prin anii 1866-1868, Creangă — apucându-se de „politice” — era adept al „Fracțiunii” și adversar al junimismului. Așa l-a cunoscut și Iacob Negruzzi, care povestește un episod biografic foarte semnificativ pentru diaconul politician. Negruzzi și Creangă s-au întâlnit pentru întâia oară cu prilejul unei campanii electorale la Iași. Negruzzi, candidat junimist la deputăție, vorbea pretutindeni cu alegătorii stăruind pe lângă ei să-i dea voturile. Între alegători, recunoaște și pe un institutor Urziceanu, care discuta cu un popă. Cîndva, acest Urziceanu venise la Negruzzi cu rugămintea de a-l apăra într-un proces; Negruzzi l-a apărat și i-a câștigat procesul. Acuma, candidatul la deputăție se gîndi să ceară drept răsplată votul lui Urziceanu. Deși îl văzuse vorbind aprins cu acel preot gras și blond, Negruzzi se duse la fostul client și, amintindu-i îndatorirea, îl invită să-l voteze. Dar în locul lui Urziceanu, care sta confuz și rușinat, răspunde popa, isteț și înțepat:

— N-are a face una cu alta, domnule Negruzzi. D-ta i-ai făcut un serviciu privat și aici e vorba de trebi publice. Bate dumneta la alte uși. Noi, oamenii cei mici, votăm pe ai noștri.

— Să știi, părinte, — răspunse minios Negruzzi, — că nu cer nici astăzi și n-am să cer un veci votul sfinției tale! Dar are să vie o zi cînd singur ai să mă votezi, fără stăruința mea.

— Să așteptăm vremurile acelea, răspunse preotul cu ironie.

Creangă n-a negat niciodată povestirea lui I. Negruzzi. Ba, unele fapte vin să întărească legătura lui cu oamenii „mici“. Când fiul său Constantin a împlinit doisprezece ani, Creangă l-a înscris la școala de ofițeri. Infumurat, Costache făcea multe necazuri lui Creangă, care voia să-și educe fiul în spiritul modestiei, al muncii și al dragostei față de cei mulți și umiliți. Tatăl nu se sfia să-i dea lecții de bună purtare chiar de față cu alții. Intr-o zi de sărbătoare, Creangă-tatăl și Creangă-fiul, acesta îmbrăcat în frumoasa haină militară, se plimbau prin piața primăriei. Creangă-tatăl se întâlnea cu prieteni din lumea mai bună a orașului și bucuros își recomanda fiul. Dar între prietenii învățătorului erau și oameni de jos. Pe stradă tocmai trecea un sacagiu și Creangă îi face semn să se oprească. Sacagiul stă în drum, învățătorul dă mâna prietenește cu el; îl întreabă de sănătate și, din vorbă-n vorbă, ajung la copii. Învățătorul voia să-i recomande și acestui prieten pe fiul său, dar țănoșul elev de școală militară, simțindu-se jignit de atare companie, se depărtase până la colțul străzii fără să privească înapoi.

— Costache! îl strigă taică-su necăjit.

Roșu ca focul, elevul se întoarce, salută militărește, apoi se recomandă singur:

— Îmi dai voie să mă prezint: eu sînt sergentul-elev Creangă I. Constantin din școala militară!

Și-i dădu mâna sacagiului.

— Așa, Costache! spuse ușurat tatăl. Să nu-mi umbli huci-marginea și să nu te rușinezi când întinzi mâna unui om sănătos, cinstit și harnic!

Cei care erau prin jur au zîmbit, iar elevul a plecat cu taică-su spre casă, mulțumit c-a scăpat numai cu atît și fără „papara“ pe care părintele-învățător i-o mai servea din cînd în cînd.

Junimiștii se cam temeau de „popa dracul“ — cum i se mai spunea lui Creangă — fiindcă acesta aborda în cuvîntările lui probleme care aveau priză în public. Odată a vorbit la o întrunire politică des-

pre „învățătura elementară care pînă astăzi nu este destul de bine organizată“, avînd mare succes. Discuțiile în contradicție cu junimiștii, în astfel de împrejurări, puneau în serioasă încurcătură pe membrii „junei drepte“. Creangă era un orator iubit, în adunările populare, și gazetele epocii îl menționează cu amănunte în comentariile lor de politică internă. Un feuilleton la nr. 10 al „Perseverenței“ îl înfățișa astfel : „Un părinte tînăr de aici, frumos la figură, blond la păr, bun de gură și viguros ca o creangă de stejar ; cînd vorbea acesta, se înflăcăra auditoriul complet, toți perorau deodată ; talentul său oratoric infecta întreaga adunare, astfel încît, tot timpul cît avea cuvîntul părintele, luau fără autorizație cuvîntul cu toții ; nu prea știu pentru ce cuvînt, deși mai că mi-aș explica scopul“. Ne putem imagina pe Creangă la întrunirile politice chiar dacă n-am avea la îndemînă însemnările din presa timpului și ne-am referi la ceea ce povestesc prietenii despre comportarea lui în alte împrejurări. La un congres didactic ținut la Iași, discuțiile ajunseseră aprinse, dar fără să se întrevadă o concluzie. Creangă, retras într-un colț, asculta tăcut pălăvrăgeala zadarnică a oratorilor. De la o vreme, nu mai putu răbda ; sări de pe scaun și cu glas puternic strigă :

— Cer cuvîntul, domnule președinte.

Deodată se făcu liniște adîncă și toți întoarseră privirile spre el.

— Am zis : „cer cuvîntul“, domnule președinte.

— Aveți cuvîntul, răspunse acesta nedumerit.

Probabil că toată lumea se aștepta să audă cine știe ce părere savantă și limpezitoare, cunoscut fiind Creangă ca învățător, minunat și reputat autor de manuale didactice. Și așteptarea publicului n-a fost înșelată, căci Creangă izbuti să curme discuțiile prin acest limbaj :

— Era, domnilor, un ciubotar care nu făcuse nod la ață și cosea, cosea mereu fără nici o ispravă. Așa faceți și d-voastră, vorbiți mereu, fără să știți ce vorbiți.

Un hohot lung de rîsete izbucni în sală. Se zice că acel congres ar fi rămas caracterizat prin aceste cuvinte ale învățătorului din Păcurari.

În urma unei discuții în contradictoriu la o întrunire politică, Iacob Negruzzi veni furios acasă și dintr-o răsufare așternu pe hîrtie o „copie de pe natură“, un portret al diaconului și învățătorului Creangă, cu gîndul de a-l compromite pe gălăgiosul și causticul humuleștean ce-i încurca drumurile. A doua zi, Junimea avea ședință în casa lui Pogor, și Negruzzi aduse plin de mulțumire stihurile sale. Pentru că nu citea bine și în plus avea o voce dogită și răgușită, lectura o făcu Maiorescu.

— Tot o „electorală“, nu? îl întrebă Maiorescu, măsurînd din priviri manuscrisul.

— Una despre popa Smîntînă, fostul tău elev, lămurii Negruzzi, cu ușoară răutate în glas.

— Să începem.

Rezemat de speteaza scaunului, mîngîindu-și din cînd în cînd barbișonul, Titu Maiorescu citea cu multă atenție la nuanțe. „Electorală“ nu prea avea duh, însă fiecare din cei de față completa cu amintirile sale ceea ce improvizatul poet nu reușise să dea în „copia“ lui.

Numai piața-i animată; oameni mulți înspre o casă,
Care-n mijloc e zidită, înaintează și se-ndeară
Și-n grămadă înspre scara cea îngustă dau năvală,
Vrînd să între fiecare cît mai grabnic sus, în sală
Lungă, jos în pod, îngustă, cu ferestrele crăpate
Cu trei-patru bănci ciuntite de părete răzenerate.

Intr-un unghi e-o sobă neagră care, fără de căldură
Numai fum în loc de pară varsă din bătrîna-i gură,
Cu un lustru unde-s patru luminări de spermanțetă
De la care o lumină galbenă e-mprăștiată.

Astfel sala; iar în capăt pe un loc mai înălțat

Unde pe o masă două sfeșnice s-au așezat,

Stă pe jilț un om cu barbă și păr alb și gravă mină
Ca un sfînt bărbos și țepăn dup-a candelii lumină.

Împrejur e vuiet mare, toți vorbesc și discutază

Și se mișcă și se-ndeară și se ceartă și fumează

Și din toate se cunoaște că această adunare
 Are scopul să decidă de a țării cauză mare.
 Căci, alegători cu toții, acolo s-au adunat
 Ca să vadă ori pe cine au s-aleagă deputat,
 prezidentul sună
 Clopoțelul, și-i îndeamnă toți tăcere să păzească
 Căci *părintele Smintină* acum vrea să le vorbească.
 „Fraților!” începe-acesta, mînechile suflecînd
 Și potcapul ce-l apasă mai pe ceafă așezînd,
 „Frați iubiți, eu știu desigur că voi toți gîndiți ca mine
 Că-n iubita noastră Țară n-ar fi rău să fie bine.
 Pentru asta, fără ură și cu gînd împăcăcios
 Cum stă scris în evangheliile c-a zis chiar Domnul Cristos
 Să fim toți cu înfrățire și ca frați să ne-nțelegem,
 Dintre noi pe cel mai vrednic deputat ca să-l alegem.
 Însă pentru a-l cunoaște nu voim a cerceta
 Vîrsta lui și meseria, ci de-și ține legea sa
 Cum stă scris, dacă postește și de s-a spovăduit,
 Dacă dă de paraclisuri și se-nchină umilit,
 Căci trăim ca-n vremi păgîne, oamenii nu mai sînt buni,
 Nu mai au credință veche ca odată la străbuni,
 Preoții prea mică leafă au, bisericile toate
 Chiar în zi de sărbătoare, rămîn astăzi deșertate
 Discul gol e pînă-n funduri” — „Ai vorbit destul, părinte”
 Unul curmă din mulțime, „părinteștește-ți cuvinte
 Sus de pe amvon le spune, aici nu se potrivesc...”
 „Taci, creștin fără credință și mă lasă să sfîrșesc”.
 Strigă popa cu mînie, „pe un om vrem a alege
 Care-ntrînd în Adunare va propune-o nouă lege
 După care toți românii să se-ntoarcă la credință
 Cum era odinioară, cu plecare, umilință,
 Însă nu cum este astăzi...” „Dă-te jos de la tribună,
 E destul” — mai multe glasuri — iarăși prezidentul sună
 Clopoțelul și-i invită ca să tacă și s-asculte
 Însă dintr-o parte-a sălii se ridică glasuri multe
 Care strigă tot mai tare: „Jos, destul, sfinția ta!”
 Altă parte îl susține: „Sus, părinte, nu te da,
 Ei voiesc gîlceavă numai” — popa cearcă să vorbească
 Însă vuietu-i prea mare și-i silit să părăsească
 Locul său de la tribună..

Cînd Maiorescu ajunsese la sfîrșit, înapoie lui Negruzzi manuscrisul și după un moment de reflecție, întrebă :

— Ce ziceți de „copia“ lui Jacques ?

— Bună, foarte bună ! făcu Pogor, care ascultase atent întins pe o canapea.

— O să crape belferii cînd or citi-o în „Convorbiri“, adăugă altul.

Burghele, care avea un gust artistic mai fin, notă unele observații despre cîteva versuri cam șchioape.

— Dar, spuse el pînă la urmă, pentru scopul nostru e nimerită.

— Evident, Jacques și-a descoperit talentul în acest gen, conchise Maiorescu. Dacă m-aveți ceva împotrivă, eu aș zice s-o publicăm chiar în numărul acesta al „Convorbirilor“.

— Dar cînd credeai c-o s-o public ? sări Negruzzi. Acuma trebuie publicată. Dacă voi ați fi fost acolo cînd m-a înfruntat popa ăsta îndrăcit, nu știu ce-ați fi făcut ! Aplaudau belferii și credeai că-și rup palmele. Și banda ceea a comisarului Nicșoi, cu Damaschin, Corduneanu și Bută, răcnea cît o țineau puterile : Așa, părinte ! Nu te da !

— Lasă, lasă, Jacques, îl potoli Maiorescu. Ce-ai avut de spus, ai spus în versurile tale. Va fi însă de adăogit ceva.

Ceilalți priveră cu uimire la Maiorescu. Ce-ar mai fi de adăogit ? Poate unele versuri ?

— A duce lupta împotriva belferilor cu mijloacele poeziei este ceva folositor nouă. Dar nu-i suficient. Pogor avea dreptate...

— Sigur c-aveam dreptate ! sări Pogor în capul oaselor.

— Stai, omule, că nici nu știi în ce privință aveai dreptate, zise calm Maiorescu.

— El are totdeauna dreptate ! scăpă cuvintele Negruzzi ; apoi, către Maiorescu : Iar tu, nu mai lungi atîta vorba. Ce-i de adăogit ?

Toți îl priveau atenți pe Maiorescu. De cînd Carp umbla mai mult prin București decît la Iași, Maiorescu devenise adevăratul conducător al junimiștilor.

— Noi nu trebuie să-i indispunem pe belferi, spuse Maiorescu, ci să-i atragem. Eu am elaborat o tactică...

— Faul! Faul! Afară cu Juvenis! strigă furios Pogor, coborînd de pe canapea. Aici nu se face politică.

Toți rîseră. Maiorescu tăcu, dar zîmbi olimpiian și rece, înțelegător.

— Ei, nu v-am spus eu că Pogor are totdeauna dreptate? se auzi hodorogînd vocea lui Negruzzi.

Discuția încetă atunci. Dar a doua zi, Maiorescu și Negruzzi se întîlniră la Pogor acasă.

— Despre ce tactică vorbeai aseară, Titule? îl întrebă scurt și fără ocolișuri Pogor.

Maiorescu zîmbi, cu zîmbetul lui rece, olimpiian, diabolic, își mîngîie barbișonul și începu să vorbească:

— De fapt, tactica pe care am elaborat-o pornește de la ceea ce chiar tu ai observat mai demult, zise el arătînd către Pogor. Noi nu sîntem destul de tari să dăm lupta cu roșii, cu belferii și cu kogălniceniștii, care se coalizează împotriva noastră. Noi nu avem partizani în popor, nu sîntem înțeleși, sîntem izolați. Deci, tactica va trebui să fie următoarea: atragerea de partizani. De unde să-i recrutăm? Cred că cel mai bine este să-i recrutăm chiar din rîndurile adversarilor.

Aici, Maiorescu se opri, scontînd pe un efect oratoric. Negruzzi privi cu spaimă la Pogor, ca și cum ar fi zis: Ce, a înnebunit Maiorescu? Dar după o clipă, Maiorescu continuă:

— Îi vom atrage pe cei mai buni dintre belferi, pe intelectualii lor de frunte. Între alții, la ei este un bun institutor, un popă blond pe care l-am avut elev la Institut...

— Creangă? sări ca ars Negruzzi.

— Chiar el, zîmbi netulburat Maiorescu.

— Și atunci, ce se face cu „Electoralele“ mele, cu „copia“ pe care am citit-o aseară ?...

— Jacques s-a ramolit înainte de a împlini treizeci de ani! făcu un gest cu mîna Vasile Pogor. Bine, măi omule, — îl apucă el de un nasture al hainei pe Negruzzi, — tu nici acum n-ai priceput că Junimea nu face politică ?...

Luminat, zîmbi și Negruzzi :

— Al dracului, Maiorescu !

Și manevra reuși : Creangă părăsi „Frațiunea“ și deveni junimist. Orice om de treabă ar considera astăzi fapta lui Creangă drept un act de oportunism, și prea mult n-ar greși. Cînd a început să facă „politice“, Creangă era neîndoielnic sincer ; dintre grupările politice existente, numai „Frațiunea“, credea scriitorul, răspundea vederilor sale. Totuși, ca fracționist, Creangă și-a atras asupra-i fulgerele și trăsnetele stăpînirii : a fost caterisit, a fost exclus din învățămînt, a fost lăsat pe drumuri.

Creangă a trecut de la fracționiști la junimiști ; între junimiști fiind, a întreținut însă legături și cu liberalii ; deci s-ar putea spune că a cochetat cu toate partidele burghezo-moșierimii. Însă din acest trist drum n-a străbătut nimic în creația lui literară și pedagogică. Cînd mai tîrziu, mișcarea muncitorească a prins și la noi forme concrete, cînd a devenit o forță pe arena politică, și Creangă — dezvăluindu-și adîncul sufletului — s-a orientat către socialiști, după cum se va vedea.

CAPITOLUL ȘAPTE

„DOMNUL CREANGĂ“ ÎNVĂȚĂTORUL

„...domnul învățător dă hrana
minții și a inimii...”

I. Creangă

Desprețul față de tagma preotească se cere înțeles la Creangă și prin pasiunea pentru cariera didactică. În articolul *Misiunea preotului la sate*, el recomanda preotului preocupări de învățător: „atențiunea lui să se concentreze mai ales asupra școlii“. Pe popa Duhu îl aprecia pentru că „duh din duhul său a dat școlarilor“. Iar tinerilor normaliști, care mai târziu asistau la lecțiile sale, Creangă le spunea: „Unde nu-i dragoste de breaslă și menire și tragere de inimă, nu-i doamne-ajută, măi băieți!“

Deprins cu studiul — după absolvirea școlii normale, el continuă să citească, să aprofundeze acele probleme ivite în munca sa practică de învățător. Cercetătorii au găsit mai târziu resturi din biblioteca lui, pe care nu trebuie să ne-o închipuim uriașă, dar care dezvăluie o latură a personalității lui. Creangă citea pasionat, își lua însemnări, nota observații pe marginea cărților citite. A reconstitui biblioteca lui Creangă e ceva frumos, dar nerealizabil, deoarece cărțile au soarta lor... Și apoi, nu interesează atât de mult câte și ce cărți are cineva în biblioteca lui. Oare nu sînt intelectuali care cumpără volume cu metrul cub în diferite limbi și în diferite specialități, dar rămase prăfuite în dulapuri cu uși de cristal; după cum, nu sînt și intelectuali care fără să aibă prea

multe cărți, au citit enorm? Oare „biblioteca“ lui Eminescu nu era toată un simplu geamantan și cîți dintre scriitorii noștri au avut cultura lui?

Lucrurile sînt relative, și a ne face o idee limpede despre cultura lui Creangă numai răsfoind volumele din biblioteca lui, nu e cu putință. Însă, consultînd „catalogul“ întocmit după referințele unora, se poate observa tendința unei documentări deosebite în domeniul metodicii limbii și gramaticii pentru școlile primare — ceea ce este firesc pentru un învățător și cu atît mai mult pentru unul care a dat primele noastre manuale temeinice. Susținut de o pregătire teoretică corespunzătoare, talentul pedagogic al lui Creangă este pînă azi un prilej de uimire și admirație. Unii afirmă că metodele lui pedagogice țin pe sfert de pedagogia învățată la școala normală și pe trei sferturi de principiile părintelui Ioan din Humulești, care îmbia cu colaci și colivă și corecta cu „Calul Bălan“ și „Sf. Nicolai“. La o vedere superficială, s-ar părea să fie așa. Cînd era în toane bune și vreun elev îi dădea răspunsul așteptat, Creangă îl săruta ca un părinte și îi făcea daruri.

„— Pascule, dragul moșului, vină fuguța încoace, să te pupe tătucu; vino fuguța, Pascule... Na, Pascule, du-te și tu la cofetărie și cumpără acadele! Și Creangă ia de subsuori pe copil, îl suie pe catedră, îi netezește părul și apoi îl sărută cu mari țocăituri, pe amîndoi obrajii“, — își amintea un fost elev.

„De la el gustai întîi nuci de cocos — asupra căroră a ținut în clasă, înainte de a jertfi două bucăți mari și ochioase, o cuvîntare foarte folositoare, atît despre cum cresc și la ce sînt bune, cît și despre țările unde cresc“ — își amintea altcineva.

E adevărat că uneori folosea și pe sfîntul Nicolai, dar în clipe de mare mînie. O dată, Creangă dădu o cruntă bătaie unui derbedeu, fără să se simtă stîngherit de normaliștii care — venind să asiste la lecțiile lui — fuseseră față la această întîmplare. Desigur, normaliștii i-au imputat astfel de mijloace educative, și Creangă le răspunse amărît:

— Pesemne, măi băieți, credeți că nu pricep atîta lucru ? Da' ia natura mea cea ticăloasă ! Așa-s pornit eu din fire, fără judecată cînd mă mîinii, și pace.

Corectarea cu Sf. Nicolai o făcea Creangă către bătrînețe cînd boala îl împingea spre mormînt, sfătuindu-l și la fapte necugetate. Dar se poate cineva lua după atare semne ? Nu aici trebuie căutată valoarea pedagogiei lui Creangă.

Împreună cu doi dintre colegii mai vechi — C. Gîrgorescu și Gh. Ienăchescu — și cu alții dintre cei mai tineri — N. Climescu, V. Răceanu și A. Simionescu —, Creangă scoate în 1868, la Iași, celebrul abecedar intitulat *Metoda nouă de scriere și citire pentru uzul clasei I primară*. Editura „Societatea pentru învățătura poporului român” l-a tipărit în condiții umilitoare pentru autori : trebuia să i se înapoieze nu numai capitalul dat pentru imprimare, dar și cîștigul de la primele două ediții. Cartea a avut un mare succes. În 1893, cu a XXIII-a ediție ajunsese la 527000 exemplare vîndute. Învățătorii de pe atunci spuneau că a fost „cel mai bun și mai răspîndit abecedar pînă la 1888”. Iar în prefața la una din ediții se arată că „după Metoda nouă au învățat și oamenii adulți a citi și a scrie ; cei de la școlile de adulți, soldați de pe la regimente, băieți de pe la dugheni și alții. Ba chiar și oameni cu peri albi au învățat pe această carte a citi și a scrie”.

Mulți dintre normaliștii din Iași cunoșteau temeinic manualele lui Creangă. Adesea se iscau între ei lungi discuții asupra cutărui sau cutărui principiu de metodică și atunci alergau la Creangă care le arăta cine are dreptate. Il găseau fie pe acasă, în bojdeucă, fie la „școlița” din Păcurari. Lui Mihai Lupescu — care va ajunge învățător chiar în Broșteni, unde învățase Nic-a lui Ștefan a Petrei — Creangă îi dăruise toate manualele, iar acesta, tînăr inimos, își instruia colegii de la școala normală, introducîndu-i în tainele minunatelor pagini.

„Cărțulia”, pe care o ținea acum în mînă Lupescu, avea 88 pagini, distribuită în trei părți : literele mici de mînă și de tipar (pp. 1—27), cuvinte, silabe, pro-

poziții (pp. 28—45) și istorioare morale, fabule, poezii, proverbe (pp. 46—80); la pagina 81, sînt alături alfabetul cu litere chirilice și alfabetul cu litere latine; paginile 82 și 83 cuprind bucăți de citit, poezii și proverbe tipărite cu chirilice; și ca să facă pe plac și doritorilor de bucoavne, pe încă trei pagini tipărește cîteva rugăciuni; o tabelă de calcul, pînă la 100, încheie abecedarul.

— Interesante, îndeosebi, sînt prima și a treia parte, zise Lupescu către colegii săi. Observați că abecedarul începe cu litera *i*, continuă cu *n*, cu *u* (*n* răsturnat), cu *p*, cu *d*, (*p* răsturnat) ș.a.m.d. Lipsind manualele de metodică, autorii abecedarului dau aproape la fiecare pagină indicații pentru predare; bunăoară, pentru litera *I*: „*Inv.* Ascultați ce am să zic eu acum: *i*! (Și, în minte, parcă-l văzu pe Creangă, rostind cu atenție pe *i*, astfel ca micii școlari să deprindă sunetul rostit corect). — Ziceți și voi așa. (Îi răsunară în urechi zeci de glasuri subțiri și nevino-vate, care rosteau sigure *iii...*). — Cînd am zis *i*, ați auzit un sunet, dar n-ați văzut nimica. Iată semnul sau litera pentru sunetul *i*. (Și iarăș parcă-l văzu pe Creangă, întorcîndu-se repede către tablă și desenînd cu grijă litera *i*). — Ia faceți-l și voi pe plăci și spuneți-i sunetul... Acum faceți doi *i* întorși și îngemănați (așa: *n*). Acesta e semnul sau litera pentru sunetul *ni*!”

Cînd ajunse la consoane, Mihai Lupescu le atrase iarăși atenția:

— Creangă menționează în abecedarul său că consoana se spune fără ca să se audă vreo vocală după ea — adică *b* nu *be*.

— Mi se pare că aici, în cartea lui Creangă, este ceva din metoda lui Graser, zise unul, de altfel fără să știe prea multe despre acel Graser și metoda lui...

— Nu-i chiar așa, îi explică Lupescu. Creangă și colaboratorii lui n-au copiat metoda lui Graser, învățată la școala normală, ci au avut o atitudine creatoare față de ea, în această privință practica lor pedagogică fiindu-le bun sfătuitor. Bunăoară, ei înlătură inutila pierdere de timp cu povestirea din care trebuie să se aleagă o frază unde trebuia să se găsească

litera predată — și încep de-a dreptul de la litera respectivă. De asemenea înlătură „fiziologia sunetelor“, considerînd pe drept cuvînt de prisos să explice copiilor cum să-și conformeze buzele, limba, dinții ca să pronunțe pe *i* sau pe *a*. În fine, ei recomandă ca în predare să nu se pronunțe numele literei (*be, ce, de* etc.) ci numai sunetul reprezentat prin litera respectivă (*b, c, d* etc.) : *tata* nu mai este ghicit din *te-a=ta, te-a=ta, tata*, ci aflat de-a dreptul din *t-a=ta, t-a=ta, tata*.

Normaliștii erau mulțumiți cu explicațiile date de colegul lor, dar acesta se entuziasmase de minunata carte ; și luîndu-le-o din mîină, o deschise la pagina 46 și continuă :

— De aici începe partea a treia. Cum vedeți, sînt istorioare morale, fabule, poezii și proverbe dintre care unele foarte utile pentru educarea calităților pozitive ale copiilor. Iată aici povestirea *Albina și porumbița*, iată poezia *Vulpea și Corbul*, *Broasca și Boul* (în proză)... și alte prelucrări din marii fabuliști ai lumii (întîietatea o are La Fontaine), alături de creații ale scriitorilor noștri, cum ar fi *Sămănătorii* de V. Alecsandri. Noi aceștia mai tineri — zise Lupescu — am putea învăța de la Creangă că școala trebuie strîns legată de viață. În „cărțulia“ lor, cum vedeți, autorii *Metodei noi* introduc lecții scurte potrivite anotimpurilor și utile oricui, vorbitoare despre curățatul casei, despre păsările călătoare, despre curățatul pomilor de omizi, despre munca la cîmp, despre grădina de legume, despre pești și pescării...

Au vorbit încă mult despre *Metoda nouă*. Apoi Lupescu a scos din cufărul lui cu cărți un alt volumaș și arătîndu-li-l le zise :

— În 1871, împreună cu C. Grigoriu și V. Răceanu, Creangă a tipărit un al doilea manual : *Învățătorul copiilor, carte de citire în clasele primare de ambe sexe, cu litere și slove*, cuprinzînd învățături morale și instructive, partea I, II și III. Vedeți, cele 132 pagini ale cărții îl arată pe moș Creangă ca unul care unește învățătura cu viața practică. Dar parcă numai asta ! El vrea să sădească în sufletul școlarilor și dra-

gostea de țară. Ba mai mult încă, el urmărește să le formeze elevilor și înclinații morale și estetice prin scrierile literare care sînt cuprinse în manualul său.

Cartea e împărțită în patru secții, pentru cei trei ani de școală în care-i utilă. În secția întâia se scrie despre casă, școală și mobilierul ei, despre curte, apoi în mici lecții, despre animalele domestice, despre cîteva dintre animalele de pădure (iepurele, lupul, vulpea, ursul) și toate aceste lecții scurte sînt învrîstăte cu texte literare (*Asinul cu trei stăpîni*, *Boul și vițelul* de Gr. Alexandrescu etc.) În secția a doua, se continuă cu lecțiile de „intuiție“ (despre cuc, privighetoare, albine, furnici, gîndaci de mătase, tigrul, elefant), se dau îndrumări ca „învățați meserii“ și „faceți-vă comercianți“, și apoi se dă un loc apreciabil istoriei naționale pornindu-se de la întemeierea Romei, trecîndu-se apoi la împăratul Traian, la războaiele cu dacii și încheindu-se cu *Sentinela romînă* și *Apa trece, pietrele rămîn* de V. Alecsandri. Secția a treia continuă cu lecțiile de științe naturale (plantele, nașterea lor, grăunțele, floarea și părțile ei; aerul, apa, aburii roua, bruma și ceața, norii și ploaia, neaua și piatra; plante străine — orezul, măslinele, smochinul), dar și cu cele din istorie, dusă acum pînă la Bogdan Dragoș și întemeierea Moldovei. Ultima secție merge mai departe cu istoria (Petru Aron, Ștefan cel Mare, Mircea cel Bătrîn, Vlad Țepeș și Mihai Viteazul) și conține foarte multe sfaturi și îndrumări, tipărite cu chirilice. În manual sînt și cîteva lecții de anatomia și igiena corpului omenesc.

Cînd explica acestea colegilor săi, Lupescu nu știa că *Învățătorul copiilor* a fost mereu îmbunătățit. A șaptea ediție, bunăoară, apare „corectată“ și îmbunătățită cu figuri din istoria naturală și cîteva noțiuni de agronomie. Diferitele ediții sînt îmbogățite cu opere literare ale lui Creangă; ediția a V-a din 1878 cu *Poveste (prostie omenească)*, ediția a VII-a din 1883 cu *Inul și cămeșa*, ediția a IX-a din 1891 cu *Acuș și barosul* și *Păcală*. E de menționat, că în ameliorarea acestui manual, ca și a celui precedent, un rol de

seamă l-au avut chiar învățătorii, care se conduceau în lecțiile lor de cărțile lui Creangă. Un oarecare D. Berar din Tîrgoviște îi trimite următoarea scrisoare:

Adresa D. Berar
Str. Soarelui 12

Dragă Creangă,

Văd că oftigește omul pînă ce... tot nu poate pune mîna pe o carte de-ale tale. Ioanițiu n-are decît cîteva exemplare din *Metodă*.

Am comandat 5 *Învățătorul copiilor* prin el, acu' o săptămîină și am reușit a nu primi încă.

Fii dar bun a-mi expedia încă azi la adresa mea, 1 exemplar *Inv. copiilor*.

După mine, cartea ta întrece pe toate de aici, totuși îi doresc perfecționarea în 4 sensuri:

1-a, dacă e scriptologă, trebuie să înceapă cu slovele scrise și cînd le-a isprăvit, să treacă la cele de tipar;

2-a, nuanțele lui ă și e (e, ă, â) ar trebui lăsate la urmă;

3-a, cuvintele să nu fie tăiate, ci fiecare linie să sfîrșească cu un cuvînt întreg;

4-a, mai multe poezii naționale și fabule.

*Salutări, Berar
Gara Tîrgoviște.*

În 1872, cînd ieșise din tiparnița ieșeană a VI-a ediție din *Metoda nouă* și se pregătea a II-a ediție din *Învățătorul copiilor*, Creangă trecea prin zile grele. Nu mai era nici diacon, fiind caterisit în octombrie, nu mai era nici învățător încă din iulie. El deschisese un debit de „tiutiu“, ca „profesore privatu“ mai făcea ceva lecții la Liceul Nou, iar prin gazetă anunță că se oferă să predea oricui are nevoie de preparator. Abia în 1874, cînd vine ministru al Instrucțiunii Titu Maiorescu, este și Creangă reprimat în învățămînt și la 1 septembrie e numit institutor la Școala Nr. 2 de băieți din Păcurari. Ministrul dă o dispoziție ca în fiecare județ să se facă conferințe cu învățătorii de

la țară — și, la 10 august 1875, revizorul școlar Mihai Eminescu raportează ministrului despre conferințele ținute cu învățătorii din județul Iași. Printre cei chemați să instruiască pe învățătorii rurali era și Creangă. „Obiectul conferințelor — raportează Eminescu — au fost : parte prelegeri asupra metodei de-a propune diferite obiecte, ținute de pedagogi practici recunoscuți de la școalele din Iași, parte în prelegeri, ținute de învățători rurali înșiși, parte în convorbiri exegetice asupra metodologiei. D-nul A. Darzău, directorul școlii primare de băieți Nr. 1 de la Trei Ierarhi, au ținut în toate zilele prelegeri și convorbiri asupra metodelor de-a propune gramatica limbii române ; D-nul V. Creangă, învățător la școala de băieți Nr. 2 din Păcurari, asupra metodului de a învăța pe copii citirea și scrierea (metodul legografic) ; în fine, d-nul Zaharia, profesor de aritmetică la gimnaziul Alexandru-cel-Bun, au ținut două prelegeri asupra metodului de-a propune numerațiunea verbală și scrisă și asupra numerelor în genere“. De observat că Eminescu nu-l cunoștea atunci destul de bine pe Creangă, de vreme ce nu-i știa nici numele exact, spunându-i V. Creangă. De asemenea, trebuie observat că Creangă e considerat drept cel mai indicat să vorbească de noul metod, legografic, în predarea cititului și scrisului. Probabil că raportul lui Eminescu a stîrnit în mintea ministrului gîndul de a-l însărcina pe Creangă cu întocmirea unei metodici pentru clasa I-a primară. Răspunzînd invitației ministrului, în 1876, Creangă, împreună cu vechiul tovarăș Gh. Ienăchescu, tipărește la Iași *Povățuitoriu la citire prin scriere după metoda fonetică*, o broșură de numai 48 pagini, dar care este de fapt prima noastră Metodică pentru clasa I-a elementară. În această lucrare, Creangă generalizează bogata lui experiență de învățător.

Din nefericire, această minunată metodică nu s-a putut răspîndi, deoarece ministrul Chițu — venit în locul lui Maiorescu — nu o aprobă, în ciuda unui referat temeinic pe care Eminescu, atunci încă revizor școlar, îl înainta ministrului la 26 mai 1876. Mai bine decît oricine altul, Eminescu stabilește valoarea și

importanța *Povățuitorului* în aceste rînduri scrise cu multă răspundere :

„Cartea alăturată pe lîngă acest raport, intitulată *Povățuitoriu la citire prin scriere*, expune metoda după care trebuie să se predea scrierea și citirea în clasa I-a primară, spre a ajunge la țintă ușor și temeinic. Ea se referă la abecedarul compus de Creangă, Ienăchescu ș. a. care pîn-acuma e cel mai bun abecedar românesc, aprobat atît de comisia examinatoare, cît și de onor Minister.

Deosebirea între metoda propusă de această broșură și învățarea rutinară și mecanică, precum se profesază ea în genere în școalele noastre, este deosebirea dintre învățămîntul viu și intuitiv și mecanismul mort al memorării de lucruri neînțelese de copii ; este deosebirea dintre *pedagogie* și *dresură*. Într-adevăr, prin metoda veche a silabisării, a memorării mecanice de semne și cuvinte, inteligența copiilor nu era cu mult mai bine tractată decît inteligența unui animal, care se deprinde prin frică și silă la o mulțime de apucături automate, de care nu-și poate da seama.

De aceea, precum se zice cu drept cuvînt în prefața cărțicei, copiii, după sistemul veche, nu numai că învață cu dezgust și foarte cu greu a citi și a scrie, apoi acea ce învață într-un semestru — sînt în stare să uite într-o lună. Și din nefericire nu se predau la noi numai scrierea și citirea astfel, ci toate obiectele. O privire numai în manualele noastre scolastice, ne va încredința că elevii trebuie să fi învățînd ca în somnambulism, că nu știu să scrie, nici să citească. Abia cînd vîrsta li trezește mintea, li se ia albeața de pe ochi și încep a înțelege ce-au învățat în școală. Dar acele cunoștințe, cîștigate în mod mecanic, nu s-au lipit de memorie, au rămas numai niște urme slabe din ele, încît omul matur pe de o parte nu se mai poate folosi de dînsule, pe de altă parte vede că e prea tîrziu pentru a mai reîncepe. Și toate acestea abstrăgînd încă de la dezgustul împotriva cărții pe care metoda mecanică îl inspiră copiilor.

Chiar pagina întâia ni arată marea deosebire de metodă. Nu mai întîlnim pe învățătorul sever și țe-

păn cu vergile-n mînă, ci un suflet uman, care se co-boară la treapta sufletelor copilărești și le *disciplinează*, nu le *siluiește*. Prin jocuri, copiii învață a iubi orînduiala. Apoi se face deosebirea între ființe și lucruri. Copiii sînt puși a numi ființe și a spune ce fac ele, cum sînt ; tot astfel la lucruri, încît în zilele cele dintii se zugrăvesc în mod meșters în frageda lor minte cunoștințe care li vor fi atît de folositoare la deosebirea gramaticală a cuvintelor. Urmărind șirul acestor dezvoltări treptate, vă veți convinge, Domnule Ministru, că învățătorul nu anticipează niciodată, că el se servește totdeauna de micul capital de cunoștințe din viața copilului pentru a-l face pe acesta să vie de sine la ceea ce nu știuse. Copilul se deprinde a distinge, a judeca, a-și da seama de ceea ce gîndește. C-un cuvînt, autorii cărții aplică în privirea spiritului omenesc aceeași metodă binecuvîntată pe care naturalistii o recomandă pentru corp. Nici un om nu se întărește citind un tratat de gimnastică, ci făcînd exerciții ; nici un om nu se-nvață a judeca citind judecăți scrise gata de alții, ci judecînd singur și dîndu-și singur sama de natura lucrurilor.

Aceste laude s-ar părea exagerate în alte țări dar într-a noastră nu sînt decît juste. Oricît de modestă în aparență ar fi cartea, ea însemnează începutul unei reforme adînci în instrucția elementară ; ea a rupt-o cu dogmatismul, izvorul metodei propuse este însăși natura inteligenței, procesul de dezvoltare."

În timp ce întregul tiraj al *Povățuitoriului* era lăsat în seama celor mai aprigi și consecvenți consumatori de cultură — șoarecii din podul casei părintelui Ienăchescu—, Creangă se gîndea la alcătuirea unui alt manual, a unei geografii. Un oarecare A. Gorjan, afacerist de clasă mare, scosese *Noul metod de geografie elementară* — toți se dădeau în vînt să tipărească un „metod nou“, cuvîntul „nou“ neavînd totdeauna ceva comun cu pedagogia, dar avînd totdeauna atingeri multilaterale cu comerțul mănos. Acest *nou metod* de lesnicioasă cîștigare de bani avea 96 pagini, din care 9 cu totul albe „pentru a se trece de institu-tori cu condei de plumb scrierea districtului în care

se află școala“, iar celelalte pline cu „greșeli de definiție și... gramaticale“, după cum remarcă Eminescu într-o recenzie în „Curierul de Iași“, deci era inutilizabil. Împreună cu Răceanu și Ienăchescu, Creangă tipărește la Iași în 1879, *Geografia Județului Iași pentru clasa II-a primară urbană și pentru clasa III-a primară rurală de ambele sexe*, care în 1886 ajunsese la a patra ediție. Răceanu și Creangă întocmesc și *Harta județului Iași*, separat de cele opt hărți (una pentru fiecare plasă, plus una a întregului județ cu toate cele șapte plăși) din manualul de geografie.

„Nu zicem că lucrarea noastră este bună și completă — arătau autorii în prefața manualului — dar îndrăznim a zice că am ieșit din hăugașul cel învechit și vicios, dând ocazie școlarilor a desemna contururile plășilor, a se orienta cu precizie și a cunoaște localitățile mai cu ușurință; iar învățătorului — a purceda cu învățarea geografiei, chiar din școala sa, adică: cei din Iași, de la centru spre periferie, iară cei din plăși, de la periferiile județului spre centru. Într-un cuvânt, de la *cunoscut* la *necunoscut*. Unele bucăți deși nu fac parte din geografie, le-am găsit însă necesare pentru lămurirea acestei materii (sînt unele bucăți de lectură — n. m. P.C.) și de aceea le-am și pus; dar nu este nevoie să le învețe școlarii papagalicește pe de rost, ci să le citească pe carte și să-și scoată numai înțelesul din ele“. Indicații metodice, utile încă azi, împănează manualul. Iată cum se lămurește învățătorilor mergerea „de la cunoscut la necunoscut“:

„Învățătorul va începe cursul geografic chiar din școală, arătînd școlarilor după punctele cardinale încotro vin băncile, soba, ușa, fereștile și alte lucruri ce se află în școală.

Forma odăii, dacă este pătrată, o va desemna pe tabelă prin un pătrat; dacă este lungăreață, o va desemna prin un dreptunghi.

Apoi va desemna pe planul odăii, băncile, ușa, fereștile și soba, iar prin dreptunghiuri. După aceea va descrie și va desemna ograda școlii.

Mîntuind cu ograda școalei, va descrie, va orienta și va desemna strada ori drumul din apropiere; însemnînd pe tablă locul școalei cu un dreptunghi, iar locul unde începe drumul ori strada cu un punct.

Apoi va duce o linie în direcția în care merge drumul ori strada, arătînd și însemnînd cum și încotro vin casele, bisericile și locurile cele mai însemnate de pe lîngă acel drum ori stradă.

Astfel, arătînd, descriind și desemnînd, învățătorul împreună cu școlarii, unul după altul, drumurile din sat ori stradele din oraș, cu toate cele aflătoare pe lîngă ele, se face planul întregului oraș ori sat, în care se află școala. După aceasta, va descrie și va orienta pe școlari asupra celor ce se află afară din sat, precum: iazurile, pîrîile, pădurile, dealurile și alte locuri însemnate dinprejurul aceluia oraș sau sat, desemnînd cele arătate prin semnele geografice statornicite.

Însă toate să se facă încetul și pe rînd, ca să nu se îngreueze mintea copiilor cu prea multe lucruri deodată.

Și pentru o mai vie întipărire în mintea școlarilor despre cele arătate, este bine să se facă întîi cîteva excursiuni prin împrejurimi.

Mîntuind de arătat cele dinprejurul satului în care se află școala, învățătorul va trece mai departe, desemnînd, orientînd și descriind școlarilor datele care alcătuiesc comuna întreagă. După asta, va orienta pe școlari asupra comunelor din apropiere, care alcătuiesc plasa în care se află școala. Apoi se face descrierea comunelor, a plășilor și a județului Iași, așa cum se arată în această geografie.

Creangă intenționa să scoată și o gramatică a limbii romîne. El se documentase serios în această disciplină, consultase gramatici străine. Însă din pricina neștiute, renunță pînă la urmă, și în 1880 retipări în broșură *Regulele limbii romîne, pentru începători (Gramatică pentru clasa II-a primară)* de Titu Maiorescu.

Manualele lui Creangă nu erau compilații din tratatele străine, ci creșteau din însăși activitatea lui practică de învățător. Când asupra școlii noastre elementare căzu o ploaie pe abecedare făcute din interese comerciale, el propuse ministrului să pună pe fiecare autor la „prubă” într-o școală primară, pentru ca practica însăși să confirme ori să infirme abecedarele. „Mulți au pretenția că, dacă sînt buni profesori, bunăoară de gimnaziu și liceie, ori de cursul universitar, pot fi în stare a face și cărți bune pentru cursul primar, dar se înșală, căci este mare deosebire între a fi om învățat și a fi învățător”. Omul avea, în adevăr, un talent pedagogic rar întîlnit. Oricît s-ar vorbi despre mersul metodic al lecției făcute de Creangă, rămîne mereu ceva nesezizat, imponderabil.

Normaliștii din Iași se duceau adesea la școala unde ținea lecții Creangă și el le arăta pe îndelete tainele învățării micilor elevi. În toamnă, la începerea cursurilor, Mihai Lupescu și prietenii lui normaliști veniră la „școlița” lui Creangă ca să-și dea mai bine seama despre felul cum acesta inaugurează lecțiile la clasa întâia. Adesea Creangă le spunea că prima clasă este cheia și lacătul învățămîntului; de aceea, normaliștii veneau domnici de învățătură, dar și plini de curiozitate.

Îl găsiră pe Creangă în mijlocul micilor școlari. Îi scosese pe toți în fața băncilor, îi pusese pe trei rînduri, după înălțime și pe fiecare îl trimitea apoi într-un anumit loc în bancă.

— De ce faci asta, domnule Creangă? îl întrebă normaliștii.

Creangă se întoarse către ei și le răspunse zîbind și pe ton de sfătoasă înțelepciune:

— Școlarii cei mai mici trebuie să fie așezați pe băncile dinainte, iară cei mai mari pe cele din fund. Învățătorul însă trebuie să-și aleagă un loc de unde să poată vedea pe toți școlarii deodată și toți școlarii să-l poată vedea pe dînsul.

Din lectura *Povăștitorului*, normaliștii știau că prima zi de școală va fi de fapt aceea care va avea

o mare importanță pentru copil, căci îi dă cele dintii impresii despre viața de elev și acestea vor fi de natură să-l apropie ori să-l depărteze de școală, după cum vor fi plăcute sau neplăcute.

La așezarea în bănci, cîte un copil se încurca, intra în altă bancă decît aceea arătată de învățător, roșindu-se de rușine, începea să plîngă. Atunci Creangă venea lîngă el, îl mîngîia pe creștet și-i rîdea.

— Păi cum ne-a fost vorba, măi țică? Ia trimite-mă și tu pe mine la locul meu și să vezi că eu nu mă încurc în drum.

Copilul șovăia, dar Creangă insistă :

— Hai, mă țică. Ia zi : Treci colo, domnule !

Copilul spunea porunca și Creangă, mișcîndu-se greoi dar voind să pară copil, se ducea drept la banca arătată.

— Ei vezi ? Ia fă și tu acum !

Copilul făcea figura și cînd se vedea în bancă, zîmbea printre lacrimi.

— Așa, măi ! Doar ești și tu școlar ! și-l mîngîia iarăși.

Apoi, venea și el către normaliști, explicîndu-le :

— Fie-vă dragi copiii, purtați-vă cu ei blînd, învățați-i cele de folos și-ți vedea cum are să se umple școala de băieți. Mîni, poimîni, o să vă duceți învățători la sate. Băieții de țăran n-au ce le trebuie, fug de școală și li-i urîă cartea, că-i ține învățătorul la școală ca la gros. Ia schimbați-le felul de viață și-ți vedea cum au să fugă de-acasă la școală.

Lăsîndu-i pe normaliști, Creangă veni în fața copiilor. Deși nu se întîmplase nimic în clasă, el zîmbea, zîmbea mereu. Văzîndu-l zîmbind, începură și copiii să zîmbească. Într-o clipă, toți rîdeau, fără să știe de ce.

— Domnul Creangă, sări unul. Vasilică zice că o să ne bați cu bățul acela noduros.

— Care băț, măi ? Păi ăla-i băț ? E bastonul în care îmi sprijin bătrînețea, măi. Dar auzi tu ? Cînd vorbești cu cineva mai mare decît tine, să te ridici în picioare în bancă. Ia să vedem, știi cum ? E, așa...

Bine, Pascule. Stai jos. Dar, măi băieți, voi știți să vă jucați de-a baba-oarba?

— Știim...

— Toți? Cine nu știe să ridice mîna-n sus, uite-așa.

Se ridicară sfioase cîteva mîini.

— Bine. Lăsați mîinile jos. Dar de-a mijoarda, de-a puiul, de-a ulcicuța, de-a puia-gaia, de-a ineluș-învîrteguș știți?

— Nu știm, domnule, răspundeau copiii amețiți de mirajul atîtor jocuri fermecătoare.

— Să vă-nvăț eu, dacă nu știți. Mergem cu toții afară, în ogradă și ne jucăm.

Cînd au auzit de joacă, cei mai mulți țîșniră din bănci și se repeziră la ușă, strigînd și țipînd. Creangă își astupă urechile cu palmele, ca și cînd s-ar fi speriat de asemenea hărmălaie și le ieși în față, oprindu-i blînd :

— Dar bine, măi băieți, era cît p-aci să mă prăbușiți, sărăcan de mine. Voi știți cum se iese din clasă?

Copiii înlemniră pe loc uitîndu-se buimaci la învățător.

— Nu știm.

— Vedeți? Să vă arăt eu. Mergeți doi cîte doi și fără să tropăiți pe sală, încetișor, să nu supărăm pe ceilalți din clasa a doua. Treceți acum la loc, fără gălgăie. Iese mai întîi banca de lîngă ușă. Așa, voi. Acuma banca a doua. Așa...

Copiii se ridicau în liniște și plecau pe ușă doi cîte doi. Desigur, cum se vedeau afară, începeau hîrjoana, dar Creangă îi lăsa în voie. El și normaliștii ieșiră ultimii din clasă.

În ogradă s-au jucat și de-a baba-oarba, și de-a ineluș-învîrteguș, spre marea bucurie a copiilor.

— Vă place la școală, măi băieți? îi întreba din cînd în cînd Creangă, luînd de umeri pe cîte unul mai sfios.

— Daaa...

Către prînz, toată lumea a intrat iarăși în clasă. Ii așeză doi cîte doi, spuse rugăciunea și apoi le dădu drumul acasă, amintindu-le să vină iarăși după-

amiază. Creangă mai rămase cu normalişti, vorbind, dar fără să-i piardă din privire pe micii şcolari. Apoi, adunându-şi pălăria cu boruri largi, mantaua de şiac cărămiziu şi bastonul noduros, plecă împreună cu ei, invitându-i şi la lecţiile de după-amiază.

...Cînd s-au întors normalişti, Creangă era de mult în clasă. Il întreba pe fiecare elev :

— Cum îţi este numele de botez ? Dar numele de pe tată ? Cum îi numele tată-tău de botez ? Dar al mîne-ta ? Cum se numeşte tîngul în care trăiesc părinţii tăi ? Pe cine aveţi vecini ?..

Cînd ultimul elev fu întrebat, Creangă se ridică de pe scaunul de la catedră şi le spuse :

— Hai să mai mergem în ogradă, copii, să vă învăţ nişte jocuri.

Se-nţelege, toţi au pornit cu bucurie. Iar cînd se văzură afară, Creangă îi aşeză pe două rînduri şi începu să facă înaintea lor o figură de gimnastică, numărînd tare şi rar la fiecare mişcare : una, două ! una, două ! etc. etc. După aceasta îi puna şi pe dînsii să facă aceeaşi figură de mai multe ori, şi cu toţi deodată, după comanda ce li se dădea : în-ce-pe-ţi ! una două ! una două ! staţi ! După ce şcolarii au deprins bine înţia figură, le mai arată încă alte două ; deprinzîndu-le şi pe acestea, îi puse să le repete pe toate.

De la o vreme, Creangă însă uită că el este om în toată firea, iar şcolarii lui copii de şase — şapte ani (sau poate li se păruse tinerilor normalişti că Creangă uitase aceasta...), deoarece de la gimnastică se trecu pe nesimţite la joacă în toată legea. Învăţătorul scoase din buzunarele lui fermecate şi fără fund o mică minge colorată şi începu să alerge prin ogradă, cu cîrdul de copii după el.

— Prinde-o, măi ! zise el unuia mai depărtat şi i-o aruncă.

Acesta se întinse cît putu, dar n-o ajunse şi un altul se repezi din ceată, apucă zdravăn mingea şi vrînd s-o dea altuia, îl pocni din greşeală pe Creangă, dîndu-i jos pălăria. Copiii au înlemnit. Dar Creangă şi-a cules pălăria, a scuturat-o, a îndreptat-o, şi-a pus-o

pe cap și după ce și-a șters fața cu batista lui mare, roșie, apucă mingea și-o zvîrli rîzînd unui copil :

— Hai, ce v-ați oprit ? Cine-o ia ?

Joaca se porni iarăși. Creangă însă obosise și, gîfîind, se trase lîngă normaliștii.

— Boul trebuie să tragă și copilul trebuie să se joace ! zise el mai înainte ca normaliștii să-l întreb ceva. Să știți și voi cînd veți fi dascăli. Nu țineți copiii numai la carte, ci schimbați-le des ocupația. Jucați-vă cu ei, căci între copii trebuie să fii și tu copil.

Îi lăsă pe școlari să zburde în pace, fără să-i certe, dar observîndu-i să nu se încaiere ori să nu se lovească, și mai schimbă cîte o vorbă cu normaliștii. Cînd crezu că joaca a fost de ajuns, începu să bată din palme și copiii s-au strîns ciopor în jurul lui. Creangă îi ținu puțin de vorbă să mai răsufle după atîta alergătură, apoi îi puse să mai facă din nou figurile de gimnastică învățate. Dădu semnalul de încetare și zise școlarilor să meargă în clasă și să se așeze în bănci, fiecare la locul său ; și nici unul dintr-înșii să nu-și schimbe locul. În ordine, copiii se așezară în bănci, apoi Creangă făcu apelul nominal. Cîl strigat se ridica în picioare și răspundea : Aici ! apoi se așeza la loc, fără zgomot. După ce termină apelul, îi scoase la rînd, spuse rugăciunea și le dădu drumul pe acasă.

După' o atare școlire, unde „domnul“ și copiii petrec laolaltă, se joacă, vorbesc și fac gimnastică, oricine va veni cu plăcere la școală. Creangă trece pe nesimțite la instruire, chiar din a doua zi. Le spuse de altfel normaliștilor că ar fi bine să asiste și a doua zi la lecții.

— Voi vorbi cu copiii despre ființe și lucruri bine cunoscute de dînșii. Iată așa... Dar mai bine să vedeți cu ochii voștri și să auziți cu urechile voastre, zîmbi el cu prefăcută viclenie.

Intr-adevăr, în a doua zi de școală, Creangă făcu chiar așa cum le spusese normaliștilor și cum scrisese în *Povățuitoriu*. Fiind interni, normaliștii au ajuns

mai tîrziu la şcolită şi fără multă vorbă s-au aşezat într-un colţ, pe cele trei scaune libere, înadins aduse de Creangă pentru ei. Creangă tocmai părea să fi avut o plăcută discuţie cu micii şcolari, căci mai toţi erau cu feţele zîmbitoare şi din cînd în cînd chihoteau pe furiş. Creangă însuşi rîdea şiret, făcîndu-se că nu observă veselîia copiilor. Deodată se adresa către toţi şcolarii, întrebîndu-i :

— Măi băieţi, văzut-aţi o mîta ?

Şcolarii răspund gălăgioşi :

— Am văzut mîta.

— Cîte picioare are mîta ?

— Mîta are patru picioare.

— Cîte urechi are mîta ?

— Mîta are două urechi.

— Cîte cozi are mîta ?

Copiii rîd la o astfel de întrebare. Cîte cozi poate să aibă o mîta ? !

— Mîta are o coadă, răspund ei rîzînd în cor.

— Cîţi ochi are mîta ?

— Mîta are doi ochi.

— Cîte aripi are mîta ?

— Mîta n-are aripi, mîseră iarăşi copiii.

— Dar pene are mîta ?

— Mîta n-are pene.

— Ce are mîta în loc de pene ?

— Mîta are păr.

— Mănîncă mîta fîn ?

Copiii şi învăţătorul o duceau tot în rîsete, parcă glumind.

— Mîta nu mănîncă fîn.

— Ce mănîncă mîta ?

— Mîta mănîncă şoareci, vrăbii, lapte, peşte, pîine, carne, slănină...

— Ce bea mîta ?

— Mîta bea apă.

— Unde-i place ei să doarmă ?

— Mîtei îi place să doarmă în cotruţă.

— Ce treabă face mîta ?

— Mîta prinde şoareci.

— Poate mîta cotcodăci ?

- Nu... Mîța nu poate cotcodăci.
- Poate mîța zbura ?
- Nu... Mîța nu poate zbura.
- Pentru ce ?
- Pentru că n-are aripi...
- Poate mîța fugi ?
- Mîța poate fugi.
- Se poate sui mîța în copaci ?
- Mîța se poate sui în copaci, pe casă.
- Poate mîța vorbi ?
- Mîța nu poate vorbi.
- Cine miorlăiește, cînele ori mîța ?
- Mîța miorlăiește.
- Colo la ușă este un loc, spuse deodată serios Creangă ; în fundul casei este un loc ; în pod iară este un loc ; în ogradă este alt loc ; în cotruță este alt loc ; poate mîța merge singură de la un loc la alt loc ?
- Mîța poate merge singură de la un loc la alt loc.
- La voi acasă este un loc ; aici la școală este alt loc ; puteți voi merge singuri de la un loc la alt loc ?
- Noi putem merge singuri de la un loc la alt loc.
- Dar vaca ? Dar cînele ? Dar oaia ? Dar caprele ? Pot merge singure de la un loc la alt loc ?
- Și mîța, și vaca, și cînele, și oaia, și caprele pot merge singure de la un loc la alt loc.
- Acum țineți minte ! *Cine poate merge singur de la un loc la alt loc se numește ființă.* Ce este broasca ? Dar musca ? Dar vrabia ? Dar calul ? etc. etc.
- Și broasca, și musca, și vrabia, și calul sînt ființe.
- De pe ce le cunoașteți că sînt ființe ?
- Le cunoaștem de pe aceea că pot merge singure de la un loc la alt loc.
- Creangă veni către normaliști mulțumit de răspunsurile copiilor. Aceștia se veseleau și ei de veselia copiilor, care vorbeau între ei :
- Măi, Vasiliule, ce este porcul ?

— Porcul este ființă.

Creangă se făcu că nu observă şușotelile școlarilor și se întoarse iarăși în fața băncilor.

— Măi copii, trebuiește un topor la casa omului?

— La fiecare casă trebuiește un topor.

— Cine face toporul?

— Fierarul face toporul.

— Din ce-l face?

— Toporul se face din fier.

— Dar coada toporului tot din fier se face?

— Coada toporului se face din lemn.

— Ce treabă fac oamenii cu toporul?

— Oamenii taie lemne cu toporul.

— Cere toporul demîncare?

— Toporul nu cere demîncare.

— Poate toporul vorbi?

— Toporul nu poate vorbi.

— Poate toporul vedea?

— Toporul nu poate vedea.

— Poate toporul auzi?

— Toporul nu poate auzi.

— Afară la trunchi este un loc; sub pat în casă este alt loc; poate toporul merge singur de la un loc la alt loc?

— Toporul nu poate merge singur de la un loc la alt loc.

— Dar ceaunul? Dar carul? Dar mămăliga? Dar trăsura? Dar căciula? Pot merge singure de la un loc la alt loc?

— Nici ceaunul, nici carul, nici lingura, nici mămăliga, nici trăsura, nici căciula nu pot merge de la un loc la alt loc.

— Acum țineți minte! *Cine nu poate merge singur de la un loc la alt loc se numește lucru.* Ce este cofa? Dar donița? Dar lopata? Dar grebla? Dar cărămida? Dar scaunul? Dar cizmele?

— Și cofa, și donița, și lopata, și grebla, și cărămida, și scaunul, și cizmele sînt lucruri.

— De pe ce le cunoașteți că sînt lucruri?

— Le cunoaștem de pe aceea că nu pot merge singure de la un loc la alt loc.

— Aşa este. Dar fiinţele se mai deosebesc de lucruri şi altfel: fiinţele pot vedea, mirosi, gusta şi pipăi. Ele mănîncă, beau, dorm, gem, rîd, se joacă, plîng... Fiinţele răsufală aerul prin gură şi nări. Ia puneţi mîna la gură şi ţineţi-vă răsufierea.

Şcolarii îşi ţin oleacă răsufierea. Unul bufni înecîndu-se.

— Aşa-i că dacă aţi ţine mult mîna la gură, v-aţi înăduşi ?

— Aşa este.

— Cu lucrurile nu se întîmplă tot aşa. Acul are urechi, dar nu poate auzi cu dînsule. Pentru ce ?

— Pentru că nu este fiinţă.

— Toporul, securea, sapa, cuţitul, coasa, soba au gură, dar nu pot vorbi, nici şuiera, nici cîrîpi, nici hămăi, nici miorlăi, nici grohăi cu dînsa. Pentru ce ?

— Pentru că nu sînt fiinţe.

— Fereastra are ochi, dar nu poate vedea cu dînsul. Pentru ce ?

— Pentru că nu este fiinţă.

— Clopotul are limbă, dar nu poate gusta cu dînsa. Pentru ce ?

— Pentru că nu este fiinţă.

— Păpuşa are nas, dar nu poate mirosi cu dînsul. Pentru ce ?

— Pentru că nu este fiinţă.

— Mortul are corp şi degete, dar nu poate pipăi cu dînsule. Pentru ce ?

— Pentru că nu este fiinţă.

— Masa are picioare, dar nu poate merge singură de la un loc la alt loc. Pentru ce ?

— Pentru că nu este fiinţă.

— Acum ţineţi minte ! Fiinţele sînt de sine mişcătoare şi însufleţite, iară lucrurile nu sînt de sine mişcătoare. Şi fiecare fiinţă şi fiecare lucru are nume. Vasiliule ! Ia spune repede : Ce ai pe tine şi nu simţi ?

Vasiliu se ridică în picioare şi privi încurcat, cînd la învăţător, cînd la ceilalţi.

— Cum te cheamă pe tine ? îl ajută Creangă.

— Vasiliu Alexandru, domnule.

— Țasta-i numele tău. Ia spune acum. Ce ai pe tine și nu simți ?

— Numele, domnule, răspunse repede școlarul.

Riseră toți, rîse și Creangă, care veni iarăși lîngă normalişti.

— Din experiența mea, — le spuse el, — știu că prin aceste exerciții școlarii se vor deprinde *a gîndi, a vorbi cu ușurință și a cunoaște* ființele și lucrurile din mai multe puncte de vedere — ceea ce vra să zică a li se deștepta mintea și treptat, treptat, a li se lărgi cercul cunoștințelor, și de aceea recomand învățătorilor să urmeze cu astfel de deprinderi cel puțin o săptămînă de-a rîndul. Noi dăm însemnătatea cuvenită metodei intuitive, cum ați citit și în *Povătuitoriu*. Vorbindu-se despre ființă, să se cerceteze cu de-amănuntul despre fiecare și tot atunci să li se arate pe cît se va putea însăși ființa sau lucrul despre care este vorba... Intuirea sau arătarea lucrurilor să fie neîncetat pusă în vederea școlarilor. Și lucrurile care se pot găsi, învățătorul să îngrijească a le avea la școală. Multe din aceste lucruri le pot aduce chiar școlarii de pe acasă, însă cu învoirea părinților. De ex. nuci, mere, bob, mazăre, ghindă, jir, fasole, pere, mac, bostan etc. Cu aceste lucruri se pot ajuta școlarii și la numerare... Ar trebui la școală cumpene, cîntare, cot, stînjene, metru și tot felul de măsuri vechi și nouă, cu care să se deprindă școlarii a le întrebuița în practică, povățuit de învățător.

Cînd învățătorul plecă iarăși către școlari, Mihai Lupescu spuse șoptit către ceilalți doi normalişti :

— Zilele trecute m-am întîlnit cu Bogdan și mi-a povestit ceva foarte interesant în legătură cu ceea ce ne povățui acum Creangă. Bogdan i-a fost elev. Pe-atunci, s-a dus o dată cu tatăl lui la o menajerie cu tot felul de animale străine și chiar de la ușă a început să-i explice bătrînului cum se cheamă și ce treabă face fiecare dintre fiarele închise în cuște ; bătrînul se minuna de știința feciorului și l-a întreat de unde le știe. „Le-am învățat de pe portretele ce le are d-l Creangă“. Și adevărat era, că învățătorul

aducea în clasă o sumă de tablouri ce înfățișau animale, plante, mașini și alte lucruri din lume și explica fiecărui școlar cum se cheamă acelea, ce treabă fac, la ce sînt bune și alte multe.

Un alt normalist își aminti și el o împrejurare. Pe cînd învăța în clasa lui Creangă un nepot, s-a dus la învățător să se intereseze de felul cum merge la învățatură copilul. Creangă nu-i spuse multe lucruri, ci-l scoase pe nepot la tablă și-l puse la probă : Măi țică, ian fă la tablă pe crăcănatul (M) ; ian fă pe bărdă(hă)nosul (B) ; pe ghebosul (C) ; pe covrigul (O).

— Bună metodă ! spuse al treilea normalist.

— Cred că fiecare literă avea o poreclă și elevii o învățau astfel cu drag și mai ușor, continuă celălalt.

Privindu-și ceasul, unul dintre normaliști profită de un moment cînd Creangă se scotocea în buzunare, parcă uitînd de clasă, și-i spuse că ei trebuie să plece, avînd lecții și la școala normală.

— Cum vi-i voia și nevoia, răspunse Creangă. Dar vroiam să vă mai arăt ceva.

Și scoase din buzunar o ață cam de vreun metru, la capătul căreia era legată o bucățică de plumb. Cu o mîină, ținea sus un capăt al aței, iar cu cealaltă mîină căuta să oprească pendulările plumbului.

— Știți ce-i asta ? Cumpăna zidarului. Cu ea îi învăț pe copii orientarea.

Normaliștii nu s-ar mai fi clintit din clasă, dar nici nu puteau rămîne aici peste orele zece. Creangă îi conduse pînă la ușă, îndemnîndu-i să vină și altădată. Apoi, se întoarse în fața școlarilor, ținînd în mîină cumpăna zidarului.

De fapt, normaliștii știau pe de rost cele scrise în *Povășuitoriul* pe care Creangă li-l dăduse în dar, ce urma după lecțiile despre ființe și lucruri ; exerciții prin arătare asupra adunării și scăderii pe treapta numerelor de la 1 la 10, cum și exerciții de orientare în spațiu : sus, jos, mijloc, la dreapta, la stînga, jos, la stînga sus, la mijloc stînga. „Această orientare, — se scria în *Povășuitoriu*, — vor face-o școlarii ară-

ținând mai întâi cu degetul în spațiu. Apoi — pe tabela școlii — arătând cu un băț, după comanda învățătorului. Afară de aceasta, să mai aducă învățătorul un plumb legat cu ață, d.e. ca cumpăna zidarului, și un cântariu, cu care să arate ce se numește *vertical*, ce *orizontal* și ce *pieziș*. Și aici iar dă învățătorul la cîte un școlar un băț în mînă și spune direcțiunile în care să țină bățul. Apoi zice școlarilor să numească lucruri — din — și afară din școală — care stau orizontal, vertical și pieziș“. Tot din *Povățuitoriu* normaliştilor ştiau că după-amiază Creangă va repeta cele învățate dimineața și va continua cînd cu exerciții gimnastice, ușoare, după fiecare jumătate de oră, pentru înviorarea copiilor și ținerea mereu trează a atenției lor, cînd cu povești din acelea care să facă școlarilor și mai mare plăcere pentru școală și mai multă iubire pentru învățător.

Desigur, recomandînd exerciții de înviorare la fiecare jumătate de oră, nu înseamnă că învățătorul ședea cu ceasul în mînă și cum treceau treizeci de minute striga „drepti!“ Creangă făcea asemenea exerciții cînd simțea că clasa s-a cam moleșit ori s-a plictisit. Odată, nimerindu-se la el părintele catihet Vasile Grigorescu, care-i fusese profesor la Fălticeni, Creangă comandă „drepti!“ și copiii se ridică în picioare, fără să iasă din bănci și, după învățătorul lor și la ordinul acestuia: „una, două!“, încep să facă gimnastică ușoară, spre crucirea cucernicului catihet care nu mai văzuse asemenea istorii în viața lui, dar spre bucuria copiilor și a învățătorului. Lecția a continuat vioi și plăcut pentru toată lumea. Cît privește povestirile, nimeni altul decît Creangă nu putea să le recomande cu mai multă căldură. Povestirea introduce variație în programul zilnic, dar este și un admirabil mijloc de educare patriotică și morală. Într-atît îi deprinsese Creangă pe copii cu poveștile, încît adesea școlarii cereau să le povestească, știind că asta îi face și lui plăcere.

— O poveste, dom' Creangă, îndrăznea unul dintre elevii cei mai buni să-l roage.

— O poveste !... O poveste !... se auzeau deodată voci rugătoare din toate părțile.

— Iar cu povești !... Trece timpul !... zicea Creangă, făcînd pe supăratul.

— Vă rugăm, dom' Creangă... o poveste.

— V-am deprins cu poveștile iestea, și n-apuci, una-două : dom' Creangă, o poveste și iar poveste !

Dar Creangă se apropia de catedră, își lua scaunul de acolo și-l puneă lîngă copii.

Clasa era deîndată cuprinsă de o tăcere de farmec. Nici o mișcare, nici o șoaptă nu se aude. Nemișcați șed toți în bănci cu gurile căscate și cu ochii holbați asupra lui Creangă, care, gîndindu-se cîtva timp, începe povestea :

— Cică a fost odată o babă...

Dar tocmai cînd povestirea a cuprins pe toți, se aude clopotul școlii, spre nemulțumirea copiilor.

— Las' c-o sfîrșesc altădată... că tot mai este mult pînă la sfîrșit, zicea Creangă, schimbînd repede vorba. Hai, băieți, prin ogradă, să mai rîdă soarele la noi !

...Și așa trecea prima săptămîină de școală.

În săptămîina următoare intervin fapte noi. Învățătorul vorbește cu copiii despre ființe și lucruri, despre care ei fac cît mai multe propoziții scurte. Bunăoară : „vaca ruge“, „vaca paște“, „vaca mugește — împunge — rumegă“ etc. Din convorbiri cu învățătorul, școlarii pricep că „fiecare propoziție se alcătuiește din cuvinte și prin fiecare cuvînt înțelegem ceva“. Totodată, pentru adîncirea și precizarea celor învățate despre cuvînt și propoziții, Creangă spune școlarilor mai multe propoziții din care lipsesc unele cuvinte („olarul — oale“, „vrăbiile șed — gard“, „Stan cîntă — scripcă“) și altele în care sînt cuvinte de prisos („Elena bea apă *udă*“), copiii trebuind să completeze ce lipsește și să înlătore ce prisosește. Cel puțin o săptămîină de-a rîndul făcea Creangă astfel de exerciții cu școlarii. El le mai arăta cum să țină plăcuțele și condeiul, le făcea pe tabla din clasă diferite linii — verticale, orizontale, oblice, curbe, paralele etc. — linii pe care le repetau și copiii

pe plăcuțele lor sub atenta supraveghere a învățătorului. După-amiază, el repeta cele învățate dimineața, mai făcea exerciții de gimnastică și jocuri, și punea pe școlari să spună câte o poveste, el corectându-le vorbirea. Din cînd în cînd, învățătorul amintește câte-un proverb cu tîlc etic, precum „toată graba strică treaba”. Și așa trece a doua săptămînă.

În a treia săptămînă, Creangă desparte, cu copiii, propozițiile în silabe, arătînd că „cuvîntul are un înțeles, pe cînd silaba n-are înțeles, ea este numai o bucătică din cuvînt spusă cu o singură deschidere de gură”; apoi cere de la școlari cuvinte de două, trei și mai multe silabe.

Creangă se ducea adesea cu școlarii la cîmp. Acolo, făcea lecții în natură, dar de multe ori excursiile deveneau prilejuri de plăcută petrecere.

— Băieți, — zicea el deodată, — iacă joia, dacă e zi frumoasă, om ieși la cîmp cu toții.

Și, parcă vrăjise, căci joia se nimerea să fie zi frumoasă și toți școlarii nu mai puteau de bucurie.

— Mergem, băieți, dar fără gălăgie, zicea el.

Și după ce mai făcea repede obișnuita revizie a batistelor, încetișor și fără zgomot, să nu cumva să audă cei din celelalte clase și să vie după ei, ieșeau din clasă și apoi din ograda școlii.

Copiii se țineau mîndri cînd vedeau lumea uitîndu-se pe stradă după ei.

— De-acum vă puteți juca pe aici, zicea Creangă, arătînd cîmpul Copoului, cu bățul lui cel gros.

Și îndată începe jocul mingiei.

Creangă privește cîtva timp. Se apropie apoi de băieți, ia de la unul bățul de bătaie și, dînd mingiei o lovitură zdravănă, această zboară departe, dar cade în mîinile unuia din băieți.

— *Ii un cuc, îi un cuc!*... strigară o mulțime de voci copilărești.

— Apoi, de acum ne-au scos din bătaie, zise serios dom' Creangă, dîndu-se la o parte.

Era obosit. Se așeză pe iambă, își scoase pălăria lui cea mare și-și șterse sudoarea cu basmaua lui roșie.

Îi mai lăsa pe copii să mai zburde în voie, apoi se întorceau cu toții la școală voioși.

În această a treia săptămână, Creangă începea citirea împreună cu scrierea, după procedeul arătat de el și în *Metoda nouă*. Cei trei normalişti veniseră iarăși să asiste la lecția lui. Urmăreau cu încordare felul cum proceda Creangă și regretau că nu au venit cu două zile mai înainte, căci acumă clasa învățase deja cîteva litere. Azi le explicase despre litera *p*. Învățătorul pornise de la cuvîntul *cap*. Cuvîntul fusese desfăcut în sunete, copiii au pronunțat fiecare sunet pe rînd *c'*, *a'*, *p'*. Apoi învățătorul i-a întrebat care-i sunetul I, care al II-lea, care al III-lea și au pronunțat cu toții de mai multe ori sunetul *p*. După aceasta, Creangă scoate la tablă pe un școlar.

— Fă, — zice el, — o linie piezișă, de la dreapta sus, la stînga jos ! Aproape de capătul de sus, în partea dreaptă, începe chiar din trupul liniei piezișe — și fă o liniuță întoarsă în sus, de la stînga spre dreapta !

După ce copilul a desenat ceea ce i s-a spus, Creangă se întoarce spre clasă zîmbind :

— Acesta e semnul sau litera pentru sunetul *p* ! Scrieți și voi această literă pe plăci !

Creangă merge printre șirurile de bănci și se uită dacă toți școlarii au scris-o bine.

— Mai scrieți-o o dată. Și încă o dată. Acum ștergeți plăcile ! Scrieți litera sunetului *p*, apoi litera sunetului *o* și litera sunetului *d* !

Pe plăci se ivește cuvîntul *pod*.

— Spuneți sunetul literei I, a II-a, a III-a !

Și, după ce toți au pronunțat fiecare din cele trei litere :

— Spuneți acum tustrele sunetele deodată !

— Pod ! răspund copiii.

— Arătați lucrul !

Copiii arată sau gîndesc și spun. Dar Creangă continuă :

— Mai sînt și alte lucruri cu acest nume ?

— Mai sînt, răspund copiii ; podul casei și podul mînei.

— Scrieți cuvîntul *eu* ; apoi cuvîntul *trec* ; apoi cuvîntul *pe* ; și cuvîntul *pod*. Citiți acum ceea ce ați scris.

Cu toți deodată, după comanda învățătorului :

— Eu trec pe pod.

— Care e cuvîntul întîi ?

— Eu.

— Al doilea ?

— Trec.

— Care e al treilea ?

— Pe.

— Și care e al patrulea ?

— Pod.

— Ce fel de cuvinte sînt acestea ? Scurte ori lungi ?

— Scurte.

— Pentru ce ?

— Pentru că sînt dintr-o singură silabă.

Creangă privește spre un școlar.

— Citește acum propoziția întreagă.

— Eu trec pe pod, răspunde acela.

— Spune vocalele și consoanele din fiecare cuvînt.

Și copilul răspunde cum a fost învățat : e, u, t, r, e, c...

Învățătura literelor — se arată în *Povățuitoriu*—, va face-o învățătorul cu școlarii cel puțin în timp de trei săptămîni ; arătîndu-le pe fiecare zi, în ora întîi și a doua dimineață, cîte una sau cel mult două litere de scris din care — în combinație cu literele cunoscute — să scrie și să citească cuvinte scurte și propozițiuni ușoare ; și să spună apoi cîte cuvinte sînt în fiecare propozițiune — și ce arată fiecare cuvînt ; după aceea să spună cîte vocale și cîte consoane sînt în fiecare cuvînt ; care sînt consoanele și care vocalele ? Apoi, în urma deprinderilor arătate pînă aici, învățătorul va spune școlarilor să-și aducă cărți“.

„În afară de acestea, învățătorul va face zilnic cu școlarii cîte o jumătate de oră lecții orale ; li se va vorbi și vor fi făcuți să vorbească : I. Despre animale

cunoscute școlarilor, blînde ori sălbatice — sugătoare, zburătoare, tîritoare, înotătoare, bîzîitoare etc... ce mijloace de hrană folosesc, ce mijloace de apărare, ce foloase aduc omului, ce pagube, ce îngrijire le datorăm; II. Despre felurile de răsaduri sau plante... III. Despre cele mai întrebuintate metale... IV. Despre lucrurile iscodite de mintea omului și lucrute de mîna lui... V. Despre părțile unui lucru și numele lor“.

„Toate lecțiunile, — scrie Creangă, — să se facă într-un limbaj scurt și lămurit, ferindu-se învățătorul ca de foc de a vîrî în capul școlarilor cuvinte neînțelese, care cer *explicare, explicării*; din care pricină se înstrăinează limba, se pierde șirul ideilor — *esența lucrului*—și timpul în zadar!“ De altfel, în fiecare pagină a cărții se simte dragostea arzătoare pentru limba poporului; în fiecare rînd străbate ideea că „fiii patriei să învețe a păstra cu cea mai mare sfințenie — *limba națională* de care se leagă tot trecutul unui popor — cu *datinile străbune* — *locurile* — *cimiliturile* — *proverbele, legendele* și *cîntecele populare* cele pline de dulceață!“

Vorbirea și scrierea într-o limbă curat romînească, ușor de înțeles și plastică au preocupat mult pe Creangă. Manualele sale au suferit numeroase îmbunătățiri în ceea ce privește limba. Ediția a șasea a cărții *Învățătorul copiilor* a fost dată ca exemplu de limbă literară de către Eminescu, care în ziarul „*Tim-pul*“ scrie la 8 mai 1880: „Învățătorul Copiilor se poate recomanda, nu numai copiilor mici, ci și multora din cei mari. Căci întîi ar învăța romînește, ceea ce precum se știe, la Paris nu se poate învăța; al doilea, ar vedea că mai sînt oameni și afară de barierele Bucureștilor, ceea ce ar înfrîna tonul de *impertinență literară* cu care nulițați de cafenea încearcă de la un timp încoace a se introduce în republica literelor“. Creangă insistă asupra importanței deprinderii copiilor de a vorbi și scrie corect romînește; el făcea aceasta cu toți elevii săi, dar mai ales cu cei din clasa I-a, care, cum spunea el, „este cheia și lăcata instrucției primare... temelia pe care se reazămă întregul învățămînt“.

Odată, normaliștii l-au găsit examinînd pe un copil la citire. Creangă ajunsese la partea a doua a abecedarului, cînd copiii citeau destul de cîrent, iar el îi deprindea cu lectura artistică. Tocmai examina pe elevul Botez, Eugen.

— Nu așa, măi băiete. Ian ascultă la mine!

Creangă citi pentru a treia oară fragmentul cu pricina din *Ursul păcălit de vulpe* :

„După ce hoața de vulpe a aruncat o mulțime de pește pe drum, binii...șor! sare și ea din car și, cu mare grabă, începe a strînge peștele de pe drum. După ce l-a strîns grămadă, îl ie, îl duce la bîzuina sa și începe a mîncă, că taaa-re-i mai era foame“. Ian, acum zi și tu.

Copilul citi iarăși. Creangă, cu mîna la ureche, asculta repetarea fiecărei fraze.

— Mai zi o dată, măi băiete... și încă o dată, că asta nu sună curat romînește.

Normaliștii ascultau atenți această minuțioasă examinare. În fine, Creangă fu mulțumit de lectura școlarului și opri citirea.

— E, așa, măi Botez. Tu știi să povestești frumos! Cum se poate să nu citești tot frumos?

(De unde era să bănuie Creangă că elevul Botez Eugen va ajunge scriitorul Jean Bart?)

În ultimii ani de activitate didactică, Creangă a fost trecut ca învățător la clasa a II-a, însă — în linii mari — el a aplicat și în noua împrejurare principiile sale de metodică. Creangă era tot așa de exigent și cu elevii din clasa a doua. El ținea mult la mersul metodic al lecției — calea cea mai sigură de pătrundere în mintea copiilor a cunoștințelor.

Intr-o zi, scriitorul Th. Speranția trecu pe la școala lui Creangă, tocmai cînd el examina un elev. Se vede treaba că școlarul nu pricepuse bine lecția și se bîlbîia. În fața oaspetelui, și Creangă se simțea puțin stingherit. Dar asta nu-l împiedică să ia de la capăt lecția predată în ajun.

— Ce faci, domnule Creangă? îl întrebă Speranția cu oarecare răutate. Dacă în fiecare zi o iei mereu de la-nceput, cînd mai termini materia?

— Te rog să nu rîzi de mine, îi răspunse liniștit Creangă. Nu trec niciodată de la o lecție la alta pînă ce vechea nu-i știută de toți școlarii. Și dacă nu pricep toți, nu mi-i greu să explic din nou lecția veche. Pe urmă, povestim ceva și trecem la lecția nouă.

— Și cînd mai termini materia? părea îngrijorat Speranția.

— Unii învățători dau lucrurile peste cap. Intră în clasă, zic copiilor „luați de ici pînă ici“, și s-a mîntuit lecția. Eu cred că e bine să învețe școlarii mai puține lucruri, dar să le știe bine. De douăzeci de ani fac așa, și n-am greșit. Acum, de, fac și eu cum mă pricep, că n-am avut de unde să învăț. Am mai vorbit și eu cu ceilalți dascăli, cu Darzău de la Trisfetitele, care e cel mai cărturar dintre noi, am vorbit cu Săvescu, cu Stănceanu, dar cu atîta m-am ales: Săvescu vorbește ceasuri întregi și-ți explică, dar nu știu cum să zic, se vede că așa sînt eu prost, că nu mă aleg cu nimic din toată explicarea lui. Darzău o taie mai repede. El zice: vezi și tu, încearcă într-un fel și altfel, pînă ce vezi că au înțeles copiii. Eu însă, cînd fac o lecție, mă gîndesc la vremea cînd eram școlar; mă gîndesc la mine pe unde nu înțelegeam și caut să lămuresc copiilor așa ca să înțeleagă.

— Bine, dar văd că dumneta îi tot întrebî mereu.

— Așa e. Eu scot definițiile din exemple, din povestiri, din ce știu copiii mai dinainte. Eu cu întrebările dovedesc; îi întreb mereu. Și pînă la urmă, se face lumină. Și eu și copiii mergem împreună la adevăr.

După obiceiul lui, Creangă o făcea pe nepriceputul, dar Speranția înțelegea că asta-i numai un fel de a-și ascunde convingerea, că el procedează bine.

— Am trecut p-aici să te anunț că vreo patru-cinci tineri de la Școala normală vor să vină încoace. I-am întîlnit pe drum. Intre ei este unul Mihai Lupescu sau așa ceva...

— A mai fost Lupescu la mine. Băiat bun și de ispravă. Are chemare de dascăl. Dar dumneta de ce te grăbești?

Speranția nu s-ar fi grăbit, dar nu voia să mai dea ochii cu normaliștii. El se considera scriitor, dar tinerii normaliști îl cam luau peste picior, spunând când în glumă când în serios că plagiază anecdotele populare, trecându-le pe numele lui. De aceea, se duse repede, promițând lui Creangă că va mai veni să asiste la lecțiile lui. Bucuros c-a scăpat de-așa oaspete, Creangă își văzu mai departe de treaba sa.

— Ei, măi băieți, ați priceput ce-i cu pronumele?

— Da!... răspunseră ei în cor.

— Ia să vedem. Spune tu, Vasiliule, ce-i pronumele?

Vasiliu prinsese bine lecția. Vorbea rar, gîndindu-se la fiecare cuvînt.

— Bine, Vasiliule. Stai jos. Acum să mergem mai departe.

Normaliștii intrară pe ușă, aproape nesimțiți. Creangă nici nu-i văzuse și nici nu i-ar fi văzut dacă școlarii nu s-ar fi ridicat în picioare și n-ar fi spus deodată „Bună ziua!”... așa cum îi învățase el. Lupescu îi strînse mîna cu putere și-l rugă să-și continue lecțiile. Copiii erau atît de atenți, încît îi urmăreau și mișcările buzelor. Ca de obicei, regula o scoase din exemple și după ce făcu pe copii să priceapă că pronumele are trei fețe sau persoane, spre a se încredința dacă elevii l-au priceput, întrebă pe unul din școlari:

— Dimitriule, ce face mămuță-ta?

— Mama coase cămăși pentru mine, domnule.

— Spune-mi, Dimitriule, care e persoana I-a cînd ai spus zicerea asta?

— Eu, domnule.

— Pentru ce?

— Pentru că eu am vorbit.

— Care-i persoana a II-a?

— Mama, domnule.

— Pentru ce?

— Pentru că eu cu mămă am vorbit.

— Și care-i persoana a III-a?

— Mama, domnule.

— Pentru ce?

— Pentru că despre dînsa am vorbit amîndoi.

— Bine, Dimitriule, vād că parcă ai priceput despre ce am vorbit. Ia întrebă-mă acum și tu pe mine să mă încredințez și mai bine, priceput am fost? Întrebă-mă așa cum te-am întreat eu.

Băiatul stătu puțin pe gînduri — așa-i învățase Creangă : întîi să se gîndească și pe urmă să vorbească — și apoi puse lui Creangă următoarea întrebare :

— Domnule, ce face cucoana matală ?

Ochii lui Creangă se umplură de lacrimi : cu glasul înecat în plîns, spuse băiatului :

— Hei, mă țică ! Cuccana mea o fi acum un pumn de țărînă.

...De cîțiva ani murise Ileana Grigoriu, uitată de toți, dar nu și de Creangă.

Tot talentul lui, toată priceperea lui, toate cunoștințele lui, Creangă le-a pus — ca învățător — în slujba celor din rîndurile cărora s-a ridicat. El face munca învățătorului în clasă, în manuale, dar și-n toate creațiile lui literare. Nu întîmplător bucăți de lectură din abecedarele lui sînt trecute în volumul de opere literare ; nu întîmplător a scris *Amintirile din copilărie* cînd ajunsese un învățător cu o practică îndelungată, nu întîmplător aceleași vederi pedagogice le propagă în clasă, în manuale, în creații literare ; nu întîmplător le cerea el pînă și preoților de la sate să facă munca învățătorului — să vină între țărani, „să deștepte într-înșii măcar cît de puțin conștiința națională atît de amorțită“.

Pentru activitatea didactică, i s-a dat în 1878 „Bene Merenti“ clasa a II-a, iar în 1883, ordinul „Coroana Romîniei“, dar n-a purtat niciodată aceste decorații. Venind ministru al școlilor prietenul Vasile Conta, Creangă fu numit membru în Consiliul permanent al Instrucțiunii. Nu acestea încălzeau inima lui Creangă. El se simțea bine la „școlița“ lui, acolo unde de multe ori l-a încercat necruțătoarea-i boală și l-a căutat moartea, sub privirile îngrozite ale copiilor. Ca un nou Socrate, el a făcut din „școlița“ lui, o făclie nepieritoare, a cărei licărire a luminat cugetele atîtor discipoli.

CAPITOLUL OPT

UN NOU GULLIVER ÎN ȚARA PITICILOR

„Ar trebui să mă crezi un îngrat, dacă n-aș recunoaște că la Junimea n-am avut cu nimeni nici un raport sufletesc. L-am avut, dar târziu, cînd a venit, adus de mine, Creangă”.

M. Eminescu

Swift își imaginează în minunatul lui roman despre călătoriile lui Gulliver un moment care — fără să vrei — îți vine în minte cînd te gîndești la relațiile lui Creangă cu Junimea: momentul cînd eroul este surprins de lilliputani, dormind pe țărm și legat de pămînt cu mii de firioare.

În 1871, în Lilliputul junimist venea primul Gulliver — tulburătorul Eminescu. Acesta aducea, în 1875, un nou Gulliver — pe uimitorul Creangă. Și cei peste o sută — cîți erau prin 1885 — de lilliputani „fondatori“, „caracudă“, „cei 9“, „rezervați“, „proprietari“, „pivoți“, „corozivi“, „buni amici“, etc. numai lor doi le-au recunoscut a fi „geniali“, cuvînt în care parcă s-aud deodată invidia, ura și ironia lilliputanilor junimiști.

Maiorescu susținea că Creangă a intrat în Junimea încă din primăvara anului 1871. Cele spuse de Maiorescu pot fi adevărate. Încă din 1867, Junimea era dispusă să tipărească în tipografia ei *Metoda*

nouă de scriere și citire, și numai lipsa literei caligrafice a făcut ca manualul să fie imprimat în altă parte. Totuși, pînă în 1875, Creangă n-a avut de fapt legături cu Junimea, ci cu Titu Maiorescu, care-i fusese profesor la Școala normală. O spun și contemporanii — un G. Panu bunăoară: „Diacon, el făcuse școala normală de institutori pe cînd d. Maiorescu era directorul acestei școli. Așa se explică legătura lui Creangă cu *Junimea*, căci cu ideile și sentimentele lui, *Junimea* trebuia să-i fie mai mult antipatică“.

De altfel relațiile între Maiorescu și Creangă sînt în bună măsură acelea între unul care se crede pontif cultural și literar, și unul care socotindu-se un om cu oarecare talente este de fapt un geniu. Maiorescu i-a fost profesor și director lui Creangă la Școala normală, l-a numit învățător, l-a îndemnat să scrie manuale școlare, l-a reintegrat în învățămînt, i-a ajutat fiul și a căutat să-l atragă la Junimea. Că Maiorescu l-a ajutat pe Creangă este cert. Alta-i problema: ce scop urmărea Maiorescu sprijinindu-l pe Creangă și nu numai pe el? În însemnările zilnice ale șefului junimist se poate vedea ce urmărea el.

La 18 aprilie 1870, Maiorescu notează că i s-a făcut propunerea ca Junimea („micul nostru partid“) să intre în guvern. La această propunere, Pogor se opune cu înverșunare, dar nu pentru că Junimea... nu făcea politică, ci pentru cu totul alte motive. „Părerea lui — notează Maiorescu — e că nu sîntem destul de tari, să dăm lupta cu roșii, cu belferii și cu kogălniceniștii, care s-ar coaliza toți împotriva noastră. Căci principele, vezi bine, se adresează nouă ca la o forță, iar noi sîntem importanți numai prin năzuința noastră dezinteresată pentru binele țării, *dar fără partizani în popor și neînțeleși* (sublinierea mea — P. C.) Asta însă nu merge într-un stat constituțional și ne-am face numai de rîs și prin prezentarea noastră colectivă am pune în joc ultimul nostru atu, fără a ne putea menține în minister“. Junimea pornește să-și facă „partizani în popor“ și Maiorescu este acela care duce cea mai drăcească și

consecvență politică pentru aceasta. Chiar în acea zi de 18 aprilie 1871, el întocmea o listă unde menționa pe aceia „din jurul nostru“, adică aceia care erau mai mult sau mai puțin atrași în jocul Junimii. Pe listă figurează și Eminescu (numele îi este subliniat — iar alături trece mai târziu pe Caragiale) și Creangă. Peste cinci ani, la 11/23 septembrie 1876, Maiorescu notează: „Un rezumat al celor realizate personal în timpul ministerului (meu) ar fi de făcut. Extinderea relațiilor, oameni de care am putea dispune — o importantă falangă pentru mai târziu“. Noua listă, cuprinzând 73 de nume, prevede între alții pe Slavici, Eminescu și Creangă, acesta e trecut la nr. 27 și are mențiunea „bun institutor și scriitor popular“. Lista cuprinde și un șir de nume ale unora ce erau „de atras“. Deci, între altele, Junimea avea acest murdar rol, în rîndurile intelectualității, de a atrage pe cît mai mulți scriitori, juriști, istorici, profesori etc. în cortegiul clientelei politice a partidei conservatoare, de a transforma în unelte ale boierimii pe cei mai buni intelectuali ai țării. Așa se explică de ce Maiorescu și oamenii lui ajutau pe Eminescu, Creangă și pe alți scriitori. Depindea de aceștia ca să devină instrumente oarbe, ori să-și păstreze demnitatea.

În 1871, Creangă făcea „politice“, era fracționist înfocat, în adunări publice el combătea pe junimiști. Așadar, chiar dacă Maiorescu îl va fi tirît vreodată în societatea lui, Creangă va fi căutat s-o rupă cît mai repede cu Junimea, păstrînd însă utile legături cu șeful ei, viitor ministru al Învățămîntului. Dacă la acea dată s-ar fi avut bine cu junimiștii, în 1872, deci numai după un an, cînd a fost destituit din învățămînt, Creangă ar fi alergat la ajutoarele lor, nu la acelea ale fracționiștilor. Iată de ce anul 1871 nu poate fi primit ca data intrării lui Creangă în Junimea. Mai târziu, el este constrîns de împrejurări să se apropie de acest cerc ieșean. Maiorescu — devenit ministru — îl reintegrează în învățămînt în toamna lui 1874, și aceasta a generat pentru Creangă unele obligații față de Junimea. Însă, pretextînd —

poate — că e ocupat cu scoaterea unei noi ediții a *Metodei*, care și apăru în acel an, el a ocolit totuși casele lui Pogor, unde se țineau atunci ședințele de simbătă seara. Le-a ocolit și anul următor, pînă prin toamnă.

La Junimea, Creangă a venit mai tîrziu, în 1875, și adus de Mihai Eminescu. Învățătorul Creangă și revizorul școlar Eminescu, după ce s-au cunoscut la conferințele de lucru din vara anului 1875, s-au legat repede sufletește unul de altul. Legenda că cei doi scriitori s-ar fi împrietenit în vestita cîrciumă Bolta Rece la un pahar de vin, nu-i prin nimic validată documentar și pare mai curînd o scormire a celor ce vedeau în Creangă și Eminescu niște bețivani. Mai lesne-i de crezut că Creangă, care citea „Convorbirile Literare“ unde putuse întîlni numele revizorului, tipărit sub mai multe poezii cu un sunet deosebit, și Eminescu, care la rîndu-i va fi bănuît în învățător un talent vînos, n-au putut rămîne la simple raporturi oficiale și reci între revizor școlar și învățător, ci s-au apropiat firesc unul de celălalt și concepțiile lor, adesea comune, au consolidat primele impresii și apoi prietenia lor. Învățătorul, povestaș ineputizabil și nevindecabil, va fi spus revizorului snoave de-ale lui, „țărănii“ pline de duh și înțelepciune, așa cum îi era obiceiul, iar revizorul, simțînd talentul, l-a îndemnat să le scrie pe hîrtie și să le citească la Junimea. Adesea, Creangă venea la cancelaria revizorului, pe care-l găsea înecat în hîrtii, rapoarte, carnete, cu gîndul de a mai schimba împreună o vorbă, două. Eminescu „îi cunoștea bătaia de deget în ușa, glasul gros îi dez-mierda auzul“.

— Acasă-i Măria Sa, Stăpînul ?

Ușierul din sală grăbea să deschidă. Gîfîind și suspinînd, Ioan Creangă își făcea loc anevoie trupului să încapă, mai spătos și mai măreț în dulama de suman noaten. Își desfunda urechile din căciula albă, miștoasă, de oaie. Înainta legănat și-i scutura voinicește palma. Îndată îl străbătea ca o atingere în-

tăritoare, deși urările de bun găsit nu erau din cele mai voioase :

— Ai mai făcut o inspecție și-ai mai scris un raport, bădie Mihai ? Grăbește, că nu-i mult pîn' departe !... Ca mine o pune și conu Petrache de mămăligă, vin roșii lui Brătianu și-ai lui Neculai Ionescu, să treacă Junimea la pascare...

— Ce-ți pasă ?... Eu nu fac nici un fel de politică. Imi văd pur și simplu de datorie...

— Ei, ei, că mi-a plăcut cum ai spus-o asta !... gema Ioan Creangă, așezîndu-se binișor pe scaun să nu-l surpe. Apoi văzută treabă-i că îndată ce-ori veni la putere, de atîta au să te-ntrebe... De sănătate și de cum ți-ai făcut datoria... Și mult au să se bucure și-au să te copleșească, sfînte doamne, cu lauda pentru că ți-ai făcut datoria... Mai culcă-te pe urechea ceea, bădie Mihai !... Cine-a încălecat pe cal străin, descalecă în mijlocul drumului cînd i s-arată lumea mai dragă... Așa și cu toate inspecțiile și rapoartele... Urma alege turma ! După semnele cîte sînt pe cer, nici de la boierii Junimii nu ne-așteaptă mare scofală..." (citată după Cezar Petrescu).

Intr-una din aceste convorbiri, Creangă i-a povestit lui Eminescu *Soacra cu trei nurori, Capra cu trei iezi* (pe care probabil c-o așternuse mai dinainte pe hîrtie, pentru manualul lui) și altele, iar Eminescu, desfăcîndu-și larg brațele, i-a zis :

— Scribe, măi tată Iancule, scribe tot ce-ai spus, că e minunat de bine ! Scribe și să citim la Junimea !

Creangă s-a strîns în sine ca un arici :

— Ei, bădie Mihai !... Vrei să rîdă boierii de mine...

— Să vadă și ei adevărata literatură, zîmbi Eminescu, ocolind răspunsul ; apoi, cu glas sec, înecat : E adevărat că nimic nu întrece mahalagismul ieșean, nici vorbăria goală înrădăcinată la Junimea, nici discuția cam trivială pe care onorabila societate, de cîtăva vreme o face să înflorească față de toate producțiile literare. Pe de altă parte, — adăugă el oftînd, — trebuie în adevăr de ținut seamă că

această societate este totuși singura care arată oarecare pricepere în ce privește produsele literare...

Apariția lui Creangă în această societate subțire și cosmopolită stîrni de la început antipatii. „Noul venit, — nota Panu, — era scurt, gros și gras, cu figura și părul cam castaniu blond, cu gîtul scurt apoplectic și cu figura congestionată, purtînd cu stîngăcie hainele... La fiecare cinci minute, își ștergea sudoarea de pe frunte, cu o batistă mare, colorată”. „Eminescu veni cu el într-o sîmbătă seară la mine acasă, — scria Iacob Negruzzi, — dar la intrarea lor în Junimea un zîmbet a zburat pe buzele tuturor. Și Creangă și Eminescu erau roșii la față, aveau ochii tulburi și rîdeau liniștiți cu fericirea omului beat; ei veneau împreună direct de la Bolta Rece, o cîrciumă vestită pentru vin vechi de Cotnar”. Un franțuz rătăcit pe-aici, umblînd veșnic cu haine după ultima croială pariziană, cu pantofi de lac și mănuși albe, Victor Castano, pretindea chiar că l-a văzut scuipînd pe jos. Dar nu era vorba numai de înfățișarea sau comportarea lui Creangă. Junimea cultiva disprețul față de popor și față de orice creație folclorică sau de inspirație populară, iar Creangă venea cu povești, ceea ce displăcea celor mai mulți. Cu vreo doi-trei ani în urmă, fusese o ședință foarte semnificativă pentru spiritul junimist în această problemă.

Era o seară foarte săracă. Mai nimeni nu avea nimic de citit. Iacob Negruzzi își descărcase obișnuitul „car cu minciunile” și niciunul nu se anunță cu ceva. Mai deoparte, Xenopol discuta mormăind cu Lambrior. Panu explica ceva lui Vîrgolici, dînd din mîini ca o moară de vînt. Alții ședeau liniștiți pe scaune.

— Cine are ceva, să scoată! porunci Pogor.

Dar vorba lui trecu pe deasupra tuturor, fără a primi răspuns.

— Va să zică, n-avem nimic de citit? întrebă Negruzzi.

Aceste vorbe îl treziră pe Xenopol din discuția ce-o avea și cu vocea lui blîndă, răspunse tărăgănat:

— Ba am eu ceva, am o critică.

— Apoi de ce nu spuneai? Scoate-o, scoate-o! repetă Pogor.

Negruzzi se trînti într-un fotoliu, parcă așteptînd să-și audă sentința de condamnare la muncă silnică. Xenopol venea mai totdeauna cu studii lungi, pe care le citea și prost. Răsuflă, însă, ușurat cînd istoricul scoase din buzunar numai trei file de manuscris.

— Numai atît? sări Panu mirat.

— Atît, răspunse calm Xenopol și se apucă să citească: *Ceva despre literatura populară*.

— Iar literatură populară? sare și Pogor.

— Porco, porco! îl pune la punct Negruzzi și face semn lui Xenopol să citească.

Pogor se întinde pe o canapea, indiferent la acest subiect. Ceilalți își trag scaunele mai aproape.

Xenopol arată părerile lui despre felul cum se crează literatura folclorică: că autorul cîntecelor, poveștilor, doinelor-este însuși poporul întreg, că autorii acestora nu există deoarece un fapt trece din gură în gură și fiecare îi adaugă ceva, îl îmbogățește, așa că la urmă dacă te întrebi cine a făcut poezia sau doina, poți să răspunzi: nimeni. La fel socotea Xenopol că se produce muzica populară. În încheiere, el făcea o deosebire între literatura scrisă și cea populară, susținînd că pe cînd în literatura scrisă, opera este a unui singur autor, în literatura populară, opera nu este a unui singur, ci a mii și mii de autori. Xenopol sfîrși lectura și întinse manuscrisul lui Negruzzi pentru „Convorbiri“.

— Cine vorbește despre „lătrătura populară“? întrebă Pogor cu silă.

Mai mulți rîsără auzindu-l. Pogor zicea în genere *lătrătură* în loc de literatură, dar cuvîntul îl păstra mai ales pentru cea populară.

— D-l Carp nu-i aici, dar e prezent spiritul său, replică amăr Panu. Cînd îl aud pe domnul Pogor, parcă-l aud pe domnul Carp: Degeaba umblați cu patriotism, că literatura populară nu există decît în

Iliada lui Homer!... Poezii populare!... Ele se reduc la frunză-verde și vîntul bate!

Junimiștii începură să rîdă, așteptîndu-se ca de acum să se deschidă duelul permanent între țeposul Panu și zeflemistul Pogor. Și într-adevăr, așezîndu-și pernele sub șale, Pogor îl privi chiorîș :

— Al dracului gogoman!...

— Mă rog, aș întrebă, — continuă însă Panu netulburat, — ce înțelege Xenopol cum că în literatura populară nu este un autor ci mai mulți? Cum? Adică o poezie populară se naște în mod general, nu trebuie să fie la început un individ care să o compună? Poți concepe în mod material și mecanic ideea unei poezii ieșite din sufletul poporului fără un autor, care dacă nu-i știi numele nu-i mai puțin adevărat că a trebuit să fie la început în oase și în carne, compunînd cu creierul și spunînd cu gura sa poezia?

— S-a încălzit Panu... spuse către ceilalți Negruzzi zîmbînd.

— Am de gînd să țin o prelegere cu acest subiect!

— Și vrei s-o ții aici, doamne Sisoie? se îngrozi Pogor. Să i-o ții lui Eminescu, dacă vrei prelegere!

— Permite-mi un parantez, domnule Pogor. Eu nu împărtășesc entuziasmul lui Eminescu. Eminescu este admiratorul poeziei populare, nu doar că o găsește atît de frumoasă, cît mai cu seamă, fiindcă-i produsul poporului român, pe care-l iubește în toate manifestațiunile lui, nefăcîndu-și nici o rezervă. E un fel de sensibilitate bolnăvicioasă la dînsul cînd e vorba de român. Tot ce face, tot ce zice țăranul, pentru dînsul e perfect.

— Așa și e! întări Lambrior.

Panu își roti privirea în jur, căutînd să afle efectul zicerii lui.

— Profiți de împrejurare că nu-i aici Eminescu, îl apostrofă Negruzzi, netezindu-și mustața țepoasă de arici.

— Regret că nu-i aici, se îndîrji Panu. Am discutat de multe ori cu dînsul, arătîndu-i ridicolul susți-

nerilor sale cînd admiră toate absurditățile populare, numai fiindcă vin de la popor.

Lambrior, care nu admitea ca să se vorbească despre Eminescu în lipsă, izbucni mînios :

— Ascultă, Panule ! Tu ești pentru sau contra poeziei populare ?

Xenopol murmură și el un protest surd, vorbind cu Verusi și Gane. Naum, înfundat în scaunul lui, nu zicea nimic, ci privea scena liniștit și indiferent. Panu se sculase în picioare și voi să spună ceva, dar Pogor îi luă cuvîntul :

— Săriți, că se încaieră „romîni” aici în casa mea !

— Nu se încaieră nimeni, domnule Pogor, dar ne-am abătut de la subiect, îl liniști Panu, așezîndu-se.

— Nu-i Titu aici, că s-ar limpezi lucrurile... încercă Negruzzi să calmeze atmosfera.

Panu certăreț, ca totdeauna, sări iarăși :

— De fapt, domnul Maiorescu, din cîte înțeleg eu, n-are o părere prea bună despre poezia populară...

— Așa și trebuie, îl întrerupse Pogor.

— ...Domnia sa cultivă poezia populară numai în mod oficial. Cauza e că Alecsandri intrînd aproape de la început în Junimea și bucurîndu-se de prestigiul meritat, Junimea și mai ales domnul Maiorescu nu putea să facă altceva decît să vorbească cu respect și cu oarecare atenuată admirație de niște poezii pe care Alecsandri le adunase și le prelucrase.

Negruzzi și Pogor se priviră cu subînțelesuri, în timp ce toți ceilalți tăceau ca și cum n-ar fi auzit cuvintele lui Panu. Chiar și pentru junimiștii mai vechi era stingheritor să vorbești așa despre Maiorescu.

— Te legi numai de cei absenți, Panule, observă Verusi.

— Pentru că domnul Pogor și domnul Negruzzi aduc astfel discuția, se apără Panu.

Negruzzi se simți obligat cu o clarificare și interveni iarăși :

— N-ai dreptate, Panule. „Convorbirile Literare” acordă un loc de cinste poeziei populare.

— Altfel ar rămîne nevîndute, că nimeni nu citește poeziile nemțești ale pantalonarilor !

Ochii tuturor s-au ațintit asupra lui Lambrior, care vorbise mai mult pentru sine.

— Să revenim la subiect, recomandă Xenopol, ca să risipească atmosfera greoaie ce se crease. Panu are altă teorie decît a mea.

Dar vorbele lui parcă nici n-au fost auzite. Toți tăceau. Numai Negruzzi zîmbea, netezindu-și mereu mustața.

— Panu are dreptate, se amestecă Vîrgolici. Desigur că poezia începe prin a fi spusă de cineva, de unul care concepe începutul, iar ceilalți o continuă și o completează, așa că la urmă ea nu mai este opera celor dintîi, fiindcă foarte puțin făcuse pentru întregul ei autorul ei primitiv.

Mai mulți păreau să-i dea dreptate și atmosfera se încălzi iarăși.

— Ba să mă iertați, — sare Panu, — eu nu înțeleg de loc lucrul așa ; dumneavoastră aveți aerul a spune că autorul primitiv a compus o strofă, sau zece versuri și s-a oprit ; că altul a luat acele zece strofe și a mai adaos încă zece de la sine, că un al treilea a compus și el de la dînsul încă zece versuri, și așa mai departe pînă s-a completat poema sau balada. Xenopol are aerul să creadă că și în muzică tot așa s-a întîmplat, unul compunînd jumătate de melodie, iar altul restul. Este imposibil a se admite aceasta ; totul contribuie a admite din contra că și poporul a avut și are adevărați poeți, adevărați muzicanți, cu dispoziții proprii pentru aceasta, că ei sînt considerați în popor întocmai ca și în clasa noastră, de poeți, ceilalți, mulțumindu-se a le cînta producerile lor. Faptul că ele ajung la noi mai alterate, mai modificate decît cum au fost create, se datorește mijlocului nesigur prin care poezia populară se transmite de la o generație la alta, adică memoriei și amintirii, care nu poate să păstreze exact opera, cum tiparul o face. Cu aceste explicații primesc și eu teoria lui Xenopol, cum că poeziile populare sînt anonime.

— Nu-i așa, replică Xenopol. Fiecare generație, fiecare individ vine cu o experiență istorică și aceasta modifică totdeauna substanțial prima creație. Transmiterea din gură în gură se face nu numai păstrînd creația primitivă, dar și modificînd-o.

— Cum vă închipuiți că *Miorița* sau *Păunașul codrilor* să fie opera unui singur țaran? Întrebă insistent Lambrior.

— Desigur, *Miorița* este produsul mai multor indivizi, îl susține Vîngolici.

— Voi credeți că *Miorița* nu a putut să iasă din creierul unui singur țaran, — zice Negruzzi ironic către Lambrior și Vîngolici, — și tot voi credeți că a ieșit din creierul a mai multora. Apoi ce-i un țaran și ce-i mai mulți țărani? Nu-i aceeași pătură socială, aceeași cultură, aceeași mentalitate?

Pogor nu mai putea răbda chinul de a asista la o discuție ce nu-l interesa și-l enerva. Ca să pună capăt discordiei, zise emfatic și sentențios:

— Ia ascultați, gogomanilor! Îi tot dați cu *lătrătura* populară. Mai zic, dacă ați vorbi măcar de poveștile lui Pompil. Poveștile îmi plac, nu că ar fi un gen literar superior, cum nici nu sînt în realitate — și aici mă unesc cu ce spunea Panu în trecut — ci ca o formă plăcută a unor minți naive. Mai ales dacă sînt puțin pipărate!... Dar acum ce tot umblați ridicînd la ceruri o poezie descriptivă de o naivitate primitivă? Ce grozăvie cuprinde:

Mioriță lae,
Lae, bucălae;

asta-i poezie? Ce mare treabă a inventat cel care a zis întîi:

Păunașul codrilor,
Voinicul voinicilor?

și pentru a afla paternitatea unor asemenea versuri copilărești, vă sfădiți, faceți teorii și contrateorii!

De astă dată însă, mai mulți protestară, iar Negruzzi, presimțind furtuna, șarjă cu vorba-i cunoscută:

— Mă mir că vă mirați de părerea lui Pogor ! Cea din urmă carte pe care a citit-o din *Bibliothèque contemporaine* nu vorbește despre poezia populară la romîni !

Dar cînd valetul anunță ceaiul și toți se îmbulziră către sufragerie, luminată ca pentru recepție, Negruzzi se apropie de Pogor zicîndu-i :

— Ce vrei, dragă ? E un curent pe care nu-l poți stăpîni decît deviindu-l ! Bine că n-a fost aici Eminescu că nu mai scăpam toată noaptea !

În asemenea atmosferă apăsătoare se discuta totdeauna la Junimea despre literatura populară. Însă cînd Creangă citi *Soacra cu trei nurori*, junimiștii mari și mici ascultară cu interes. Nu era o poveste de soiul celor culese de Miron Pompiliu, nici măcar de felul celor citite pînă atunci de Slavici, care ar fi fost în stare să introducă o zicere moralizatoare după fiecare frază. Deși poveste populară, povestea aceasta avea ceva ce nu era în poveștile populare. În primul moment, junimiștii nu și-au dat seama în ce-ar consta acel „ceva” distinctiv și căzură de acord că dulceața limbajului îi dă tot farmecul.

În sine, Creangă era mîhnit și nu prea — că boierii de la Junimea nu-i înțelegeau poveștile, că vedeau în poveștile lui doar niște plăcute călătorii prin lumea fantastică ce hrănește mintea fragedă a copilăriei. Numai Eminescu pricepuse de la început că poveștile lui Creangă au un tîlc. Învățătorul își amintea cum în primele lor întîlniri, revizorul — după ce a ascultat tăcut *Soacra cu trei nurori* — i-a spus pe de rost niște versuri culese de el în lungile-i peregrinări prin sate :

Orb am fost eu la vedere
Cînd am fost să-mi iau muiere.
Mă bucuram la avere
Ș-am luat făr' de plăcere.
Luai strigoaia din lume,
Să-mi aducă bani cu sume.
Să mă fac bogat, cu nume
Soțu' stă să mă sugrume.

N-am prînz, n-am cină, n-am pace
Ziua, noaptea nu-mi dă pace.
Că se laudă-n tot ceasul
Că mi-a adus galbeni cu tasul,
Tot cu ei îmi scoate nasul.
I-ar plăcea să mă muncească
Ș-ar voi tot să poruncească
Altele să o slujească
Și ea-n pat să hodinească.

— Ce zici? Ciudată, nu? îl întrebuse Eminescu.
Creangă n-a zis nimic. Lui nu i se părea ciudată.
Doar el însuși fusese un soi de argat al socrului,
pînă ce a trebuit să-și lase nevasta. Eminescu îi mai
recită apoi niște versuri:

Cîtu-i lumea și țara
Nu-i slujnică ca nora,
Că ea, unde-o mîină, mere
Și simbrie nu mai cere...

— Mi le-a cîntat un prieten al meu, Chibici, ar-
delean de felu-i, cînd eram amîndoi studenți la Viena,
îl lămurii Eminescu.

Niște lăutari, auzindu-i că spun versuri despre
soacre, gineri și nurori, se apropiaseră de ei și, în-
trebîndu-i din priviri, dară drumul unor stihuri ști-
ute de toată lumea:

Oi, săraca nevasta,
Ea de luni dimineața,
Tot în lucru ca vîta,
Pînă sîmbăta sara!
Cînd în casă că intra,
De draga de soacră-sa
N-o întreba că ce-a mîncă,
Ce-o-ntreba că ce-o lucra?
Socrii ei cina la masă,
Ea umbla plîngînd pîn' casă;
Socrii ei cina găină,
Ea umbla plîngînd prin tindă.

Creangă și Eminescu, clătinînd din cap, păreau să încuviințeze că așa este precum arată lăutarul. De fapt, și Creangă spunea cam același lucru în povestea lui, spunea despre soacrele care-și mărită feciorii cu fete harnice și blînde, ce devin slujnice fără simbrîie.

E drept, niște negustori armeni, veniți pe vremuri prin Humulești mînați de negoațele lor, povestiseră ceva asemănător.

— O mamă avea trei feciori, începuse unul să spună bînd aldămașul cu doi humuleșteni. Și povestea lui urma cam așa: După ce l-a însurat pe cel mai mare, s-a urcat în spinarea nurerii și nevasta își purta astfel povara fără să se plîngă. După ce l-a însurat și pe al doilea băiat, soacra s-a urcat în spinarea nurerii mai tinere. Nora mai mare își mîngîia cumnata spunîndu-i c-o să scape și ea de povară cînd se va însura cel mai mic dintre frați. Într-adevăr, cînd se însură și acesta, soacra s-a urcat în spinarea nurerii de-a treia. Dar pe tînăra lor cumnată, nevestele n-au mai avut cum s-o mîngîie, căci bărbații lor nu mai aveau un al patrulea frate... Nevasta lui prislea trebui să se gîndească singură la scăparea ei. Într-o zi, cînd rămăsese singură cu soacră-sa, a aruncat-o din spate cu toată puterea și a izbit-o de părății camerei. Soacra a căzut pe pat, cu capul aproape zdrobit, cu mîinile și picioarele întepenite și fără să mai poată vorbi. Cînd era gata să moară, au venit cei trei băieți și soacra a încercat să le explice cauza suferințelor ei. A arătat cu degetele cei patru pereți ai camerei, apoi pe nora cea mai mică, apoi și-a lovit pumnii unul de altul, ca să-i facă să înțeleagă că asta o bătuse și o izbise de părăți. Dar nimeni nu se îndoia că baba moare de bătrînețe și nora cea mică tălmăci gesturile bătrînei, făcîndu-i să creadă că soacra vrea să spună că lasă cu limbă de moarte ca nora cea mică să stăpînească cele patru temelii ale casei, tot mobilierul, pînă la piulița de lemn. Soacra și-a dat sufletul și nora cea mică a rămas stăpînă pe tot ce-a avut baba.

Humuleștenii s-au privit între ei, zîmbind: prin satul lor povestea asta este ceva mai altfel, mai apro-

piată vieții de fiecare zi. Căci pe-acolo, oamenii nu spun povești și strigături doar ca să se afle-n vorbă. Nici gândul lui Creangă n-a fost altul. Și Eminescu, cel dintîi, l-a înțeles. Creangă nu scrisese o poveste oarecare, ci povestea unei soacre care profită de pe urma muncii nurilor, așa cum se întîmpla obișnuit pe vremea aceea în multe sate. Și cine nu și-ar fi dat seama că învățătorul-povestaș spune lucrurilor pe nume? O babă are trei feciori pe care vrea să-i însoare cu fete ascultătoare, ca să se mai ușureze și ea în treburile casnice. După multă alergătură, baba izbuteste să găsească nurori după placul ei, pe care însă le exploatează nemilos, punîndu-le la tot felul de munci, nedîndu-le mîncare și pisălogindu-le cu gura ei amară de răutăți. Primele două nurori, mai mari, se resemnează. Dar a treia, îndrăzneată și nesupusă, organizează un adevărat complot contra soacrei. Ea împinge la faptă și pe celelalte două. O bat bine pe babă, nora cea mare lovind-o de perețele de răsărit, nora mijlocie izbind-o de perețele de apus, iar cea mică frămîntînd-o cu picioarele în mijlocul casei, îi înțeapă limba ca să nu mai poată vorbi, iar cînd bărbații vin acasă — erau cărauși și umblau mai mult pe drumuri — bătrîna era aproape moartă. Ea încearcă să-și pîrască nurile către cei trei fii, dar neputînd vorbi, nora cea mai mică tălmăcește în felul ei gesturile babei: „Biata mămucă lasă cu limbă de moarte că fratele cel mai mare să ieie locul și casa cea despre răsărit; cel mijlociu casa despre apus; iar noi, ca mezinii ce sîntem, să rămînem aici, în casa bătrînească“. Bărbații dau crezare acestei tălmăciri, baba moare, nurile o bocesc de vuieste satul și toată lumea, necunoscînd faptele, o fericește — „că știu că are cine-o boci!“

În această poveste e cuprinsă o mare și profundă dramă care se petrecea chiar sub ochii lui Creangă și pe care el o avea la inimă — o dramă humuleșteană. Baba are oarecare stare: „O răzășie destul de mare, casa bătrînească cu toată pojjia ei, o vie cu livadă frumoasă, vite și multe paseri alcătuiau gospodăria

babei. Pe lîngă acestea mai avea strînse și părăluțe albe pentru zile negre ; căci lega paraua cu zece noduri și tremura după ban“. Baba era văduvă și, în lipsa bărbatului, ea instaurează un soi de matriarhat modern, punînd pe toți să muncească pentru gospodăria ei. Cei trei feciori erau „nălți ca niște brazi și tari de vîrtute, dar slabi de minte“, deci întocmai slugilor lui Ciubuc. Clopotarul din *Amintiri* ; prin urmare ei sînt mînați la treabă pentru a spori veniturile gospodăriei : „Tustrei feciorii babei umblau în cărăușie și cîștigau mulți bani“. Lucrurile se petrec, așadar, ca prin Humulești. Iar baba exploatează munca altora. Ea nu tocmește oameni cu ziua, care trebuiesc plătiți, ci folosește nurorile ca argați, dobîndind cîștigul că nurorile — ca rude — muncesc fără să ceară plată. Căsătoria devine o afacere — dar pentru babă, care se comportă ca un stăpîn. Cum nu orice om este capabil să muncească pe măsura pretențiilor babei, ea își caută nurorile așa cum cauți vitele de muncă : „umbla val-vîrtej... și în-cincișese sate, abie-abie putu nimeri una după placul ei : nu prea tînără, naltă și uscățivă, însă robace și supusă“.

Viața fiecărei nore este dinainte precizată, bineînțeles de către soacră, deoarece argatul nu mai poate dispune nici de propria lui viață. „După ce s-a sfîrșit nunta, feciorii s-au dus la treaba lor, iar nora rămase cu soacra. Chiar în acea zi, cătră sară, babă începu să puie la cale viața nurori-sa. Pentru babă, sita nouă nu mai avea loc în cui. De ce mi-am făcut clește ? Ca să nu mă iard, zicea ea. Apoi se suie iute în pod și scoboară de acolo un știubei cu pene rămase tocmai de la răposata soacră-sa, niște chite de cînepă și vreo două dimerlii de păsat.

— Iată ce-am gîndit eu, noro, că poți lucra noaptea. Piua-i în căsoaia de alături, fusele în oboroc sub pat, iar furca după horn. Cînd te-i sătura de strujit pene, vei pisa malai ; și cînd a venit bărbatu-tău de la drum, vom face plachie cu costițe de porc de cele afumate, din pod, și, doamne, bine vom mînca ! Acum deodată, pînă te-i mai odihni, ie furca în briu și pînă mîni di-

mineată să gătești fuioarele aceste de tors, penele de strujit și malaiul de pisat. Eu mă las puțin că mi-a trecut ciolan prin ciolan cu nunta voastră. Dar tu să știi că eu dorm iepurește; și pe lîngă iști doi ochi, mai am unul la ceafă, care șede pururea deschis și cu care văd și noaptea și ziua tot ce se face prin casă. Ai înțeles ce ți-am spus?

— Da, mămucă. Numai ceva de mîncare...

— De mîncare? O ceapă, un usturoi și o bucată de mămăligă rece din poliță sînt destul pentru o nevaslă tină ră ca tine... Lapte, brînză, unt și ouă de-am putea scripui să ducem în tîrg, ca să facem ceva parale, căci casa s-a mai îngreuiat cu un mîncău și eu nu vreau să-mi pierd comîndul...

Apoi, cînd înseră, baba se culcă pe pat, cu fața la părete, ca să n-o supere lumina de la opaiț, mai dînd a înțelege nîruri-sa că are s-o privigheze; dar somnul o cuprinse îndată și habar n-avea de ce face noră-sa. Pe cînd soacra horăia, dormind dusă, blajina noră migăia prin casă, acuș la strujit pene, acuș îmbăla tortul, acuș pisa malaiul și-l vîntura de buc. Și dacă *Enachi* se punea pe gene-i, ea îndată lua apă rece și-și spăla fața, ca nu cumva s-o vadă neadormita soacră și să-i bănuiască. Așa se munci biata noră pînă după miezul nopții; dar despre ziua somnul o doborî și adormi și ea între pene, caiere, fusele cu tort și bucul de malai. Baba, care se culcase o dată cu găinile, se sculă cu noaptea-n cap și începu a trînti ș-a plesni prin casă, încît biata noră, care de-abie ațipise, de voie, de nevoie, trebui să se scoale, să sărute mîna soacrei și să-i arate ce-a lucrat. Incet-încet, nora s-a dat la brazdă și baba era mulțămită cu alegerea ce-a făcut.

Cînd baba își aduce și a doua noră, gospodăria crește cu un nou argat. Tinerele neveste, „una pe alta se îndemneau la treabă și lucru ieșea gîrlă din mîinile lor“, iar „soacra huzurea de bine“. Veni însă și a treia noră, dar pe aceasta n-o mai alesese baba, ci o adusese feciorul cel mic. Nora cea mică se ridică împotriva soacrei-stăpîn și pune la cale pieirea acesteia. Ea sparge mai întîi separația între cea ce

era „al mămucai“, adică totul, și ceea ce era al murorilor, adică nimic, și instigă și pe celelalte două în numele comunei folosiri a bunurilor : „Eu cred că tot ce-i a mămucai e ș-al nostru, și ce-i al nostru e ș-al ei“, susține dînsa. Iar cînd cumnatele se arată speriate de propunerea celei mai mici de a pregăti ceva de-ale mîncării, ea le răspunde tăntoș și sigură pe sine : „Cînd v-a întreba pe voi, să dați vina pe mine și isă lăsați să vorbesc eu pentru toate“.

Nora cea tînără destramă toată întreprinderea babei :

„— Hai, fetelor, tăceți, gura-vi meargă ; că nu-i bună pacea și mi-e dragă gîlceava. Și iese cîntînd :

Vai săracul omul prost
Bun odor la cas-a fost“.

Nora cea mică reușește să-și alăture cumnatele, ucid pe soacră și hotărască împreună „moștenirea babei prin o diată nemaipomenită pînă atunci“, adică știuta împărțire a averei între cele trei familii succesoare.

Povestea a apărut în „Convorbiri Literare“, în octombrie 1875 ; dar ea a trecut o vreme ca și neobservată. Eminescu, însă, scormonise în institutorul-povestaș, dorința de a publica și cealaltă poveste, pe care i-o arătase o dată cu prima, *Capra cu trei iezi*. O capră văduvă are trei iezi. Ducîndu-se după mîncare, ea sfătuiește pe iezi să nu deschidă nimănui ușa. Dar atunci, cumătrul caprei, lupul, profitînd de lipsa ei, îi ucide pe cei doi iezi mai mari care — călîcînd sfatul mamei și al iedului cel mic — au deschis ușa la auzul vorbelor mieroase ale dușmanului. Cînd se întoarce, capra află de la iedul cel mic toată întîmplarea ; întărită în durerea ei, pune la cale răsplata nemiloasă. Improvizează un fel de parastas, cheamă la masă pe lup, dar îl așază pe un scaun de ceară deasupra unei gropi cu jăratîc și lupul se prăbușește înăuntru, unde moare ars.

Legătura acestei povești cu viața reală este incontestabilă. Căci Creangă, folosind simbolurile uni-

versale, așa cum există în poveștile asemănătoare ale tuturor popoarelor lumii, le dădea un conținut românesc. Nu mai departe, însăși firea caprei este a unei gospodine de prin munții Moldovei. Iată cum reacționează capra după întîmplarea nenorocirii: „— Ia las'că l-o-i învăța eu! Dacă mă vede că-s o văduvă sărmană și c-o casă de copii, apoi trebuie să-și bată joc de casa mea? și pe voi să vă puie la păstramă? Nici o faptă fără plată... Apoi doar eu nu-s de-acelea de care crede el: n-am sărit peste garduri niciodată, de cînd sînt. Ei, taci, cumătre, că te-oi dobzâla eu! Cu mine ți-ai pus boii în plug? Apoi ține minte că ai să-i scoți fără coarne!” Iar cînd iedul cel mic îi spune să-l lase pe lup în plata lui Dumnezeu, capra — cu dîrzenia țărancelor noastre de la munte — răspunde răspicat: „— Ba nu, dragul mamei! Că pînă la Dumnezeu, isfinții îți ieu sufletul... La cada cu dubala, cumătre lup, că nu-i de chip!... Ia de-acu se-ncepe fapta. Hai la treabă, cumătriță, că iupul ți-a dat de lucru!” Imbrăcămintea caprei, felurile de mîncare pregătite pentru praznic sînt aceleași ca prin Humulești: „pune poalele-n brîu, își suflică mînicile, ațîță focul și s-apucă de făcut bucate. Face ea sarmale, face plachie, face alivenci, face papă cu smîntînă și cu ouă și fel de fel de bucate“.

Acest duh românesc insuflat personajelor simbolice nu l-au văzut dătătorii de ton de la Junimea. Căci, îndemnat de Eminescu, Creangă a citit-o mai întîi acolo. Cînd a terminat lectura, Junimea încă nu se trezise din farmecul povestirii; din nou o cuprinse ceva deosebit, o tulburase, fără să înțeleagă ce.

— Asta-i adevărată literatură! izbucni atunci Lambrior, vibrînd ca o coardă întinsă atinsă cu degetele; ce tot îmi umblați cu poezii nemțești sau cu combinații de ale pantalonarilor de la oraș?

Dar, cu o mutră acră, Pogor ridică din umeri:

— Și totuși, lătrătură populară...

Ceea ce nu-l împiedică pe Negruzzi să smulgă manuscrisul din mîinile lui Creangă, gîndindu-se că

cel puțin încă un număr din „Convorbiri“ era salvat. Strîmbătura lui Pogor dăduse însă curaj lui Panu.

— Domnule Creangă, cum se face că le ții așa de bine minte și te servești de expresii aiodoma populare?

— Apoi cum să nu le știu pe de rost dacă de la cinci ani, de cînd am început a înțelege, pînă cînd am venit la seminar, în fiecare seară aproape, am auzit de sute de ori poveștile pe care vi le povestesc și eu? La lumina opaițului, povestitorii satului spun tot felul de prujituri, iar eu culcat pe cuptior, ascultam cu amîndouă urechile și simțeam atît de mult interes și așa de mare emoție, încît după ce povestitorul înceta, eu nu puteam să adorm încă ceasuri întregi.

— Eu nu pricep cum poți s-ascuți povești ceasuri întregi, se miră batjocoritor Pogor.

Dar Eminescu, care pînă atunci tăcuse, îi dădu răspunsul:

— Multe nu poți dumneata să înțelege, nu numai asta... La drept vorbind dumneata înțelege pe toți poetașii francezi care nu spun nimic ci doar înșiră versuri ce din coadă au să sune...

Panu, Gane, Verusi începură să rîdă, convinși că intervenția lui Eminescu conține multe exagerări.

— Le înțeleg și pe-ale franțujilor, și pe-ale tale, gogomanule! ripostă Pogor, ascunzîndu-și sub zîmbete mînia.

— Și pe-ale lui Șerbănescu..., continuă Eminescu.

— Maiorescu le apreciază ca bune, interveni și Negruzzi.

— Maiorescu! Dar tu? Dar Pogor? se necăjește atunci Eminescu. Fiecare trebuie să aibă curajul opiniiunilor lui. Eu nu dau doi bani pe poeți ca Șerbănescu!

— Sigur, Eminescu a descoperit pe genialii Panu, Tichindeal, Mumulean și alții ejusdem farinae! se apără Pogor, ridicîndu-se într-un cot pe capătul canapelei.

Toți au înțeles că Pogor se referise la *Epigonii*,

care cîndva a stîrnit mare discuție. Junimea hotărîse că din întreaga literatură romîină de pînă atunci nu se pot cita decît vreo zece-douăsprezece poezii ale lui Alecsandri, Gr. Alecsandrescu și Bolintineanu, restul fiind vrednic de aruncat pe foc. Și iată că Eminescu proslăvea tocmai pe aceia pe care Junimea îi amintea ca perle ale ridicolului. La înfruntarea lui Pogor, poetul se ridică în picioare și, străduindu-se să fie calm, îi rezezi cuvintele meritate :

— Cînd mă aflu față cu cei bătrîni, cu literatura din deceniile trecute, parcă sînt într-o cameră încălzită. Simți că acești oameni erau într-un contact nemijlocit cu un public oarecare, mic ori mare, dar în sfîrșit cu un public. Față cu cei moderni, parcă mă simt într-o cameră rece. Cînd citesc pe cei mai mulți din scriitorii noștri de azi, simt că ei nu sînt pentru public, nici publicul pentru ei și-mi dau seama că ei nu sînt inele în lanțul continuității istorice a culturii noastre... Scriitorii ăștia sînt, cum s-ar zice, *extra muros* și *extra muros* vor rămîne în veci. Asta-i soarta oricărei culturi importate. Ai noștri maimuțăresc pe Chénier, pe Gautier, pe Hugo sau mai știu eu pe cine. În timpurile noastre există un remediu împotriva înstrăinării, un izvor pururea întineritor, poezia populară. Scriitorii noștri trebuie să ne dea oglinzi de aur ale realității în care se mișcă poporul !

Poetul tăcu deodată, ca și cînd ar fi renunțat să mai spună ceva ce totuși se formulase în mintea lui. Privi o clipă, pierdut, un punct imaginar, șovăi, apoi se apăsă greoi în fotoliu și-n unsuza-i tăcere, cu țigara stinsă în mînă. Ceilalți așteptau să mai spună ceva, îl priveau stăruitor, dar Eminescu nici nu se mai uita la ei și începuse să-și ciugulească perii țepoși ai bărbii nerase.

— Comparația de la urmă îmi place, gogomanule ! zise Pogor, aruncîndu-i în față o pernă. Eminescu se feri și perna se proiectă pe un perete, în rîsetele tuturor.

De obicei, poetul nu vorbea atît de mult, fără întrerupere, la Junimea ; de aceea, discursul lui fu as-

cultat în tăcere de ceilalți, și cu uimire și cu interes. Înțepenit pe scaunul său, Creangă îi sorbise fiecare cuvânt, uitînd să-și mai ștergă nădușeala de pe față cu enorma lui basma roșie. Căutase din ochi privirile poetului, dar neîntîlnindu-le, se plecă la urechea lui Lambrior :

— I-a zis bine domnul Eminescu !

— Numai el îi mai potolește pe boierii ăștia, răspunse Lambrior în șoaptă.

Eminescu, parcă plictisit și sătul de cei din jur, își aprinsese țigara și acuma privea pîlpîirile unei lumînări de la candelabrul cel mare spînzurat de tavan. Filăcăruia se micșora, se mărea, se micșora iarăși, luptîndu-se cu o piedică de ceară albă. Cufundat în această mișcare, poetul își astupă auzul la cele ce se vorbeau în juru-i.

— Mă rog, zicea Panu, care se ridicase în picioare ca la tribună. Adineauri i-am pus domnului Creangă o întrebare : cum de ține minte așa de bine poveștile populare ? Răspunsul pe care ni l-a dat confirmă în întregime teoria mea mai veche. Toată lumea știe că literatura populară cu privire la povești nu este de loc vastă. Avem un număr de douăzeci sau treizeci povești clasice cu variantele lor ; vorbesc de poveștile în adevăr bazate pe o imaginație plină de poezie fantastică. Repertoriul, ca să zic așa, fiind restrîns, un povestitor este silit a se repeta. De aceea eu în copilărie am auzit de zeci și de zeci de ori *Capra cu trei iezi*, *Ileana Cosînzeana*, *Făt-Frumos*... În adevăr, cum am zis, repertoriul literaturii de povești fiind restrîns, povestitorul este silit să se repete.

Pe de altă parte, auditoriul naiv și doritor de aceleași emoții, și el cere cu insistență repetarea. De aici, urmează că povestitorii de profesiune — căci este o profesiune la țară povestirea — spun o poveste de sute și sute de ori, așa că ajung ca ea să cristalizeze pînă în cele mai mici detalii în mintea lor, încît pot de zece ori în șir să povestească identic aceeași poveste ; ea rămîne în memoria lor ca și cum ar fi scrisă pe hîrtie. Dacă ei inventează vreo va-

riantă, acea variantă și ea devine clasică, și ea ia o formă stereotipă. Numai așa se explică cum poveștile, fără să fie tipărite, se transmit aproape intacte din om în om. Numai așa se explică existența la țară a povestitorilor de profesie, numai așa înțelegi cum povestitori deosebiți urmează aproape identic aceeași poveste; numai așa se face că eu, care am auzit *Capra cu trei iezi* de la țărani de pe malul Prutului, am găsit-o identică, scrisă de domnul Creangă din munții Neamțului. Meritul domnului Creangă, ca culegător de povești, se mărginește în aceea de a fi reprodus aproape textual poveștile populare. În adevăr, auzind acum *Capra cu trei iezi*, toate suvenirile memoriei locale mi s-au deșteptat. Am văzut că, cuvînt cu cuvînt, domnul Creangă a reprodus povestea așa cum o auzisem de atîtea și atîtea ori.

— Bună tinere de minte trebuie să ai dumneta, domnule Panu, zise atunci Creangă. Te pomenești că vei fi știind pe de rost și rugăciunea domnească *Tatăl nostru!* Eu îs țăran prost, de aceea zic că n-am atîta tinere de minte să reproduc cuvînt cu cuvînt povestea... Oi fi mai pus și eu vreo vorbuliță, pe ici, pe colo...

Cîțiva zîmbiră. Panu, puțin descumpănit, căuta un sprijin în juru-i, dar nu-l găsi. Eminescu coborîse privirea de pe feștila candelabrului, și-o dată cu privirea coborîse și el printre oameni. În ajutorul lui Panu, sări Negruzzi.

— Cred că Panu s-a referit la talentul primitiv al povestitorului, necorupt de civilizațiunea și cultura orășenească.

— Domnul Negruzzi a spus ceea ce eu am gîndit, reluă Panu înviorat. Căci trebuie să admitem că dacă este ceva atît de fermecător în poveștile domnului Creangă, este acel aer de țară, sînt acele expresii plastice, pentru noi cu totul dintr-o altă limbă, sînt acele apropouri naive, acel dialog de o sinceritate primitivă și acele cunoștințe foarte naive și reduse ale țăranului.

— Voi nu găsiți nici o deosebire între poveștile lui Creangă și poveștile lui Keșkekemet? întrebă Eminescu, zîmbind cu tîlc.

Miron Pompiliu, poreclit Keșkekemet pentru obîrșia lui ardelenască, se roși tot. El simțise această deosebire și admira fără invidie pe bărdăhănosul nou venit care-l fermecase cu poveștile lui nemțene. Pompiliu era un folclorist, un culegător de basme; Creangă îi părea să fie mai mult. Dar tăcuse, lăsînd pe ceilalți să discute. Tăcuse și Nicu Gane, care de asemenea cerceta din cînd în cînd folclorul și încerca să scrie povești.

Auzindu-l pe Eminescu, Creangă ar fi vrut să spună el în ce consta deosebirea, dar Negruzzi îl opri brusc, ridicînd mîna:

— Domnule Creangă, la Junimea este o regulă: autorul, după ce și-a citit opera, nu mai are drept la cuvînt; el și-a spus cuvîntul prin operă. Acum discutăm noi, cititorii!

Creangă tăcu nemulțumit. El simțise unde bătea și Panu și Negruzzi. Aceștia îl puneau pe-o samă cu Pompiliu, adică îl socoteau un culegător de basme. Dar numai el știa cît se muncise ca să scrie *Capra cu trei iezi*! Dacă ar fi reprodus-o cuvînt cu cuvînt, cum susținea Panu, ar fi fost ușor lucru.

Neprimind răspuns la întrebare, Eminescu continuă:

— Povestea lui Creangă e literatură populară, spune Panu și după el Jacques Negruzzi. Dar și poveștile lui Slavici, și ale lui Miron Pompiliu sînt literatură populară. Și Anton Pann a scris literatură populară. Și Petre Ispirescu. Și între ei sînt deosebiri. Literatura populară nici nu se poate numi altfel decît sau cugetarea și produsele poporului însuși, care devin literatură în momentul în care se produc prin scriere — așa cum le vedem în scrierile lui Pompiliu și Ispirescu — sau produceri ale clasei culte, care se potrivesc însă așa de bine cu gîndirea poporului, încît dacă acesta *nu* le-a făcut, le-a *putut* însă face. Voi, din totul faceți o apă și-un pămînt, vorbi apăsă Eminescu.

— Panu susține, — se adăugă Lambrior la părerea lui Eminescu, — că poți să fii povestitor popular numai dacă reproduci cuvînt cu cuvînt poveștile țărănilor. Creangă n-a reprodus, el a creat!

— A reprodus sau a creat, tot populară rămîne, se amestecă și Pogor, care pînă atunci ascultase fără să vorbească nimic. Dar mai terminați o dată cu lătrătura populară! Iar teorii și contrateorii! Pe care-l mai aud vorbind de ea, l-am mîntuit! făcu el serios și apucînd altă pernă în mînă. Gata, s-a terminat! Altcineva. Dacă mai are cineva de scos, să scoată!

Bodnărescu, Vîngolici și Naum aveau totdeauna manuscrise prin buzunare, dar totdeauna așteptau să înceapă altcineva.

— Aici odată! strigă Pogor, țintuindu-i pe rînd cu privirea și amenințînd mereu cu perna.

— ...de două ori! adăugă Negruzzi.

— ...de trei ori! sări de pe scaun binehrănitul Caragiani și se repezi la Naum. Acesta se făcu mic de tot în scaun, apărîndu-se cu mîinile puse cruciș pe piept. Se temea de Caragiani. Cînd burtosul dădea drumul vreunei snoave pornografice, mai întii punca doi gealați să-l țină pe pudicul poet.

— Naum! Scoate-o! se repezi la el Caragiani. Scoate-o! Te-am prins cu mîna pe ea!

Naum privea rușinat în pămînt, ferindu-se. Caracuda, trezită și ea din amortirea în care o ținuse discuția despre povești, răcnea în cor:

— Naum, scoate-o! Scoate-o la vedere!

Mai mulți se strînseră în jurul lui Naum, amenințător.

— Să i-o scoatem noi?

Speriat, Naum trase de la piept foile îndoite și toată lumea se retrase rîzînd. Eminescu, lectorul oficial al Junimii, luă manuscrisul, îl potrivi din ochi și începu să citească rar, cu vocea lui cantabilă.

Creangă asculta în tăcere. Poetul îi purta prin Elada însorită, vorbea în stihuri moi de amoruri în-gerești. Creangă asculta mai mult curios decît din plăcere. De la o vreme, se sătură și, ținînd cu o mînă

pe genunchi enorma lui basma roșie, se lăsă pe spate în scaun și urmări pîlpîirile lumînărilor din sfeșnicile policanandrului. Altfel crezuse el că discută boierii de la Junime. S-au certat între ei două ceasuri, fără ca măcar să spună ceva despre povestea lui. S-au luat în furculiță fără pricină. N-au vorbit decît despre cum se fac poveștile și chiar de asta au vorbit fără să știe cum se fac. El ar fi vrut să-i spună dacă povestea e bună sau rea. Dar asta i-a spus-o numai bădița Mihai, și nu la Junimea, ci acasă în bojdeucă. El voia să pună povestea în cartea de citire, ca oricine o va afla să învețe ceva folositor în viață. El arătase acolo traiul chinuit al familiei unei văduve sărace, muncitoare. N-a spus-o de-a dreptul, ci așa cum o spun țăranii: în pîlde. Și boierii nici măcar n-au luat seama la asta... Uite-i acum cum sorb stihurile lui Naum. Pogor a împietrit pe canapeaua lui, cu mîna sub cap. Negruzzi, sprijinit de speteaza scaunului, picior peste picior, fără să clipească. Panu, cu mîinile la piept, cuminte ca un școlar. Nicu Gane, Miron Pompiliu, Caragiani — parc-ar fi la teatru. Bodnărescu, cu fruntea în palme, s-a afundat cu totul în atentă ascultare. Încearcă și Creangă să asculte, dar vorbele-i trec pe lîngă urechi și nu se prind de el. Lui nu-i place decît cum rostește cuvintele bădița Mihai. Păcat de așa rostire pentru niște stihuri fără duh! Creangă se șterge cu basmaua: o trece din mîna dreaptă în mîna stîngă, apoi iar în cea dreaptă. Deodată, vocea plăcută se opri, parcă agățată de brațele policanandrului, și după o clipă de tăcere, izbucniră mai mulți:

— Bravo, Naum!

— Bravo!

— Frumoasă!

Negruzzi se repezi la manuscris, pe care Eminescu i-l dădu indiferent, ridicînd din umeri. Scaunele începuseră să se mute de colo-colo. Panu se ridicase în picioare. Atunci veni valetul care vesti că ceaiul fierbinte îi așteaptă.

Creangă ar fi vrut să vorbească cu Eminescu, dar acesta parcă plutea prin nori. Sorbea din paharul

cu ceai și tăcea gînditor. Creangă îl lăasă în pace și se alătură lui Lambrior. Ce-au vorbit între ei cei doi nemțeni, n-a auzit nimeni. Pe deasupra tuturor, detună vocea hodorogită a lui Negruzzi :

— Vinerea viitoare, Junimea se ține la mine.

Cînd toți coborau treptele de piatră ale casei boieresti, Pogor începu să-și strige argații :

— Ioane, Costache... dați drumul la cîinii ceilalți, că aiștia au plecat !

Capra cu trei iezi a fost tipărită în „Convorbiri Literare“, în decembrie 1875. Imboldit de Eminescu, institutorul din Păcurari începuse să-și descarce mereu carul cu povești. „Țărăniile“ lui părea să aibă căutare. Nu-i vorba, în sine era convins că ce scrisese el — cele două-trei povești — e mai bun decît tot ce scriau boierii și auzea el, citindu-se la Junimea. Și iată-l într-o seară venind cu o nouă „țărănie“, (pe care „Convorbirile“ au publicat-o în ianuarie 1876), povestea *Punguța cu doi bani*. Odată erau un moș și-o babă. Moșul avea un cocoș, baba o găină. Baba mîncea mereu ouă, dar moșului nu-i dădea ; „...bate și tu cucușul tău să facă ouă, și-i mîncea“, îi spunea ea cînd moșul o ruga să-i dea și lui măcar pentru astîmpărarea poftii. Moșul bate cocoșul („ori te ouă, ori du-te de la casa mea, ca să nu mai strici mîncarea degeaba“) și biata pasăre își ia lumea-n cap. Umblînd așa, pe drumuri, numai ce găsește o punguță cu doi bani, și fuge cu ea spre casa moșului. Dar se întîlnește cu un boier, care-i ia punguța. Supărat, cocoșul alergă după trăsura boierului, spunînd mereu :

Cucurigu ! boieri mari,

Dați punguța cu doi bani !

Boierul poruncește vizitiului să arunce cocoșul într-o fîntînă, dar năzdrăvana pasăre înghite toată apa și iar fuga, după trăsura, cerîndu-și punguța. Boierul poruncește ca acest cocoș ce nu-i dă pace, să fie aruncat într-un cuptor încins, în cireada boilor, în hazauna cu bani de aur, dar năzdrăvanul răcește

cuptorul cu apa băută din fântină, înghite cireada, înghite și haznaua de aur. Atunci boierul îi dă punguța, doar o scăpa de năpastă. Cocoșul pleacă, ducînd cu el spre căsuța moșului și toate păsările din ograda boierească. Moșul se pricopsește. Baba, invidioasă, cere niște galbeni moșului, dar el răspunde cum și baba îi răspunsese altădată. Furioasă, își bate găina, ca să-i aducă bogăție, și găina îi aduce o mărgică. Baba o bate acum de necaz, pînă o omoară, rămânînd și fără ouă și fără găină. Moșului i se face milă de babă și-o pune găinăriță la sumedenia de păsări.

Într-un studiu recent, pe bună dreptate afirmă acad. G. Călinescu că aici întîlnim „excese ale sentimentului de proprietate, surpînd chiar temelia familiei“. Baba este nu numai o zgîrcită, dar una care-și are găina *ei*; moșul are cocoșul *lui*, dar cînd ajunge bogat o pune pe babă găinăriță, căci avutul lui nu devine și al babei, iar el nu se codește s-o angajeze (fie și „din milă“) ca pe un argat oarecare.

De bună seamă, primul „cititor“ și al acestei povești a fost tot Eminescu. După ce Creangă i-a citit-o, poetul a zîmbit ușor. Povestea aducea ceva nou în ce scrisese pînă atunci Creangă — iar Eminescu observase aceasta: în opera lui Creangă apărea un personaj nou: boierul. E interesant că conflictul nu se petrece între moș și babă de o parte și boierul de cealaltă parte, ci între boier și cocoș. Povestea cuprinde de fapt două povești: aceea a moșului și babei, care dezvăluie sfîșierea familiei sub imperiul sentimentului proprietății, și aceea a luptei între cocoș și boier, care dezvăluie putința ca hapsînul și lacomul boier să fie expropriat de averile sale îngrămădite prin furțișaguri. Însă, deși sînt două povești contopite într-una, unitatea lucrării nu suferă, pentru că în centrul întregii povești stă un personaj unic: banul (punguța cu doi bani), pe care cocoșul îl poartă de colo-colo, parcă demonstrînd oricui că... banul este rotund. Creangă nu are pătrunderea unui Balzac sau Zola în această privință. El înțelege totul „țărănește“, cam cum înțelege și Slavici lucrurile acestea în *Moara cu noroc*. Creangă știe, ca și hu-

muleștenii lui, că banul face pe boier și mai hapsîn, și mai crud, iar pe moșneag un soi de ajuns, care nu se dă în lături să-și tocmească angat la găini chiar pe însăși nevasta lui. Oare nu-i aceasta dezumanizarea omului sub influența banului?

Lui Creangă nu-i deschisese nimeni capul să vadă atare probleme. El izvora din sine însuși, dînd „țărănie“ după „țărănie“. Și — ceea ce observaseră și alții — odată pornit pe „țărănii“, Creangă nu se mai putea opri. Într-o seară, către sfîrșitul iernii, Creangă citi la Junimea povestea *Dănilă Prepeleac* (care a apărut în „Convorbiri Literare“ în martie anul următor, 1876). Junimiștii au rîs cu lacrimi, dar tîlcul poveștii nu l-au priceput și nici nu și-au bătut capul să-l priceapă. Cînd Creangă a terminat lectura, Iacob Negruzzi a rostit un fel de sentință :

— Prost să fii, noroc să ai !

Asta înțelesese el din pățaniile lui Dănilă Prepeleac.

La drept vorbind, povestea nu-și lăsa prea ușor ghicit tîlcul. În prima parte a lucrării, Dănilă apare ca întruchiparea prostiei, iar în a doua parte, se arată de o istețime uimitoare, păcălind chiar pe diavol. De atunci, mulți s-au întrebat cum se explică aceste două ipostaze ale eroului, dacă nu cumva în caracterul lui Dănilă este o contradicție care ruinează însăși ființa lui ca personaj. Totuși, confruntat cu viața, Dănilă se dovedește un personaj foarte consecvent și unitar. În prima parte a poveștii, „prostitia“ lui Dănilă este de fapt incapacitatea unui țaran sărac de a se descurca în păienjenişul unei societăți producătoare de mărfuri. Să vedem chiar începutul poveștii :

„Erau odată într-un sat doi frați și amîndoi erau însurați. Cel mai mare era harnic, grijuliv și chiabur, pentru că unde punea el mîna, punea și Dumnezeu mila, dar n-avea copii. Iară cel mai mic era sărac. De multe ori fugea el de noroc și norocul de dînsul, căci era leneș, nechitit la minte și nechibzuit la trebi ; ș-apoi mai avea și o mulțime de copii ! Nevasta acestuia sarac era muncitoare și bună la inimă, iar a celui

bogat era pestriță la mațe și foarte zgîrcită. Vorba veche: tot un bou ș-o belea. Fratele cel sarac — sarac să fie de păcate! — tot avea și el o păreche de boi... Dar plug, grapă, teleagă, sanie, car, tînjală, cîrceie, coasă, hreapcă, țăpoi, greblă și cîte alte lucruri ce trebuiesc omului gospodar, nici că se aflau la casa acestui om nesocotit. Și cînd avea trebuință de asemenea lucruri, totdeauna supăra pe alții, iară mai ales pe frate-său care avea de toate. Nevasta celui bogat de multe ori făcea zile fripte bărbatului, ca să-l poată descotorosi odată de frate-său. Ea zicea adeseori:

— Frate, frate, dar pita-i cu bani, bărbate.

— Apoi dă, măi nevastă, sîngele apă nu se face. Dacă nu l-oi ajuta eu, cine să-l ajute?"

Așadar, de la început se vedea întrucîtva pricina „prostiei“ lui Dănilă Prepeleac: sărăcia. Mai mult decît „lenea“, decît „nechitirea la minte“, — „nehibzuința la trebi“ face pe Dănilă să apară ca prost. Căci chiar leneș nu-i el de vreme ce lucrează ca și ceilalți, umblînd cu carul la pădure sau făcînd alte munci; nechitit la minte nu-i el, de vreme ce se străduie să salte din sărăcie; însă nepriceput și nehibzuit la trebi este. Prin aceasta se și deosebește de fratele său, om întreprinzător și înșurat cu nevastă „foarte zgîrcită“, ajuns „chiabur“. Fratele mai mare știe să se descurce și se căpătuește; Dănilă, însă, nu știe și rămîne sărac, ba din sărac cum este devine și mai sărac în momentul cînd iese din sat pentru a da piept cu „tîrgul“, cu locul unde se schimbă mărfurile. Abia aici se dezvăluie adevăratul înțeles al „prostiei“ lui Dănilă. Nici nu ajunge în tîrg, căci este înșelat chiar pe drum de oameni care, asemenea fratelui chiabur, au știut să folosească schimbul în natură spre cîștigul lor. Dănilă schimbă perechea de boi pe un car, apoi schimbă carul pe o capră, apoi capra pe o gîscă, apoi și gîsca pe o pungă goală. Desigur, scriitorul exagerează, pentru a scoate și mai bine în evidență ideea că țaranul sărac prins în iureșul pieței este uluit, dezorientat, „prostit“ și păgubit, jefuit. Întors de la tîrg, Dănilă se duce la

frate-su și-i povestește cu durere proasta afacere; între cei doi frați se petrece acest dialog semnificativ:

„— Și-apoi ce mai atîta vorbă lungă, dintr-o păreche de boi, m-am ales c-o pungă, și-apoi și asta pute a pustiu.

— Mă, da' drept să-ți spun, că mare nătărău mai ești!

— Apoi dă!... bădiță! pîn-aici, toate au fost cum au fost, da' de-acum am prins eu la minte...”

Deci, experiența tîngului dă lui Prepeleac ceva „minte”. Dacă ar mai avea ce vinde, acum poate că nu s-ar mai păcăli, dar

„Cînd e minte,
Nu-i ce vinde”.

După atîtea „prostii”, fratele bogat îl sfătuiește: „...se vede că tu ai fost bun de călugărit, iar nu de trăit în lume, să necăjești oamenii și să chinuiești nevasta și copiii!” Și Dănilă pleacă în pădure. Dar odată ieșit din societatea în care apărea ca „prost”, Dănilă își dă la iveală adevărata lui istețime, înoperantă în societatea ce-l sărăcise. Mai întîi, se dezvăluie hărnicia lui cum și priceperea de a construi: „Am să durez o mănăstire pe pajiștea asta, să se ducă vestea în lume, zise el. Și deodată se și apucă. Face mai întîi o cruce și-o înfige în pămînt, de în-samnă locul. Apoi se duce prin pădure și începe a chiti copacii trebuitori: ista-i bun de amînare, cela de tălpi, ista de grinzi, cela de tumurugi, cela de costoroabe, ista de toacă...” Gîndul că, acolo în pădure se va ridica o mănăstire, sperie pe draci, care oferă lui Dănilă un burduf de bivoli plin cu bani, ca să-l izgonească pe pustnic de-acolo. „Aveți noroc, spurcăților, că-mi sînt mai dragi banii decît pustnicia, că v-aș arăta eu vouă!” se destăinuie Dănilă. Întîmplarea ilustrează mentalitatea țaranului care-i convins că cel ce se îmbogățește a avut sprijinul unor forțe supranaturale, mai cu samă sprijinul dracilor (nu degeaba e zicala: banul, ochiul dracului). Dar mai-

marele dracilor se răzgîndește și vrea să-și ia banii înapoi. Iată că un alt drac se înfățișează și-i spune că mai întii să-și încerce puterile cu el și apoi să ia banii. „Ia, acu-i acu, zise Prepeleac în gîndul său, oftînd. Dar este-o vorbă : Tot bogatul minteos și tînărul finumos. Dănilă mai prinsese acum la minte“. Așadar, tot a fost utilă experiența dobîndită în tîrg. Dănilă reușește prin viclenie să întreacă pe drac în diferite probe de încercare și pînă la urmă îl pune să-i care acasă burduful cu bani. De unde rezultă că averea, dobîndită prin ajutorul unor forțe oculte, poate fi păstrată prin viclenie și înșelăciune. Nu-i altceva decît ceea ce învățase și „prostul“ Dănilă din experiența nefericitelor lui schimburi la piață.

Povestea aceasta, departe de a fi istoria unui om prost, este istoria unuia care a ajuns să înțeleagă că în societatea producătoare de mărfuri numai „dracii“, viclenia și înșelăciunea duc la bogăție.

Dănilă a părut „prost“ atîta vreme cît n-a știut cum să se integreze acestei societăți care, la rîndul ei, l-a sărăcit cu totul, făcîndu-l totodată și pe el să se considere prost. Cînd, însă, ajutat de draci — deci, nu prin muncă ! — Dănilă se pricopsește, se dovedește că el nu-i prost de fapt, ba chiar că-i isteț la minte ; de acuma, pentru a trăi, el trebuie să se conformeze societății, adică să devină viclean și înșelător, mai viclean nu numai decît oamenii, dar chiar și decît dracul însuși. Există aici vreo contradicție între Dănilă din prima parte a poveștii și Dănilă din a doua parte a aceleiași povești ? Evident, nu există. Dănilă Prepeleac este un personaj pe care nu-l cunoaște folclorul multor popoare și în mare măsură este o creație uimitoare a poporului nostru. Bunăoară : în poveștile lorene, tiroleze, norvegiene, corsicane, engleze, personajul apare numai în ipostaza „prostului“, a celui care efectuează schimburi din ce în ce mai dezavantajoase pentru el. În folclorul nostru și în cel rus, personajul apare însă și în cea de a doua ipostază care-i de fapt și adevărata lui fire. Ivanko, eroul povestirii rusești *Ivanko, fiul ursului*, este foarte asemănător cu Dănilă Prepeleac al nostru. Totuși, între

Ivanko și Dănilă sînt și unele deosebiri esențiale. „Prostia” lui Ivanko nu se dovedește cu prilejul trocurilor, ci cu alte prilejuri (pus să taie o oaie pentru prînz, și anume pe aceea care i-a ieșit mai întîi în cale, el taie o turmă întreagă, deoarece toate oile s-au grămădit în jurul lui ; pus să păzească ușa staulului ca să nu vină hoții noaptea, el o duce în altă încăpere și se culcă lîngă ea). Așadar, Dănilă apare „prost” în cadrul unor anume relații sociale. Dănilă Prepeleac este o modalitate a altui tip folcloric românesc — Prîslea, cel ce a inspirat și pe Călin Nebunul al lui Eminescu. Este vorba despre fiul cel mai mic, care pare tuturor un prost și un mătărău, dar care se dovedește mai viteaz, mai isteț, mai bărbat decît frații lui mai mari, care se socoteau deștepți. Dănilă Prepeleac este un personaj specific folclorului nostru și el își are frați în personaje asemănătoare în unele povești din folclorul R.S.S. Moldovenească.

Cu *Povestea porcului*, tipărită tot în 1876, în iunie, Creangă aduce în discuție o nouă problemă : distincția ce trebuie făcută între felul cum pare să fie cineva și felul cum el este în realitate, distincția între aparență și esență. Doi bătrîni trăiesc mîhnîți că n-au copii, măcar unul să le țină de urît. „Și apoi pe lîngă toate aceste, nici vreo scofală miare nu era de dînșii ; un bordei ca vai de el, niște țoale rupte, așternute pe laiți și atîta era tot”. Indemnat de babă, moșul pleacă într-o dimineață să aducă în casă, de pe drumuri, orice ființă ce i-ar ieși mai întîi în cale, fie om, fie șarpe, fie orice altă jivină, care să țină locul copilului, — iar moșul dă peste o scroafă cu doisprezece purcei ; prinde la repezeală unul „care era mai ogîrjit, mai răpănos și mai răpeiugos”, și vine cu el acasă, spre marea bucurie a babei. Dar purcelul acela nu era un purcel oarecare, ci însuși Făt-Frumos, fermecat însă de o vrăjitoare (scroafa găsită de moș), care spera să-l însoare cu una din cele unsprezece fiice ale ei (ceilalți unsprezece purcei, fugiți cu scroafa la venirea moșului). În vremea aceasta, împăratul împarte vorbă că acelui tînăr care-i va face

un pod minunat pînă la curte, îi va da de nevastă pe fata lui și jumătate din împărăție. Sfătuit de porcul-fiu, moșul se duce la împărat, dar și străjerii și împăratul însuși își bat joc de bătrîn, văzîndu-l că înfățișează ca fiu al lui un purcel neastîmpărat.

Întrevederea între bătrîn și împărat, la curte, pare mai curînd o întîlnire a unui humuleștean cu vornicul satului. Moșul cu purcelul în brațe se pornește la palat. „Abia ajung ei la porțile palatului împărătesc, și străjerii, cum îi văd, încep a se uita unul la altul și a bufni de rîs.

— Da' ce-i acestă, moșule? zise unul din ei.

— D-apoi acesta mi-e feciorul, care se prinde c-a face podul împăratului.

— Doamne, moșule, doamne! multă minte îți mai trebuie, zise un străjeriu bătrîn; se vede că ți-ai urît zilele.

— Apoi dă, ceea ce-i scris omului, în frunte-i este pus și tot de-o moarte are să moară cineva.

— Dumneta, moșule, cum vedem noi, cauți pricină, ziua-meaza mare, cu lumînarea, ziseră străjerii.

— D-apoi asta nu vă privește pe d-voastre; ia mai bine păziți-vă gura și dați de știre împăratului c-am venit noi, răspunse moșneagul.

Străjerii-atunci se uită lung unul la altul și strîng din umere... Apoi unul din ei vestește împăratul despre venirea noilor pețitori; moșneagul cu purcelul său!.. Atunci împăratul îi cheamă înaintea sa. Moșneagul, cum intră, se pleacă pînă la pămînt și stă la ușă sîmerit. Iară purcelul calcă înaintea pe covoare grohăind, și începe a mușlui prin casă.

Atunci împăratul, văzînd așa mare obrăznicie, pe de o parte i-a venit a rîde, iar pe de alta se tulbură grozav și zise:

— Da' bine, moșnege, cînd ai venit în cela rînd, parcă erai în toată mintea; dar acum unde te visezi de umbli cu porci după tine? Și cine te-a pus la cale să mă iei, tocmai pe mine, în bătaie de joc?

— Ferească dumnezeu, înălțate împărate, să cuget eu, om bătrîn, la una ca asta! D-apoi să avem iertare,

Luminarea Voastră, că acesta mi-i flăcăul despre care v-am spus mai dăunăzi, că m-a trimis la Măria Voastră, dacă vă mai aduceți aminte.

— Și el are să-mi facă podul ?

— D-apoi așa nădăjdum în Dumnezeu, că chiar el, Măria Ta !

— Hai ! ia-ți porcul de-aici și ieși afară. Și dacă pînă mine dimineață n-a fi podul gata, moșnege, are să-ți steie capul unde-ți stau talpele. Înțelesu-m-ai ?

— Milostiv este cel de sus, Măria Voastră. Iară dacă s-a întîmpla — să nu bănuieți, puternice împărate — după dorința Luminării Voastre, apoi atunci să ne trimiteți copila acasă...“.

Porcul, însă, durează podul minunat și împăratul, de frică, îi dă fata. Ca prin farmec, și cocioaba părinților adoptivi se preschimbă într-un palat mareț. Aici, ziua, noul împărat umblă în chip de porc, iar noaptea își leapădă pielea și ca Făt-Frumos se culcă cu tînăra împărăteasă. Dar nevasta cea tînără nu-și ține gura și spune împărătesei bătrîne, maică-sa, taina soțului ei. Sfătuită de ea, tînăra aruncă într-o noapte în foc pielea ceea de porc. Atunci se întîmplă nenorocirea : palatul se preface iarăși în colibă, Făt-Frumos porcul dispăre blestemînd, podul se mistuie, iar bătrînii, văzînd așa nenorocire, alungă de la ei pe nora neascultătoare, care pleacă în lume. După lungi călătorii, pline de peripeții și suferințe, ea își găsește bărbatul. Pedepsesc pe vrăjitoare și se întorc acasă, unde fac o nuntă... ca-n povești, Făt-Frumos nemaiavînd acum asupra lui blestemul de a fi sub chip de porc.

Creangă nu venea regulat la ședințele Junimii, dar de fiecare dată cînd venea înțelegea tot mai bine că literatura pe care o fac boierii nu-i de mare preț. Îi plăceau poeziile lui Eminescu, dar și Eminescu aducea rar la Junimea. Mai adesea le citea în bojdeucă și atunci amîndoi discutau ore în șir. Creangă scria mereu și la rîndu-i, citea lui Eminescu, rugîndu-l să-l corecteze. Eminescu însă îi răspundea cu tărie și convingere :

— Lasă, Creangă, ai să citești la Junimea. Tu n-ai nevoie să fii corectat de nimeni !

Treptat, Creangă căpătă conștiința artistului creator. Își dădea el seama, din ce în ce mai mult, că ceea ce scrie e lucru bun și confirmarea pe care i-o aducea Eminescu, îi întărea această conștiință. Nu se mai temea că boierii or să rîdă de el; ba, în sinea lui și în discuțiile cu Eminescu pricepea că el are toate motivele să rîdă de boieri. Și humuleșteanul Creangă știa să rîdă de boieri, fără ca ei măcar să simtă. Creangă venea la Junimea bine dispus și mereu pornit pe glume, căci gluma era arma lui neprețuită. Cînd cineva se pregătea să citească vreo lucrare mai mare, Pogor sforăia pe nas preotește :

— Acum să ascultăm Sf. Evanghelie a lui Schopenhauer ori Conta, cetire !

Iar fostul diacon răspundea cu vocea lui de bas :

— Să luăm amiiinte !

— Pace ție, cititorule ! binecuvînta Pogor — și lectura începea.

La Junimea, anecdotele erau literatura preferată, și cu cît erau mai pornografice — „corozive“ — cu atît erau mai gustate, Pogor chiar „teoretizase“ pornografia în artă și, susținînd-o, striga celor ce o condamnavau :

— D-voastră vreți să castrați literatura !

La Junimea, Creangă avea două feluri de povești : scrise — care se tipăreau în „Convorbiri“ și spuse — care nu se tipăreau fiind pornografice. Cînd venea el și dacă nu era altceva de făcut, Pogor îi zicea :

— Creangă, ia spune-ne o poveste !

Creangă rîdea și întreba șăgalnic :

— *Pe ulița mare sau pe ulița mică ?*

— *Pe ulița mare !* strigau cei doritori de pornografie grasă.

Și Creangă îi dădea drumul unei anecdote „știți, colê“, care transforma onorabila societate în bîlci. „Corozivele“ lui Creangă nu se pot reproduce, dintr-un elementar simț al decenței, dar la Junimea el le trîntea „țărănește“. Numai Maiorescu nu le gusta, iar Creangă, care știa asta, cînd se întîmpla să asiste și Maiorescu la vreo ședință, era destul de rezervat. De altfel, Maiorescu nu prea avea la inimă nici ope-

rele „necorozive“ ale lui Creangă. Considerându-se el însuși scriitor, Maiorescu — șeful Lilliputului junimist — își permitea să „ajute“ cu sugestii pe ceilalți scriitori din cercul său.

Pe Creangă, însă, nu l-a putut ajuta de loc în privința scrisului literar. Creangă și Eminescu ascultau în liniște „sugestiile“ șefului, dar făceau ce știau ei și niciodată n-au pus în aplicare de bună voie sfaturile date. De altfel, Maiorescu n-a prea înțeles valoarea creațiilor lui Creangă. Și semnificativă în această privință este aprecierea lui Maiorescu despre *Moș Nichifor Coțcariul*.

În jurul acestei nuvele este o bogată corespondență între junimiști. Creangă a citit nuvela mai întâi la Junimea din Iași (o parte a Junimii se mutase o dată cu Maiorescu la București). Maiorescu aude despre asta și la 6/18 octombrie 1876, într-o scrisoare către A. Naum, îi face între altele următoarea rugămintă: „Aud despre o frumoasă nuvelă a d-lui Creangă, a cărei scrieri în genere sînt o adevărată îmbogățire a literaturii noastre. Fă bine, spune-i să-mi trimită pentru 5 zile manuscriptul nuvelei și i-l voi retrimite desigur după acest timp. Nu mă oropsiți de tot, rogu-vă. Sau poate i-l aduc în persoană la aniversarea „Junimii“...“

La 20 octombrie, îi scrie din nou lui A. Naum, amintind și de nuvela lui Creangă: „Mulțumesc pentru trimiterea mijlocită a istoriei lui Creangă, care a făcut cel mai mare haz la toți cîți am citit-o aici...“ Iată cum „nuvela“ devine „istoria lui Creangă“, bună de înveselit boierii. La 6/18 decembrie 1876, Maiorescu îi trimite lui N. Gane o lungă scrisoare în care-l felicită pentru ziua lui, îi laudă plata compunere *Cîinele Bălan* și îl roagă să comunice diferiților junimiști diferite lucruri și-i scrie și „de ale politicii“. Reproduc pasajul referitor la Creangă, edificator pentru competența „analizei“ și modul înțelegerii de către critic a acestei minunate opere: „Mulțumesc încă o dată d-lui Creangă pentru trimiterea lui Moș Nichifor Harabagiul. Ca tot ce scrie Creangă și povestea lui moș Nichifor este foarte interesantă în felul ei și adevărat

românească. Dacă s-ar întâmpla să o tipărească „Convorbirile“ (ceea ce însă eu n-aș face, fiindcă istoria prea este din Borta... Caldă și atunci ce ar zice „du-
duca de la Vaslui“, care știe poate numai de Borta-Rece) atunci sînt de părere să se schimbe ceva la început. Este acolo vorba de un clopot dăruit și de Ciubăr Vodă ; ceea ce seamănă prea mult cu Slavici *Popa Tanda*. Însă Creangă este însuși original și nu are trebuință de a imita pe Slavici. Și în alt loc mai este o imitare a lui Slavici ; e pe pagina a 2-a a manuscrisului trimis mie, sus, unde vorbește de iepele tinere și albe ale Harabagiului și întrebuițează forma stilistică : „iepe, fiindcă voia să aibă mînji ; albe, fiindcă îi luminau la drum“. Această repetire a adjectivelor cu explicări este iarăși copiată din *Popa Tanda* („Valea sacă, vale, fiindcă... sacă, fiindcă...“). A da sugestia că nuvela n-ar trebui publicată e totuna cu a spune că ea nu merită publicată.

Creangă va fi discutat nuvela cu Eminescu și, primind încuviințarea acestuia, el n-a schimbat nimic. De altfel, la 10 noiembrie 1876, văzînd că Maiorescu nu-i aduce manuscrisul, Creangă îi trimisese o scrisoare în care falsa umilință este un mod al celei mai mușcătoare ironii : „Vă rog, trimiteți povestea „Moș Nichifor“ pentru ca s-o dau la tipar. Junimea din Iași într-o ședință a sa, pe la 12 noaptea, fiind cam somnoroasă — după obiceiul ei — a votat să se tipărească, poate mai mult pentru încurajare. Sau mai știu eu... poate că și pentru : P.A. Călescu... D-voastră cred că veți fi rîs și de mine și de dînsa, și cu drept cuvînt, pentru că este o copilărie, scrisă de un om mai mult bătrîn decît tînăr ; da bine, da rău, d-zeu știe. Eu atîta știu numai, că am scris lung pentru că n-am avut timp să scriu scurt. Dar ce am scris și cum am scris, am scris...“ Rîndurile acestea sînt străbătute nu numai de ironizarea piticului pontif, dar și de conștiința lucidă a creatorului ei că a scris un lucru bun, îndelung meșterit ; iar acel de la urmă „am scris...“ pare să lase neterminată o frază, care ar fi sunat poate așa : am scris și nu schimb nimic ! După cum nici n-a schimbat.

Că Maiorescu n-a înțeles valoarea operei lui Creangă o spun și alte dovezi. La 28 noiembrie 1877, la un an după „analizarea“ nuvelei de care a fost vorba mai sus, Maiorescu îi scria lui I. Negruzzi și următoarele: „Vei fi aflat despre *basmele* culese de Ispirescu sub modestul titlu al „culegătorului tipograf“. În „*Sprachliches aus rum. Volksmärchen*“ de Jarnik se aduce cea mai mare laudă acestei culegeri, prețioase în sensul în care sînt prețioase scrierile lui Creangă prin elementul lor popular“. Totuși, Creangă și Ispirescu nu pot sta pe aceeași treaptă. În nota lui Maiorescu se vede clar concepția că Creangă a fost un culegător de basme, și nu un creator, așa cum credea și G. Panu. În 1890, Creangă era pentru Maiorescu „vîrtosul glumeț Creangă“, în 1907 Creangă „este recunoscut model“... „pentru graiul cuminte și adeseori glumeț al țaranului moldovean“. Asta e cam tot ce-a priceput criticul junimist din creația marelui scriitor...

De fapt, Maiorescu nu făcea altceva decît să dea expresie teoretică disprețului Junimii față de literatura folclorică și populară și față de reprezentanții ei, între care se numără Creangă. Pentru Junimea, Creangă n-a fost niciodată un adevărat scriitor, ci „povestitor poporan“, bun de înveselit boierii. „Ce fericită achiziție pentru societatea noastră acea figură țărănească și primitivă a lui Creangă! — scrie I. Negruzzi. Tobă de anecdote, el avea totdeauna cîte una disponibilă, fiind mai ales cele „*corozive*“ specialitatea sa, spre marele haz al lui Pogor, al lui Lambrior, ba se poate zice — afară de Naum — a tuturor junimiștilor. Cînd rîdea Creangă, ce hohot puternic, plin, sonor, din toată inima, care făcea să se cutremure păreții! Singur rîsul lui înveselea societatea, fără alte comentarii! Și cînd aducea în Junimea cîte o poveste sau nuvelă, și mai tîrziu cîte un capitol din *Amintirile* sale, cu cîtă plăcere și haz ascultam sănătoasele produceri ale acestui talent primitiv și necioplit!“ Iacob Negruzzi se credea pe sine scriitor și de cînd Maiorescu îi spusese că umorul este genul său, nu mai admitea alți scriitori umoriști. De altfel, Negruzzi nu-l

agrea pe Creangă și din alt motiv : deosebirile de vederi politice. Când fățiș, când pe la dosuri, Negruzzi și Creangă se găseau într-un neîntrerupt duel politic, încă din 1866. Niciodată nu s-a dat în lături Negruzzi să-l lovească, atunci când îi venea la îndemână. Contemporanii își aminteau că odată manualele lui Creangă erau periclitate, căci ministerul nu voia să le aprobe, și autorii intervin pe lângă Negruzzi să-i sprijine, dar acesta le răspunde că ministerul ar da aprobarea cuvenită dacă pe copertele cărților n-ar figura numele lui Creangă ; scriitorul e hotărît să-și șteargă numele de pe coperti, însă tovarășii lui se opun la aceasta ; manualele au fost aprobate pînă la urmă, fără intervenția lui Negruzzi.

Prin situația lui socială, Creangă nu-l putea lovi pe frunțașul junimist. Dar el folosește mijlocul sigur al ironiei. Creangă și Eminescu știau prea bine că „literatura“ lui Negruzzi este o mediocritate cenușie. De aceea, când Creangă îl înțeapă cu acul ironiei, el se referă la „concepțiile“ artistice ale lui Negruzzi, care era umbra lui Maiorescu și-n această privință. Deși n-a scris niciodată nimic din îndemnul lui Negruzzi, Creangă îi spune într-o scrisoare din 15 mai 1885 : „...încurajat de d-voastră, voi mai încerca a scrie cîte ceva“. Apoi, mai departe, rîzîndu-și de părerile despre literatură ale junimistului : „Timpul însă, pe cînd voi avea ceva gata, nu vi-l pot hotărî, căci știți d-voastră tare bine că aceasta e treabă de gust, nu de simțință.“

Cu Vasile Pogor, Creangă schimba glume la Junimea, dar relațiile dintre ei n-au trecut niciodată dincolo de pragul salonului literar. Pogor nu avea un sistem de gîndire, era foarte schimbător în păreri, dar totdeauna oscila între diferite concepții idealiste și disprețuia arta legată de popor, ceea ce îl situa pe poziții opuse poziției lui Creangă. Într-o iarnă, în preajma Crăciunului, Creangă întîlnește pe stradă pe moș Ioan Hangan, care era negru de supărare. (Hangan avea un fel de trupă de păpuși care se constituia numai cu prilejul sărbătorilor, ducînd în casele oamenilor simpli nu numai o veche tradiție, dar și în-

demnuri la nesupunere față de boieri, căci păpușarii luau în pleazna glumelor „pe ulița mare“ sau, „pe ulița mică“ cinstitele obrazuri.) Creangă îl întreabă de sănătate și de supărare și află că primăria oprișe de mai mult timp jocul păpușarilor, pretextînd că acesta e împotriva moravurilor bune, iar moșul se plîngea că din această cauză el nu mai poate cîștiga un ban pentru hrana copiilor. Revoltat și mînios, Creangă se duce vîrtej la Pogor, care era primar, face vuiet mare și scoate învoirea lui Hangan. De atunci, mulți ani, nici un primar sau prefect junimist n-a mai cutezat să interzică jocul păpușarilor, teatru ambulant atît de popular, care conținea puternice elemente de critică socială adresată asupritorilor. Faptul e semnificativ nu pentru „amiciția“ dintre Creangă și Pogor, ci pentru vrăjmășia dintre ei în problema artei. Junimea, în bloc, și adevărații junimiști în parte, erau adversarii lui Creangă, deși se străduiau să-l atragă, atît pentru a desființa un aprig dușman politic, cît și pentru a-și mări numărul partizanilor. Dar Creangă a disprețuit Junimea. Adevăratul lui prieten și tovarăș de vederi a fost numai Eminescu. Legăturile dintre cei doi uriași ai literaturii erau așa de strînse, încît chiar junimiștii au simțit în prietenia lui Creangă cu Eminescu un fel al acestora de a riposta aristocratiei societății. De obicei, după ședințe, junimiștii se duceau pe la cafenelele și restaurantele luxoase ale Iașilor, unde invitau și pe Creangă și Eminescu, dar ei mai totdeauna refuzau :

— Nu, nu mergem, — spunea Creangă, — ne place mai mult să ne ducem la chir Costache crîșmarul de la Nicolina. Să vezi ce pastramă minunată are ! Cer să-mi aducă pe un hîrb de strachină vreo trei cărbuni și-mi pun eu singur pastrama pe dînșii de se frige. Apoi este băiatul Ghiță, care e un drac și jumătate ! Vinu-i cam tulbure și cam acrișor, dar bun. Și stăm de vorbă pînă în ziuă.

— Ce vorbești tu tot timpul cu Creangă ? îl întrebau pe Eminescu.

El zîmbea, și, cu acea privire vagă și rătăcită, răspundea evaziv :

— Vorbim și noi ce ne trece prin minte !...

Și plecau amîndoi, așa cum amîndoi veniseră.

Cutreierau împreună împrejurimile bătrînului oraș și adesea, după călătorii de cîteva zile, se întorceau rămînînd în bojdeuca din Țicău. Aici discutau în uitare de sine pînă cădeau cotropiți de oboseală.

Ce discutau, e lesne de înțeles. O vreme, Creangă va fi ascultat minunîndu-se de cîte-i spunea Eminescu c-a văzut prin Budapesta, Viena și Berlin. Apoi vor fi trecut la lucruri mai legate de țara noastră, despre suferințele țăranilor mai cu seamă. Apoi, treptat, la probleme ale meșteșugului literar. Împreună, Eminescu și Creangă desprețuiau Junimea și „Convorbirile Literare” și în taină își rîdeau de Maiorescu și de toată țepoșenia lui.

Într-o noapte, cînd discutau despre membrii marcанți ai Junimii, veni vorba și despre „Convorbiri Literare”.

— Stai, Iancule, să-ți arăt ceva ! spuse deodată Eminescu, parcă aducîndu-și aminte de un lucru uitat de mult și începu să scotocească prin caietele lui. Sînt niște versurile pe care le-am citit la un banchet al Junimii. Excelențele au rîs, fără să-și dea seama că rîdeau chiar de ei înșiși. Am găsit. Ascultă.

Și Eminescu începe să recite cu glas grav :

Tu, revistă ageamie, convorbiri mult lăudate,
O, tu moară de palavre, ce lucrezi atît de harnic
Contra oamenilor vrednici, al tău glas este zadarnic.
Sumuțînd a tale javre tu la capăt n-o vei scoate.

Vînt și pleav-a ta știință, visul tău e o nălucă,
Rătăcești pe pîrtie veche vrînd să scoți din rătăcire
Dar menit îți este capul, tonții sînt meniți din fire
Flori să poarte la ureche, șarlatani de nas să-i ducă.

— Bădie Mihai, vino să te sărut ! sări greoiul Creangă, aruncîndu-se de gîtul lui Eminescu. Ai fost într-un gînd cu mine, bădiță Mihai !...

Eminescu a fost acela care i-a dat lui Creangă conștiința de scriitor. Pînă la întîlnirea și împrietenirea lor, Creangă publicase mici bucăți literare în manualele sale. Tipărise aici și versuri, de altfel plate și na-

ive. Scriitor n-a bănuir Creangă că va fi vreodată. El era un povestitor, un povestitor plin de farmec. Micuții săi școlari i-au fost primii „cititori“ ai unor opere pe care nici nu le scrisese și nici nu gândise că le va scrie vreodată. La „școliță“, cînd clasa părea obosită, Creangă lua scaunul de la catedră, îl aducea către bănci, se așeza zîmbind și începea să povestească. Copiii aveau săptămînal o oră a poveștilor, trecută și-n orar, și la acea oră nu lipsea nimeni, ba veneau și copii străini de școală. „Și ceea ce admirăm azi cu toții, — își amintește un fost școlar, — auzeam povestindu-ne atunci cu întregul farmec ce știa să-l dea Creangă“. Pentru școlarii săi a pus Creangă pe hîrtie primele lui înseilări literare, cum ar fi aceste versuri publicate într-unul din cunoscutele-i manuale :

Clopoșelul de la gară
A dat semnalul de pornire
Toți-n grabă alergară
Toți cu toți într-o unire...
Rar rămîne un drumeț
Surd, la astă deșteptare ;
Somnorosul e isteț
Cînd e ora de plecare,
Sare iute în trăsură¹
Pasajerul îngrijit,
Trenu-n grabă se smuncește,
Trenul, iată-l a pornit !
Fumul iasă, trenul zboară,
Pasajerii liniștiți,
Orice vreme-a fi afară,
Au pornit, îs buni porniți —
Animalul, ce odată
Sub jug, greu se chinuia,
In trăsură astă dată
Parte dreaptă și el ia...
Mașinistu-i surugiu,
Țipătoarea, biciul său,
Iar vaporii, cai fugari,
Imboldiți de foc mereu !

¹ Vagon.

Nici te simți și ai ajuns
La părinți, rude, amici,
Cînd odată puteai pierde
Interese mari și mici.
Iacă mintea omenească
Pînă unde a ajuns.
A ajuns ca să domnească,
Pîn' și colo-n aer sus !

Sau acestea, intitulate moralizator : *Nu lucrezi --
n-ai ce minca :*

Ar fi un mare păcat
Omul leneș de-ajutat,
Știți dumnezeu ce-a dat
Omului cînd l-a creat ?
Membre bune-ndemînoase,
Crieri în cap de ajuns,
Minte, grai, simțiri, virtute,
Toate-n el perfect le-a pus.
Dacă lenea-l dominează,
Singur este vinovat ;
Cine ziua nu lucrează,
Doarme noaptea nemîncat...
Bine-a zis biata furnică
Grierului *calicind* :
„Ați petrecut astă vară ? !
Joac-acum, d-ei fi putînd !
Iar la vara viitoare,
Măi jupîne grieruș,
Fii, ca mine strîngătoare,
Nu tot trage din arcuș !
Ț-ei deda corpul la lucru ?
Lenea nu te-a domina ;
Și la iarn-avînd strînsură
Lipsa-ți vei întîmpina.“

Cineva, fără prejudecăți, citind aceste versuri, nu va putea bănui că autorul lor va deveni odată marele Creangă. Însă, de sub vrafu de platitudini și naivități ritmate și rimate, se ivește hotărîtă o tendință foarte

importantă în activitatea de scriitor: tendința de a oglindi realitatea pînă și în cele mai mărunte și neînsemnate încercări literare. De acest lucru trebuie ținut seamă, fiindcă se leagă direct cu preocuparea constantă a lui Creangă de a zugrăvi în operele sale conflictele și oamenii epocii. Creangă era adînc împlîntat în epoca lui; se amestecase, se ciocnise, se împrietenise cu oamenii epocii lui; participase activ la frămîntările ei istorice. Spunînd povești, Creangă era convins că prin snoavele, povestirile și amintirile lui contribuie la educarea oamenilor, la îndrumarea lor pe un drum sănătos. De asemenea, faptul că în manuale introdusese unele poezii de Alecsandri, Gr. Alecsandrescu ș.a. arată pe de altă parte convingerea lui Creangă că literatura care reflectă viața are un rol însemnat în educarea tinerilor cititori. În articolul din 1872 despre *Misiunea preotului la sate*, Creangă recomandă preotului să viziteze „căsuțele poporenilor”, să „pună în vederea sătenilor și să laude frumusețile locului, să le explice în mod popular plăcerile și foloasele ce pot trage din natura ce-i înconjoară și de care lor mai mult decît la toți le este dat să se bucure. Printre aceste conversări să amestece anecdote morale, exemple de iubire reciprocă și dreptate, și să le nareze cîte un pasaj mai glorios din istoria strămoșilor, prin care să deștepte într-însii măcar cît de puțin conștiința națională, atît de amorțită... Apoi să introducă narațiuni istorice, să-i pună a recita balade și doine populare, despre faptele strămoșilor și despre pornirile inimii lor... Sătenii ocupați în fiecare zi de sărbătoare cu învățături morale, sfaturi folositoare și petreceri nobile, ar ști să întrebuițeze zilele de lucru cu mai multă vigoare și ar scăpa în scurt timp de mreața primejdioasă și sugrumătoare a veneticilor, ce au curajul a profita de simplitatea lor, pentru a-i specula și exploata”.

E limpede, așadar, că înainte de a veni la Junimea, Creangă avea unele concepții despre literatură și rostul literaturii, concepții ce erau fundamental opuse celor junimiste. Teoriei idealiste maioresciene despre izolarea artei de realitate, despre gratuitatea artei, despre

separația între artă și politică, Creangă îi opunea concepțiile sale despre strînsa legătură între artă și viață, despre rolul artei în educarea patriotică a poporului, concepții pe care Creangă nu le-a învățat prin școli, ci chiar în Humuleștii lui. Profesorii lui de estetică au fost mai întîi povestitorii din satul natal, apoi un moș Bodrîngă și însăși viața lui. Estetica lui Creangă este estetica oricărui „fiu din popor“.

Nu Junimea, ci Eminescu l-a făcut pe Creangă să priceapă mai adînc valabilitatea concepției estetice pe care o susținea el însuși. Convins că literatura populară este un nesecat izvor regenerativ al literaturii noastre naționale, Eminescu l-a îndemnat pe Creangă să scrie mai întîi povești, apoi amintiri. Legătura lor permanentă cu poporul le confirma la fiecare pas justetea crezului lor artistic și zdrobitoarea superioritate a acestui crez asupra teoriilor idealiste junimiste. De aici, creștea desprețul amîndurora față de produsele literare junimiste.

Acolo, în bojdeuca din Țicău, Creangă și Eminescu stabiliseră un adevărat centru de rezistență împotriva literaturii și esteticii junimiste. Au fost lungi zile și nopți de crunte suferințe, dar nedespărții prieteni le-au înfruntat cu eroism. În 1876, pe vară, Eminescu fusese dat afară din postul de revizor școlar de către „canalia liberală“ venită la putere, iar în toamnă era tras în judecată sub mincinoasa învinuire de a fi sustras cărți și mobile de la biblioteca unde funcționase. În zilele mohorîtului septembrie, poetul umbla în căutarea unei surse de trai; Veronicăi Micle îi trimite un bilet, rugînd-o să-i găsească un post de pedagog spre a-și agonisi pîinea pe care „o dorea de două zile și n-avea cu ce s-o cumpere“. Creangă și-a cules prietenul de pe drumuri și l-a tras în mahalaua Țicăului, adăpostindu-l în bojdeuca sa.

„— Bădie Mihai... M-am tot gîndit și m-am tot sucit și m-am vorbit la urmă și cu Tina... Așa nu mai merge. Prieteșug numai de Bolta Rece și de povești, nu-nțeleg!... Fă bine și haidem acasă să încărcăm buclucurile și să le ducem la bojdeuca din Țicăul meu. Palat nu-i, că vorba ceea, mă uit prin streășină

la stele ca țiganul prin bortele cortului și slava domnului, cresc zdrele pe podele și bureți pe pereți, s-avem de hrană pe tot postul Crăciunului... Inșă om uni două sărăcii să facem una mai mare și s-o scoatem din iarnă, pînă ce s-o lumina altfel mila lui dumnezeu și bunătatea oamenilor... Pentru care intrare în Templu, te rog a mai cunoaște că Tinca a pregătit o oală cu sarmale înfricoșate și un cuptor cu plăcinte cu poalele-n brîu, ca la Humuleștii mei și la Ipoteștii matalle..." (citată după Cezar Petrescu).

Creangă a dăruit lui „bădița Mihai” camera din dreapta, ca fiind mai arătoasă, și poetul a adus acolo un scrin pe care nu l-a mai luat niciodată și boarfele-i puține amestecate cu cărți și manuscrise. Cu greu fu angajat redactor-administrator și corector la gazeta locală „Curierul de Iași”, un fel de buletin al Curții de Apel, publicație numită de poet „foaia vitelor de pripas”. Poate privind îngîndurat profilul trist și noros al dealurilor Ciricu și Aroneanu, poetul va fi scris acel mîndru și demn răspuns către prefectul liberal de Vaslui, care-i aducea meschina învinuire de dezordine și lipsă în scriptele revizoratului. Scrisul eminescian clocotește de mînie și-i împănă cu ziceri populare — contaminare crengistă: „Un om nu poate face nimic într-o țară rău întocmită și măcar să tot poruncească, rămîne la vorba ceea: A poruncit cînelui și cînele pisicii și pisica șoarecelui, iar șoarecele și-a atîrnat porunca de coadă... Iar la făgăduințele D-lui prefect, vom spune și noi vorba veche de baștină a moșului Terinte-Barbă-lată, răzeș și el la Funduri în ținutul Vasluiului. Tînărul spune cîte face, bătrînul cîte au făcut, nebunul cîte are de gînd să facă... Precum soarele stă locului de milioane de ani, oricare ar fi fost părerile omenești, fie geocentriste, fie heliocentriste, tot astfel părerile oamenilor nu schimbă nimic din mersul firesc, material, al lucrului. Părinți mizeri și vicioși, copii goi și bolnavi, învățători ignoranți și prost plătiți, administratori superficiali, toate acestea îngreuiate prin creșterea impozitelor, menite a hrăni această stare de lucruri, nu sînt condițiunile normale pentru școli bune, precum lemn de brad pu-

tregai, gelău de plumb și meșter prost nu-mi dă o masă bună. Școala va fi bună, cînd popa va fi bun, darea mică, subprefecții oameni ca să știe administrație, finanțe și economie politică, învățătorii pedagogi, pe cînd adică va fi școala școală, statul stat și omul om...”

Prietenia dintre Eminescu și Creangă a rodit harnic în creațiile amîndurora și a străbătut ca un exemplu viu timpul. „Ar trebui să mă crezi un ingrât, — arată Eminescu într-o scrisoare, — dacă n-aș recunoaște că la Junimea n-am avut cu nimeni nici un raport sufletesc. L-am avut, dar tîrziu, cînd a venit, adus de mine, Creangă“. Aceste cuvinte mărturisesc o dată mai mult însingurarea celor doi Gulliveri în Lilliputul junimist. Prin concepțiile și prin arta lor, ei erau împreună cu totul străini și ostili Junimii. E adevărat, Eminescu — cap teoretic și limpede — și-a expus adesea concepțiile sale artistice. Creangă n-a făcut-o decît în tinerețe, în mult citatul articol despre misiunea preotului la sate, dar a demonstrat-o convingător, prin întreaga sa creație literară.

CAPITOLUL NOUA

RĂZBOI ȘI PACE

„Lumea asta e pe dos
Toate merg cu capu-n jos :
Puțini suie, mulți coboară,
Unul macină la moară.

Ș-apoi acel unul are atunci în
mînă și pînea și cuțitul și taie
de unde vrea și cît îi place, tu
te uiți și n-ai ce face.“

I. Creangă

Bojdeuca din Țicău devenise laboratorul artistic al scriitorului. Vuietul vieții pătrundea aici ca într-o scoică marină și asemenea acesteia îl reproducea în sonuri proprii chiar cînd el nu se mai auzea afară, păstrîndu-l pentru veșnicie. Timp de peste cincisprezece ani, omul care acumulasese o bogată experiență de viață, a chemat ca scriitor la un necruțător județ, acolo în bojdeuca umilă din Țicău, pe mulți din oamenii și faptele epocii sale și a dat sentințe definitive și eterne, inatacabile de nici un tribunal și de nici o procuratură din lume.

Ascunsă între imense bălării, umbrită dintr-o parte și din alta de copaci crengoși, bojdeuca era un bun loc de gîndire pentru humuleștean. Două odăițe cu ferestre mici, deschise către cerdacul din fața sprijinit pe șase stîlpi ; o săliță, separîndu-le și dînd în dos în alt cerdac, de unde se poate vedea pustietatea Ciri-cului ; în totul, așezare bordeită, copleșită de acope-

rișul bătut cu șindrilă înnegrită de vreme, ploaie și soare. Odăile, lipite pe jos cu lut, erau prevăzute humuleștenește cu vatră, un pat alipit de perete, o masă și diferite ustensile casnice, între care strălucea un cofăcel pentru apă. Aici a scris Creangă nepieritoarele sale opere, în tovărășia Tincăi Vartic, „țitoarea“, și a altor prieteni mahalagii.

Creangă începuse să fie cunoscut și apreciat ca autor de povești populare. Împreună cu Eminescu, pe care-l adăpostise în bojdeuca sa, a pornit să depene firul de aur al altor creații literare nepieritoare. În iarna aceluiași an 1876, Creangă face o primă încercare de a evoca amintiri din satul lui, poate îndrumat și de Eminescu. La o ședință a Junimii, el citi o poveste „corozivă“ despre un moș Nichifor, coțcar și șotiu, dar, întors acasă, Creangă o refăcu, eliminând ceea ce era pornografie scornită pentru distracția boierilor junimiști și reabilitează figura demnă și minunată a moșneagului. Așa dădu el la iveală nuvela *Moș Nichifor Coțcariul*, pe care — neîndoielnic — a citit-o mai întâi poetului, pentru verificare, și apoi din nou junimiștilor.

Creangă, care pînă atunci publicase numai povești, se simți obligat ca de la început să atragă atenția că aceasta nu-i poveste : „Moș Nichifor nu-i o închipuire din povești, ci e un om ca toți oamenii ; el a fost odată, cînd a fost, trăitor în mahalaua Țuțuenii din Țîrgul Neamțului, dinspre satul Vinătorii Neamțului“. Moș Nichifor era harabagiu — adică unul care transportă călători — nu căraș, cărător de lucruri. „Harabagia, — zicea el, — e mai bună : că ai a face tot cu marfă vie, care la deal se dă pe jos ; la vale, pe jos, iar la popas, în căruță“. Nuvela, care înfățișează un drum al harabagiului cu Malca, tînăra nevastă a lui Ițic din Piatra, a fost dată de criticii bîrghezi ca exemplu de erotism primitiv, de instinctualism, deși intenția autorului a fost de a zugrăvi chipul unui om din popor, de o mare sobrietate sufletească, așa cum de altfel rezultă clar și din nuvelă. De fapt, în nuvela aceasta nu se petrece nimic — nici în sens propriu, nici în cel figurat. La judecata scriitoricească din bojdeuca lui Creangă,

moș Nichifor zis Coțcariul intră cu fruntea senină, căci toată bucată este o demonstrație a constatării că moșul era „șăgalnic... și cînd spunea cîte una, ori te ținea cu mîna de inimă rîzînd, ori te făcea să-ți sară inima din loc de frică“. Moșul sperie pe tînăra nevastă, cînd ajung cu căruța în pădurea satului Grumăzeștilor, că pe-acolo ar fi umblînd lupi, iar Malca, de frică, se anină tremurînd de gîtul lui; stricîndu-se căruța tocmai în pădure, călătorii rămîn acolo peste noapte, fiindcă moșul nu găsise barda să-și repare vehicolul, dar se vede că totul a fost glumă, căci a doua zi dimineata, Nichifor găsește unealta chiar în căruță. Ajuns la Piatra, Nichifor este cinstit și preacinstit de Ițic, bucurîndu-se că i-a adus nevasta nevătămată, deși au trecut prin atîtea primejdii. E drept că vorba coțcarului este mereu în doi peri, mai mult sau mai puțin aluzivă la „păcat“, dar în fapte moșul știe să-și păstreze buna-cuviință și să-și înfrîngă pornirile.

Creangă se îndoia de valoarea acestei versiuni a nuvelei sale — la Junimea a citit-o abia în octombrie — și dacă nu l-ar fi îndemnat Eminescu poate că n-ar fi scris-o niciodată. Ea a fost publicată în ianuarie 1877, și Creangă nu mai revine la amintiri cîtiva ani, întorcîndu-se iarăși la povești. Chiar în aprilie 1877, el tipărește în „Convorbiri Literare“ *Povestea lui Stan Pățitul*. Stan Pățitul, poreclit și Ipate, era un copil orfan care, lucrînd prin sate pe la oameni, a reușit să-și înjghebeze oarecare stare: „puține parale, cîteva oi, un car cu boi și o văcușoară cu lapte“, apoi și o „căsuță“, așa că la vîrsta de treizeci ani „prinsese mușchi“, dar rămîne flăcău. Într-o zi, dracii pornesc în recrutare de suflete omenеști. Unul se bagă slugă la Stan, sub numele Chirică. Și „din ziua în care s-a tocmit Chirică la Ipate, norocul îi curgea gîrlă din toate părțile și nu mai știa ce era la casa lui“. Așadar, ca și humuleștenii, Creangă spune că numai cu mijloace necurate, cu ajutorul diavolilor bunăoară, cineva se poate îmbogăți. Și cum dracii i-au adus lui Ipate avere, îi aduc și suferințe care-l fac neom. Îmbogățit, Ipate se gîndește la însurătoare, îndemnat și de Chirică. Pînă la urmă găsește o fată, care, spre deosebire de altele care aveau trei

sau două coaste de drac, ea avea numai una. Se face nunta, se naște un copil, casa prosperă. Dar timpul de angajare al lui Chirică e pe sfârșite și angatul vrea ca înainte de a pleca să scoată femeii lui Ipate acea coastă de drac. Se face că atunci se întâmplă o nuntă la rude și Chirică își pune planul în aplicare. Sfătuiește pe Ipate să-și trimită la nuntă numai nevasta cu copilul, iar el să rămână acasă, să se travestească și să se ducă sub chip necunoscut să-și ademenească la păcat pe însăși nevasta lui. O vrăjitoare devine mijlocitoare și nevasta lui Ipate, fără să-l recunoască pe soțul ei, acceptă să petreacă o noapte cu el. Ipate o îmbată, fură copilul și vine acasă. Nevasta se întoarce și ea, împreună cu vrăjitoarea, își minte bărbatul că copilul i-a murit când a ars casa vrăjitoarei și nu pomeneste nimic de noaptea cu pricină. Atunci Chirică aduce dalta și ciocanul și operează pe femeie, luându-i coasta de drac și pleacă, umflând în spate și sacul în care se ascunsese vrăjitoarea.

Creangă voia să-i citească povestea mai întâi lui Eminescu. Dar poetul se mutase din bojdeucă, la Miron Pompiliu. S-au întâlnit, și fiind vin fiert cu scorțișoară, și-au ascultat unul altuia gândurile. Când povestitorul termină lectura și după obicei întrebă : „Ei, ce spui, bădiță ?“ poetul parcă adunându-și din depărtări cuvintele, răspunse înnegurat :

— Măi Ionică, povestea ta are mare asemănare cu o capodoperă vestită din literatura universală, cu *Faust* de Goethe.

Creangă a rămas împietrit. Nici măcar nu și-ar fi putut închipui așa ceva ; lasă că nici nu citise *Faust*, deși auzise unele cuvinte despre marele scriitor german Goethe.

— Și Faust, care era un savant, și-a încredințat sufletul lui Mefisto, diavolului, ca să guste din fericire, continuă Eminescu.

Creangă asculta atent, dar mare lucru nu pricepea. Numai când poetul i-a povestit pe-ndelete zbuciumarea lui Faust, a început să înțeleagă.

— Da' bine, bădie, Stan nu se vinde lui ucigă-toaca, și Chirică se întoarce în iad cu tălpoiul de vrăjitoare, nu cu sufletul lui Ipate.

— Asta așa e, răspunse Eminescu. Faust a crescut și el din poveștile și legendele populare germane și din alte povești asemenea ale altor popoare. Goethe, cînd a creat pe Faust, s-a ținut de caracteristicile lui Faust germanul. Pe Faust îl salvează de iad însăși dorința lui nobilă de a descoperi fericirea. Cînd moare, îngerii îi duc sufletul în ceruri. În povestea ta se văd credințele poporului nostru. Chirică se mulțumește cu sufletul vrăjitoarei și lasă în plata lui Dumnezeu pe Ipate și nevasta lui. Așa-i poporul nostru, măi Ionică, iertător. Să-ți spun ce-am văzut aici, în Iași, la regia de tutun, și-o să-ți dai seama dacă se cade sau nu să fim atîta de iertători cu alde Ipate al tău.

— Altceva decît ce-ai scris la gazetă? se minună Creangă.

Intr-adevăr, Eminescu scrisese în „Curierul de Iași” un articol în care demasca necruțător crunta exploatare a muncitorilor și muncitoarelor de la regia de tutun.

— Nu. Nu, altceva. Dar și azi oamenii aceia sînt exploatați mai rău ca vitele.

— Poate războiul ăsta de care se vorbește, bădie...

— De! Cine știe?

În Iași, ca și în toată țara, poporul cerea cu entuziasm intrarea în iminentul război ruso-turc, sperînd să scuture jugul otoman. Prin sate, oamenii se întăriteau și la gîndul că scăpînd de turci, vor avea și ei o viață mai omenească. În mintea celor mai mulți, războiul din 1877, care se apropia, însemna îndoită eliberare — națională și socială. Oamenii vedeau în ruși pe aliații și eliberatorii lor.

În aceste momente, Creangă trecea clipe de mari frămîntări sufletești. Fiul lui, elev de școală militară din București, dorea să plece pe front. Creangă voia să-l facă ofițer, însă nu ca să se bată în războaie, ci ca să aibă o carieră. Cînd l-a dus la școala de ofițeri, nici nu se gîndise că va veni într-o zi războiul. Și iată, războiul se apropia, iar Costache ardea de nerăbdare să

dea ochi cu osmanlıii. Pe de altă parte, înțelegea și Creangă că acest război va trebui să aducă eliberarea țării. În debitul de tutun de pe strada primăriei, se încingeau discuții interminabile, la care Creangă participa — ca de obicei — cu cea mai mare însuflețire. Aici veneau gazetele din București. De la citirea articolelor, se trecea la comentarii. Discuțiile continuau în mahalaua Țicăului. Lumea cerea intrarea țării în război, ca o cheazășie a cuceririi independenței naționale. În bojdeucă sau în plimbările lor, Creangă și Eminescu, adesea însoțiți de preotul Ienăchescu și de alții, discutau de asemenea. Când rămânea singur, în odăița lui, Creangă încerca să-și adune gândurile. Mai răsfoia gazetele, mai își amintea de cele ce auzise. Pusese de o parte numărul din „Convorbiri Literare” unde apăruse *Povestea lui Stan Pățitul* și apucase să citească iarăși — pentru a citea oară ? — articolele lui Eminescu din „Curierul de Iași” și ale lui Odobescu din „Romînul” de la București. Așa i se fixa parcă mai bine în minte ce vorbise ore întregi cu Eminescu. Și Eminescu și Odobescu erau împotriva politicii de „neutralitate” a „liberalilor centriști”; ba și alți scriitori combăteau această politică (Creangă auzise că Alecsandri și Caragiale erau și ei împotriva „neutralității”). Apucă foaia locală „Curierul de Iași”, unde Eminescu scrisese limpede în această problemă, separîndu-se chiar de patronii conservatori ai gazetei. În articolul intitulat *Neutralitatea Romîniei*, din 13 aprilie 1877, Eminescu demască pe cei ce fiind inspirați de interesele Austro-Ungariei și Angliei cereau neutralitatea. Reproducînd o telegramă din Constantinopol, prin care Anglia îndemna pe turci să ne atace țara, el scria: „Față de această telegramă, care redă opinia Angliei, exprimată de subsecretarul de Stat Bourke, și care este în linie generală și opinia presei liberale din Austro-Ungaria, sîntem nevoiți a ne aduce aminte cu oarecare ironie de renumitele broșuri care au apărut la noi și care stipulau cu aerul cel mai serios din lume neutralitatea reală a Romîniei, garantată în mod colectiv de puterile mari ale Europei. Afară de aceea ne mai vin în minte practici financiare care nu vedeau un mijloc mai bun în

contra deficitului decît desființarea armatei noastre... Și cînd ne bucurăm de așa vădite simpatii și de bunăvoința fenomenală a vecinilor (Austro-Ungaria, înțelese Creangă), mijlocul cel mai bun de a rămînea în favorul lor era să ne legăm noi înșine mîinile și să așteptăm ce va hotărî despre noi geniul jurnaliștilor din Viena și din Budapesta. Acesta este poate singurul rol ce ni l-ar concede din toată inima“. Creangă reciti și articolele lui Alexandru Odobescu, pe care i le lăudase Eminescu. În ziarul „Romînul“, Odobescu publicase patru articole, între care unul purta semnificativ titlu *Indemnuri la independență*; în aceste articole, el combătea politica de „neutralitate“ a majorității liberalilor și conservatorilor și milita cu hotărîre pentru intrarea Romîniei în război alături de Rusia.

Intr-o seară, năvăli în ograda bojdeucii, ca o furtună, Eminescu. Il căutase pe Creangă la școală — avusese un drum pe acolo — apoi la debitul de tutun, unde Zahai îi spusese că Ionică o fi acasă, și acuma îl găsi moimandind ceva pe la pomii din fața bojdeucii.

— Ia citește, Ionică, ce scrie aici Iancu Caragiale.

Și îi întinse o revistă, pe coperta căreia era tipărit cu litere mari „Claponul“.

— Apoi, să mergem în cerdac, să citim, spuse Creangă, ștergîndu-și palmele de pantalonii zdreliți. Vorba ceea, ce-o fi acum, și mai apoi.

Caragiale cultiva ura și disprețul față de dușmanii patriei, luînd în derîdere Poarta Otomană și pe aliatul ei, Anglia, care asmuțise pe turci contra noastră. În „Claponul“ el publica o „gogoasă“ în care ironiza guvernul englez. Guvernul din Londra, neștiind încă ce mijloace să folosească pentru a-și asigura avantaje prin pacea care urma să încheie războiul ruso-turc, încerca să intimideze pe ruși trimițînd în apropierea Constantinopolului o flotă; guvernul a dat mai multe ordine contradictorii acestei flote, încît vapoarele englezești se plimbau fără rost de colo-colo prin apele turcești, devenind obiectul ironiei generale; într-o dimineată, chiar pe clădirea ambasadei engleze din Constantinopol, a fost găsit lipit un anunț: „Între Desica și Constantinopol s-a pierdut o flotă. Găsitorul va

primi o bună recompensă“. Caragiale se inspiră din aceste întâmplări ale flotei engleze și folosește prilejul pentru a ironiza pe aliatul turcilor, care încă de atunci se opunea independenței noastre, întocmind această „gogoasă“ :

„Londra, vineri

„Times“, zicînd că interesele Engliterei au fost lovite, declară prin urmare că ea e desfăcută de orice angajament de neutralitate.

Flota engleză a și primit ordin să pornească în grabă a face o demonstrație energică în fața portului român Găiești, pe unde se debarcă mereu arme americane. Flota are să ție închis și să vegheze acest port, pînă la desăvîrșita terminare a răzbelului.“

— Ei ? îl întrebă Eminescu, cînd Creangă lăsă pe genunchi revista.

— Ce să zic ? Ii zise bine Iancu al matalui. Dar numai pentru atîta ai bătut calea ?

Eminescu zîmbi cu subînțeles.

— Am adus ceva de citit. Junimea nu știe.

Și scoase din buzunarul jilecii cîteva file scrise cu cerneală. Ochii îi luceau de o bucurie stranie și totodată copilărească. I se vedea de pe chipu-i obosit, de pe degetele pline de cerneală, că lucrase toată noaptea. Părul vîlvoi și barba nerasă mărturiseau completa uitare de sine.

Eminescu plănuiise compunerea mai multor drame istorice, unde evoca trecutul în așa fel, încît să sugereze prezentul. Acum începuse să scrie drama istorică *Alexandru Lăpușneanu*, iar primul cititor nu putea fi decît Creangă. Drama se deschide cu o discuție între boierii Veveriță și Movilă despre un alt boier, Gruie, care, revoltat împotriva lui Lăpușneanu că cedase turcilor o cetate, se duce la Pașă, în numele țării, pentru răfuială. Movilă povestește despre fapta lui Gruie :

Cum au auzit că turcii de-acum păzesc cetatea

Și numai pentru oameni să le ție dreptatea

E un pîrcălab acolo... Gruie și-a ieșit din minți...

El se duce drept la pașă... Cine te-a trimis aice,

Pașo ! Turcu atunce rîde. — Domnul vostru, măi voinice.
— Domnul ? — zise Gruie — cine-i ăla ? Care Domn ?
Domnii legiuîți ai țării dorm de vecinicul lor somn

Iar acela care vornic peste noi cu toți l-am pus
N-are drept să dea din țară loc măcar de două palme...

Poetul citi cît citi, apoi se opri, oftînd. Creangă rămăsese pe scăunelul de lucru, cu mîinile adunate în poală, puțin adus din spate și cu privirile pe chipul poetului.

— Tare frumos, bădie ! Citește mai departe.

— Mai departe, n-am scris...

În acea clipă, Eminescu nu bănuia că și această dramă, ca și atîtea altele, va rămîne neterminată. Creangă tăcu și el, amintindu-și că la rîndu-i lăsase abia începută o poveste *Făt-Frumos, fiul iepei*, scrisă pe cînd găzduia pe Eminescu în bojdeucă. Această poveste are multe asemănări cu *Călin Nebunul* de Eminescu : în amîndouă, trei frați (la Eminescu, frați buni, de sînge. — la Creangă, „frați de cruce“) pornesc să dezrobească trei fete, le dezrobesc și se căsătoresc cu ele ; dar frații mai mari vor să-l piardă pe cel mic, pe nevasta acestuia o pun argat, iar cînd după multă vreme frații se reîntîlnesc, cel mic îi pedepsește pe ceilalți doi. Asemănările merg uneori pînă la motive de amănunt : în *Călin Nebunul*, eroul leagă pe De-cu-sară, pe Miezu-Noptii și pe Zori-de-ziuă de cîte un copac, pentru a opri timpul în loc, iar într-o pădure a zmeilor, același erou întîlnește un tînăr legat de un copac ca rob, care, neputîndu-se elibera altfel, se smucește lăsîndu-și mîinile legate acolo ; în *Făt-Frumos, fiul iepei*, un personaj, Statu-Palmă-Barbă-Cot, este legat de asemenea de un copac, pe care smulgîndu-l din rădăcini, îl poartă după el în fuga lui. Fie că-l supăra asemănarea basmului său cu basmul lui Eminescu, fie că el era în căutarea unui drum nou în prelucrarea folclorului, Creangă lăsase neterminată povestea (finalul — pedepsirea celor doi frați de cruce de către Făt-Frumos — n-a fost scris), și

acest început de poveste va fi publicat postum, tocmai în 1898.

Poetul și prozatorul mai schimbară câteva cuvinte, apoi Creangă își trase pe el hainele de șiac cafeniu și amîndoi plecară către casa lui Jacques Negruzzi, unde se ținea junimea în seara aceea. Au ajuns devreme. Jacques și Gane discutau ceva, mai ferit de ceilalți. Gane ținea în mînă o scrisoare.

— Titu nu se teme de invazia turcilor în țară, spunea Gane. Ar trebui să-i comunicăm lui Carp ce m-a rugat. „De ale politiciii — citi Gane rîndurile drepte ale scrisorii. — Fă bine spune lui Carp mulțumiri pentru amabila ofertă ce mi-a făcut de a mă refugia la Țibănești în caz de invaziune.“

— Bine, poate treci tu pe la Carp. El nu vine azi, îi răspunse Negruzzi.

— Videm noi. Să-ți citesc mai departe. „Aici crîză ministerială. Roșii nu au găsit nici un ban de împrumut. Vodă începe a se lipi iar de noi.“

— Cred că Titu își face iluzii, replică Negruzzi. Vodă s-a lipit bine de Brătianu. L-a chemat la externe pe Kogălniceanu, că-i rusofil. Cînd l-am întîlnit ultima dată pe Titu la București, mi-a reafirmat sentimentele lui antirusești. Zicea că de cînd are pe cap *Timpul* și scrie mai toate fondurile, simte că înnebunește. Voia să plece. Nu se înțelege cu conservatorii. Ei sînt rusofili, Titu împotriva rușilor. Spune că în clipa cînd rușii vor trece Prutul, el își va da demisia de la *Timpul*. Personal, îl admir pe Titu. Spre deosebire de alții, el este consecvent.

Gane înghiți în sec, simțind că Jacques îl vizează pe el, care naviga mai mult prin apele liberalilor. Căută să schimbe repede vorba :

— Haidem, c-au venit genialii...

Cum în seara aceea n-a fost nimic de citit, s-a discutat despre apropiata izbucnire a războiului ruso-turc, despre participarea noastră la acest război, despre complicațiile internaționale mai largi. Negruzzi ironiza la fiecare vorbă pe ruși și căuta să-i convingă

pe ceilalți că țarul ne va înghiți, sub pretext că ne eliberează de turci.

— Tu crezi că ne vom cuceri independența stînd cu mîinile la piept, fără să mergem alături de ruși ? Îl întrebă deodată Eminescu.

Creangă puse capăt discuțiilor, spunînd o anecdotă „știi, cole“...

La 9 mai a fost proclamată independența. Evenimentul a stîrnit un mare entuziasm printre scriitori. Războiul din 1877 pentru cucerirea independenței de stat a fost unul dintre acele „momente supreme“, cum ar zice Belinski, care au inspirat o literatură deosebit de bogată și valoroasă. În acele momente de supremă încordare, cînd poporul nostru a pornit hotărît să scuture de pe umerii săi multisecularul jug otoman, scriitorii noștri de frunte s-au dovedit militanți entuziaști pentru cauza poporului, punînd arta și talentul lor în slujba mărețelor năzuințe de libertate și independență națională. Cît de emoționantă este și azi corespondența din acel timp a lui Vasile Alecsandri ; în ciuda vîrstei înaintate și a bolii de care suferea, marele poet n-a putut sta deoparte atunci, cînd era în joc soarta patriei și a poporului său. Folosindu-se de prestigiul ce-l avea în țară și dincolo de hotare, Alecsandri a căutat să determine în străinătate o opinie favorabilă războiului nostru pentru neatîrnare. El a combătut politica de „neutralitate“ a liberalilor centriști și s-a străduit să atragă simpatia amicilor lui din Apus față de poporul nostru și de războiul pentru eliberare pe care îl duceau. Încă de la 16 mai 1877, poetul scrie din Mircești bunului său amic din Franța, Edmond Grenier : „...Ei bine, în loc de a fi în mod pasiv și prostește striviți între ciocan și nicovală, să ne ridicăm în vîrfurile picioarelor și să ne facem puțin mai mari și ca să ajungem la înălțimea unei bune săbii. După ce vom fi făcut acesteia, să ne întindem brațele înțepenite de veacuri și să dăm dovadă de vitalitate celor ce ne tratează drept copii ! Să strigăm tare... „Trăiască independența Romîniei !“ și să intrăm cu bărbăție în vîltoare, vom ieși zdrobiți poate,

dar cel puțin oțeliți prin foc. Destule umiliri, destule mizerii !“

Despre această scrisoare și altele pe care Vasile Alecsandri le trimisese prietenilor săi din apusul Europei, auzise și Creangă de la Jacques Negruzzi. Creangă avea o mare stimă pentru bătrînul poet. Alecsandri începuse să cam ocolească Junimea, care era împotriva războiului de eliberare, și Creangă ar fi făcut același lucru dacă n-ar fi avut nevoie de juniști. La necazurile știute, se mai adăogase unul : el alergă într-un suflet la Negruzzi, la Carp și la alții, pe care-i cunoștea, rugîndu-i să-i demobilizeze fiul care, cuprins de un cald avînt patriotic, plecase voluntar pe front. Nu se potoli pînă ce Costache nu a fost trimis la vatră, din ordinul personal al lui Brătianu. E drept, pentru această faptă, Creangă se simțea rușinat — și avea de ce ; însă, vorba lui, îngroșă obrazul și-și văzu de treburî.

Între timp, armatele rusești și cele romînești ajunseseră la Plevna. Iașul era plin de ostași ruși. Birjarii muscali le serveau adesea de tîlmaci. La București, mulțimile se îngrămădeau să vadă pe soldații țarului. Cînd și cînd, Creangă citea lui Ienăchescu și tinerilor normalști, niște versuri hazlii pe care I. L. Caragiale le publicase în „Claponul“ lui :

La zi-ntîi de mai

A pornit alai,

Gloată peste gloată,

Merge lumea toată.

Claie pe grămadă

Pe muscali să vadă.

Astăzi știm că are

Tramvaiul cătare.

Din jos de teatru

Urcă și coboară,

De parcă-i la moară,

Cîte trei și patru,

Ba și cinci vagoane,

Pline de cucoane...

Nu atît cuconetul și amploiații spilcuiți, ci poporul este acela care întîmpină cu entuziasm sincer oastea rusă :

Mahalale-ntregi,
Zdraveni și betegi,
Tineri și bătrîni,
Calfe și stăpîni
Cu-ai lor ucenici,
Cu toți mari și mici,
Slujnici, jupînese
Și negustorese;
Apoi mărginașii
Și meseriașii,
Tîrgoveți mulțime
Și mitocănime...
Cu-ale lor femei
Incet după ei
Au pornit cu toți,
— Să-i numeri nu poți —
Cu prăsila lor;
Toți să vadă vor
Oștile rusești
Lîngă București!

Cum e și firesc în atare împrejurări istorice, scriitorii sînt printre cei dintîi care iau atitudine. Cei legați de popor luptă pentru victoria cauzei poporului — cei străini de popor, împotriva ei.

Caracteristica literaturii lui '77, în anii războiului, este zugrăvirea oamenilor contemporani, a făuritorilor independenței. În literatura cînturărească, firul tematic al luptei împotriva turcilor a venit din folclor, uneori pe un drum mai ocolit, trecînd bunăoară prin textele lui Neculce, de unde-l lua un D. Bolintineanu în cunoscutele sale *Legende istorice*. În istoria literaturii noastre, primii scriitori care au acordat o atenție deosebită acestei teme au fost cei de la 1848, ceea ce este explicabil, deoarece unul din idealurile revoluționarilor fusese și cucerirea independenței țării. Acești scriitori, cum și cei care i-au ur-

mat pînă la 1877, evocau luptele străbunilor împotriva turcilor, pentru a da contemporanilor mărețe exemple de patriotism, de mobilizare la luptă pentru cucerirea independenței. Majoritatea scriitorilor anului '77 nu-și mai iau subiectele și eroii din trecut. Sub ochii lor se desfășura marele eveniment care pentru cei de la '48 fusese numai un vis. Se produce astfel în literatura noastră o cotitură în ceea ce privește zugrăvirea eroilor și a faptelor lor mărețe. Dacă în literatura anterioară lui '77 se evocau chipurile unor domnitori ca Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul, Ion Vodă cel Cumplit, sau ale unor viteji ca Radu Buzescu și alții, în literatura din timpul războiului (în parte și de după 1877), în locul acestora apar eroii din masele largi, care vin în literatură cu problemele lor, cu năzuințele și suferințele lor, cu virtuțile minunate ale poporului.

În intervalul de la proclamarea independenței de stat (9 mai) pînă la primele acte de vitejie pe cîmpul de bătaie (august 1877), în atmosfera de încordare și entuziasm din ajunul „momentului suprem” au răsunit mai întîi acorduri lirice chemătoare la luptă. Dînd un minunat exemplu de operativitate, bătrînul Alecsandri a scris în primele zile de după proclamarea independenței emoționanta lui poezie *Balcanul și Carpatul* (14 mai 1877). Închipuind o dispută între „Balcan” (Imperiul Otoman) și „Carpat” (Romînia), poetul pune să se confrunte cauza justă a războiului pentru independență, cu cauza imperiului înrobitor, pentru a deduce de aici triumful cauzei noastre. Auzind de strălucita victorie de la Grivița, el scrie dintr-o răsuflare *Peneș Curcanul*, poezie devenită repede una dintre cele mai populare. Cu aceste versuri pătrund în literatura noastră primii eroi ai războiului pentru neatîrnare, cei „nouă din Vaslui și cu sergentul zece”, toți țărani „pur-tînd opinci, suman, ițari și cușma pe-o ureche”. Aici Alecsandri pune în lumină cu deosebită limpezime problema războiului popular, a războiului just.

Înțelegînd caracterul popular al războiului pentru independență, poetul poate înțelege eroismul arma-

tei noastre, al poporului înarmat. Alecsandri a fost primul nostru poet, care, inspirându-se din bătăliile de la Grivița și Plevna, a arătat că războiul acesta a fost și avînt înăltător, dar și jertfă grea. Alecsandri a îmbogățit literatura noastră cu imaginea realistă a războiului din 1877, pentru că a văzut războiul cu ochii poporului care a purtat efectiv războiul.

Insuflețit de „bătăile de inimă ale întregului neam al nostru ce adună zi și nopți dorul lui cu dorul vostru“, poetul scrie *Odă ostașilor romîni* și se entuziasmează privind chipul de mîine al patriei :

O ! Romîni, în fața voastră, colo-n tainica cea zare
Vedeți voi o rază vie care-ncet, încet, răsare,
Străbătînd prin umbra deasă de lungi secole adunată ?
E voiosul fapt de ziuă mult dorită, mult visată,
E lumina re-nvierii, e luceafărul sperării,
E triumful luptei noastre, soarele nealîrnării.

Acest „soare al nealîrnării“ a dogorit și-n sufletul lui Creangă. Și dacă scriitorul n-a creat vreo operă în care să se reflecte direct războiul pentru independență, a creat în schimb două povești excelente, în care se simte dragostea lui față de poporul luptător pentru libertatea națională și socială — *Povestea lui Harap Alb* și *Ivan Turbincă*. Niciuna dintre poveștile lui Creangă nu conține atîtea aluzii la realitatea epocii, atîtea maxime care arată convingerea în victoria cauzei poporului asuprit, atîtea pilde pline de tîlcuri ca *Povestea lui Harap Alb*. După cum niciuna dintre poveștile lui nu atinge nivelul artistic al acestei capodopere literare.

În vara anului 1877, tinerii normaliști Gr. Alexandrescu, Mihai Lupescu și alți cîțiva prieteni, venind acasă la Creangă, îl găsiră cufundat pînă la brîu într-un butoi cu apă, avînd în jurul gîtului un ștergar imens, iar dinainte, sprijinită pe marginea butoiului, o scîndură, care servea drept originală masă de scris. În mahalaua Țicăului, butoiul ținea locul Ozanei limpezi și răcoritoare a Humuleștiului, pe acele călduri îngrozitoare din iulie 1877.

— Săracu' de mine ! m-ați găsit și dumnevoastră așa ca pe un prost, se văicări Creangă, ascunzându-și goliciunea adamică în ocrotitorul butoi cu apă. Că tot prost sînt eu de acasă, de la mama din Humulești. Nu puteam să mă îmbrac și eu, vai de mine ? Da', iar mă rog, poștiți în casă coalea. Să vă aducă niște apușoară rece. Acu' ies și eu din scaldătoarea asta !

Creangă lucra zi și noapte la *Povestea lui Harap Alb*. Cînd nu mai putea scrie în baia improvizată, intra în casă și lucra la măsuta lui, împresurat de cele unsprezece-douăsprezece mîțe. Înecat de hîrtii, note, caiete împrăstiate în toate părțile, îmbrăcat într-un halat cu dungi albastre, în picioare cu tîrlici, iar în jurul gîtului cu un uriaș prosop împăturit în patru împotriva sudorilor, gîfîia greoi, rîdea sau se întrista o dată cu personajele, gemea și bea mereu apă din cofăcel. Povestea fiului de crai o auzise el pe cînd era la Fălticeni, din gura lui moș Bodrîngă. Dar cîte nu spusese pe-atunci acest Bodrîngă ? Creangă nu dorea să scrie o poveste ca să-și omoare timpul, ci voia să scrie o poveste grea de tîlcuri.

Un crai, care are trei feciori, primește veste de la fratele său — împărat și el într-o țară depărtată și care se învrednicise să aibă trei fete, dar nici un băiat — să-i trimită grabnic pe cel mai vrednic dintre fii, ca să-l rînduiască urmaș al său. Împăratul își supune, însă, feciorii unei probe preliminare de verificare a destoiniciei : se îmbracă într-o piele de urs și, cînd feciorii trec peste un pod, le iese înaintea amenințător. Cei doi feciori mai mari se sperie, nu îndrăznesc să-și continue drumul și se întorc acasă.

Fiul cel mai mic, care, îndemnat de o bătrînă, alesese din grajdul împărătesc calul cel mai răpciugos și-l hrăni apoi cu jărat, fapt ce dovedi că mîrtoaga era un cal năzdrăvan, tovarăș de temei, trece proba curajos, arătîndu-se de pe acum vrednic să urmeze la tron unchiului său. Pe acest cal pleacă fiul cel mai mic spre țara unchiului bătrîn. La despărțire, tatăl îi dă un sfat — ca în călătorie să se

ferească de oameni roșii și mai ales de cei spîni. Acestui fapt, Creangă îi dă valoarea unui legămînt transmis de generația bătrînă generației tinere; de respectarea sau de încălcarea acestui legămînt depinde însăși existența în viitor a tinerei generații.

Fiul pleacă și după multe zile rătăcește drumul. Atunci îi iese în cale un spîn, care se oferă să-i fie slugă. Feciorul împăratului își aduce aminte de sfatul părintesc și-i refuză serviciile. Dar spînul nu se lasă și, după o vreme, îi iese iarăși înainte, în alte straie și-i vorbește „cu glas subțiratic și necunoscut”. Dar din nou tinărul îl refuză. Drumul se încurcă rău, și pentru a treia oară, se arată spînul „îmbrăcat altfel și calare pe un cal frumos și prefecîndu-și glasul”. Convinș că de-acuma nu va întîlni decît oameni spîni, fiul craiului calcă legămîntul părintesc și-l ia pe spîn ca slugă. Dar aceasta îi va aduce un lung șir de grele suferințe. Întîlnind în drumul lor o fîntînă, spînul momește pe fiul împăratului să intre numai „o leacă” înăuntru :

„— Doamne, stăpîne, nu știi cît mă simțesc de ușor, parcă îmi vine să zbor, nu altă ceva (spune spînul, intrat în fîntînă să ia apă). Ia vîră-te și d-ta o leacă, să vezi cum ai să te răcorești, așa are să-ți vie la îndemîină după asta, de are să ți se pară că ești ușor cum îi pana...

Fiul craiului, boboc în felul său la trebi de aieste, se potrivește spînului și se bagă în fîntînă, fără să-i trăznească prin minte ce i se poate întîmpla. Și cum sta și el acolo de se răcorea, spînul face tranc! capacul pe gura fîntînii, apoi se suie deasupra lui și zice cu glas răutăcios :

— Alelei ! fecior de om viclean, ce te găsești ; tocmai de aceea ce te-ai păzit n-ai scăpat. Ei, că bine mi te-am căptușit ! Acum să-mi spui tu cine ești, de unde vii și încotro te duci, că de nu, acolo îți putrezesc ciolanele !

Fiul craiului, ce era să facă ? Ii spune toate cu de-amănuntul, căci dă, care om nu ține la viață înainte de toate ?

— Bine ; atîta am vrut să aflu din gura ta, pui de viperă ce mi-ai fost, zice atunci spînul ; numai cată să fie așa, că de te-oi prinde cu oca mică, greu are să-ți cadă. Chiar acum aş putè să te omor, în voia cea bună, dar mi-i milă de tinerețele tale... Dacă vrei să mai vezi soarele cu ochii și să mai calci pe iarba verde, atunci jură-mi-te pe ascuțișul paloșului tău că mi-i da ascultare și supunere întru toate, chiar și-n foc de ți-aș zice să te arunci. Și de azi înainte, eu să fiu în locul tău nepotul împăratului despre care mi-ai vorbit, iară tu sluga mea ; și atîta vreme să ai a mă sluji pînă cînd îi muri și iar îi învie. Și oriunde vei merge cu mine, nu care cumva să bleștești din gură către cineva despre ceea ce a urmat între noi, că te-am șters de pe fața pămîntului. Îți place așa să mai trăiești, bine de bine ; iară de nu, spune-mi verde în ochi, ca să știu ce leac trebuie să-ți fac...

Fiul craiului, văzîndu-se prins în clește, și fără nici o putere, îi jură credință și supunere întru toate, lăsîndu-se în știrea lui dumnezeu, cum a vrè el să facă. Atunci spînul pune mîna pe cartea, pe banii și pe armele fiului de crai și le ie la sine ; apoi îl scoate din fîntînă și-i dă paloșul să-l sărute, ca semn de pecetluirea jurămîntului, zicînd :

— De acum înainte să știi că te cheamă *Harap Alb*, aista ți-i numele și altul nu.

După aceasta, încalecă fiecare pe calul său și pornesc, spînul înainte, ca stăpîn, Harap Alb în urmă, ca slugă..."

Momentul acesta — unul dintre cele mai dramatice din poveste — cuprinde în esență semnificația întregului basm. Aici, Creangă dezvăluie concepția sa (de fapt, concepția țaranului fost cîndva răzăs) despre asupriți și asupritori, despre rădăcinile asupririi, despre însușirile sufletești ale asupriților și ale asupritorilor. Este de subliniat că în povești, în genere, Făt-Frumos are a se lupta cu ființe supranaturale — zmei, balauri, vrăjitoare etc.; aici însă dușmanul lui Harap Alb este un om ; prin urmare, sub imaginile basmului, se ascunde lupta asupriților împotriva asu-

pritorilor. După ce a străbătut țări și mări, spînul și Harap Alb ajung în sfîrșit la ținuturile lui Verde împărat, unchiul spre care plecase nefericitul fiu de crai. Iar acolo, cele trei fete — cu acel minunat bun simț și cu acea admirabilă intuiție exactă a omului, proprii țăranului asuprit — își dau seama că nu spînul, ci Harap Alb pare a fi mai curînd vărul lor. Se petrecuse de altfel și un fapt neprevăzut ; de cum au ajuns, spînul poruncește lui Harap Alb să plece la grajd cu calul și-i trage o palmă, ca să-și arate arama și să facă pe slugă a-i lua și mai mult frica. „Fetele împăratului, întîmplîndu-se de față cînd a lovit spînul pe Harap Alb, li s-au făcut milă de dînsul și au zis spînului cu binișorul :

— Vere, nu faci bine ceea ce faci. Dacă este că a lăsat Dumnezeu să fim mai mari peste alții, ar trebui să avem milă de dînșii, că și ei sărmanii sînt oameni !

— Hei, dragele mele vere, zice spînul cu vicleania lui obicinuită ; d-voastră încă nu știți ce-i pe lume. Dacă dobitoacele n-ar fi fost înfrîinate, de demult ar fi sfîșiet pe om. Și trebuie să știți că și între oameni, cea mai mare parte sînt dobitoace, care trebuiesc ținuți în frîu, dacă ți-i voia să faci treabă cu dînșii.

...Și din ceasul acela, (fetele) au început a vorbi ele în-de-ele că spînul de fel nu samănă în partea lor, nici la chip, nici la bunătate ; și că Harap Alb, sluga lui, are o înfățișare mult mai plăcută și samănă a fi mult mai omenos. Pesemne, inima le spunea că spînul nu le este văr și de aceea nu-l puteau mistui. Așa îl urîse ele de tare acum, că dacă ar fi fost în banii lor, s-ar fi lepădat de spîn ca de Ucigă-l Crucea“.

De aici, conflictul între spîn și Harap Alb se dezvoltă prin trei conflicte secundare succesive, cu intensitate mereu sporită, care pun mai bine în evidență conflictul central.

Asupritorii și exploatatorii poporului, deținînd puterea, vor să-și aproprie chiar și ceea ce omenește nu-i posibil. Și iață-l pe spîn, trimițîndu-l pe Harap Alb

să aducă niște sălăți minunate din grădina Ursului, unde omul nu poate ajunge decît deţinînd anumite forţe oculte. Cu sprijinul sfintei Duminici — bătrîna cerşetoare pe care Harap Alb, pe cînd era fecior acasă, o ajutase cu un ban, eroul reuşeşte să ucidă pe Urs şi să aducă salăţile rîvnite de spîn. Spînul este, însă, un îngîmfat lăudăros dublat de un lăcomitor după averi, asemenea oricărui odios exploatator. Şi iată-l acuma trimiţîndu-l pe Harap Alb să-i aducă pielea unui Cerb nemaipomenit, care-i bătut tot cu pietre scumpe, iar în frunte are o nestemată strălucitoare ca soarele. Harap Alb împlineşte şi această însărcinare. Cum un exploatator îşi permite să cumpere chiar şi dragostea şi femeia dorită, desigur cheltuind munca şi sudorile altora, iată-l pe spîn trimiţîndu-l pe Harap Alb, să-i aducă de unde-o şti şi pe fata împăratului Roş. Această vitejie a eroului are o importanţă deosebită în ansamblul poveştii, ea fiind încercarea cea mai grea, care pune în cumpănă viaţa cu moartea. Harap Alb este tare îndoit : „Parcă dracul vrăjeşte de n-apuc bine a scapa din una şi dau peste alta. Se vede că m-a născut mama într-un ceas rău, sau nu ştiu cum să mai zic ca să nu greşesc înaintea lui Dumnezeu. Mă pricep eu tare bine ce-ar trebui să fac, ca să se curme o dată cu toate acestea... Dar m-am deprins a tîrî după mine o viaţă ticăloasă. Vorba ceea : să nu dea Dumnezeu omului cît poate el suferi“. În cuvintele lui Harap Alb li-căreşte întreagă şi netulburată mentalitatea ţărănimii exploatare şi asuprită secole de-a rîndul. Grosul ţărănimii nu înţelege că „scapă de una şi dă peste alta“ datorită exploatării şi capriciilor stăpînilor, ci crede că aici este o „vrajă“ drăcească, aşa cum ar fi şi îmbogăţirea unui Dănilă sau a unui Stan Pătitul. Această ţărănime crede că suferinţele ei stau în destin şi ursite. Şi atunci cînd nu mai poate răbda, preferă moartea, dar... în teorie, căci în practică ţine mai mult la viaţă, fie ea cît de păcătoasă. Gîndul lui Harap Alb îl întregeşte calul năzdrăvan, care tot ca un ţăran exploatat şi asuprit crede cînd sfătuie astfel pe erou : „După vreme rea, a fi el vr-odată şi

senin. Dacă ar sta cineva să-și facă samă de toate cele, cum chitești d-ta, apoi atunci ar trebui să vezi tot oameni morți pe toate cărările... Nu fii așa de nerăbdător ! De unde știi că nu s-or schimba lucrurile în bine și pentru d-ta. Omul e dator să lupte cît a putè cu valurile vieții, căci știi că este o vorbă : nu aduce anul ce aduce ceasul. Cînd sînt zile și noroc, treci prin apă și prin foc și din toate scăpi nevătămat“. Chiar dacă este asociată „norocului“, credința că pînă la urmă lucrurile se vor schimba în bine pentru cei asupriți, răzbește puternică și de nestăvilit. Parcă ilustrînd ideea că bine faci, bine găsești, Harap Alb face bine unor furnici și unui roi de albine, iar acestea îl vor ajuta mai tîrziu în lupta lui. El își asociază pe drum chiar genii ale răului, ca Gerilă, Flămînzilă, Setilă, Păsări-Lăți-Lungilă, și aceasta în virtutea principiului că răul poate fi îndrumat de către om în folosul său, ori — cum zice Creangă — că și răii „sînt trebuitori pe lume cîteodată, pentrucă fac pe oameni să prindă la minte“. Cu astfel de aliați, Harap Alb dobîndește — după mai multe încercări — să ia pe fata lui Roș împărat, care se îndrăgostește de el. Și iată că acum Harap Alb simte, alături de femeia iubită, că ar putea să se împotrivească spînului, deși această simțire este încă vagă : „Sălățile din grădina Ursului, pielea și capul Cerbului le-a dus la stăpînu-său cu toată inima. Dar pe fata împăratului Roș mai nu-i venea s-o ducă, fiind nebun de dragostea ei“. Și totuși... o duce stăpînului. Însă acum se petrece ceea ce trebuia să se petreacă ; ceea ce este mai omenesc se revoltă împotriva inumanei nedreptăți. Spînul se repede să-și ia prada, însă fata îl îmbrîncește cît colo și dă pe față vicleșugul : „Lipsești dinaintea mea, spînule ! Doar n-am venit pentru tine, ș-am venit pentru Harap Alb, căci el este adevăratul nepot al împăratului Verde“. Spînul retează capul lui Harap Alb, dar calul îl ridică pe viclean în înaltul cerului de unde — căzînd — răul se face praf și pulbere, iar fata împăratului Roș îl învie pe iubitul ei, după care fapte, urmează, firește, o nuntă... ca-n povești.

Lumea basmului este tot cea țărănească de la noi. Harap Alb pleacă de la o „margine a pământului“ la cealaltă „margine“, adică din crăia tatălui său spre împărăția unchiului, pregătindu-se ca și cum s-ar duce din Humulești la Pipirig sau la Broșteni: „...pune tarnița pe cal, anină armele la oblînc, își ie merinde și bani de ajuns, schimburi în desagi și o ploșcă plină cu apă“. Craiul, tatăl eroului, vorbește fiilor săi după spaimele trase de cei doi feciori mai mari, așa cum ar vorbi un humuleștean de treabă băieților lui nevrednici: „Din trei feciori, cîți are tata, nici unul să nu fie bun de nimica? Apoi drept să vă spun că atunci degeaba mai stricați mîncarea, dragii mei... Să umblați numai așa, frunza frăsinelului toată viața voastră și să vă lăudați că sînteți feciori de crai, asta nu miroasă a nas de om... Vorba ceea :

La plăcinte,
Înainte !
Și la război,
Înapoi !“

Povestea lui Harap Alb respiră duhul poporului nostru, în cele mai mici amănunte. Dar e foarte important lucru de remarcat, în afară de aceasta, că în povestea sa Creangă a introdus numeroase proverbe, maxime, cugetări care au un adînc tîlc educativ. Cînd Harap Alb vrea să-și pună capăt zilelor ca să scape de suferințele la care-l supunea spînul, sfînta Duminică îl povățuiește cu multă înțelepciune: „Cînd vei ajunge și tu odată mare și tare, îi căuta să judeci lucrurile de-a fir-a-păr și vei crede celor asupriți și năcăjiți ; pentrucă știi acum ce e năcazul“. Astfel de cugetări sînt presărate de-a lungul întregii povești. Prin mijlocirea lor, Creangă răspunde cu înțelepciunea poporului nostru la marile probleme ale vremii lui : lupta împotriva asupririi, lupta pentru triumful dreptății sociale etc.

Munca încordată grăbi vestirea cruntei boli care peste doisprezece ani avea să pună capăt vieții scrii-

torului. Prin august, țarul Rusiei a trecut spre Plevna, oprindu-se puțin și în Iași. Populația i-a făcut o primire cu adevărat împărătească. Creangă a vrut să meargă și el la aceste sărbătorești manifestații, dar n-a putut coborî din pat. Prietenii, mirați că scriitorul — amator zgomotos de asemenea petreceri — nu fusese la venirea țarului, au urcat drumul prin Sărări, pînă la bojdeucă.

— Acasă-i moș Creangă? întreabă Gr. Alexandrescu.

— Acasă! îi răspunse Tinca Vartic, posomorîta. Poftiți. Numai că dumnelui îi în pat.

Tinerii intrară sfioși și mirați totodată. Creangă, palid la față, ședea întins în patul său, înconjurat de tot neamul pisicesc. Vizitatorii au lăsat glumele de altădată; dar Creangă era totuși — sau numai părea — bine dispus. Îl întrebară pe ocolite despre sănătate.

— Mulțămesc, tot mai bine; stupelesc în barbă și trag oghealul cu dinții!

· Apoi, ridicîndu-se într-un cot:

— De la *Harap Alb*, douăsprezece zile nu am ieșit din bojdeuca asta. Am auzit că vine împăratul rusesc și-aș fi vrut să-i văd și eu fața. Dar mi-a venit așa, un fum pe nas și iacă, mă aflați acu' coșcogeamite omul, răstignit în pat. E, de-acu' nu-i mult pînă departe...

Vestea despre îmbolnăvirea lui Creangă s-a răspîndit în Iași mai repede decît vestea despre ajungerea țarului rusesc la București. Cu noaptea-n cap, mahalagii, normaliștii, copii de la școală veniră a doua zi să-l vadă. Dar Creangă îi primi bucuroși în cerdacul din față al bojdeucii.

— Ehei, lucrul rău nu piere cu una cu două, îi întâmpină Creangă rîzînd. Ba ieri, pînă-n seară, am și colindat Iașul și m-am aghizmuț cu domnul Eminescu la biserica lui Amiras.

Intr-adevăr, se întîlnise cu poetul la Bolta Rece, ca să cinstească din vinul cel roș al lui Amiras și să mai schimbe o vorbă, două. Au plecat, însă, repede de acolo și s-au dus la o cîrciumă din Tătărași, unde

au mîncat pastramă, au băut vin puterea ursului și au ascultat pe țiganii lăutari. Aceștia scorniseră cîntece noi. Poporul sărbătorea căderea Plevnei și cîntecele despre vitejiile ostașilor ruși și romîni răsunau pretutindeni.

— Cucoane, una nouă, nouă ! zise un lăutar bătrîn, apropiindu-se de ei.

— S-auzim.

Zdrăngănind cobza, țiganul începu să cînte, bulbucîndu-și ochii și dîndu-i peste cap :

Frunză verde siminoc,
Tot ostașu-i cû noroc,
Numai Plevna stă pe loc
Osman Pașa la mijloc,
Și strigă în gura mare
Săriți turci, săriți tătari,
Că ne-o pus rușii la cale
Șed armați și îmbrăcați
Cu mușamale,
Cu armele la spinare.

Eminescu se apucă să noteze la repezeală versurile cîntecului. Dar un alt lăutar se ivi din frunzare, îl împinse la o parte pe primul și se înfățișă :

— Vi-l cînt eu pe tot. ○

Și fără să mai aștepte vreo încuviințare, se apucă să cînte, în timp ce lăutarul celălalt, fără pic de su-părare, îl acompania cu cobza :

— Oltule, apă vioară,
Face-te-ai neagră cerneală,
Să te scriu pe hîrtioară,
Să trimit la maica-n țară
Să-mi dea bani de cheltuială
Și cămăși de primeneală ;
Că aici unde sînt eu,
Nu e iarbă, nu e grîu,
Numai sînge pînă-n briu,
Sîngele muscalului
Pînă-n burta calului,
Iar sîngele turcului

Pînă-n coama murgului,
 Sîngele românului
 La chișița calului.
 Foaie verde bûsuioc,
 Toate satele-au noroc,
 Numai Plevna arde-n foc,
 Cu Osman Pașa la mijloc.
 Și din gură așa grăia :
 „Săriți turci, săriți agale,
 C-au dat curcanii pe vale
 Imbrăcați în mușamale
 Licuresc ca sfîntul soare”.
 Foaie verde iarbă mare,
 Vin roșiorii pe vale
 Roșiorii escadroane,
 Vinătorii batalioane,
 Pîotașii pe picioare ;
 Foaie verde foi de ceri
 Și trupe de artileri
 Și cînd sus tunuri suia
 Și spre Plevna le-ndrepta,
 Pe Osman Pașa mi-l rănea
 Și Osman Pașa se preda.

Peste vreo săptămînă, Creangă și Eminescu s-au
 întîlnit la debitul lui Zahei, ca să meargă împreună
 la Junimea. Poetul era cam abătut : Pogor îi propu-
 sese, din partea partidului, să plece la București ca
 redactor la ziarul „Tîmpul”. Vestea posomorî și pe
 Creangă. Dar amîndoi sperau că plecarea va întîrzia
 cît mai mult.

Pogor îi întîmpină bucuros, cu un exemplar din
 „Convorbiri Literare” în mînă, numărul din 1 sep-
 tembrie, proaspăt ieșit de sub tipar. Se publicase acolo
 o nouă poveste a lui Creangă, *Fata babei și fata moș-
 neagului*.

— Ce mai atîta vorbă, domnule Pogor ? răspunse
 Creangă la complimentele și laudele gazdei. Eu atîta
 m-am priceput și atîta am făcut. Vorba ceea : știe și
 el una și cu asta asurzește lumea.

Abia intrară în casă, — și Jacques Negruzzi năvăli pe ușă, rîzînd și zbîrlindu-și mustățile lui ca un arici.

— Sigur, a venit cu carul încărcat de minciunile! zise Pogor. Hai, gogomanule, ușurează-te. Nu te vede nimeni.

Negruzzi își aruncă în cuier pălăria, bastonul și pardesiul și surîzînd misterios, duse mîna la buzunar de unde scoase o scrisoare. Junimiștii s-au strîns deodată în jurul lui, dar Jacques îi respinse cu mîna, pironindu-i pe scaune.

— Vești de la bine-hrănitul Caragiani! De la București!

— S-auzim! S-auzim!

— Stați, că nu vă citesc tot. ~~Ascultați!~~ Ascultați!

„Tot Bucureștiul era în picioare: de la gară pînă la cealaltă gară era furnicărie de oameni, și ferestrele din podul Mogoșoaie ticsite de lume, mai cu seamă de neveste și de fete cu buchete, ghirlante, cununi și fel de fel de batiste îmbrobodite. Ce era? Treceau în paradă cei trei soldați care luaseră la Plevna steagul turcesc, cu pălăriile rupte de gloanțe pe cap și legați la mîni de răni. Să fi văzut strigătele, ploaia de buchete, flori, ghirlante, cununi, batiste etc., ce cădeau pe capul soldaților, să fi văzut bătrîni cum străbăteau mulțimea și sărutau pe soldatul purtător al steagului și cum îi umpleau buzunarele cu bani, să fi văzut lacrimile de bucurie de pe obrajii oamenilor, să fi văzut acestea toate, era să zici că este un vis, o nălucă, nu era să crezi ochilor tăi. Întîia dată am văzut atîta lume serbînd de bună voie și întîia dată am văzut șiruri de oameni cu lacrimi de bucurie. Nu-i așa că de parte ne duce? zicea un burtă-verde. — Cine? îl întreb. — Brătianu și Vodă, D-le. Săptămîna aceasta se adună 1000 de turci aci să-i taie în București. — Prizonierii nu se taie, D-le, îi zic. — Ce spui fleacuri! D-le, îmi zice, da' ei bine fac că ne omoară oamenii noștri la Plevna? Auzi vorba, n-am să-i tai pe prizonieri, o mie de turci, tang, tang, tang, le tai binișor capul și alții la loc băiete, tu nu știi cum trebuie luată treaba cu turcii. — Dar de ce nu mergi la război dacă ai așa poftă de tăiat capete? — Am prăvălie, D-le, și multe

daraveruri încurcate, altminterea să vezi tu cine este Gheorghiță ! Cu toată colică mea ce am de câteva zile, să vezi cum retezește Gheorghiță la capete de turci !"

Junimiștii rîdeau cu hohote. Bietul Ioan Caragiani era un macedonean naiv în felul său și palma pe care i-o promite acestui burtă-verde (care de altfel știe să se piardă în mulțime...) nu era decît ieșirea oportună a unui om cinstit.

În seara aceea, Junimea n-a vorbit decît despre afacerile negustorilor.

Creangă, plictisit, plecă mai devreme, împreună cu Eminescu. Abia ajuns acasă, își recită povestea tipărită, temîndu-se să nu fi apărut și aceasta cu greșeli de tipar, ca și celelalte publicate în „Convorbiri“. Ar fi vrut să facă unele corecturi, dar se simțea obosit și se culcă.

Ideea că munca, cinstea și modestia înnobilează pe omul asuprit și-l pot sălta deasupra mizeriei, și că dimpotrivă lenea, furțișagul și îngîmfarea dezonoarează pe om și-l pot duce la pieire este comună *Poveștii lui Harap Alb* și poveștii *Fata babei și fata moșneagului*. Un moș văduv și o babă văduvă, fiecare avînd cîte o fată, se căsătoresc, dar în casa lor „cîntă găina“ : moșul și fata lui, deși harnică, sînt oropsiți. Pînă la urmă, moșul își sfătuiește fata să plece în lume, să intre slugă undeva. Plecînd, fata întîlnește în drum o cățelușă bolnavă, un păr plin de omizi, o fîntînă mîlită, un cuptor nelipit și — muncitoare cum este — le vindecă pe toate. Ajunge la sfînta Duminică, unde intră slujnică, pregătind mîncăruri „nici reci, nici fierbinți, ci cum îs mai bine de mîncat“, îmbăind pe copiii sfintei, care erau balauri și tot soiul de jivine și mulțumind astfel pretențiile sfintei. La plecare, ca simbrie, își alege dintr-o mulțime de lăzi frumoase pe cea mai veche și nearătoasă, cu care se întoarce acasă la taică-su. Pe drum, cuptorul, fîntîna, părul, cățelușă o răsplătesc pentru binele ce l-au avut de la ea. Acasă, fata deschide lada și de-acolo ies afară bogății fără număr.

Ca și în *Punguța cu doi bani*, baba nu devine părtaşă la averea moșului. Invidioasă, ea își trimite fata

pe urmele celeilalte, iar fata babei se laudă că va aduce bogății și mai mari. Dar ea procedează cu totul altfel decît fata moșului, fiind leneșă și îngîmfată. Alegîndu-și din podul sfintei duminici lada cea mai frumoasă, se păcălește, căci deschizînd-o acasă, de acolo ies niște balauri care pe loc au mîncat pe babă cu fată cu tot. Fata moșului se mărită cu un „om bun și harnic“, spre fericirea ei și a tatălui.

În primele zile ale lui octombrie, se știa sigur că Eminescu va pleca la București, să-și ia în primire postul de la „Timpul“. Venise 12 octombrie și poetul nu plecase totuși. N-avea bani pentru tren. În sine, Creangă se bucura de această întîrziere. Dacă pleca și Eminescu, cu cine ar fi mai rămas el în Iași? Părintele Ienăchescu se pricepe la cărți școlare, dar nu-i poate fi prieten din toată inima. Comisarul Nicșoi, Corduneanu, Bută — ei sînt prieteni numai pe chestii de politică ori de băutură. Cu Eminescu era altceva. Eminescu îi era singurul prieten.

Bojdeuca devenise locul unde cei doi scriitori făceau un continuu schimb de experiență. Acolo s-au scris ori măcar s-au plănuit capodopere ale literaturii. Cei doi prieteni își împrumutau chiar expresii populare, motive literare și teme. Dacă povestea *Făt-Frumos, fiul iepei* a lui Creangă este foarte asemănătoare cu *Călin Nebunul* de Eminescu, la rîndul său, Eminescu începuse o evocare a vieții de țară, în centrul căreia așezase pe un boier Vasile Creangă; iar chipul acestui boier era aidoma cu acela al povestitorului: „(Vasile) Creangă era un bătrîn bun și prietenos, vesel și glumeț la petreceri, îngăduitor cu supușii lui și unde trebuia își punea și el mîna ca să mai ușureze greul; el nu-nvățase multe-n viața lui, pe vremea aceea nici nu se cereau multe, dar avea o-nțelepciune și o isteție firească, care prețuiau mai mult decît pretențiosul semidoctism de azi“.

În povestea *Finul lui Dumnezeu* de Eminescu, sînt unele personaje care trec de-a dreptul în *Povestea lui Harap Alb* de Creangă. Sînt celebrii Flămînzilă, Setilă și Gerilă, care în povestea eminesciană n-au nume, dar sînt identice cu personajele purtînd aceste

nume în povestea crengistă. Harap Alb este ajutat de ei pentru a dobîndi pe fata împăratului Roș, așa cum finul lui Dumnezeu fusese ajutat tot de ei în vederea aceluiași scop. Dar și Eminescu ascultă vorbele batjocoritoare ale fostului diacon despre popi și călugări. Într-o seară, Eminescu îi citi lui Creangă povestirea despre un părinte Ermolachie Chisăliță și rîseră împreună, amintindu-și că Ermolachie aducea cu popa Oșlobanu din Humulești „Părintele era cam nalt de boiul (lui) nu-i vorbă, dar i se și ședea — ca popă, vezi doamne. Trecea stînjenu și mai bine, îmbla țapăn din care cauză reaua omenire îi pusese numele : popa Melesteu. Avea părul și barba roșie și arăta mai mult a tîlhar decît a popă, dar ce-are a face ? Cele mai (mari) merite ale părintelui erau că se deprinsese a fi prost și bețiv“. Ermolachie suduia îngrozitor ca și popa Oșlobanu, chiar în biserică, — are purtările lui Buligă și prostia lui Trăsnea, ajuns și el popă.

Mai însemnată însă decît împrumuturile reciproce de personaje, teme și limbaj este înrîurirea lui Eminescu asupra lui Creangă în ceea ce privește modul prelucrării basmului folcloric. Eminescu lua din modelul folcloric subiectul și personajele, dar le prelucra adînc : crea o atmosferă deosebită, îmbibată de lirism, reconstruia personajele dîndu-le trăsături psihologice distincte și bogate, introducea momente mai dramatice și descripții ale naturii etc. Acest mod de prelucrare a basmului folcloric se simte din ce în ce mai clar în poveștile lui Creangă. *Povestea lui Harap Alb* atinge forma cea mai înaltă a prelucrării creatoare a modelului folcloric. Linia pe care el merge mai departe este recrearea personajelor. Creangă le dă o viață sufletească mai profundă, cu ciocniri și tensiuni interioare mai puternice, înzestrîndu-le totodată cu concepții proprii epocii scriitorului. Basmul era pentru Eminescu o posibilitate artistică de a zugrăvi romantic frumusețea fizică și morală a poporului, în opoziție cu îngustimea de suflet și urîtenia dușmanului ; pentru Creangă, el devine un rezervor de mijloace artistice utile în zugrăvirea realistă a conflic-

telor și oamenilor epocii lui, în spiritul poporului; în esență, însă, și Eminescu și Creangă prelucrează adânc basmul folcloric, creînd caractere puternice, acțiuni pline de dramatism, un limbaj artistic bogat.

Eminescu și Creangă au conlucrat creator, pentru că amîndoi se situau pe poziția poporului, pentru că erau deopotrivă mînați în munca lor de dorința fierbinte de a-și pune talentul și priceperea în slujba lui. Amîndoi erau convinși că țărănimea este singura „clasă pozitivă” și deopotrivă deplîngeau decăderea și ruina răzășilor. Treptat, ei au văzut că țărănimea nu era singura „clasă” exploatată, că și muncitorimea este exploatată. Încă la Iași fiind, Eminescu demascase prin articole de gazetă barbara exploatare a muncitorilor bărbați și femei de la regia de tutun din capitala Moldovei. Eminescu, om cu cultură superioară, s-a apropiat mai repede decît Creangă de cei ce susțineau atunci interesele muncitorimii și cînd guvernele reacționare au încercat să-i distrugă, el le-a luat apărarea curajos. Cel ce cîntase Comuna din Paris, începuse să vadă că și în țara noastră se nasc comunarzi. În preajma războiului pentru independența națională, Eminescu își dezvoltă concepția lui despre rolul artei realiste și al scriitorului în sprijinirea luptei poporului pentru libertatea națională și socială, împotriva asupritorilor dinafara și dinlăuntrul țării.

Sînt vrednic eu a cere — sînt demn să am mai mult
A lumii hulă oare în sine-mi n-o ascult?
Putut-am eu cu lira străbate sau trezi
Nu secolul ca alții — un ceas măcar, o zi?
Cuvinte prea frumoase le-am rînduit șirag
Și-am spus și eu la lume ce-mi este scump și drag.
Aceasta e menirea unui poet în lume
Pe valurile vremii ca boabele de spume
Să-nșire-ale lui vorbe, să spuie verzi ș-uscate
Cum luna se ivește, cum vîntu-n codru bate?
Dar oricîte ar scrie și oricîte-ar spune
Cîmpii, pădure, lanuri fac asta de minune.
O fac cu mult mai bine, de cum o spui în vers,
Natura alăturată cu-acel desemn prea șters.

Din lirica modernă — e mult, mult (mai) presus.
O tristă meserie să n-ai nimic de spus,
Decît poveşti pe care Homer şi alţi autori
Le spuseră mai bine de zeci de mii de ori

Să reproduci frumosul în forme ne înveţi,
De-accea poezia-mi mă umple de dispreţ...
Dator omul să fie a veacului copil,
Altfel ca la nevolnici el moare-ntr-un azil,
Intr-un spital... Acolo cîrpească cu minciuni
Pereţii de chilie şi spună la minciuni...
Da! ticălos e omul născut în aste vremi...
Simţind îţi vine soarta s-o sudui, s-o blestemi,
Dar blestemele însăşi poet te-arată iarăşi,
Al veacului de mijloc blestemul e tovarăş.

Concepţia despre scriitorul militant mărturisită deschis de Eminescu, rodeşte bogata experienţă de viaţă a lui Creangă, dar şi fantezia lui creatoare. Chipul protestatarului capătă contur mereu mai clar atît în versurile lui Eminescu cît şi în basmele şi amintirile lui Creangă.

Pe aceasta se baza prietenia ce legase pentru veşnicie sufletul lui Creangă de sufletul lui Eminescu. Şi Creangă tot nădăjduia că poetul nu va găsi bani pentru tren şi va întîrzia plecarea. Dar, pînă la urmă, se găsiră bani — şi poetul plecă. În ziua aceea, Creangă simţise că s-a rupt ceva din însăşi fiinţa lui. Numai interesul faţă de victoriile armatei noastre şi pasiunea pentru „şcoliţa“ lui îi mai ţineau curajul. Înnoţind prin noroaie uriaşe bătea de patru ori pe zi drumul pînă la şcoală. Trecea, desigur, şi prin oraş, de unde afla veşti. Bătrînul Alecsandri, care cîntase cu atîta avînt marile nădejdi ale poporului, umbla din oraş în oraş, cu talerul în mînă, ca să strîngă bani pentru ajutorarea răniţilor. În noiembrie 1877, el scria şi sceneta în versuri *La Turnu-Măgurele*, reprezentată tot în „ajutorul ostaşilor răniţi“.

Peste cîteva zile, Creangă citi cu bucurie în „Timpul“ primele articole ale lui Eminescu. Nu erau semnate, dar Creangă le cunoştea după pasiunea cu care erau scrise, după frază, după cuvinte. Ziarul era

conservator, dar Eminescu își exprima curajos entuziasmul și dragostea lui pentru viteaza noastră oștire: „Au sosit în București dorobanții de pe cîmpul de război. Acești eroi, cu care gazetele radicale se laudă atîta, sînt, mulțumită guvernului, goi și bolnavi. Mantalele lor sînt bucăți, iar sub manta cămașa pe piele și nici cojoc, nici flanelă, nici nimic. Încălțați sînt tot atît de rău, unul c-un papuc și-o opincă, altul c-o bucată de manta înfășurată împrejurul piciorului, toți într-o stare de plîns, într-o stare care te revoltă în adîncul inimii. O spunem de mai înainte, nici o scuză, nici o justificare; nici o explicație, nu ne poate mulțumi față cu această mizerie vădită și strigătoare la cer... Turcii, despre care se zice că mor de foame și de frig, au sosit la București mai bine îmbrăcați și mai îngrijiți decît soldații noștri. Rușii care pleacă la cîmpul de luptă sînt toți îmbrăcați bine, cu cojoc și cu manta sănătoasă și bine încălțați; la ai noștri, îmbrăcămintea e curat ironia unor haine: e goliciunea parafrazată... Nu sînt în toate limbile omenesci la un loc, epitete îndestul de tari, pentru a înfieră ușurința și nelegiuirea cu care stîrpiturile ce stăpînesc această țară tratează cea din urmă, unica clasă pozitivă a Romîniei, pe acel țaran, care muncind dă o valoare pămîntului, plătind dări plătește pe acești mizerabili, vîrsîndu-și sîngele onorează această țară“. Creangă era sigur că, între timp, poetul îngrămădea în manuscrise ceea ce gîndea și simțea în adîncul conștiinței sale, așa cum făcuse și la Iași, și aștepta cu nerăbdare clipa fericită a revederii.

De prietenia între Creangă și Eminescu caută să profite fiul povestitorului, zbîntuitul elev de școală militară. Costache voia o viață ușoară și o carieră strălucită, dar fără muncă. El apelează la tată și la prietenii tatălui, cerînd în dreapta și-n stînga favori, proptele și bani. Probabil că se pricepea să impresioneze, căci Eminescu îi scria lui Creangă la 25 decembrie 1878 cam astfel: „Nu știu dacă ai cauze deosebite de nemulțumire împotriva fiului tău, dar oricare ar fi acestea, te rog să le treci cu vederea și să-i trimiți din cînd în cînd parale pentru trebuințele extra-

Dragă Creangă.

Nu știu, dacă ai cauze deosebite de nemulțumire
impotriva fiului, dar ori-cum ar fi, aceluia te
rog să le treci cu vederea și să-i trimiți din
când în când parole pentru treburile lui
extraordinare; mai cu seamă însă anima de
sărbători. Iar treburile de pildă o păreche
de încălțăminte mai curcioasă, căci având
acum câteva zile libere și putând să fie învitat
în familie la D. Maiorescu de pildă sau într-alt loc
trebuie să se prezinte în mod convenabil.

Desigur, fi sărbători fericite și mulți ani cu
pace și cu bine

remân. al tău

O scrisoare a lui Eminescu către Creangă.

ordinare : mai cu samă însă acum de sărbători. I-ar trebui de pildă o păreche de încălțăminte mai cuviincioase, căci avînd acum cîteva zile libere și putînd să fie invitat în familie de d. Maiorescu, de pildă, sau într-alt loc, trebuie să se prezinte în mod convenabil". Creangă însă nu se prea lasă surprins nici de cere-rile repetate ale fiului, nici de intervențiile stîrnite de acesta prin amici pe lîngă tată. De fapt nici Eminescu nu insistă prea mult, poate cunoscînd și firea lui Creangă. Acesta îl așteptase de Crăciun, dar poetul n-a putut veni. Cu multă jale în suflet, Creangă i-a trimis atunci scrisoare :

„Bădie Mihai,

Ai plecat și mata din Iași, lăsînd în sufletul meu multă scîrbă și amăreală...

Această epistolă ți-o scriu în cerdacul unde de atîtea ori am stat împreună, unde mata, uitîndu-te pe cerul plin de minunății, îmi povesteai atîtea lucruri frumoase... frumoase...

Dar coșgogeamite om ca mine, gîndindu-se la acele vremuri, a început să plîngă...

Bădie Mihai, nu pot să uit acele nopți albe, cînd hoinăream prin Cîrîc și Aroneanu, fără pic de gîndurile rele, dar în dragostea mare pentru Iașul nostru uitat și părăsit de toți.

Și dimineța, cînd ne întorceam la cuiabar, blagosloviți de aghiazma cea fără prihană și iertătoare a Tîncăi, care ne primea cu alai, parcă cine știe ce nelegiuire am fi făcut și noi.

Ți-aș scrie mai multșor, însă a venit Ienăchescu și trebuie să plec cu el la tipografie.

Cu toată dragostea,
Ionică".

Cum s-ar fi repezit poetul la Iași ! Dar gazeta îl legase de mîini și de picioare. Eminescu era omul care cînd se apuca de o treabă, o făcea cu toată pasiunea. Clasele stăpînitore ofereau la mezat independența țării, cucerită cu jertfele de sînge ale poporului. Poetul fierbea de mînie și revoltă. Scriitorii noștri cei

mai buni au început să demaște mîrșavele manevre ale stăpînitorilor.

Treptat, pătrunde în literatura noastră din epoca războiului pentru independență, o atitudine critică, de demascare a burgheziei trădătoare. Entuziasmul nu-l putea face pe un Alecsandri să închidă ochii atunci cînd în fața lui realitatea aducea nu numai ceea ce era nobil și măreț, dar și ceea ce era potrivnic acestei măreții. Cu *Eroii de la Plevna* — poezie scrisă încă din februarie 1878 — Alecsandri deschide un drum nou în literatura lui '77, drumul pe care și-au îndreptat apoi scriitorii noștri criticile necruțătoare împotriva celor ce trădaseră jertfele de la Plevna și vînduseră capitaliștilor occidentali independența țării. Poetul pătrunsese adînc în realitatea epocii și-o reda acum în versuri de-o forță combativă cu totul deosebită, dezvăluind contradicții ce vor apărea apoi din ce în ce mai limpede. Autorul vede vagabondînd „pe drumuri, prin orașe, prin sate“, singuratici sau în cete, oameni flămînzi și goi, întinzînd mîna după pomană.

Flămînzi și goi umblă eroii de la Plevna ; flămînzi și goi umblă și prizonierii turci de la Plevna,

Cît nu poți a distinge din toți suferitorii
Nici care sînt învinșii, nici care învingătorii.

Glasul poetului se ridică plin de mînie și protest împotriva celor vinovați de această situație :

Ah ! dacă sînt nemernici, ce văd cu nepăsare
Romîna demnitate lovit-așa de tare,
Eu n-oi comite crima de-a zice prin tăcere :
„Dispreț pentru bravură ! dispreț pentru durere !“
Eu ce-am cîntat eroii, eu care niciodată
Pe fruntea Romîniei n-am suferit o pată,
Nu pot, cînd văd eroul că mîna și-o întinde,
Să stăpînesc revolta ce-n sufletu-mi s-aprinde,
Nu pot să stau în pace, cînd văd cu oțărire
Batjocura infamă pe biata omenire !

Poetul știe că „brațul de fier“ care lovește fruntea țării este „cîrma țării“. Necruțător, el cheamă la ju-

decată, în fața poporului, pe acei netrebnici care des-
prețuiesc lacrima și durerea, jertfele poporului :

Ei, bine ! oameni vitregi cu inimele sterpe,
Legați de cîrma țării cu-ncolăcirii de șarpe,
Voi, care-ați stat departe de foc și de dureri,
Cum ați reîntors copiii la sînul bieteii țări ?
Priviți-i ! Goi și sarbezi, ca robi trăiți în lanțuri !

Și evocînd „armata de scheleturi“, morții noștri pe
cîmpiile Bulgariei, poetul amenință pe mișei :

Ea face-un gest, un singur, dar cel mai crunt din toate,
Căci vă denunță lumii cu gestul ei suprem.
Amar de cine-atrage al morților blestem !

Creangă citise cu sufletul strîns poezia lui Alecsan-
dri. Vedeau cu ochii lui cetele de ostași betegiți poate
pentru toată viața, umplînd Iașul. Simțea nevoia să
vorbească cu oameni luminați, ca bădia Mihai, dar
Iașul nu mai avea astfel de bărbați. Boierii de la Ju-
nimea își băteau joc de orice pornire sănătoasă și de
orice gînd bun pentru popor. Prins în mari cumpene,
nu se simțea ușurat, decît scriindu-i mereu lui Emi-
nescu. Într-o bună zi, bătrînul factor poștal îi aduse
vești de la poet. Creangă citi cu nesaț rîndurile dese
și se apucă să-i răspundă.

„Bădie Mihai,

Slavă domnului c-am primit scrisori de la tine. Eu
te credeam mort și mă luam de dor cu amintirile, cînd
erați în jurul meu tu, Agură cel blestemat, Conta și
alții care acum vă fuduliți prin capitală, alături cu
ciocoi, mînca-i-ar cîinii, că sînt fiii lui Scaraoțchi și
pe voi norocul și binele...”

Multe scrise Creangă prietenului de departe. Apoi
se repezi pînă la debitul lui Zahei, să ia plic și marcă.
Acolo, fratele Zahei avea oaspeții lui obișnuiți : doi
birjari muscali, pe Ioan Hanganu păpușarul și alți
mahalagii în trecere prin oraș. Cum îl văzură pe
Creangă, oamenii îl copleșiră cu vorbe, după obicei.
Un ostaș rus intră pe ușă, și, mai mult din gesturi,
se făcea înțeles c-ar vrea să cumpere tuțun. Un birjar

facu pe talmaciul și pînă la urmă se lămuriră : ostașul ar fi vrut să cumpere tutun, dar nu avea bani. Zahei luă două pachete de tabac și i le înfundă în buzunarul de la tunică. Rusul rîse, sărută pe toți cei de față, scoase din raniță o sticlă de țuică și, lăsînd-o pe tejghea, plecă fluierînd. De aici se porniră iarăși vorbe de duh.

Rîsetele zgomotoase au atras atenția unui trecător. Omul, înalt și gras, părăind un uriaș, se opri în fața debitului și zărind înăuntru pe Creangă, deschise ușa și, fără altă vorbă, începu și el să rîdă.

— Ehei, domnul Caragiani ! îl recomandă Creangă.

De fapt, nici nu era nevoie de vreo recomandare, căci „binehrănitul Caragiani“ era cunoscut pretutindeni în Iași.

— Să vă spun eu una, cu un ostaș rus, grăi birjarul, răsucindu-și enormele-i mustăți gălbenite de tutun.

Și muscalul povesti cum un ostaș rus, zdrobit de oboseală și flămînd de atîtea drumuri, nimerește la o babă care n-o ducea în lipsuri, dar era zgîrcită. Ostașul îi spune cînd cu vorba, cînd cu gesturi, că ar dori o fiertură. Însă baba îi răspunde că-n toată gospodăria ei nu se găsește nimic din care să facă ceva.

— Atunci, hai să facem o fiertură de topor, zice ostașul.

— De topor ? se miră baba, și — curioasă — aprinde focul, pune ceaunul cu apă și în ceaun aruncă toporul.

Ostașul gustă din fiertura asta.

— E o zămăreață, — zice el puțin mulțumit —, ar putea să fie o zeamă bună dacă s-ar pune un pumn-două de hrișcă.

Baba aduce hrișcă.

— Mai punem puțin unt și avem o supă, sau un ciorbalic ! adăugă ostașul.

Baba aduce și unt.

— Acum adu sarea, pîinea și hai să mîncăm ! mai spune ostașul.

Baba aduce și încep să mănînce amîndoi, nici unul mai mult, nici celălalt mai puțin.

— Dar toporul cînd îl mîncăm ? întrebă baba nerăbdătoare.

— Toporul ? Il punem în sacul meu ; mai trebuie la drum ; poate dau de altă babă și e nevoie de altă fiertură !

Rîsetele izbucniră deodată și lumea de pe-afară privea mirată spre debitul lui Zahei, apoi se lămureau repede, zicîndu-și că s-au întîlnit „popa dracul“ cu „dascălul“ și mahalagiii...

— Dar pe a lui Iani Tastrulia o știți ? întrebă Caragiani. N-o știți ! hotărî el fără să aștepte răspunsul și se porni să povestească.

Iani Tastrulia era un fel de Ivan Turbincă al romînilor macedoneni. Iani slujise trei ani la un stăpîn și, la întoarcerea în satul lui, stăpînul îi dă trei piaștri de aramă și trei pîini. Tot cîntînd pe drum, intră într-o pădure și acolo întîlnește un orb, care-i cere de pomană. Iani îi dă un piastru și o pîine. Însă peste puțin, se întîlnește cu alt orb ; și acesta îi cere ceva de pomană, iar Iani îi dă și lui un piastru și o pîine. Dar iată că apare și al treilea orb, care-i cere pomană, și Iani îi dă ultimul piastru și ultima pîine. Cei trei orbi erau de fapt Isus Cristos, care își luase trei înfățișări diferite. Ca să-l răsplătească pe Iani, îi spune să-i ceară ce recompensă vrea el. Iani roagă pe Cristos să-i binecuvînteze tolba ce-o ținea la brîu, ca pe oricine ar voi el, să-l vîre acolo și să nu iasă pînă ce nu îl va slobozi cu mîna lui. Dorința îi este îndeplinită. Mai tîrziu, pe cînd se odihnea la umbra unui copac, Iani este necăjit de un drac care-i dădea cu nuci în cap. Iani se supără, ordonă dracului să intre în sac („În traistă, cîine !“) și nu-i dă drumul decît după ce-l snopește în bătaie. Dracul se întoarce cu Scaraoțchi și cu o întreagă armată de draci ; însă Iani îi muștruluiește de le merg fulgii. Cînd Iani s-a săturat de viață, se duce la poarta raiului. Dar sfîntul Petru nu-i dă voie înăuntru, spunîndu-i că n-a făcut în viața lui nici o faptă bună. Iani vîră pe sfînt în traistă și atunci raiul, rămas fără portar, e invadat de toate felurile de derbedei. Dumnezeu, surprins de această invazie, vine la poartă și aflînd totul, libe-

rează pe sfânt din traista fermecată. Cristos îl trimite pe Iani pe pământ și-i spune să nu se întoarcă decît după ce a săvîrșit multe fapte bune. Iani ascultă acest sfat. Cînd s-a săturat de viață, cere lui Dumnezeu să-l ia. Atunci el cade la pământ și sufletul lui, în chip de porumbel, se înalță spre cer.

...De la această întîlnire, au trecut cîteva săptămîni și Creangă scorni povestea *Ivan Turbincă*, pe care o citi într-o seară la Junimea.

Cînd Creangă publică povestea *Ivan Turbincă* — la 1 aprilie 1878 — în țară cercurile reacționare ducău o învîrșunată campanie împotriva poporului rus. În această campanie, fuseseră atrași chiar și oameni adînc pătrunși de dragostea pentru popor — ca Eminescu bunăoară — care însă nu erau în stare să vadă deosebirea între țarismul rus și poporul rus și atribuiau „Rusiei“ și „rușilor“ în genere tendințele expansioniste ale claselor exploatoare din Rusia și ale țărilor ruși. În această confuzie aproape generală, alimentată din plin de cele mai reacționare cercuri, Ioan Creangă aduce un cald și nepieritor omagiu poporului rus, întruchipîndu-l în imaginea de neuitat a lui Ivan Turbincă.

După ce din copilărie a slujit la oaste, mai marii îl slobozesc din armată și-i dau pentru cheltuială două cărbuave. Suflet deschis, Ivan mai trage o dușcă, două de rachiu cu foștii lui tovarăși și pornește la drum cîntînd și mătăhăind în toate părțile. Înaintea lui mergeau Dumnezeu și sfîntul Petru; sfîntul se teme de ostaș, însă Dumnezeu îl potolește spunîndu-i: „...De drumetu' care cîntă, să nu te temi. Ostașul acesta e un om bun la inimă și milostiv. Vezi-l-ăi? Are numai două cărbuave la sufletul său; și drept cercare, hai, fă-te tu cerșitor la capătul ist de pod, și eu la celalalt. Și să vezi cum are să ne deie amîndouă cărbuavele de pomană, bietul om!“ Și faptele se petrec chiar cum a proorocit Dumnezeu. Ca să-i răsplătească bunătatea sufletului, Dumnezeu vrea să-i dea orice ar dori Ivan; însă Ivan, om modest, nu vrea alta decît să-i blagoslovească o turbincă ce-o purta la el „ca ori pe cine-oi vrea eu, să-l vîr într-însa, și

apoi să nu poată ieși de aici fără învoirea mea“. Și Ivan pleacă ducînd turbinca sfințită. Ajungînd la un boier hapsîn, cere găzduire. Însă boierul îl culcă în niște case blestемate unde în fiecare noapte veneau draci. Cum vin demonii, care nu-l lasă să doarmă, Ivan strigă „Pașol na turbinca!“ și dracii se înghețuiesc în săculețul fostului ostaș. La ziuă, Ivan le trage o sfîntă de bătaie de aceea „moschicească“ și fug dracii care-ncotro, juruindu-se că n-or mai călca în casa boierului acela. (Așadar, și boierul rus are de-a face cu dracii, ca și boierul român). Mulțumit că l-a scăpat de draci, boierul îl roagă să rămîină la curtea lui, însă Ivan refuză și pleacă să slujească lui Dumnezeu. Și boierul rus se dovedește iarăși aidoma celui român, căci în loc să-l mulțumească pe binefăcătorul său, îi strigă din urmă „Călătorie sprîncenată... de rămîneai, îmi erai ca un frate; iară de nu, îmi ești ca doi“.

Ivan ajunge la poarta raiului și începe a bate cîl poate. „Atunci sfîntul Petru îl întrebă dinlăuntru :

— Cine-i acolo ?

— Eu.

— Cine eu ?

— Eu, Ivan.

— Și ce vrei ?

— Tabacioc este ?

— Nu-i.

— Votchi este ?

— Nu-i.

— Femei sînt ?

— Ba.

— Lăutari sînt ?

— Nu-s, Ivane, ce mă tot cihăiești de cap ?

— Dar unde se găsesc de aceste ?

— La iad, Ivane, nu aici.

— Măi ! dar ce sărăcie lucie pe-aici pe la rai, zise Ivan, și-nemailungind vorba, îndată și pornește la iad. Și, el știe pe unde cotigește, că nu umblă tocmai mult și numai iaca ce dă și de poarta iadului. Și atunci odată începe a bate în poartă, strigînd :

— Ei ! Tabacioc este ?

- Este, răspunde cineva dinlăuntru.
- Votchi este ?
- Este.
- Femei sînt ?
- Dar cum să nu fie ? !
- Lăutari sînt ?
- Ho, ho ! Cîți poștești !
- A, *harașo, harașo !* Aici e de mine !“

Acolo, în iad, trage Ivan un guleai de se duce po-
mina și sperie pînă și pe draci, care, văzînd că nu
mai scapă de el, folosesc un vicleșug : talpa iadului
meșterește o darabană, iese cu ea afară și începe a o
bate ca de război ; iar Ivan — fost ostaș toată viața
— deodată țîșnește pe poartă, și dracii tranc ! în urma
lui. Nemaiavînd ce face, Ivan se întoarce la rai și
s-apucă să slujească la poartă, zi și noapte, neador-
mit, și cu credință.

Pătrunzînd în adîncime folclorul rus, Creangă utili-
zează acum una din cele mai frecvente teme din cîn-
tecele și basmele populare rusești — omul și moartea
— care odată a tentat și pe Gorki, iar în zilele noas-
tre pe Tvardovski. Moartea vine la dumnezeu să pri-
mească porunci, dar Ivan, știind cît rău aduce ea pe
lume, o vîră în turbincă, se înfățișează el lui dumne-
zeu și transmite morții poruncile exact pe dos. Lu-
crurile se repetă de cîteva ori, încît moartea este în-
grozită cînd se gîndește să mai dea ochii cu Ivan.
„Turbinca, mîncă-o-ar focul s-o mănînce, zicea moar-
tea, ducîndu-se la rai ca și cum ar fi mers la spînzură-
toare. Nu știu ce să mai zic și despre dumnezeu, ca să
nu greșesc. Pe semne c-au ajuns și el în mintea co-
piilor, doamne iartă-mă, de i-a dat lui Ivan cel nebun
atîta putere asupra mea. Bine mi-ar părea să-l văd și
pe dumnezeu într-o zi, cît e de mare și puternic, în
turbinca lui Ivan ; ori de nu, macar pe sfîntul Petrea ;
numai atunci mi-ar crede ei mie“. Și avea de ce să se
teamă moartea, căci Ivan nici nu se mai duce măcar
la dumnezeu s-o anunțe, ci o vîră în turbincă și o lasă
acolo să-i putrezească ciolanele. Numai că dumnezeu,
care știe totuși de aceste năzdrăvăanii ale lui Ivan,
intervine, ia ostașului turbinca, slobozește moartea și

pe Ivan îl dă în seama ei. Ivan obține trei zile, în care timp să-și grijească sufletul și să-și facă singur cu mâinile lui racla. După ce coșciugul fu gata, veni și moartea. Ivan pretextează că nu știe cum să se așeze în raclă, moartea se oteră să-i arate și când ea se găsea înăuntru, ostașul închide bine capacul și-i dă drumul pe-o apă curgătoare. Speriat el însuși, dumnezeu intervine iară și scoate moartea de la popreală; dar moartea — ca să se răzbune pe Ivan — nu-i mai seceră sufletul, ci-l lasă să trăiască în veci.

Cu publicarea lui *Ivan Turbincă*, în aprilie 1878, Creangă rostea un adevărat rechizitoriu împotriva celor ce — conștient sau nu — ponegreau în acea vreme poporul rus. Burghezia și moșierimea, încercînd să ascundă adevărul că vînduseră capitaliștilor germani independența cucerită cu atîtea jertfe, căutau să determine în opinia publică un curent antirus, o diversiune.

Boierii de la Junimea alimentau un astfel de curent la Iași. Deși au rîs în hohote de basmul lui Ivan Turbincă, deși l-au publicat în revista lor, boierii nu-i sufereau pe ruși. În toamnă, I. Negruzzi se întîlnise la București cu Titu Maiorescu, pe care l-a întrebât de ce n-a căutat să fie prezent la primirea țarului ce se întorsese victorios de la Plevna.

— Dragă Jacques, — i-a răspuns atunci Maiorescu, — îți imaginezi ce-a fost aici. Iluminații, fîlfîire de steaguri ș.a.m.d. Mi-e profund respingător, ca tot ce e semibarbar, și Rusia țaristă înainte de toate. Sînt bucuros că am scăpat de datorii, afară de 1300 de franci la Marmorosch și Blank...

Creangă începuse și el să ocolească discuțiile politice cu junimiștii. Și la ședințe venea mereu mai rar. Când îl luau din scurt, răspundea că n-are timp, că se ocupă cu noile ediții ale cărților lui de școală. În parte, lucrul era adevărat. Peste puțin apărură a cincea ediție din *Învățătorul copiilor*, unde el își publicase o nouă operă literară — *Poveste (prostie omenească)*. Tot pentru manual scrisese și *Povestea unui om lenes*; dar, poate ca să n-o rupă cu Junimea, o publică în „Convorbiri Literare“ (octombrie 1878). Acestea sînt niște istorioare morale, în care autorul își bate joc

de prostia unor oameni și de lenea altora. Sînt opere mărunte care, fără să iasă de pe linia preocupărilor pedagogice ale lui Creangă, rămîn totuși în afara preocupărilor lui majore de pînă atunci. După aceste istorioare, Creangă nu mai publică nimic aproape doi ani. Să fie de vină boala, care începuse să-l cerceteze ? Poate. Însă a mai fost și o altă opreliște.

Creangă trăia o adîncă frămîntare sufletească. Războiul se terminase, pacea se încheiase, România dobîndise independența de stat, dar masele treceau printr-o mizerie cumplită. Aceste împrejurări au un puternic ecou în sufletul scriitorului. La 21 octombrie 1878, el scria din Iași lui Slavici, la București : „Dar oamenii noștri de *stat* !... Ochi au și nu văd ; urechi au și nu aud, căci totdeauna au luat cărbunele cu mîna sărmanului țaran care la urma urmelor tot el a plătit gloaba... De-ar ști boii din cireadă ce mîna becisnică îi duce la tăietoare ! Dar nu știe sărmanul dobitoc și de aceea tace și rabdă, duce în spate toate sarcinile și hrănește pe netrebnicii care își rîd de dînsul !” Conștiința cinstită a lui Creangă este răvășită de o ură cumplită împotriva jecmănitorilor poporului, cum și de o amară deziluzie. Elanul care însuflețește pe marii noștri scriitori în timpul războiului pentru independență piere ca luat cu mîna. Creangă, Eminescu și atîția alții văd că poporul a fost înșelat de exploata-tori, că independența națională a fost vîndută capitaliștilor occidentali, că masele — și îndeosebi, masele țărănești — sînt și mai crunt jefuite. Eminescu și Creangă se ridică cu violență împotriva acestei stări de lucruri. Dar ei nu văd soluția, și cad într-o adîncă deziluzie. Versurile eminesciene :

Iară noi ? noi, epigonii ?... Simțiri reci, harfe zdrobite.
Mici de zile, mari de patimi, inimi bătrîne, urîte,
Măști rîzînde, puse bine pe-un caracter inimic ;
Dumnezeul nostru : umbră, patria noastră, o frază ;

.

S-a întors mașina lumii, cu voi viitorul trece,
Noi sîntem iarăși trecutul, fără inimi, trist și rece !

Noi în noi n-avem nimica, totu-i calp, totu-i străin !

.

Ați luptat luptă deșartă, ați vînat țintă nebună,

Ați visat zile de aur pe-astă lume de amar,

publicate în 1870, deci cu zece ani înainte, redevin actuale.

Pentru sufletul sensibil al lui Creangă, această amară deziluzie a fost mai grea decît boala.

Junimea se mutase în parte la București și ținea ședințele în casele lui Maiorescu. La Iași, rămînea încă pentru o vreme cealaltă parte. Eminescu, la București, Creangă la Iași — frecventează încă cele două junimi ; deși ei întrevăd alte drumuri, Junimea va căuta să-i țină încă strîns de ea.

Așadar, nu atît boala, cît amara deziluzie l-a îndepărtat mai tîrziu pe Creangă de Junimea. Pînă în 1878, el spusese oamenilor povești cu tîlc ; acum era în căutarea altui drum.

CAPITOLUL ZECE

„STAU ȘI-MI ADUC AMINTE...”

„...să le nareze cîte un pasaj mai glorios din istoria strămoșilor, prin care să deștepte într-înșii măcar cît de puțin conștiința națională atît de amorțită”.

I. Creangă

Plecarea lui Eminescu la București contribuie și mai mult la răcirea raporturilor între Creangă și Junimea. Din octombrie 1878 și pînă în ianuarie 1881, el nu mai publică nimic în „Convorbiri Literare”, iar la ședințele cercului se duce rar. În tot acest răstimp, muncește cu rîvnă la continua îmbunătățire a manualelor sale didactice. În a cincea ediție (1878) din *Învățătorul copiilor*, apăruse *Poveste (prostia ome-nească)*; pentru manuale fusese hărăzită *Povestea unui om leneș*, iar faptul că a fost publicată în „Convorbiri Literare” (octombrie 1878) se datorește fie împrejurării că scriitorul nu voia să rupă definitiv cu Junimea, fie împrejurării că manualele erau gata tipărite cînd el încheiase povestea. Una după alta, urmară: *Inul și cămeșa*, *Acul și barosul*, *Păcală*, toate publicate în *Învățătorul copiilor*, și *Ursul păcălit de vulpe*, tipărită în *Metoda nouă*, ediția revăzută.

Creangă dobîndise acum o experiență scriitoricească solidă și îndeosebi muncește la șlefuirea limbii manualelor. El își auzea personajele și le scria vorbirea, cu particularitățile ei caracterizante, fiind

convins că din noianul de posibilități oferite de limba poporului, trebuie aleasă numai aceea care face cât mai înțeleasă ideea. Crezul realist este vrăjmaș oricărei ziceri sarbede, lipsită de conținut, oricărui „sfîrîiac“. În literatură, cuvîntul în sine nu înseamnă nimic; cuvîntul trebuie să fie purtător de înțeles, să comunice adevărul despre realitate. Încă în *Povăștitoriu la citire prin scriere*, Creangă afirma: „Toate lecțiunile să se facă într-un limbaj scurt și lămurit, ferindu-se învățătorul ca de foc de a vîrî în capul școlarilor cuvinte neînțelese, care cer *explicarea* — *explicării*, din care pricină se înstrăinează limba, se pierde șirul ideilor — *esența lucrului* — și timpul în zădar!“ Realismul cere scriitorului să folosească limba literară în așa fel, încît prin ea să caracterizeze personajele și împrejurările, să tipizeze.

Pe cînd pregăteau astfel o nouă ediție a manualului *Învățătorul copiilor*, cei trei autori, Creangă, Răceanu și Grigorescu, împreună cu prietenul lor Ienăchescu, se duceau adesea la Ungheni, ca să fie mai liniștiți. Acolo, într-o cameră aproape goală, în jurul unei mese de brad, discutau fiecare bucată din cartea lor de citire. Cum Creangă dădea totdeauna redactarea definitivă, el purta manuscrisele. La o ședință din acestea, Creangă scoase dintr-un ghiozdan școlăresc manuscrisele, pe care făcuse numeroase adausuri, ștersături și alte schimbări.

— Ei, — zice el, așezîndu-se pe un scaun, la masă, — haide să-ncepem.

Ceilalți se-așează pe scaune în jurul mesei, să asculte lectura și, unde-o fi nevoie, să discute.

— Citesc deodată eu, — continuă Creangă, deschizînd un caiet, — pe urmă or mai citi și alții.

Iși face cruce și începe:

— Doamne ajută!... Titlu: *Inul și cămeșa*. Ascultați?

— Da, ascultăm, zi-i.

— Ei, *Inul și cămeșa*!... Din in ca și din cînepă tot pînză se face... A! Stai, cum vine aici: Din in ca și din cînepă tot pînză se face?... Cum vi se pare vouă? Ian ascultați: Din in ca și din cînepă, *tot pînză se*

face ? !... Din in ca și din cînepă, *tot pînză se face ? !...*
Din in ca și din cînepă ?... Din in ?... din in ca și *din cînepă ?...* din cînepă ?... Din in ca și *din cînepă*, tot pînză se face...

— Ei, dar dă-o dracului, — zice Grigorescu, — ce tot o frămînti și-o învîrtești atîta !...

— Ian ascultați cum vine, — face Creangă încă nedumerit : Din in ca și din cînepă, *tot pînză se face...*

— Ei, cum vine, cum vine !... dac-o tot sucești acolo, adăugă iritat Grigorescu.

— Dar lasă-l să vadă cum vine, îl potoli Ienăchescu șiret și scoțîndu-și portabacul să-și facă o țigară.

Creangă îi privește iertător, apoi își pune mîinile la urechi și citește înainte cu diferite întreruperi și diferite accentuări de cuvinte : Din in ca și din cînepă *tot pînză se face...* Din in... ca și din cînepă... *Din in...*

Ienăchescu, obișnuit cu ciudățeniile prietenului său, și-a proptit cotul stîng în capătul mesei și, gîndind aiurea, își fumează liniștit țigara.

— Din in... din in ca și din cînepă... din in...

Roșcovanul Grigorescu, mărunț și gras, care șezuse pînă atunci pe scaun cu picioarele rășchirate, se scoală binișor, își trece mîna prin păr, dă din cap la dreapta și la stînga ca și cum ar fi vrut să-și dezmorească gîtul, apoi s-apucă să-și răsucească o țigară.

Răceanu, ținîndu-și bărbia în mîini, cu coatele sprijinite pe genunchi, a împietrit uitîndu-se în pămînt. Ca prin vis aude un glas chinuit :

— ...Din in ca și din cînepă tot pînză se face... din in...

Nemaiputînd suporta tortura, Răceanu se scoală și iese afară. Grigorescu stă o clipă în cumpănă, apoi iese după Răceanu, urmărit de privirile lui Ienăchescu.

— Din in... ca și din cînepă...

Chipul de Crist blond al lui Ienăchescu se întoarce sfidător către Creangă. Dar Creangă nu-l vede ; cu capul scufundat în palme el descîntă în uitare de sine :

— ...tot pînză se face... Din in... din in ca și din cînepă...

Ienăchescu strivește ușor muclele țigării de scândura mesei, își adună anteriorul în juru-i și, în vârful picioarelor, se duce după ceilalți doi.

— V-am spus eu ? rîse el întîlnindu-i la ușă pe Răceanu și Grigorescu. Hai să mai vedem satul.

Preotul Ienăchescu se vîrî între Răceanu și Grigorescu și împreună pornesc agale pe uliță, discutînd și rîzînd.

Creangă, rămas la masa de brad, cu capul adîncit în palme, citește, citește mereu, aceeași și aceeași frază :

— Din in ca și din cînepă, tot pînză se face... *Din in... din in... ca și din cînepă...*

Cîte ceasuri vor fi trecut astfel ? Afară s-a înserat. Răceanu, Ienăchescu și Grigorescu, cutreierînd satul, își aduc deodată aminte de prietenul lor.

— Hai să ne luăm terfeloagele, zice unul ; și se întorc spre casă.

Cînd ajung, deschid încet ușa. Creangă ședea la masă, îndîrjit, și scanda cu plumbul în mînă :

— Din in ca și din cînepă, tot pînză se face...

Anecdota, ca orice anecdotă, exagerează, dar în esență spune adevărul despre concepția lui Creangă asupra limbii literare. Cu ascuțitul său simț artistic, călăuzit de principiile realismului, Creangă cere folosirea limbii vii, bogate, artistice a poporului. Oare nu el spusese, cu prilejul unui examen de fine de an pe care l-a prezidat la școala Nr. 2 din Sărărie în vara anului 1875 : „...pare-mi-se că limbajul ținut cu cei mici, de ex. *malad, recompensa* etc. etc. este prea îngreutor pentru frageda lor minte ; ba chiar de prisos și ar fi de dorit ca graiul tatii și al mamei — curățit numai de cuvinte *dialectice*¹ — să aibă mai multă trecere măcar în școlile începătoare...”

Creangă respingea însă neaoșismul — iar tipografului Ionescu îi povestise cîndva o întîmplare care-i ilustra părerile : O „poseseriță” bogată și înfumurată de pe lîngă Humulești primea zilnic musafiri din tîrg. Oaspeții i-au lăudat cafeaua, dar ea le mărturisise ne-

¹ Dialectice-dialectale (N. A.)

cazurile ce îi le pricinuieste o slugă căreia îi dădea mereu cafeaua în foc, încît rămînea fără *spumă*, și care aducea musafirilor *ulcicuțele* fără *tălgirașe*. Deci nu-i corect a se înlocui cuvinte precum : *caimac*, *ceașcă*, *farfurioară*, intrate în uz, de dragul neoașismului. El socotea în același timp că neologismele se cer folosite cu măsură. Pe foaia unei gramatici, nota : „Neologisme se cheamă toate cuvintele introduse în limbă, unele fără trebuință, și pentru care putem găsi un cuvînt românesc corespunzător, de ex. fructifer (roditor), compun (alcătuiesc), a neglija (a neîngriji), unanim (într-o inimă), patern (părintesc), am fost în cura lui (am fost în căutarea lui) ș.a.“ El nu respingea utilizarea neologismelor, dar recomanda folosirea lor în conformitate cu mediul social. Lui Răceanu îi povestea cum odată, fiind copil, a fost trimis să cumpere borș de la o femeie, Maria borșerița ; intrînd în casă, Maria borșerița, care ședea pe cuptor, i s-a văietat : „Vaoleu, vaoleu, Ionică dragă, nu mă pot scoborî că *teribil* mă doare *corpul* și nu te pot *servi*, dar ia-ți și tu o oală de borș din puțină, însă să iei seama să nu-mi *deranjezi* huștile“. În mediul humuleștean, „teribil“, „corp“, „a servi“, „a deranja“ sună prețios, ridicol. Lucrurile nu se petrec altfel în literatură. Limba este, aici, parte integrantă a imaginii literare. Un personaj țăran, humuleștean bunăoară, nu poate spune „ulcicuță“, în loc de „ceașcă“, „fructifer“ în loc de „roditor“, „teribil“ în loc de „rău“, decît riscînd să-și falsifice graiul, să nu mai fie el însuși sau să devină ridicol. Structura gramaticală, vocabularul, sonoritatea sînt însușiri ale limbii pe care scriitorul trebuie să le folosească așa cum le folosește poporul, atunci cînd vrea să zugrăvească literar chipul poporului.

Istoriorele morale dedicate manualelor mai au vechile elemente ale povestirii. *Păcală* evocă un fel de Dănilă Prepeleac, care a prins la minte și nu se mai lasă înșelat de negustor ; în dialogul dintre Păcală și negustor, țăranul o face pe prostul, dar de fapt își bate joc de negustor care — datorită prostiei lui reale — crede că țăranul este prost. Mica bucată demonstrează inteligența scăpărătoare a țăranului. În *Ursul*

păcălit de vulpe, Creangă arată duelul între viclenie și prostie. O vulpe fură pești din căruța unui țăran cam nătărău și ursul o află hrănindu-se din prada ei ; pofticios, ursul îi cere și el puțin pește, dar vulpea îl trimite la pescuit ; după cum l-a învățat ea, ursul vîră coada în lac, dar apa îngheață și prostul se smucește, lăsînd coada acolo ; în zadar caută el apoi a se răzbuna pe vulpe, căci tot păcălit rămîne.

Inul și cămeșa este o povestire a fazelor industrializării plantelor textile, de la in, cînepă și bumbac pînă la confecționarea cămășii. Intenția inițială a autorului este de a îmbogăți vocabularul copiilor cu terminologia proprie acestui proces, și el utilizează copios această terminologie, subliniind cuvintele respective în text. Însă întreaga bucată este dominată de o idee care apare pentru prima oară în scrierile lui Creangă — ideea de evoluție. „— Mare minune mi-ai spus, dragă buruiănă, zise cămeșa. De-ar fi așa, apoi toate lucrurile nu sînt ceea ce se văd ; ci altăceva au fost odată, altăceva sînt acum — și altăceva au să fie.

— Tocmai așa, soro !

— Gardul pe care ești tu întinsă acum a fost altădată pădure. Ce are să fie de-acum înainte ?“

Ideea revine în *Acul și barosul*, unde barosul își dispută înțîietatea istorică, dar cu acest prilej uneltele pun și chestiunea relației istorice între frumos și util.

„— Ei bine, tu mi-ai înșirat verzi și uscate; ia stăi să-ți spun și eu pe ale mele : toporul, barda, ciocanul, cleștele, vătariul și nenumăratele unelte și mașini de fier, unele de o mărime urieșă, iar altele mici și bicisnice ca tine, pututu-s-au face pînă n-au trecut printre nicovală și baros ?... Tu îmi spui de haine frumoase ; eu ți-o spun de casă, de sapă, de săcere, de coasă și de plug ; tu îmi spui mai mult de *frumos* ; eu ți-o spun de cele *neapărat trebuincioase*.

— Mă faci să te apuc iar la scărmanat, moșule baros. Haine i-au trebuit omului întîi ; căci nu era să umble în pielea goală și desculț ca gîștele.

— Te-ai încurcat în socoteli, măi băiete ; ba demîncare și casă i-a trebuit omului întîi ; ș-apoi haine frumoase, cum zici tu ; cu rufe de ale tale îți ghiorăiesc

mațele de foame. Ai auzit vorba ceea că : Golătatea încunjură, însă foamea dă de-a dreptul.

— Măi ! da' ruginit mai ești !

— Ruginit cum sint, eu v-am făcut și trebuie să ascultați de sfaturile mele... Zi mai bine că industria sau meșteșugurile noi le-am adus în lume ; că bogățiile cele mari, nouă se datoresc. Mi-ai zis *ruginit* și ți-ai zis *cioplit*: mie-mi pare bine ca strănepoții mei să fie mai ciopliți decît mine ; cu timpul se cioplesc toate... Numai nu vă fuduliți și nu uitați obirșia voastră ; ca nu cumva să vă ciopliți prea tare și să rămî-neți care fără urechi, care fără dinți ; care fără gură, care fără zîmți ; adecă, niște cioarse de nici o treabă. C-apoi atunci iarăși mi-ți ajunge drăguș la căuș ; și soră-mea nicovala vă va ținea în spate, iar eu vă voi bate pe rudă pe sămință, ca să prindeți la minte“.

— E un lucru interesant și nou în scrierile dumitale, domnule Creangă, îi spuse Ion Nădejde, întilnindu-l într-o dimineață.

Ion Nădejde stătea tot prin Sărărie și din cînd în cînd se vedea cu Creangă, dar acesta îl ocolea mereu. Frații Ion și Gheorghe Nădejde erau socialiști (de fapt „socialiști“ după etichetă, ca membri ai Cercului socialist din Iași, căci după concepții — un teribil mixtum compositum de narodnicism, anarhism, liberalism și chiar naționalism — nu erau ce voiau să pară a fi), și Creangă avea despre socialiști păreri nu cele mai bune. Totuși, ca între oameni, se salutau, schimbau o vorbă, două și-și căutau apoi fiecare de treburile sale. În ceea ce-l privește pe Ion Nădejde, avea mare stimă pentru Creangă ; era însă în ciudat pe el că se ține de cercul junimist. — Cum se face că un om atît de inteligent, atît de lăgat de popor, frecventează cinaclul boierilor ? spunea el adesea.

În dimineața aceea, însă, și Creangă și Nădejde se simțiră foarte aproape sufletește. Discuția despre mișcările țărănești s-a înfiripat de la sine. Prin Iași se zvoneau multe, ba unii boieri veniseră aici încă din iarnă, temindu-se să nu-i apuce primăvara pe la conace, în mijlocul țăranilor. Pretutindeni nu se vor-

bea decît despre răscoală, deşi răscoala nu izbucnise nicăieri, dar semnele o prevesteau.

— Ai putea să scrii ceva despre aceste evenimente ! zise în cursul discuţiei Nădejde.

— Ehei, domnule Nădejde...

De-o vreme, Creangă era chinuit de-un sentiment penibil : boala îl măcina încet dar sigur, însă el se străduia să apară în ochii cunoscuţilor şi prietenilor ca un om sănătos. I-ar fi mărturisit lui Nădejde de ce nu a scris nimic de vreo doi ani, dar se opri. 'Ce nevoie era să mai ştie şi acela suferinţele lui ?

— Iaca, n-ai dreptate, domnule Creangă. Dumneata eşti plin de talent şi cunoşti foarte bine poveştile populare.

Poveşti nu mai scrisese Creangă — şi nici nu mai încerca să scrie. Vremea lor i se părea trecută. Nici un literat dintre cei pe cîţi îi cunoştea nu se îndeletnicea cu poveşti. Alecsandri compunea mereu versuri despre eroismul ostaşilor noştri în războiul pentru independenţă şi despre trista lor soartă după război ; Eminescu — din cite aflase — întocmea nişte epistole în versuri, în care biciuia pe contemporani ; pînă şi Nicu Gane se inspira tot din frămîntările actualităţii. Ce să cauţi acum cu poveştile ?

— Dar ce, domnule Nădejde, mult am să ameţesc eu lumea cu ţărăniile mele ?

— Din cite-ai văzut şi-ai auzit, poţi scoate lucruri foarte interesante, şi chiar „ţărâni“ cum le numeşti dumneata. Numai să te hotărăşti odată.

— În bojdeuca mea, — spuse Creangă, — de multe ori stau şi-mi aduc aminte ce vremi erau odată. Noi am vorbit atîtea despre răscoala ţăranilor. Dar nu ţi-am zis una. Cînd mergeam la seminaria Socolei, se ţinea Ad-hocul în Iaşi. Eram şi eu băieţandru şi ţin bine minte cum o dată moş Ion Roată şi ceilalţi deputaţi pontasi se duceau la adunare trecînd în jos de Golia. M-am furişat şi eu cu părintele Ienăchescu să-i vedem.

— Zdravăn om a fost răzăşul acela l întări Nădejde.

— Mergea cu pletele-n vînt şi călca de parc-ar fi

fost el Vodă și nici nu se uita la boieri. Ô fi, sărmanul, acum oale și ulcele.

Au vorbit așa pînă au ajuns în dreptul universității, unde s-au despărțit.

În capul lui Creangă alerga neîncetat un gînd: ce-ar fi dacă ar așterne pe hîrtie cele ce-și aducea aminte despre moș Ion Roată? E drept, cu greu s-a hotărît să scrie; dar, odată început, lucrul n-a mai putut fi lăsat din mînă. La 4 mai „anecdota” era gata. Însă, de publicat în „Convorbiri Literare”, n-o găsea nimerită. Îi mărturisi lui Caragiani cele ce făcuse și acesta se îndoi de asemenea că revista junimistă ar publica-o.

— Știi ce? Niște prieteni de la București tot zic să scriu ceva pentru un almanah de-al lor. O trimit acolo. Acum, o apărea, n-o apărea, dumnezeu știe, că tocmai bunișor lucru nu-i! Zică ce-o zice boierii! Caragiani îl aprobă și Creangă trimise „anecdota” lui V. A. Ureche, care o tipări în *Albumul Macedo-Romîn*. Ureche era liberal, deci dușman al Junimii, iar junimiștilor nu prea le-a venit la îndemînă această independență a fostului diacon. Apoi, mai era și atacul dibaci pe care Creangă îl dădea împotriva boierimii. Un anume boier din „anecdota”, care vrea să-l lămurească pe răzăș despre necesitatea și roadele Unirii, se dovedește progresist numai în măsura în care unirea nu-i atinge privilegiile lui boieresci. El dorește unirea, dar săvîrșindu-se în condițiile relațiilor de producție feudale. E adevărat că la un moment, boierul acesta face apel la înțelegerea „fraților” țărani, ba chiar ține un mic discurs despre egalitate: „Ba nu, oameni buni, s-a trecut vremea aceea pe cînd numai boierii făceau totul în țara aceasta, ș-o storeeau după plac. Astăzi toți, de la vîldică pînă la opincă, trebuie să luăm parte la nevoile și la fericirea țării. Muncă și cîștig, datorii și drepturi, pentru toți deopotrivă”. Dar cine credea în astfel de discursuri, pe care — în 1880 — Creangă le amintește cu amară ironie? Nici însuși acel boier, care ocolește cu mare grijă problema relațiilor economice și sociale dintre boierime și țărănime. Lucrul îl

observă Ion Roată care-i dă celebra replică : „Dă, cucoane, să nu vă fie cu supărare; dar de la vorbă și pînă la faptă este mare deosebire... Dumnevoastră, *ca fiecare boier* (sublinierea lui Creangă !) numai ne-ați poruncit să aducem bolovanul, dar n-ați pus umărul împreună cu noi la adus, cum ne spuneți dinioara, că de-acum toți au să ieie parte la sarcini : de la vîlădică pînă la opincă. Bine-ar fi dac-ar fi așa, cucoane, căci la război înapoi și la pomană năvală, parcă nu prea vine la socoteală... Iar de la bolovanul dumneavoastră... am înțeles așa : că pînă acum, noi țărani am dus fiecare cîte o piatră mai mare sau mai mică pe umere, însă acum sîntem chemați să purtăm împreună, tot noi, *opinca*, o stîncă pe umerii noastre... Să dea domnul, cucoane, să fie altfel, că mie unuia nu mi-ar părere rău...” Ca și în 1877, țăranul din 1857 apare sincer interesat în îndeplinirea năzuințelor de unitate și independență națională, dar are temerile lui, în lumina experienței multiseculare a clasei sale, că aceasta va duce la înăsprirea exploatării maselor. După aproape un sfert de secol, istoria îi dovedea lui Creangă că presimțirea răzășului s-a adevărit. Dacă însă Creangă s-ar fi mulțumit cu consemnarea faptului, nu și-ar fi atins gîndul de a demasca boierimea și, mai ales, de a arăta că împotriva acestei boierimi se ridică forțe capabile s-o înfrunte ; el zugrăvește chipul acestor forțe, creînd portretul lui Ion Roată, care cu adevărat trebuie să fi fost un neînfricat reprezentant al țărănimii de vreme ce el a stat în fruntea delegației de țărani moldoveni în Divanul Ad-hoc, iar documentele epocii îl amintesc la tot pasul.

De obicei, cînd vreun junimist tipărea în alte publicații vreo lucrare, I. Negruzzi o reproducea grabnic în „Convorbiri Literare”. Cu „anecdota” lui Creangă, Negruzzi nu se grăbi însă de loc s-o retipărească în organul junimist. („Anecdota” a fost reprodusă în „Convorbiri” abia peste cinci ani, în primăvara 1885, cu titlul *Moș Ion Roată și Unirea* și cu unele mici modificări.) Ostilitate a Junimii față de Creangă ? Mai curînd, ostilitate reciprocă. „Convorbirile Lite-

rare" trebuiau, totuși, să apară, dar nu prea aveau ce tipări. Nici Eminescu, nici Creangă nu scriau acum nimic pentru revistă. În vara anului 1880, Miron Pompiliu — lăsat la Iași să scoată „Convorbirile“, în lipsa patronilor — este alarmat de lipsa materialului. Aleargă pe la toți, se duce și la Creangă — dar acesta nu se arată prea dispus să compună ceva pentru revistă. M. Pompiliu îi scrie la 14 iulie lui Maiorescu: „...Mare nădejde îmi pusesem în Creangă, dar să-l mănânce Valea Țicăului unde s-a înfundat! Creanga pare că a început să se usuce. Întîi mi-a dat a înțelege să aștept, pe urmă, numai ce-mi spune că-i lehamete; să fac ce știu“. La urma urmelor, „Convorbirile Literare“ i-ar fi putut publica „anecdota“; dar „anecdota“ ar fi fost un mic material explozibil în paginile publicației junimiste.

La drept vorbind, Creangă nu voia s-o rupă cu Junimea, oricît de deosebite ar fi fost părerile lui de acelea ale boiereștii societăți.

Mai era la mijloc și alt motiv. Dintr-o slăbiciune firească de tată, Creangă începuse să creadă că fiul-său — ieșit sublocotenent de marină — ar fi avînd cine știe ce strălucire a minții și căuta să-l împingă în sus, mobilizînd amicitiiile junimiste, îndeosebi ale lui Maiorescu și Carp. Prin mijlocirea acestora, desigur, ajunge odrasla la Triest, la studii, și apoi, întors în București, visează să meargă la Brest. La rîndul său, fiul își ia nasul la purtare și umblă după cerșit pe la mărimile junimiste, avînd nevoie de bani pentru aventurile lui erotice. Așadar, la junimiști alergau după sprijin și Creangă-tatăl și Creangă-fiul, ceea ce obliga pe Creangă-tatăl la unele ploconiri în fața boierilor. În adîncul sufletului, Creangă se rușina totuși și ura lui împotriva celor ce-l umileau se revărsa întreagă în scrierile sale. Această duplicitate, care nu-l onorează de loc, îl ajuta să-și ducă traiul de azi pe mîine. Junimiștii nu i-au reproșat deschis colaborarea lui la publicația liberalului V. A. Ureche, ba chiar — la rîndul lor — jucau destul de bine farsa „lipsei de politică“ în preocupările literare și-i cereau material pentru revista lor. Acolo, în bojdeuca lui, Creangă se apucă iarăși de

treabă, cu gîndul de a scrie ceva pentru „Convorbiri“. Succesul „anecdotei“ cu Ion Roată îi dezvălui dintr-o dată izvorul nesecat al amintirilor. Şi cum munca de învăţător era principala lui pasiune, găsi foarte potrivit să evoce amintiri din însăşi viaţa lui de şcolar, atingînd indirect în relele învăţămîntului din vremea sa. Deci, se apucă să scrie aceste aduceri aminte.

Un nou fapt îl stimulează în redactarea lor : la 20 iulie acel an, veni ca ministru al şcolilor filozoful Vasile Conta, bunul prieten al lui Creangă. Conta îşi numi prietenul ca membru în Consiliul permanent al instrucţiunii şi Creangă îşi luă sarcina cu toată seriozitatea cuvenită. Conta avea gînduri mari — să reformeze întregul învăţămînt — iar Creangă îi putea fi de ajutor în ceea ce privea învăţămîntul elementar. Institutul se ducea adesea la Bucureşti, participa cu însufleţire la şedinţele Consiliului şi, evident, se întâlnea cu Eminescu şi Slavici, care saluhoreau la „Timpul“.

La Bucureşti, Creangă venea şi pentru tratamentul ce-l urma la spitalul Brîncovenesc, unde se împrietenise cu o „mamă Bălaşa, o gardiancă bătrînă“, de felul ei craioveancă şi care-i spunea nenumărate stihuri cu tîlc.

Intr-o zi, de la începutul lui septembrie 1880, Creangă descinse în Bucureşti şi, după ce depuse giorşăitu-i ghiozdan şi rufăria la gazdă, alergă într-un suflet la Slavici, unde locuia atunci şi Eminescu. Humuleşteanu îl chemă la el „acasă“ şi astfel citeva seri odaia lui se transformă într-un mic cenaclu improvizat, alcătuit din Eminescu, Slavici şi Creangă. Eminescu le citise nişte versuri minunate, despre Mircea cel Bătrîn, care au înflăcărat pe Creangă. Ceva a citit şi Slavici. Însă mai mult discutau. Odată, venind vorba despre nuvela *Budulea taichii*, pe care Slavici tocmai o publicase în „Convorbiri Literare“, Creangă nu şi-a spus deodată părerea, ci — aşa cum îi învăţase şi pe şcolarii lui — a stat pe gînduri pînă să-şi rotească cuvîntul.

— De ! zise-n cele din urmă. Imi place şi mie, dar cică era odată un flăcău, care se-ndrăgostise rău de tot de o fată. Frumoasă, însă, fata s-a măritat la oraş,

după altul, mai bogat, care putea să-i facă toate voile, și bietul de flăcău a rămas cu inima friptă și plină de amar. Peste câțva timp, însurații s-au întors în sat și flăcăul, întâlnind-o, a stat buimac în fața ei. Era gătită, spelcuită și sulemenită, de nu mai știai cum să te uiți la ea. „Nu e aia pe care o știam eu!” își zise el cu inima ușurată.

Nu era prea greu de înțeles ce voia să spună Creangă...

— Îți pare Budulea prea spilcuit? îl întâmpină Eminescu.

— Nu prea, dar cam, răspunse Creangă. Și dacă e vorba așa, prost cum sînt, vi-l dau mai bine gata.

Deoarece în nuvelă se spunea ceva despre școală și cum însuși Creangă venise la București pentru treburi privind școala, discuția alunecă de la sine pe drumul amintirilor din vremea școlii. Slavici povestea de școlile vieneze, Eminescu despre metodele nepedagogice din școlile cernăuțene, care-i făcuseră nesuferită viața de elev. Creangă mai mult asculta, deși din cînd în cînd zicea cîte ceva despre școala din Humulești și aceea din Broșteni. În sinea lui începuse să zîmbească unui gînd, pe care încă nu-l destăinui.

Se făcuse tîrziu din noapte și Slavici dădu semnalul de plecare. A doua zi dimineața, trebuia să fie la ziar. Șovăind, se pregăti și Eminescu.

— Și zici că-l dai gata pe Budulea? întrebă la plecare Slavici.

Creangă nu răspunse, rîse din toată inima și le strînse cu putere mîinile. Apoi, întors la ale sale, scoase terfeloagele din ghiozdan și începu să corecteze grabnic.

...Peste două zile, citi la Junimea prima parte din *Amintiri din copilărie*.

Era într-o miercuri seară și în casa lui Maiorescu din str. Mercur se adunase multă lume. Așteptau cu toții nerăbdători pe Creangă. Slavici aflase de la Eminescu că povestitorul a scris niște amintiri, se destăinuisese lui Maiorescu, iar acesta stîrnise curiozitatea tuturor. Creangă însă avea ședință la minister și întîrzia. Cînd,

În sfîrșit, intră pe ușă, plin de sudoare și gîfîind, Maiorescu îl întîmpină ironic :

— Se poate, domnule Creangă ? Faci atîta lume să te aștepte ?!

— Ce să zic ? a răspuns el zîmbind ca de obicei. Dumnevoastră ca dumnevoastră ! Neavînd, se vede, altă treabă, ați așteptat în cea mai bună societate și așteptarea nu vi-a fost zadarnică. Iată-mă : sînt aici. Iar eu, care umblu-n treburi mari, voi fi așteptat poate mai puțin, dar vorba românului : degeaba vii, degeaba te duci !

— Ei bine, — i-a zis atunci altul, — cine mai era pe-acolo, ce-ați mai pus la cale ?

— Iacă nu știu cum să-ți dau răspuns, grăi Creangă. Ci-că într-o duminică, o cucoană și-a luat fiica și s-au dus amîndouă la biserică. Întorcîndu-se după slujbă acasă, a întîlnit-o altă cucoană care a-ntrebat-o : Cine mai era la biserică ? — De ! a răspuns cucoana. Eu am fost și fiica mea, de acolo înainte, tot prostime !!

Onorata societate a pufnit în rîs, apoi cînd rîsetele s-au potolit, a scos și Creangă din buzunar terfeloaiele lui.

— „Amintiri din copilărie“ ! începu Creangă.

Pe fețele cîtorva apărură zîmbete. Așadar poznașul va povesti acum chiar propriile lui pozne !

— „Stau cîteodată și-mi aduc aminte ce vremi și ce oameni mai erau în părțile noastre, pe cînd începusem și eu, dragăliță-doamne, a mă ridica băiețaș la casa părinților mei, în satul Humulești...“ continuă Creangă, fără să ia seama la cei din jur.

De bună seamă, nu întîmplător începea Creangă seria *Amintirilor* cu anii primei învățături la Humulești și la Broșteni. El era învățător — și un învățător care nu se mulțumea să facă doar lecții în clasă, ci propunea un anume ideal pedagogic și cultural. Creangă concepea învățătura ca un mijloc de eliberare din exploatarea a țăranilor și ori de cîte ori cineva dintre personajele sale are aceeași părere asupra rostului învățăturii, el îi redă concepția cu multă atenție și simpatie. Desigur, Creangă însuși primise această idee de la mama lui, iar aceasta de la tatăl ei, și-i de presu-

pus că și alți oameni din satele răzăsești aveau aceeași părere. Într-un articol publicat cu vreo șapte ani înainte, Creangă recomanda preoților sătești să vorbească astfel despre învățătură țăranilor : „Nu întîrziati a-i da la învățătură (pe fiii voștri — n.n.) și nu cruțați nimic pentru învățatura lor ; căci prin învățatură ei se vor face și mai buni la inimă și mai luminați la minte. Ei vor ști să înțeleagă mai bine care este dreptul vecinului și care este dreptul lor, pentru a și-l putea apăra. Ei vor ști munci mai bine pămîntul, din care vor trage foloase mai mari. Ei vor ști să-și îngrijească vitele, de la care atîrnă în mare parte hrana lor de toate zilele. În scurt, ei vor ști a-și statornici gospodăriile pe temelia economiei și a bunei rînduiei, trăgînd singuri folosul din munca lor ; pe cînd omul fără învățătură și fără bună creștere în casa părintească, este înșelat de toți și ușor se azvîrle în brațele leneviei, beției și altor răutăți, pierzînd pe lîngă sănătate și numele cel bun și roada muncii sale, cîștigată cu sudoare“. În același sens vorbește David Creangă ginezelui său : „Din cărți culegi multă înțelepciune : și la dreptul vorbind, nu ești numai așa o vacă de muls pentru fiecare“. Și Smaranda — fiica lui David și mama lui Ioan Creangă — credea că „omul învățat înțelept va fi și pe cel neînvățat, slugă-l va avea“. Iată, deci, învățatura concepută ca un mijloc de evadare din exploatarea boierească.

Limitat de orizontul clasei sale și de propria sa experiență de viață, Creangă nu va concepe eliberarea din exploatare ca zdrobire a însăși temeliilor exploataării omului de către om, ca un proces care angajează întregul popor muncitor în lupta împotriva claselor exploatoare și țintind la distrugerea acestora, ci ca un proces de evadări individuale din condițiile exploataării boierești. Concepție evident caracteristică mentalității țăranesti, chiar mentalității celor mai radicale pături ale țăranimii, în acea epocă. Conflictele și oamenii, cel puțin din prima parte a *Amintirilor*, sînt văzuți prin prizma acestei concepții, după cum prin aceeași prizmă judecă Creangă conflictele și oamenii epocii sale.

Discuțiile între Smaranda și Ștefan se poartă aici numai asupra învățaturii ; Smaranda vrea să-l dea pe Nică la școală, pentru a-l vedea popă ; Ștefan, dimpotrivă, își vrea fiul gospodar așezat în Humulești. Reamintesc acest pasaj, caracteristic pentru concepția lui Creangă :

„Din partea tatei, care ades îmi zicea în bătaie de joc :

Logofete, brinză-n cui,
Lapte acru-n călămări,
Chiu și vai prin buzunări !

puteam să rămîn cum era mai bine : Nic-a lui Ștefan a Petrei — om de treabă și gospodar în Humulești. Vorba ceea :

Decît codaș în oraș,
Mai bine-n satul tău fruntaș.

Mama însă era în stare să toarcă-n furcă și să învăț mai departe. Și tot cihăia mama pe tata să mă deie undeva la școală ; căci auzise ea spuind la biserică în Parimei că omul învățat înțelept va fi și pe cel neînvățat, slugă-l va avea.

Și afară de aceasta, babele care trag pe fundul sitei în 41 de bobii, toți zodierii și cărturăresele pe care le căutase pentru mine și femeile bisericuase din sat, îi băgase mamei o mulțime de bazaconii în cap, care de care mai ciudate ; ba că am să petrec între oameni mari, ba că-s plin de noroc, ca broasca de păr ; ba că am un glas de înger și alte minunății, încît mama, în slăbăciunea ei pentru mine, ajunsese a crede că am să ies un al doilea Cucuzel, podoaba creștinătății, care scotea lacrimi din orice inimă împietrită, aduna lumea de pe lume în pustiul codrilor și veselea întreaga făptură cu viersul său“.

S-ar putea ca în insistențele Smarandei să fie și o oarecare ambiție colorată egoist „în slăbăciunea“ ei pentru Ibăiat : dar aceasta e numai ceva accidental, căci hotărîrea femeii e alimentată de o anume concepție, de concepția că acela care-i învățat scapă de slugărnicie. În felul său, și Ștefan pare îndreptățit ; el a

văzut și a auzit multe și de pretutindeni a căpătat confirmarea părerii că școala e străină intereselor masei țărănești, ba chiar că țăranul școlit se rupe de viața satului, de rosturile străvechi ale lui. După cum se știe, disputa e stinsă de David Creangă, care, dând dreptate Smarandei și sfătuind în același sens pe Ștefan, ia copilul sub ocrotirea lui și-l duce la școala din Broșteni.

Pe mucavaua acestei discuții, Creangă lucrează un soi de monografie a școlii sătenești de la mijlocul secolului trecut, ceea ce-i permite să critice cu tărie nu școala ca atare, ci un anumit tip de școală, propriu orînduirii sociale unde există exploatați și exploataitori. Gîndul dintîi al scriitorului se întoarce încărcat de recunoștință către părintele Ioan Humulescu, cel care ridicase la poarta bisericii o chilie hărăzită să fie școală. Chiar și acest amănunt își are semnificația lui demascatoare: statul boierilor nu se preocupa de înființare de școli pentru popor, școlile sătenești născîndu-se din inițiativa vreunui om pătruns de patriotism, ca părintele Ioan. Și iată-l pe părintele Ioan îndeplinind — spre marea bucurie a scriitorului — pe la 1846, însăși concepția din 1880 a lui Creangă despre rolul preotului la țară: el bate ogrăzile oamenilor, îi sfătuie să-și trimită copiii la învățătură, dîndu-se exemplu chiar pe sine căci își aduce fata, pe Smărăndița, să deprindă slovele alături de băieții și fetele sătenilor. Totuși, „școala“ părintelui Ioan stîrnește scriitorului amintiri dureroase, căci părintele corectează pe elevi cu „Calul Bălan“ și cu „Sf. Niculai, făcătorul de vînatăi“, ceea ce nu numai că nu naște în sufletele copiilor dragostea de învățătură, dar chiar îi depărtează de ea. De asemenea, metoda lancasteriană — cu mersul de la „cruce-ajută“ la „trătăji“ și de-aici la ceaslov, cu procitaniile săptămînale și cu tot alaiul de deficiențe — îndepărta și mai mult pe elevi de școală. După constrîngerea din familie, urma deci constrîngerea din școală. În purtările centrifuge față de școală ale lui Nică, Creangă vede un legitim protest al copilului. Desigur, pentru a nu se risipi școala, este nevoie de bunătatea și blîndețea unui dascăl ca bădița Vasile, ca și de colacii împărțiți cu dărnicie de părintele Ioan spre potolirea micilor răzvrătiri.

Lauda adusă părintelui Ioan și critica făcută școlii lui sătești, arată că Creangă demasca școala regimului feudal și metodele ei inumane, și, nicidecum pe acei inimoși binevoitori care, din nepricepere, dar din bunătațe și patriotism, făceau ce puteau și cum îi tăia capul pentru luminarea poporului.

Iată-l și pe profesorul Nicolai Nanu de la școala lui Balș din Broșteni. Un binevoitor era și acest Nanu, dar aceleași metode „pedagogice”, precum chilugirea copiilor și învățătura mecanică a unor lucruri ne folositoare vieții, fac din el un personaj de care copilul fuge, evitînd și școală, și profesor și preferînd libertatea proprie firii omenești.

Este în această primă parte a amintirilor o notație care aruncă o puternică lumină asupra întregii fresce și limpezește și problema școlii sătești de atunci : episodul Irinucăi : „...Și Irinuca avea o cocioabă veche de bîrne, cu fereștile cît palma, acoperită cu scînduri, îngrădită cu răzlogi de brad și așezată chiar sub munte pe malul stîng al Bistriței, aproape de pod. Irinuca era o femeie nici tînără, nici tocmai bătrînă ; avea bărbat și o fată balcîză și lăliie, de-ți era frică să înnoptezi cu dînsa în casă. Noroc numai că de luni dimineața și pînă sîmbătă seara n-o mai vedeai : se ducea cu tată-său în munte la făcut ferestrea, și lucra toată săptămîna ca un bărbat pentru nimica toată : doi oameni cu doi boi, la vreme de iarnă, abia își puteau scoate mămăliga. Ba la mulți se întîmpla de veneau sîmbătă noaptea cu cîte un picior frînt sau cu boii stîlciți, și aceasta le era cîștig pe deasupra”. Această notație arată sîngerioasa exploatare boierească a țărănimii muncitoare, condițiile de înapoiere și cruntă mizerie în care clasele stăpînitore țineau masa țărănimii. Parcă voind să dovedească precum că viața și avutul acestor oameni atîrnă de un fir de ață, Creangă își amintește cum a desprins din munte o stîncă mare, care rostogolindu-se la vale a dărîmat gardul și jumătate din casa Irinucăi și a ucis o capră. Episodul Irinucăi fixează condițiile social-istorice ale epocii și — indirect — prin acestea, caracterul școlii sătești de la mijlocul secolului trecut. E de la sine înțeles că în atare împre-

jurări de viață, cînd clasele dominante exploatau la sînge țărăimea, ele nu aveau a se gîndi la înființarea de școli satești, la încadrarea acestora cu personal didactic pregătit, la metode pedagogice, la un învățămînt rural, care prin conținutul lui să contribuie la ridicarea nivelului material și spiritual al poporului. Cu atît apar mai nobile gîndurile, inițiativele, faptele unor oameni ca părintele Ioan, bădița Vasile, Smaranda, David Creangă, cu atît apare mai motivată încăpățînarea lui Ștefan a Petrei. În atare împrejurări, cu atît mai mult apare justificată atitudinea lui Nică, copilul care urăște școala, dar iubește învățătura, în care dacă nu el (fiind prea mic), dar alții văd un mijloc de eliberare socială.

În acea seară, junimiștii au rîs de întîmplările școlarului Nică și ieșenii cerură grabnic manuscrisul. (Astfel, prima parte a *Amintirilor din copilărie* apărură în „Convorbiri Literare“ la 1 ianuarie 1881). Dar Creangă, Eminescu și Slavici au continuat discuțiile mult timp, în jurul „amintirilor“. Poate datorită observațiilor ce i-au făcut ei, Creangă se gîndi să înfățișeze mai atent caracterul lui Nică. Astfel, — scriind partea a doua a *Amintirilor*, el dădu o adîncă motivare firii lui Nică. Conflictul între Nică și școala satească a epocii lui era motivat în prima parte a *Amintirilor* prin caracterul antipopular și neștiințific al școlii de atunci; de astă dată, scriitorul simte nevoia să motiveze acest conflict, aplecîndu-se mai insistent asupra firii copilului. Scriitor profund realist, Creangă dezvăluie că firea lui Nică este în bună măsură rodul unor anumite înrîuriri ale mediului social, ale societății în care se naște și se dezvoltă copilul și iată că dorind să demonstreze artistic aceasta, el face un pas înainte în zugrăvirea satului de foști răzăși: de la monografia școlii, la monografia satului însuși.

Desigur, primul univers al copilului este casa părintească — și cu aceasta începe Creangă a doua parte a *Amintirilor*. El notează cu grijă deosebirea între „vîrsta cea fericită“ a copilăriei, neștiutoare de ale vieții, și traiul casnic tot mai greu al familiei lui Ște-

fan a Petrei — și această deosebire este arătată meret, sub diferite înfățișări, de-a lungul întregii lucrări. Când Ștefan vine noaptea obosit și rebegit de frig, de la pădurea din Dumesnicu, unde tăia lemne, când Smaranda, trudită de multiplele munci casnice — pregătirea mîncării, curățenia straielor, îngrijirea copiilor mici, lucrarea de sumane și alte mărfuri pentru tîrg — vrea să se odihnească, „noi băieții tocmai atunci rădicam casa în slavă“. Tatăl, dorit de copii, le făcea hatîrul, mama, însă, martoră și într-un fel victimă a zburdălniciilor lor, le mai răsucea „cîte un șurub, două prin cap“ și le mai dădea „cîteva tapangele la spinare“. Nică nu se sinchisește de atare opreliști, forme ale unei „pedagogii“ familiare străvechi — căci la acea vîrstă a copilăriei, „pielea rea“ și cărpănoasă ori o bate ori o lasă“. Constrîngerile familiei le simte Nică pe măsură ce se mărește, și-n aceste constrîngerii se reflectă un întreg mod de viață a satului. O dată, copilul vrea să umble cu plugușorul, roagă pe tata să-i facă un bici, dar acesta îl repede, argumentîndu-i sec și categoric: „N-ai ce mîncă la casa mea? Vrei să te bușască cei nandralăi prin omăt? Acuș te descalt!“ Nică totuși pleacă împreună cu tovarășii lui să colinde satul, iar dacă nu i-au bușit „nandralăii“, au pătimit alte necazuri. Popa Oșlobanu și nevasta lui Vasile Aniței îi alungă pe colindători, în care gazdele nepri-mitoare nu văd altceva decît vedea și Ștefan a Petrei, niște cerșetori ușernici. Familia lui Ștefan nu se deosebea de oricare altă familie din sat. Bătaia, ca mijloc de „cumințire“, va deveni metoda educativ universal valabil și nezmintit. Popa Oșlobanu și nevasta lui Vasile Aniței se reped după colindători cu gîndul de a le administra miraculosul metod. Dar și blînda și iubitoarea de copii Smaranda recurge la amenințarea cu bătaia, cînd Nică smîntînește oalele cu lapte pus la prins. Într-o lume unde conștiințele tuturor sînt aburite de misticism, copilul — cu inteligența și viclenia lui native — își va lua ca aliat în poznele sale tocmai acele fapte supranaturale, crezînd că astfel va înșela pe cei vîrstnici. Manevra nu-i reușește (dar ea nu-i mai puțin dătătoare de seamă despre mentali-

tatea unei lumi ținute în întunericul ignoranței), căci mama prinde vicleșugul și moralizează pe loc. Dacă nici „nănașa din grindă“, nici moralizarea nu se dovedesc eficace, vine amenințarea cu trimiterea la școală, ca o altă sancțiune. Așa se petrece când Nică, mînjit la gură cu dohot de Chionpec ciubotarul, se plînge maică-si; aceasta nu numai că se declară de acord cu metoda educativă al Chiorpecului, dar și adaugă înspăimîntător: „Of! de-ar veni iarna, să te mai dau odată la școală undeva... și să cer dascălului să-mi deie numai pielea și ciolanele de pe tine“.

Dar copilul crește și, prin năzdrăvăniile lui, firești vârstei, devine fără voia lui (dar cu intenția limpede a scriitorului care urmărea să dea o imagine veridică a realității...) pretextul izbucnirii diferitelor conflicte și relevării unor caractere de oameni „cărpanoși“, proprii satului acelei epoci. Nică se duce la mătușa Marioara, cu gînd să fure cireșe dintr-un pom văratic, și cu acest prilej se ivește o complicație neprevăzută, dar previzibilă. Mătușa surprinde pe nepot în cireș, îl forțează să se dea jos, îl fugărește prin cultura de cînepă — ceea ce înseamnă stricăciune, iar seara, moș Vasile, bărbatul hapsînei și totodată fratele lui Ștefan a Petrei, vine cu vornicul și paznicul la casa tatălui și-l obligă să plătească pagubele. Evident, tatăl aplică fiului respectiva „chelfăneală“ educativă. Dar nu acesta-i lucrul cel mai important. Mai demne de luat în seamă sînt alte fapte: că oamenii din Humulești, foști răzăși, se ocupă cu mica industrializare casnică a lînei, inului și a cînepei, deci o radicală schimbare a profesiei unui sat întreg, care atrage și corespunzătoare schimbări de obiceiuri și mentalități; că „moșul“ vine cu vornicul satului, deci cu autoritățile judecătorești, la propriul lui frate, punîndu-l să plătească pînă la para nu numai cînepa stricată, dar și mîna de cireșe, ceea ce denotă că simțul proprietății vătămase serios vechile relații de familie, înlocuindu-le cu relații pur economice și întovărășite de dușmăanii și vicii.

Nici altă mătușă a copilului nu se arată mai de treabă, „mătușa Măriuca a lui moș Andrei, fratele tatei cel mai mic“. Iată că Nică fură dintr-un tei al

ei o pupăză care, făcînd pe ceasornicul satului, îl scula cu noaptea-n cap. Mătuşa, scormonită şi de invidii mai vechi, stîrneşte un tărăboi cumplit şi vine cu gura mare la Smaranda. Cînd pupăza scapă din mîna lui Nică şi se întoarce la cuibul ei cîntînd ca şi pînă atunci, mînia se duce, dar faptul rămîne fapt şi vorbele bune ce-au urmat nu fac decît să-l sublinieze. „Doamne, cumnăţică-hăi (zice diplomată Smaranda), cum se pot învrăjbi oamenii din nimica toată, luîndu-se după gurile cele răle!”

Intr-o astfel de atmosferă, e firesc ca şi copiii să urmeze exemplul părinţilor. Şi iată-l pe Nică făcînd comerţ ca şi tatăl lui, dar un comerţ cu totul neobişnuit: comerţ cu pupeze. Cît timp pupăza lipsise din teiul mătuşii Măriuca, biata pasăre trecuse o adevărată aventură, fiind dusă la tîng pentru vînzare de prinzătorul ei. Numai un moşneag glumeţ, prefăcîndu-se a o cumpăra, o liberează. Atît de adînc a pătruns în copil ideea comersatului, încît Nică e capabil să ceară moşului ca despăgubire pentru pupăza liberată chiar o juncă! Înfaţişarea în chip de negustor a copilului este tragi-comică, fiindcă aşa o prezintă scriitorul care, evident, dezaprobă o atare perversiune a vîrstei. După cum va dezaproba şi fuga de muncă a lui Nică. Este sigur că într-un ritm sătesc, unde toată lumea munceşte pînă la spetire, unde chiar copiii sînt obligaţi să renunţe la copilărie şi s-o ia de mici cu munca istovitoare, un Nică şi un oricare altul de vîrsta lui ar căuta şi momente de divertisment, de evadare în definitiv dintr-o societate apăsătoare, de recăpătare a drepturilor copilăriei. De aceea, Creangă nu ironizează distracţia copilului, scăldatul cu toate figurile şi plăcerile, ci fuga de treburi domestice a lui Nică. Neîndoielnic, pentru o astfel de fugă, Nică va fi, şi chiar este, pedepsit de maică-sa, care-i ia hainele şi-l obligă să vină acasă în pielea goală, păzind dosurile şi ferindu-se de ochii lumii. Copilul, însă, n-are fire rea. Cînd mama îl laudă pentru îndreptarea greşelilor lui, Nică reacţionează într-un fel care dovedeşte puritatea lui sufletească, fondul bun al conştiinţei lui: „Atunci eu pe loc am început a plînge şi bucuria mea

n-a fost proastă. Și mai multă muștrare am simțit în cugetul meu, decît oricînd. Și de m-ar fi bătut mama cu toate gardurile și de m-ar fi izgonit de la casă, ca pe un străin, tot n-aș fi rămas așa de umilit în fața ei, ca atunci cînd m-a luat cu binișorul“.

Demonstrația era, așadar, făcută : Nică nu-i un copil rău din fire ; lui îi place și munca — doar nu zădarnic îl porecleau Ion Torcălău —, îi place și învățătura, îi plac și zburdălniciile inerente vîrstei. Acest copil, însă, trăiește în împrejurări social-economice care tind din toate părțile să destrame și să pervertească ceea ce are el bun, tocmai această pornire nativă către bine. În familie — muștrări, moralizări, bătaie, răutate, pîri și tot felul de vorbe rele ; de la alți săteni — bătaie și ocări ; la școală — bătaie. Lumea asta înăcrită va fi fost odată bună, dar exploatarea mănăstirească a făcut-o rea, invidioasă, egoistă, pizmașă și pînă la urmă cine știe de nu o va face inumană ! Conflictele între Nică și toată această lume sînt, în esență, conflictele dintre ceea ce este uman în starea cea mai curată (copilăria cu pornirea ei nativă către bine) și ceea ce a alunecat pe panta dezumanizării (viața socială înveninată de exploatarea boierească și de pătrunderea economiei bănești).

Această demascare a orînduirii sociale nedrepte capătă o deosebită valoare dacă este văzută prin prisma sentimentelor anilor 1880—1881. Cu puțin înainte de a apărea în „Convorbiri Literare“ a doua parte a *Amințirilor*, la Iași s-au petrecut evenimente care au dat mult de gîndit lui Creangă. Membrii cercului socialist din Iași hotărîseră să aniverseze zece ani de la izbucnirea revoluției din Paris (18 martie 1871) ; aniversarea Comunei era, în gîndurile lor intime, și un prilej de a sărbători uciderea țarului Alexandru al II-lea (13 februarie 1881) de către revoluționarii ruși. Guvernul interzice aniversarea și dezlănțuie o prigoană sălbatică împotriva socialiștilor. Doctorul Rusel și alți refugiați ruși au fost arestați, profesorii Ion Nădejde, Gh. Nădejde și T. Speranția suspendați din învățămînt și trimiși în fața Consiliului profesoral pentru judecare, iar studenții C. Mille, Al. Bădărău și

C. Mihail eliminați din universitate. Doctorul Russel a fost arestat de însuși Gh. Panu, junimistul, care era atunci prim-procuror al județului Iași. Samavolnicia guvernului liberal a stîrnit unele proteste chiar în parlament; dar liberalii și conservatorii, inclusiv junimiștii, s-au unit împotriva „pericolului socialist”. În aceste împrejurări, Mihail Eminescu a avut curajul ca, chiar în „Timpul” să ia apărarea socialiștilor ieșeni, dintre care pe unii îi cunoștea personal.

Cînd Creangă intră în debitul lui Zahei să răsfoiască ziarele, prima lui grijă a fost să citească „Timpul”. El recunoșcu de îndată pana lui bădia Mihail în fraze ca acestea: „Frații Nădejde, de exemplu, sînt amîndoi tineri cu știință de carte; am putea zice că în degetul lor mic au mai multă știință decît Costinescu ori Crăciunescu în capete. Ca merit se poate adăuga că, în totală lipsă de mijloace, de vreme ce sînt dintr-o familie foarte săracă, ei tot ce știu au învățat într-un oraș din țară, fără a face un pas în străinătate. Cu toate astea, ei știu limbile clasice, mai multe limbi moderne, au înghițit cu ardoare ceea ce le-a venit în mîna din științele naturale... E firesc ca asemenea naturi energice să fie izbite de spectacolul încurajării sistematice a nulităților, să le apuce un fel de desperare de viitorul societății în care trăiesc și să-și deschidă perspectiva unei reforme prin răsturnarea radicală a tot ce există. D. Carp, în a noastră părere, face rău că micșorează importanța întîmplărilor din Iași... Pe cît știu, acești tineri... nu sînt pretinsă nație și pretins popor, ei sînt adevărat popor... Mintea acestora nu se poate vindeca prin îmbunătățirea sorții lor personale, prin funcții și diurne”.

Creangă citi cu multă atenție rîndurile din ziar și se gîndi că încă din toamnă, de cînd fusese la București, bădia Mihail îi vorbise cu căldură de unii socialiști ieșeni.

Peste cîteva zile, Creangă are altă surpriză. Venind la Iași, Titu Maiorescu adusese și *Scrisoarea a III-a* de Eminescu, pe care o citi junimiștilor rămași aici. Panu a protestat cu violență împotriva poeziei, spunînd că Eminescu își bate joc de par-

tidul liberal. S-a încins o mare discuție, dar pînă la urmă se hotărî ca poezia, cu unele modificări, să apară în „Convorbiri Literare“. În adevăr, poezia a fost publicată, iar Panu — liberal consecvent — a părăsit pentru totdeauna Junimea. De fapta lui Panu, puțin i-a păsat lui Creangă; însă poezia lui Eminescu, l-a pus pe gînduri.

În 1881, cînd apare *Scrisoarea a III-a* a lui Eminescu, burghezia își dezvăluse în întregime chipul trădător; ea vînduse capitaliștilor germani și francezi independența, cîștigată cu atîtea greutăți de către poporul nostru. *Scrisoarea a III-a* a fost publicată mai întîi în „Convorbiri Literare“ și apoi reprodusă în „Timpul“, în numărul din 10 mai 1881, chiar de autor. De ce a republicat-o Eminescu în „Timpul“ și de ce tocmai în numărul din 10 mai? Cele două versiuni nu sînt identice; republicînd-o în gazetă, Eminescu a înlăturat parțial modificările făcute în redacția revistei ieșene. Pe de altă parte, textul — în gazetă — capătă o circulație mult mai largă decît în revistă, ceea ce interesa în mod deosebit pe poet. În fine, Eminescu a republicat satira sa la 10 mai, pentru că atunci se proclama Carol ca rege, iar poetul, fierbînd de mînie, găsea bun prilej de a demasca în fața poporului atît pe proaspătul rege, cît și camarilla care vînduse capitaliștilor germani independența țării. De altfel, din București, Eminescu scria tatălui său, la 18 martie 1881: „N-am răspuns numai decît (la scrisoarea d-tale, n.m.), pentru că *m-a apucat proclamarea regatului pe dinainte* și în asemenea împrejurări, noi negustorii de gogoși și de brașoave, adică gazetarii, sîntem foarte ocupați... (în) toate zilele trebuie omul să-și bată capul ca să afle minciuni nouă... mi-e acru sufletul de cerneală și de condei“. *Scrisoarea a III-a* are ca obiectiv nu numai zugrăvirea războiului just, de apărare, dar și (poate chiar mai ales) demascarea necruțătoare a burgheziei trădătoare. Prin aceasta, Eminescu ridică pe o nouă treaptă literatura lui '77, făcînd ceea ce Alecsandri încă nu făcuse — legătura între independența națională și libertatea socială.

El privește chestiunea independenței naționale în lumina ascutirii luptei interne dintre asupriți și asupritori.

Creangă înțelesese prea bine că poetul urmărea să smulgă masca de pe chipul celor care, dându-se drept „patrioți“, asupreau poporul și puneau țara la mezat, tirguind-o pe piețele străine. Însă el constată cu surprindere că din textul tipărit lipsesc unele versuri pe care Eminescu i le citise odată, la București. Intr-adevăr, din versiunea „definitivă“ a *Scrisorii*, rezultă că burghezii s-ar caracteriza prin aceea că exploatează poporul, că sînt niște „mișei“, pentru care „cîștigul fără muncă“ este „singura pornire“, care „ne fac legi și ne pun biruri“ etc. Din caracterizarea burgheziei romîne a fost înlăturat însă orice element care să vorbească despre ea ca despre o clasă care a trădat independența națională. În manuscrisul eminescian, în versiunea imediat anterioară celei tipărite, există însă versuri pe care Creangă și le amintea vag; erau următoarele:

Înainte de a se naște au vîndut copiii robi
Astă mină de nemernici. Și mulțimea de neghiobi
Reciproc stau să s-admire și-ntre ei se fericesc
Precupeții de hotară și de sînge omenesc.

Cînd în mijlocu-ăstui secol vi s-a dat pe mină toate,
Tot poporul încă tînăr, ați urnit pe a lui spate
Tot deșertul minții voastre, niște mizeri comedianți,
Spuma cea mai otrăvită, azvîrlită din Bizanț.
Deci înveninînd prezentul și vînzîndu-i viitorul
Pe o sută de ani 'nainte, ziceți că iubiți poporul?

Și acum priviți cu spaimă fața noastră sceptic rece?
Vă mirați cum că minciuna astăzi nu vi se mai trece
Azi cînd orice creț din suflet, orice patimă ascunsă
N-a rămas nediscusută, neivită, nepătrunsă,
Cînd vedem că toți acela care vorbe mari aruncă
Numai banul îl vînează și cîștigul fără muncă,
Azi cînd fraza lustruită nu ne poate înșela,
Astăzi alții sînt de vină, domnii mei, nu este așa?

Prea v-ați arătat arama, prea ați rîs de astă țară,
Prea făcurăți neamul nostru de rușine și ocară !
Putrejunea cea de astăzi nu se trece cu sfială,
Franțuzeasca și nemțeasca de-astăzi nu ne mai înșeală...

Că acesta era gîndul întreg al poetului, stă dovadă și articolul *Concesiuni economice*, publicat de Eminescu în „Timpul” în epoca definitivării *Scrisorii* (25 martie 1878), unde Creangă citise negru pe alb : „O telegramă a agenției Havas ne vestește sosirea d-lui Brătianu la Viena, solicitarea sa pentru sprijinul Austriei în afacerile noastre și răspunsul Austriei, care se zice că ar fi egal cu încuviințarea aceluia sprijin, dacă i se vor face concesiuni economice... bărimul economiei politice, fiind circumscris și putîndu-se împărți în cele două ramuri mari ale producției brute și a celei industriale, e ușor de presupus că Austria va fi cerînd avantaje mari pentru înlesnirea desfacerii industriei sale în România, avantaje pe care în mare parte le posedă și astăzi și pe care le-a avut de mult... Atîrnarea economică de altădată se schimbă din nefericire în veacul nostru în exterminarea economică a aceluia căruia locul unde muncește sau nivelul său de cultură nu-i dau aceleași avantaje ca vecinului său mai fericit... O deplină subjugare economică, în condițiile de astăzi ale muncii, e egală cu sărăcirea, demoralizarea și moartea”.

Creangă își mai amintea că și în alte articole scrise în aceeași perioadă, Eminescu și-a manifestat teama că ciocoi vor vinde țara puterilor occidentale.

Așadar, situîndu-se pe punctul de vedere al poporului, Eminescu a demascat burghezia romînă atît ca exploatatoare a maselor, cît și ca trădătoare a independenței noastre de stat. El n-a uitat că burghezia n-a fost singură, că și-a asigurat cîrdășia moșierimii în toate acestea, după cum arată și-n articolul *Hidoasa pocitură*, publicat în „Timpul” din 15 februarie 1878. În fine, el demască indirect acțiunea trădătoare dusă de Carol I, implicat în afacerea Strussberg. În *Scrisoarea a III-a* imaginea lui

Mircea este de o măreție zdrobitoare pentru agentul capitalismului german în România, Carol de Hohen-zollern :

Eu ? îmi apăr sărăcia și nevoile și neamul...
Și de aceea tot ce mișcă-n țara asta, riul, ramul,
Mi-e prieten numai mie, iară ție dușman este,
Dușmănit vei fi de toate, fără a prinde chiar de veste ;
N-avem oști, dară iubirea de moșie e un zid
Care nu se-nfiorează de-a ta faimă, Baiazid !

Îi spunea Mircea cotropitorului otoman. Evocînd lupta justă dusă de Mircea, luptă pentru independența națională, poetul o arată în contrast cu politica trădătoare a claselor dominante și îndeosebi a burgheziei care — punînd țana la mezat — trăgea cu buretele peste luptele pentru independență duse secole de-a rîndul de poporul nostru, inclusiv războiul din 1877.

Creangă pune în legătură publicarea poeziei lui Eminescu și cu alt fapt. La 10 mai 1881, o dată cu *Scrisoarea III*, apăruse și puternicul pamflet *Vivat rex, vivat !* al lui C. Mille (ale cărui poezii din ciclul *Caietul roșu* au fost elogios apreciate de Eminescu); autorul îndeamnă la răsturnarea monarhiei :

Vivat rex, vivat ! Oh ! altădată
Poporu-n stradă astfel răcnea
Și-un cap de rege jos cădea...

Vivat rex, vivat ! Dragă mulțime,
Eroi de luptă, lei plini de foc,
Lăsați odală bietul noroc,
Și-n loc ca tronuri să zidiți
Cu lacrimi calde să le stropiți,
În focul luptei azvîrliți domnia,
Tot ce vă arde și vă sfișie...
Și-atunci cu toții striga-vom poate :
Trăiască sfînta libertate !

Despre acest Mille, student la universitatea din Iași, Creangă auzise mai multe de cînd cu represiu-nile din martie. Vorbele care-i treceau pe la ureche erau din cele mai bune și întăreau spusele lui Eminescu despre el.

Din toate acestea, Creangă înțelesese deocamdată că ceva se mișcă în rînduiele țării și că mișcarea aceasta are o tainică legătură cu activitatea socialiștilor. Cînd, la 1 iulie apărură revista „Contemporanul“, el căută să și-o procure. Revista se găsea cu greu la chioșcuri, căci tinerimea ieșeană o cumpărase de cum s-a ivit pe piață. Acolo, în bojdeucă, se așternu la citit. Fiecare frază parcă-i lua un vâl de pe ochi. E drept, unele lucruri îl nedumeriră. Chiar în programul revistei se scria negru pe alb despre „formele fără fond“, așa cum arătase și Titu Maiorescu adeseori; deci, revista socialiștilor nu se deosebea de revista junimiștilor? (De unde era să știe Creangă că numai peste zece ani și ceva mulți dintre membrii cercului socialist vor fi în frunte cu I. Nădejde niște trădători, niște unelte ale burgheziei?).

— Aștia or fi socialiști moldovinești! își zise Creangă, dar parcă tot nu-i venea la socoteală. Bădă Mihai îi spusese că socialiștii vor răsturnarea întregului stat, dărîmarea boierilor, clădirea unui stat cu totul nou. Să se fi înșelat Eminescu? Asta nu se putea. Mai curînd socialiștii de la Iași nu erau din aceia despre care spunea Eminescu.

— Sînt socialiști moldovinești! conchise Creangă, și citi mai departe.

Chiar așa „moldovinești“, socialiștii aceștia se dovedeau în acea vreme foarte cunoscători în mulie. Avea dreptate poetul cînd arăta că ei au științele în degetul lor mic.

Creangă deveni un cititor atent al „Contemporanului“. De altfel, la Junimea aproape toți citeau această revistă, deși niciunul nu sufla o vorbuliță despre ea. (Doar la apariția primului număr, „Convorbirile Literare“ au publicat o notiță cu urări de bine...) Pe institutor, două lucruri îl uimeau mai cu osebire: planurile socialiștilor în chestiunea religiei și științei și demascarea unor profesori universitari (mulți junimiști) ca plagiatori.

Odată, întîlnindu-l pe Nădejde, Creangă îi laudă revista:

— Bună, foarte bună!

Nădejde zîmbi și spuse:

— Am citit cărțile duminicale de școală. Știi că sînt acolo cîteva greșeli serioase, la partea științifică...

— O fi, cum să nu fie. Noi atîta ne-am priceput și atîta am făcut. Nu ne socotim învățați. Am dat și noi altora din puținul ce-l avem.

— Eu am să scriu despre ele și cred că n-ai să te superi... răspunse Nădejde și se despărțiră.

Creangă urmări atent revista, dar nu află nimic împotriva manualelor sale. În schimb, paginile citite scormoniră în sufletul lui vechile resentimente față de cler și slujitorii școlii, așa cum le moștenise încă din Humulești și cum le sporise prin însăși experiența lui de viață...

În toamnă, Creangă vine la București — desigur nu numai pentru a-și îndeplini sarcinile de membru în Consiliul permanent al instrucțiunii, dar și pentru a se întîlni cu prietenii lui, îndeosebi cu Eminescu. Cu toate că prin iunie boala îl cercetase iarăși, el avea largile-i buzunare pline cu manuscrise; aducea alte „țărăanii“ pe care le și citi la Junimea bucureșteană. Era a treia parte a *Amintirilor din copilărie*.

De la început, junimiștii observară că de astă dată Creangă dă în vileag caracterul obscurantist atît al școlii cît și al bisericii de atunci, instituții străine de interesele poporului și bune afaceri pentru cei ce n-au nimic comun cu masa poporului. Școala din Tîrgul-Neamț — unde învață Nică — era o școală bisericească, pusă sub autoritatea mănăstirii Neamțului. Examinarea elevilor se făcea de însuși starețul mănăstirii, grecul Neonil, a cărui grijă era ca tinerii să nu treacă dincolo de învățăturile cuprinse în psaltire și ceaslov. „Căci toate celelalte învățături, — zicea el, — sînt numai niște ereticii, care mai mult amărăsc inima și tulbură sufletul omului“. Împotriva unei atare școli a obscurantismului bisericesc se ridică popa Duhu, care dă copiilor și unele elemente de aritmetică, de gramatică, de geografie „din toate cîte ceva“. Desigur, lui Neonil nu-i convenea

un profesor ca popa Duhu și, după obiceiul călugărilor greci veniți aici pentru căpățuire, starețul mai ciupește regulat câte ceva din leafa profesorului — bunăoară leafa pe un an întreg. Supărat, Duhu vine de la mănăstire la școală și, la cercetarea învățării regulei de trei simplă, dă unui elev să rezolve următoarea problemă: „Dacă o para luată pe nedreptul, îți mănâncă o sută drepte, apoi șese mii de lei (leafa mea pe un an), care mi-a oprit-o starițul Neonil, pe nedreptul, câte parale drepte vor mânca de la monăstirea Neamțului?” Popa Duhu scoate pe Nică Oșlobanu să-i facă „încredințarea”, dar elevul nu știe, ceea ce înseamnă că nu-și prea bate capul cu cartea, el urmărind doar să ajungă popă, ca și taică-su. Slab la învățătură, Nică Oșlobanu este în schimb mare mîncău (ca orice candidat la popie) și scapă din sîn un urs de mămăligă cu brînză, faptă care revoltă pe binevoitorul preot-profesor. Beștelit de popa Duhu, Oșlobanu se plînge lui taică-su și de aici iese un incident, în care răbufnește un vechi conflict între preoții humuleșteni și mănăstirea Neamțului. Iată așadar cum, prin mijlocirea unui incident în aparență mărunț, Creangă lărgește monografia artistică a satului, adîncindu-și viziunea pe linia luptei între țărănimea exploatată și stăpînitorii feudali. După cum se știe mănăstirea „păpase” nu numai pămînturile răzășilor din Humulești, dar și pămîntul unei biserici slujită de popi humuleșteni, de unde conflicte continui între aceștia și călugării nemțeni. Încăierarea popei Oșlobanu cu călugării nemțeni nu este singura probă adusă de scriitor pentru dovedirea... sfînțeniei clericilor. Iată-l și pe popa Buligă din Fălticeni, care la un chef cu tinerii candidați la preoție, își ridică anteriorul în cap și joacă alături de ei, cîstind pahar după pahar. Iată-l și pe catihetul Conta, la școala căruia învață Nică: „Galbeni, stupi, oi, cai, boi și alte bagateluri de-alde aceste, prefăcute în parale, trebuia să ducă dascălii poclon catihetului de la fabrica de popi din Folticeni; și-apoi lasă-te în *Conta* sfînției sale, că te scoate poponeț ca din cutie...” Desigur, călugări

ca acaparatorul Neonil, preoți ca atît de interesatul în cele pămîntești și bătaușul Oșlobanu, ori ca bețivul și chefliul Buligă, catiheți ca afaceristul Conta alcătuiesc o falangă impresionantă nu de slujitori ai ortodoxiei, ci ai banului și desfrîului. Pînă acuma, Creangă nu atacase cu atîta violență tagma preoțească și zicala „biserica deschide pe om“ este de o ironie amară și revoltătoare. Preoția, departe de a sluji poporului, devine o afacere — și lucrul acesta îl înțelege foarte bine un „cânpănoș“ ca moș Vasile, bărbatul mătușii Mărioara, cea cu cireșele și cînepa. Acest moș Vasile și-a dat odrasla, pe Ion zis Mogorogea, la fabrica de popi a catihetului din aceleași calcule care îndemnaseră și pe alții să-și trimită aici fiii sau să vină ei înșiși : „...ați scăpat și voi deasupra nevoii : bir n-aveți a da, și havalale nu faceți, la mese ședeți în capul cinstei și mîncăți tot plăcinte și găini fripte. Iar la urmă vă plătește și dințaritul... Vorba ceea : Picioare de cal, gură de lup, obraz de scoarță și pîntece de iapă se cer unui popă, și nu-i mai trebuie altă ceva...“ Neîndoielnic, nu trebuie să ne așteptăm de la Creangă la o critică a bisericii privită ca instituție. Creangă, el însuși un religios, cum fusese crescut acasă și în sat, nu se gîndește să atace biserica. El atacă, însă, cu înverșunare pe slujitorii bisericii ca și pe cei ce „se pregăteau“ prin școli să devină slujitori ai bisericii.

Nică Oșlobanu, Ion Mogorogea, Gitlan, Trăsnea, Davidică, Mirăuță și ceilalți „dascăli“ (candidați la preoție !) sînt șfichiuiți de scriitor ca și preoții înșiși. Chefurile din crîșma frumoasei fete a vornicului fălticenean, șmecheria lui Oșlobanu în furarea unui car cu lemne, lăcomia și zgîrcenia lui Mogorogea, sînt întîmplări hazlii, dar și semnele unor cariere viitoare, micile antrenamente pentru spectacolul de gală pe care „dascălii“ deveniți preoți îl vor da ca și Oșlobanu, Buligă, Conta et comp. Prostia lui Trăsnea, învîrtoșată de viclenie, va fi condiția esențială în a ajunge popă — și Trăsnea ajunge popă chiar înaintea lui Creangă ! „Poștele“ pe care dascălii și le pun între ei, în gîndul de a se răzbuma unii pe

alții sau de a face pe unii să renunțe la popie, sînt și un mic indiciu al concurenței de mai tîrziu dintre viitorii popi.

Ca să „fabrice“ asemenea elemente, nu era mai potrivită decît o școală care să fie un „cumplit meșteșug de tîmpenie“, așa cum era școala din Fălticeni a catihetului Conta. În această parte a *Amintirilor*, efortul scriitorului este să arate că atare școli produceau elemente străine de popor, jefuitori ai poporului, niște „răi“ pe care se cade să-i însemni cu fierul roșu. În această privință, concepțiile lui Creangă se întîlnesc cu acelea ale lui Eminescu, care într-un articol publicat la 8 iulie 1880 în „*Timpu*l“, scria: „Nu mai vorbim despre efectele sociale ale învățămîntului nostru. Ele sînt de-a dreptul dezastruoase. Arta atît de răspîndită a înșirării negramaticale de vorbe pe hîrtie, deschide celui ce o posedă toate căile de înaintare în viața publică, începînd de la scriitorul sătesc și sfîrșind cu consilierii tronului. Astfel activitatea intelectuală a generației actuale pare a se mistui în singura direcție a cîștigului fără muncă pe acele mii de cărări ale influenței morale, pe care le deschide atotputernicia demagogică, în socoteala însă și cu paguba poporului“. Școala din Fălticeni nu avea altă menire, după cum arată Creangă; ea trebuia „să fabrice“ popi de soiul catihetului însuși. De aceea, toată învățătura era o simplă formalitate, criteriul însușirii cunoștințelor fiind numai ploconul dat catihetului. Mintea elevilor era îmbîcsită cu lucruri care, cu totul străine problemelor vieții, se mai cereau și memorizate mecanic după niște manuale întocmite prost, adesea de afaceriști ca și profesorii. Imaginea procesului de învățatură în acele școli? Rămîne de neuitat în creionarea sigură făcută de Creangă: „Unii dondăneau ca nebunii, pînă-i apuca ameteală; alții o duceau numai într-un muget, citind pînă le pieria vederea; la unii le umblau buzele parcă erau cuprinși de pedepsie; cei mai mulți umblau bezmetici și stăteau pe gînduri, văzînd cum își pierd vremea, și numai oftau din greu știind cîte nevoi îi așteaptă

acasă. Și turbare de cap și frîntură de limbă ca la acești nefericiți dascăli, nu mi s-a mai dat a vede; cumplit meșteșug de tîmpenie, doamne ferește!“ Fi-rește, de-o asemenea școală elevul fuge cum poate; dar știind că fără s-o absolve nu va putea ieși popă, el va căuta să evadeze în distracții și chefuri compensatoare sucirii minții, avînd grijă ca prin plo-coane grase să pună mîna pe „afișiatul“ atît de ne-cesar hirotonirii.

În concepția lui Creangă, școala și biserica ar fi trebuit să constituie pîrghii puternice ale ridicării nivelului de viață al poporului, căi ale eliberării so-ciale. Dar prin întocmirea și prin slujitorii lor, ele se dovedeau tocmai dușmănoase poporului, ceea ce și determină pe scriitor să le critice fără milă. Școala și biserica, constată Creangă, parcă ilustrînd cele citite în „Contemporanul“, rămîn niște unelte în mîinile asupritorilor poporului; de aceea, vorbele pe care el le atribuie lui Ghica Vodă sînt de o cruntă ironie: „Iată, copii, școala și sfînta biserică, izvoa-răle mîngîierii și ale fericirii sufletești; folosiți-vă de ele și vă luminați și pre domnul lăudați!“ Prin critica adusă bisericii și mai ales școlii, Creangă se apropie nu numai de Eminescu, dar și de critica pe care începuse s-o facă revista „Contemporanul“ ace-sor instituții.

În timpul lecturii, junimiștii din București au rîs zguduind pereții, dar cînd Maiorescu a întrebant dacă are cineva de obiectat ceva, toți au tăcut neștiind ce să obiecteze. Se făcuse o tăcere rușinoasă, fiecare așteptînd să spună Maiorescu ceea ce ei... nu aveau de spus.

— Eu aș avea de relevat unele lucruri, zise pînă la urmă Maiorescu și ceilalți răsufară ușurați. — De mai multă vreme admirăm scrierile domnului Creangă, acest glumeț vîrtos, cu adevărat popular; admirăm mai ales graiul cuminte și adeseori glumeț al țaranului moldovean. Dar scrierile domnului Creangă, ca și alte scrieri — cum sînt de pildă: *La maré au diable*, de George Sand, *Madame Bo-vary* de Flaubert, *Memoriile unui vînător* de Turghe-

niev, *David Copperfield* de Dickens, *Lasca Viorescū* de Kotzebue și altele — ne-au dat prilejul să creăm o nouă teorie a romanului poporan.

Maiorescu dezvoltînd această teorie susținea pasivitatea și primitivitatea caracterelor literaturii realismului critic, negînd cu totul mijloacele artei realiste cu care scriitorii contemporani reușeau să redea adevărul despre societatea timpului lor.

Creangă era numai ochi și urechi. Din toată teoria maioresciană, el pricepuse că *Amintirile* sînt o literatură „sănătoasă“, dar cu oameni „primitivi“ și „pasivi“.

— De! zise el în cele din urmă. Cînd sufletul îți este gol și inima fără simțire, degeaba mai cauți pricină cu lumea din afară. Și pentru că toți îl priviră uimiți de îndrăzneala lui, Creangă adăugă în grabă: Vorba ceea: Trei zile trapădul și un ceas praznicul, și la praznic mîncarea cam pe sponci, dar apa... mila domnului. Așa și eu cu țărăniile mele. Veți fi văzut și dumnevoastră acum: cu omul prost să nu ai nici în clin, nici în mîneacă.

Maiorescu îl luă cu vorba, dar Creangă înțelesese foarte bine de ce prețuire se bucura în ochii criticului. Noaptea tîrziu, cînd veni acasă cu Eminescu și Slavici, află pricina acestei aprecieri: Maiorescu auzise că Creangă umblă cu alde Nădejde și totodată e supărat că humuleșteanul a publicat în *Albumul* lui V. A. Ureche (care era liberal) povestirea despre Ion Roată.

— Dar tu scrie cum știi, îl îndemnă Eminescu. Tu n-ai nevoie să te îndrepte alții.

Intr-adevăr, Creangă se apucă să scrie cum știa el și, poate la sugestiile prietenilor, întocmi un portret mai amănunțit al celebrului popă Isaia Teodorescu, poreclit „popa Duhu“, pentru „duhul lui diavolesc“. Părintele Isaia era în același timp cleric și profesor; deci Creangă putea — făcîndu-i portretul — să-și bată joc și de slujitorii bisericii, și de slujitorii școlii. Cum însă i s-a părut că despre activitatea de profesor a părintelui scrisese destule în *Amintiri*, Creangă îl studiază mai ales în relațiile cu clericii. Între popa

Duhu și șefii lui este un conflict permanent, izvorât din critica pe care acest popă neastîmpărat o face la tot pasul rînduielilor și oamenilor ecleziei. El nu iartă pe călugării greci și ruși, care — sub masca blîndeii cuvioșii — se dovedeau niște josnici și lacomi exploataitori ai poporului; el nu iartă pe ierarhii carieriști și hrăpăreți, cum nici fățarnicia, beția și alte vicii ale multor clerici din vremea lui. La o slujbă, atîrnîndu-și de piept o cruce mare de lemn legată cu sfoară de cînepă, popa Duhu zise: „Iartă-mă, doamne, că te-am spînzurat cu ață, neavînd lanț de aur, nici de argint, cu care te spînzură mai marii mei, arhierii...” Părintele Duhu este un soi de diaconul Creangă, cu deosebire că părintele era mai mult decît diaconul. În acțiunile de protest anarhic al lui Isaia Teodorescu, Creangă regăsea propriile lui porniri împotriva clerului înalt ieșean. Popa Duhu este mai mult un revoltat decît un luptător pentru o anume idee; dar prin mijlocirea lui, scriitorul demască multe păcate ale tagmei clericale.

Creangă întîrzie publicarea *Amintirilor* și dădu la „Convorbiri Literare” deocamdată *Popa Duhu*, care și apărură aici la 1 noiembrie 1881; *Amintirile* (III) apărură abia în martie anul următor.

Între timp, însă, în „Contemporanul” fusese publicată o critică a unei cărți școlare a lui Creangă. Nădejde se ținuse de cuvînt. Fostul profesor scotea la iveală mai multe greșeli în partea „științifică” din *Învățătorul copiilor*, dar sublinia meritele de scriitor ale lui Creangă.

De bună seamă, Creangă a trăit într-o anume epocă, ale cărei cadre uneori le-a depășit, alteori nu. El intra în viața publică și în „școlița” sa cu mentalitatea humuleșteanului — și lucrul acesta nu-i lipsit de importanță pentru formarea și aprecierea vederilor lui în problemele pedagogice.

Creangă nu simpatizează, de exemplu, cu acei care cereau ca femeile să aibă drepturi egale cu bărbații la instruirea prin școli. Odată, la o ședință a Consiliului general, cînd cineva stăruia să fie introdus studiul limbii latine și în școlile secundare de fete,

Creangă se opune, avîndu-și formată părerea că femeile pot fi bune soții și bune mame fără să fi învățat limba lui Cicero. „Ba, — rîse el, — teamă mi-e ca nu cumva să se smintească învățînd-o!” Prin Humulești, se credea că „femeia nebătută e ca moara neferecată”, iar Creangă este adînc convins de adevărul acestei înțelepciuni înapoiate. La școala din Humulești, se duc băieții iar nu fetele, și cînd totuși se rătăcește pe-acolo și vreo fată, atunci ea este Smă-rîndița, odrasla părintelui Ioan. Asemenea idei înapoiate au fost alimentate de concepțiile reacționare ale burgheziei și moșierimii, iar Creangă n-a văzut dincolo de zidul ridicat de clasele stăpînitore, în această privință. În clasă, el mai recurge din cînd în cînd la metodele de corecție ale părintelui Ioan sau ale dascălului Iordache; pe unul îl bate la palmă cu degetul, pe altul — pentru obraznicie — îl ține la arest, luîndu-i căciula; cîteodată vinovații sînt puși în genunchi pe grăunțe aduse de acasă în buzunarul antereului diaconesc, altădată promitea „o *falangă grecească* cum n-am văzut și nici n-om mai vedea”, și nu se oprește numai la făgăduieli căci unui școlar îi „pișcă” o bătaie îngrozitoare. Și-n didactica lui se mai găsesc urme vizibile ale școlii vechi. El pune încă un preț prea mare pe memorie, de vreme ce recomandă învățarea alfabetului în cam trei săptămîni. Face abuz de calculul matematic mintal. Sub acest unghi, nu s-ar putea zice că el a rupt definitiv cu practica școlii din Fălticeni, orășel nu prea departe de Humulești. În manualele lui își găsesc loc și unele elemente de naționalism și misticism. Elemente de misticism religios pătrund chiar în lecțiile din partea „științifică” a acestui manual. Pentru înlăturarea acestor serioase erori, autorii manualului în cauză au primit un real ajutor din partea revistei „Contemporanul” unde, sub titlul *Partea științifică în Învățătorul copiilor*, I. Nădejde făcea o severă dar întemeiată critică manualului, dînd la iveală mai multe inexactități de ordin științific cum și unele rămășițe mistice religioase. „Partea științifică, — conclusea Nădejde, — e peste măsură de rea și face urîtă mu-

tră alături cu bucăți literare ca : *Păcală, Inul și cămeșa, Acul și bărosul, Jupînul greieruș* etc..." Citind nota din „Contemporanul“, Creangă întocmește numaidecît o *Intîmpinare la critica d-lui I. Nădejde asupra părții științifice din cartea de cetire Invățătorul Copiilor*, pe care o trimite „Contemporanului“. Intîmpinarea era o simplă scrisoare de răspuns, dar redacția o publică, urmată de o notă a lui Nădejde, care insistă asupra criticii sale, arătînd totodată că Creangă se solidarizează nejust cu Răceanu și Grigorescu, considerați autori ai părții științifice. Într-un număr viitor, Nădejde reia chestiunea : „Pînă acum se bucură D-l Creangă de numele de scriitor popular plin de talent, sîntem însă siliți de fapte a-i recunoaște și o generozitate vrednică de o mai bună întrebuintare. Inchipuiți-vă că D-sa ne trimite spre publicare o declarație în toată regula, că se cunoaște solidar în toate cu D-nii Răceanu și Grigorescu, întrucît se atinge de *Invățătorul Copiilor*. Cine crede însă că D-l Creangă a redactat partea științifică ? Desigur că nimene... Nici că D-nii Răceanu și Grigorescu au contribuit la meritele părții literare nu vom crede“. De altfel, chiar din *Intîmpinare* se vede că Creangă e de acord cu criticile aduse, deși n-o recunoaște deschis (ar fi periclitat vînzarea manualului...) Întreaga „intîmpinare“ este mai curînd „o scuză“, o motivare sentimentală a greșelilor ; „Dar drept vorbind se poate pretinde unui institutor să posede cunoștințele înalte ale unui profesor de liceu sau de facultate ? ! Negreșit că nu... Orice om cuminte nu poate cere unui institutor lipsit de mijloace și de timp a sta direct în curentul modificațiunilor și descoperirilor științifice ; de aceea rugăm pe criticul nepărtinitor și conștiincios să ne puie în vedere îndreptările cuvenite, spre a ținea seamă de ele la ediția viitoare“. Și în adevăr, ediția viitoare, a VII-a (din 1883), apare „corectată și îmbunătățită“, ceea ce dovedește că Creangă nu era refractar la criticile juste.

După cum se știe, polemica s-a încheiat repede, dar cu un rezultat neașteptat : Creangă deveni colaboratorul revistei socialiste.

— Pentru împăcare, domnule Creangă, ar fi bine să scrii ceva la revista noastră, îl îndemnă Ion Nădejde, glumind.

— Apoi, domnule Nădejde, ți-am mai spus eu, am năucit lumea cu țărăniile mele. Ce să mai scriu? Căci altceva nu știu.

— „Țărăniile“ acestea au mare valoare! spuse Nădejde. Dumneata cunoști ca nimeni altul literatura populară, sufletul poporului și toate scrierile dumitale te arată a fi un scriitor popular plin de talent.

Creangă își aminti deodată că, fiind încă la București, notase niște poezii populare ce i le zisese maica Bălașa, îngrijitoarea de la spitalul Brîncovenesc.

— Iaca ce, domnule Nădejde. Prin terfeloagele mele am niște versuri țărănești. Ți le aduc aici și alegi cum îți pofteste inima. Îi mai bunicel lucru decât orice așa scrie eu.

Și așa deveni Creangă colaborator la revista „Contemporanul“, unde a publicat trei poezii folclorice: *Cînd eram în floarea mea*, *Mielușica* și *Bratu*. Toate trei arată o anumită orientare de spirit, de critică socială. Prima răspunde unei probleme scumpe revistei „Contemporanul“, dar și lui Creangă, problema familiei :

Cînd eram în floarea mea,
Zburam ca o păsărea
Și zburam din cracă-n cracă,
N-avea nime ce să-mi facă.
Dar un hoț de vînător
Imi întinse un lățișor
Și mă prinse de-un picior
Și mă băgă în colivie,
Mai mult moartă decât vie.

Sub unda de umor și erotism jucăuș, sticlește însă evident chinul femeii de la țară, care, o dată cu măritișul, și-a închis viața în colivia gospodăriei, dobîndind în soțul ei un stăpîn. Versurile folclorice se încadrau, așadar, programului revistei, care combătea îndoita sclavie a femeii în societatea burgheză.

Mielușica este o variantă a *Miorișei*. Pe atunci, nu

apăruse preocuparea de a strînge cît mai multe variante ale celebrei balade, așa că nu împins de dorința de a comunica o nouă variantă a publicat Creangă balada sa. Creangă și — mai mult decît el — Nădejde va fi fost tentat de faptul că în *Mielușica* se dădea explicația realistă a uciderii ciobănașului, găsind astfel prilejul ca, prin mijlocirea versurilor folclorice, să demaște conflictele generate de cupiditate în lumea păstorilor, de a pune încă o dată în lumină efectele antiumane ale setei de avere. Balada versuiește clar :

Cîte pietre-n vale,
Atîtea-s mioare ;
Cîte pietricele,
Atîtea-s mielușele.
Vai ! nouă ciobani
De sînt veri primari,
Ei că s-au vorbit
Și s-au sfătuit,
La apus de soare,
Pe el să-l omoare,
Bănișori să-i bea,
Oițe să-i ia,
Să le împărțească,
Să le răspîndească.

Poezia intitulată *Bratu* ar trebui să se intituleze mai curînd *Dobrica Bratului*, căci eroul nu-i Bratu, ci fiica acestuia, Dobrica. În 1881, Eminescu invoca pe Mircea cel Bătrîn și pe Vlad Țepeș ca să pedepsească pe dușmanii poporului contemporani poetului :

Cum nu vîi tu, Țepeș Doamne, ca punînd mîna pe ei,
Să-i împarți în două cete : în smintiți și în mișei
Și în două temniți large cu de-a sila să-i aduni,
Să dai foc la pușcărie și la casa de nebuni !

Creangă n-a mers niciodată cu secolii înapoi, ci a chemat pentru mîntuirea poporului pe oamenii harnici trăitori chiar în secolul lui ; de aceea îi vor fi plăcut versurile care invocau pe haiducii contemporani,

Pe Dobrica fată mare,
care

Se primblă prin hat călare,
Cu cozile pe spinare,
Impletite cu parale,
Conjurate de pistoale.

Dobrica adoarme și visează, iar visul ei ar putea să-nsemne că țăranii exploatați nu și-au mai lucit de mult coasele spre amenințarea tagmei jefuitorilor poporului :

Puțințel că adormii
Și urît vis că visai :
Neico, pistoalele tăle
Ședea-n cui fără oțăle.
Neico, flintișoara mea
Ședea-n cui făr' de vergea,

spune ea fraților cînd se trezește din somn. Dar nu isprăvea vorba și se arăta poțera condusă de căpitănelul Bălăurean, care cere haiducilor să se dea legați sau uciși. Un haiduc se împotrivește cu vorba.

Dar soră-sa Dobrica,
Ea din gură că grăia :
— Taci, neică, nu zice-așa,
Că mi-ți răpui viața.
Ci ad-o-ncoa' pe durda.
Pe durda-n mîină i-o da,
Praful cu poala-l turna,
Gloanțele cu chivăra.
Ea de stînga-ngenunchea
Și pe dreptul mi-o puneă.
O dată, ce slobozea
Șaptesprezece dobora.
Ceilalți cîți mai rămîinea
Pe toți greu că mi-i rănea.
Numai căpitănel scăpa,
Dar ea din gură-i grăia :
— Căpitănel Bălăurean,
Tu du-te, mări, de spune,
Tu, mări, tu la Domnie,
Să sloboade pe maica,
Pe maica și pe taica,
Că-i aprind pușcăria.

Și cum probabil căpitanul n-a îndeplinit porunca Dobricăi, fata-haiduc se duce la pușcărie, dă foc, eliberează pe părinți și pe ceilalți deținuți, împărțindu-le și pîinea ce-o adusese cu ea și stîrnind prin fapta ei „toți Bucureștii“.

Creangă n-a publicat în „Contemporanul“ și altceva în afară de cele trei poezii folclorice, dar colaborarea lui la altă revistă decît „Convorbiri Literare“ era semnul unei vizibile îndepărtări a scriitorului de Junimea. De o ruptură între Creangă și Junimea iarăși nu poate fi vorba ; dar de independența lui față de acest cerc literar, da. Într-o vreme cînd Eminescu demască tot mai puternic și mai hotărît nu numai pe liberali, dar și pe conservatori, nu numai pe liberali și conservatori, dar și tot ceea ce intra în „clasele superpuse“, poetul apropiindu-se în multe privințe de vederile amicilor săi literari socialiști — între aceștia, un C. Mille — Creangă își radicalizează tot mai mult concepțiile. Fenomenul nu era singular ; din ce în ce mai mulți dintre intelectualii legați de popor manifestau aceleași tendințe.

E drept, folclor a publicat Creangă și în „Convorbiri Literare“ ; e vorba despre *Lina Cătălina*, apărută în revista junimistă la 1 ianuarie 1882. Însă aceasta a fost găzduită în paginile revistei numai datorită unei împrejurări neobișnuite ; lăsată o vreme în grija lui Miron Pompiliu, revista era amenințată cu neapariția, din cauza lipsei de material. Cu desperare îi scria Miron Pompiliu lui Iacob Negruzzi : „Greu de tot, greu merge treaba cu Nr. Convorbirilor de la ianuarie. Ai lăsat Articol(ul) D-lui Maiorescu și sfîrșitul nuvelei *Osîndiții* ; în colo să pun eu ce-oî găsi de cuviință. Dar ce să pun dacă nu-i de unde ? Pîn-a-cum coala 1 este tipărită gata, coala 2 se tipărește aștăzi. Coala 3 încă-i zățuită aproape toată. Aceste trei coale s-au înjghebat din partea I art. Maior(escu) din *Osîndiții* și traducerile lui Ascanio. Dar celelalte două coale cu ce să le umplu ? Cu *Lira Chiralina* lui Creangă ?... Mă rog, pe-acolo nu găsești nimic ? Vreo dare de seamă, vreo critică ?“ În spirit junimist, Miron Pompiliu scrie în derîdere de poezia lui Creangă,

denumind-o „Lira Chiralina“. Probabil că poezia aștepta de multă vreme prin dosarele lui Negruzzi, și dacă nu s-ar fi ivit acel moment de strîmtoare, poate că n-ar fi apărut niciodată în „Convorbiri Literare“.

Contactul cu „Contemporanul“ și lectura acestei reviste, relațiile cu unii socialiști ieșeni — între care Ion Nădejde și C. Mille — ecourile luptei țărănimii pentru pămînt au stîrnit în sufletul lui Creangă atitudini de protest mai netede împotriva orînduirii sociale a epocii lui. Evident, junimiștii — și îndeosebi Maiorescu — au observat aceasta. De prin 1880, în operele povestitorului se conturează mereu mai clar chipul acelora ce protestează împotriva asupririi. Ion Roată, din „anecdota“ *Ion Roată și Unirea*, era o izbucnire hotărîtă, deși încă voalată; popa Duhu era un protestatar cam anarhic, dar în el se putea ușor recunoaște însuși Creangă, din epoca diaconiei; publicarea în „Contemporanul“ a baladei *Bratu*, arată de asemenea insistența scriitorului în zugrăvirea chipului protestatarului. Totuși, Maiorescu — voind să demonstreze pretutindeni că marii scriitori sînt junimiști — îi propune să scrie ceva pentru societatea academică „Romînia Jună“, a studenților romîni din Viena, care plănuia să scoată un almanah — și Creangă primește. „Romînia Jună“ devenise o filială a Junimii și Maiorescu n-avea decît s-o sprijine, totodată sprijinind pe acei junimiști mai recalcitranți, ca Eminescu și Creangă.

Maiorescu pusese un termen pentru predarea manuscrisului, dar Creangă, hărțuit și de boală, îl tot amîna. Insistența lui Maiorescu era atît de mare, încît Creangă îi telegrafiază de cîteva ori că în curînd îi va trimite lucrarea promisă. De fapt, un timp, Creangă nici nu știa ce-ar putea scrie. Frămîntările contemporane i-au dat, însă, materialul. Țărănimea amenința cu noi răscoale. Junimiștii, temîndu-se de tulburări, fac tot ce le stă în putință ca în parlament să combată tendința unor politicieni liberali și conservatori (mari latifundiari) de-a înăspri situația țărănimii prin așa-zisa libertate a contractării învoie-

lilor agricole între țărani și proprietari. Creangă, care urmărirea cu inima strânsă lupta țărănimii, a găsit ceea ce avea de scris : un episod din lupta țărănimii împotriva boierimii. Și astfel a creat el „anecdota” *Moș Ion Roată și Vodă Cuza*, care — deși publicată într-un organ junimist — reprezintă nivelul cel mai înalt al criticii sociale în opera crengistă. *Moș Ion Roată și Vodă Cuza* este una dintre cele mai cuprinzătoare opere ale lui Creangă. Conflictul anunțat în anecdota ce-o precedase, *Moș Ion Roată și Unirea*, este aici arătat în toată violența lui. Cu o uimitoare putere de pătrundere și înțelegere a caracterelor și împrejurărilor de viață, Creangă înnoadă conflictul în aceste fraze (care laolaltă alcătuiesc mai puțin de-o pagină) de o forță artistică în adevăr clasică :

„Într-una din zile, cum vorbea frumos un boier dintre cei tineri, iaca și moș Ion Roată sare cu gura :
— Aveți bunătate de vorbiți mai moldoveneste, cucoane, să ne dumirim și noi ; căci eu unul drept să vă spun, că nu pricep nimica, păcatele mele !

Un oarecare boier întâmpină atunci pe moș Ion Roată, zicându-i cu glas poruncitor și răutăcios :

— Dar ce nevoie mare este să înțelegi tu, moșcule ! Tacă-ți leoarca, dac-ai venit aici ; c-apoi întoarce-ne-vom acasă, și helbet ! Nu ți-a lua nime din spate, ce știu eu... Auzi, obrăznicie ! Tu... *cu optzeci de mii de fălci de moșie*, și el un ghiorlan c-un petec de pământ, și uite ce gură face alături cu mine !...

Moș Ion Roată, simțindu-se lovit pînă în suflet, răspunde atunci cu glas plîngător :

— Dar bine, cucoane, dacă nu v-a fost cu plăcere să pricepem și noi cîte ceva din cele ce spuneți dumnevoastră, de ce ne-ați mai adus aici, să vă bateți joc de noi ? Ei, cucoane, cucoane ! Puternic ești, megieș îmi ești, ca răzăș ce mă găsesc, și știu bine că n-are să-mi fie moale cînd m-oi întoarce acasă, unde mă așteaptă nevoile. Dar, să nu vă fie cu supărare, că palmele aceste țărănești ale noastre, străpunse de pălămidă și pline de bătăture, cum le vedeți, vă țin pe dumnevoastră de atîta amar de vreme și vă fac

de huzuriți de bine. Și mai mult decît atîta : orice venetic, în țara asta este oploșit de dumnevoastră, și-l priviți cu nepăsare cum ne sugе sîngele și tăceți și-l îmbrătoșați ! Numai noi, vite de muncă, vă sîntem dragi ca sarea în ochi... Din *mojici*, din *ghiorlari* și din *dobitoci* nu ne mai scoateți ! Dumnezeu să ne ierte, și să ne iertați și dumnevoastră, cucoane, dar cu adevărat, așa este : v-ați deprins a lua focul totdeauna cu mîinile noastre cele *mojicești*... și tot noi cei horopsiți !

...La aceste vorbe, mulți dintre boieri s-au simțit atinși ; cel cu pricina... a rămas ca opărit. Iar colonelul *Alexandru Cuza* a dat mîna prietenește cu moș Ion Roată“.

Conflictul are o mare ascuțime atît în 1857, cînd se petrece, cît și în 1882, cînd îl descrie Creangă, deoarece este însuși conflictul esențial al epocii, acela între boierime și țărănime. Demascînd în fața poporului pe exploatatori, Creangă arată formele concrete ale pauperizării țăranilor liberi de către boieri, chiar după înfăptuirea unirii. În jălania lui către Cuza Vodă, moș Ion Roată spune :

„De cînd cu păcatul cеla de Ad-hoc, n-am mai avut zi bună cu megieșul meu cel puternic, stăpînul unei moșii foarte mari, pe care-l cunoști Măria Ta. N-am gîndit, nenorocitul de mine, că un boier așa de mare, putred de bogat și cu învățătură, să-și puie mintea cu unul ca mine, de la niște vorbe nesocotite ce le-am zis și eu atunci, într-un năcaz. Numai Dumnezeu să-i deie sănătate și bine, dar amarnic m-a lovit în avere și în cinste ! Crede, Măria Ta, că nici eu n-am fost așa de săc, între cei de o samă cu mine. Dar de cum am ajuns acasă, goană și prigoană pe capul meu, din partea boierului, în tot feliul :

Întîi și-ntîi, a pus înadins pe feciorii boierești să-mi caute pricină și să mă aducă la sapă de lemn. Și aceștia, ca oameni fără judecată și pizmași, făceau toate chipurile satanicești, sau ei de-a dreptul sau prin alții, cum să deie vitișoarele mele macar de-un pas pe moșia boierească ; ș-apoi sub cuvînt că au făcut stricăciune, să mi le poată ucide fără nici o cruțare ! Și

astăzi împuşcă-i porcii ; mîne vacile şi boii ; poimîne, căişorii ; în altă zi ie-i oile dinapoi cu grămada şi du-le la curte ; îţi poţi închipui, Măria Ta, ce urgie grozavă era pe capul meu !

Văzînd eu de la o vreme, că nu mai încetează cu jafurile, mi-am luat inima-n dinţi şi m-am dus la boieriu să mă jăluiesc. Şi boieriul, în loc de un cuvînt bun, m-a scuipat drept în obraz, de faţă cu slugile sale şi cu alţi oameni ce se aflau atunci la curte, încît am crezut că a căzut ceriul pe mine, de ruşine ! Ba încă m-a şi ameninţat că, altădată, de mi-a mai călca piciorul în ograda boierească, are să poruncească să mă întindă la scară şi să mă bată cu biciul ! Şi cu rînduiala asta, Măria Ta, în cîţiva ani de zile m-au calicit cu desăvîrşire, şi mi-a rădicat şi cinstea, care pentru mine a fost cel mai scump lucru !

În faţa acestor relatări, jaful boieresc comparat cu „îmbogăţirea“ cu ajutorul dracilor din vechile poveşti pe care Creangă le publicase la începutul activităţii lui scriitoriceşti, marchează marele progres făcut de el în oglindirea veridică a mentalităţii ţărăneşti : explicaţia mitologică a îmbogăţirii unora (cu ajutorul diavolului) şi-a pauperizării altora, este înlăturată aci de explicaţia realistă a fenomenului — jefuirea maselor de către boierime. Cu cît scriitorul se apropie mai mult de conflictele şi oamenii epocii, cu cît se străduie să „reproducă“ artistic viaţa în însăşi formele ei, cu atît reflectă mai profund realitatea şi cu atît izbuteşte să pună în lumină mai clară tendinţele de dezvoltare ale realităţii şi să le arate cititorilor. În felul cum pune şi rezolvă conflictul esenţial al epocii, *Moş Ion Roată şi Vodă Cuza* atinge nivelul cel mai înalt al realismului crengist.

Fără a se face o analiză suficient de atentă a operelor lui Creangă, se afirmă că el rezolvă conflictele în sensul în care le rezolvă în genere poveştile folclorice, adică prin victoria „binelui“ asupra „răului“. Afirmatia are păcatul că ignorează specificul operei crengiste, plutind în văzduhul generalităţilor. Căci nu totdeauna „binele“ iese învingător ; ba chiar uneori „răul“ dobîndeşte succese durabile.

Felul cum se rezolvă conflictul din această „anecdota” este deosebit de interesant. Lupta între moș Ion Roată și boierul acaparator rămîne de fapt deschisă : nici răzășul nu dobîndește victoria asupra boierului, nici acesta asupra răzășului. Între ei a intervenit un alt personaj, Cuza Vodă, care dă răzășului mai mult o satisfacție morală și nu pedepsește pe boier :

„Cuza Vodă a stat neclintit și s-a uitat țintă la moș Ion Roată, cît a vorbit el. Și cînd a isprăvit vorba, Vodă i-a pus două fișicuri de napoleoni în mîină, zicîndu-i cu bunătate :

— Ține, moș Ioane, acest mic dar de la mine, și întîmpină-ți nevoia de azi pe mîne, cum te-a lumina cel de sus. Iar pe boier, lasă-l în judecata lui Dumnezeu, căci el nu bate cu ciomagul”.

Istoriceste, soluția este valabilă. Relațiile feudale au dăinuit la noi multă vreme și după unirea din 1859 ; burghezia nu numai că nu le-a zdrobit, dar în cea mai mare măsură le-a păstrat, ceea ce a dus la întărirea coaliției burghezo-moșierești și la înăsprirea exploatării masei țărănești. În 1882, cînd scrie Creangă „anecdota”, situația nu se schimbase. Problema rămîne, deci, deschisă pentru viitor. Așadar, este de remarcat că domnitorul — la rîndul lui — nu dă o soluție radicală, care ar fi însemnat zdrobirea boierimii și eliberarea țărănimii din exploatarea feudală. Din anecdota lui Creangă se vede deci, că unirea — departe de a fi adus soluția problemei sociale, a eliberării economico-sociale a maselor — își avea contribuția la adîncirea înrobirii maselor. Aici străbate deziluzia profundă a scriitorului, caracteristică atîtor intelectuali patrioți, după războiul din 1877. Însă aici se mai vede și altceva : credința greșită a țărănimii că salvarea din jugul boieresc îi va veni de la domnitor. (Această părere nu-i proprie numai țărănimii noastre ; ea a înșelat și țărănimea rusă, care secole s-a adresat țarului cu rugămîntea de a o elibera de exploatarea boierească). E adevărat că între Cuza Vodă și țărănime exista o încredere reciprocă, marcată mai ales după împrăștierea din 1864, dar

această încredere n-a avut ca urmare eliberarea țărâ-
nimii din jugul feudal. Indiferent că a intenționat în
mod conștient sau n-a intenționat aceasta, ci numai
prin simpla zugrăvire veridică a realității, Creangă
demască falsitatea acestei credințe. Cuza dă răzășu-
lui două fișicuri de napoleoni, ca să-și întîmpine
nevoia de azi pe mâine, cum l-o lumina dumnezeu,
și oricît de bine îi vor fi prins răzășului acei na-
poleoni, ei nu-l puteau sălta deasupra necazului. Iată,
deci, conflictul esențial al epocii rămas nesoluționat,
dar conținînd unele premize ale rezolvării : eliberarea
nu poate veni de la domni ; dacă o veți aștepta de la
ei, veți rămîne și mai departe robii boierilor ; domni-
torii vă vor da cel mult un bacșiș și o satisfacție mor-
ală, căci și ei au aceleași interese cu ale boierimii.

Scriind această „anecdotală“, Creangă pusese aici
tot sufletul lui, toată dragostea lui pentru țărâtime,
ura lui față de boierime. La 13 noiembrie, se ținea
la Iași obișnuitul banchet al Junimii și Creangă ar fi
dorit să dea gata pînă atunci lucrarea. Dar partici-
parea la banchet se fixase la 28 franci pentru fiecare
și Creangă — socotind că nu face să dea atîta bănet
pentru o aniversare — nu se duse. În schimb, munci
toată noaptea și în zori, terminînd, așternu către Ma-
iorescu cîteva rînduri : „Iaca, chiar acum la 6 ore
dimineata, am găsit de scris anecdota pentru „Ro-
mînia Jună“ și o trimit cu poșta de astăzi. Tare am
avut dorința să vă văd cînd ați fost la aniversarea
„Junimii“, însă nu mi-a fost tocmai bine și nici nu
puteam să scriu ceea ce începusem a scrie pentru
„Romînia Jună“, de-mi venea să înnebunesc de ne-
caz. Ferească dumnezeu de omul timp, cînd începe
să facă ceva, că el singur nu știe ce face, decît nu-
mai împlinirea poate să-l scoată din încurcătură.
Iaca așa sînt eu, și în asemenea încurcătură mă aflam
la aniversară, față cu făgăduința ce vă dădusem că
voi trimite ceva la Viena. Tocmai în ziua de aniver-
sară mi-a venit și mie cîteva idei, și ca să nu le
scap, am fost nevoit să las cea mai veselă petre-
cere...”

Deși promitea s-o trimită chiar în ziua aceea, Creangă mai opri lucrarea, telegrafînd lui Maiorescu: „Anecdota (Moș Ion Roată) trimite-voi, însă, puțină zăbavă. 14 noiembrie 1882. Creangă“. Desigur, voia s-o mai revadă.

„Anecdota“ apărură în cele din urmă în „Almanahul Societății Academice *România Jună*“, alături de *Lucăfărul* lui Eminescu; de aici „Convorbirile Literare“ au reprodus-o în numărul din mai 1883. „Anecdota“ are mare succes nu numai în țară, dar și peste hotare. Constantin, care datorită proptelilor ajunsese în capitala Austriei pentru studii, o citește în cercul literar al junilor romîni din Viena, entuziasmînd pe toți. De altfel tot acolo se citesc și *Amintirile* și, se pare, tot ce publicase Creangă, fiul făcînd propagandă tatălui. Încă de la sfîrșitul anului 1882, „*România Jună*“ îl alesese în unanimitate ca membru de onoare, ceea ce firește scormoni mîndria humuleșteanului care se simțise obligat să răspundă printr-o scrisoare de mulțumire „onorabilei societăți academice“ pentru „distinsa onoare“ ce i se făcuse. Între timp, „Convorbiri Literare“ îi publicase o mică istorioară, *Cinci pîini*, pe care Creangă o terminase încă de la 12 ianuarie. Istorioara va fi fost scrisă cu gîndul de a fi introdusă în vreunul din manuale, căci este o literaturizare a problemei de trei simplă: doi călători — unul avînd două pîini și celălalt trei pîini — se întîlnesc cu un al treilea, pe care-l invită să mănînce din hrana lor; la plecare, cel de al treilea le dă cinci lei să și-i împartă cum vor; cel cu trei pîini reclamă trei lei, cel cu două pîini reclamă însă 2,50 lei, nu se înțeleg și merg la judecată; aici li se face dreptate în modul următor: se consideră că fiecare pîine a fost împărțită în trei bucăți egale, deci unul a avut nouă bucăți, iar celălalt șase, apoi că fiecare a mîncat cîte cinci bucăți, apoi că acel cu nouă bucăți a mîncat cinci și a dat patru invitatului, că acela cu șase bucăți a mîncat cinci și a dat numai una invitatului, că prin urmare invitatul dînd cinci lei urmează să se împartă acești bani în așa fel, încît

cel ce i-a dat patru bucăți să primească patru lei, iar cel ce i-a dat o bucată să primească un leu.

Această bucată a apărut în „Convorbiri Literare“, la 1 martie 1883, și a fost ultima colaborare a scriitorului la revista junimistă. Când mai mulți prieteni veniră la el, cu revista în mână, ca să-l sărbătorească de 1 martie, cu prilejul împlinirii a 46 ani, Creangă era în pat, cu ochii ușor lăcrămați. Avea numai patruzeci și șase de ani și lui i se păruse că trăise o veșnicie, că-i bătrîn și că moartea începe să se înterezeze de el.

Ar fi vrut să-și tipărească puținele-i scrieri într-un volum și, la 25 mai, trimisese lui Maiorescu o cuviincioasă epistolă, unde, între altele, se referea și la aceasta. Maiorescu n-a răspuns nici da nici nu; însă la începutul lui iunie veni la Iași Eminescu. Se organizase o festivitate cu prilejul dezvelirii statuii lui Ștefan cel Mare (5. VI. 1883) și Eminescu era trimis aici de „Timpul“ în calitate de corespondent. Creangă uită și de boală și de publicarea volumului. Împreună cu Eminescu, cu Miron Pompiliu și cu alți prieteni, colindă cîteva zile. La Iacob Negruzzi, acasă, s-a înjghebat la repezeală o ședință, unde a fost și Eminescu. În ziua serbării, însă, poetul a dispărut ca prin minune; prietenii l-au descoperit la Bolta Rece, stînd singur în fața unui pahar de vin. Seara, cînd se întoarse în bojdeuca lui Creangă — căci acolo dormea — vrînd să se culce, scoase din buzunar un pistol și îl puse pe măsută.

— Ce-i cu năzbîtia ceea, bădie Mihai? îl întrebă uimit, dar mai mult înfricoșat, Creangă.

Poetul rîse trist:

— Teamă mi-i c-o să mă ucidă cineva. Așa...

Cu toate că ar fi vrut să discute multe cu poetul, ca altădată, Creangă îl lăsa să se culce. I se păru obosit. A doua zi, l-a condus la gară și cînd trenul se puse în mișcare, Creangă — îndurerat — îl urmări cu privirea pînă se piindu în depărtare.

Peste trei săptămîni, ziarele aduseră o veste zguduitoare: „D-l Mihail Eminescu, redactorul ziarului „Timpul“, a înnebunit. D-l Paleologu va lua direc-

„îunea sus-zisului ziar“. Zahei a alergat cu jurnalul pînă la bojdeucă și, fără un cuvînt, l-a dat fratelui său :

— Citește, bădiță Ionică...

Creangă apucă foaia — și, cu un geamăt, se prăbuși pe pat.

În vreme ce poetul zăcea într-un ospiciu din Viena, iar Creangă în bojdeuca din Țicău, Junimea serba 20 de ani de la înființare, printr-un banchet uriaș, care a durat două zile. Creangă a fost mai mult lînit aici; fiind bolnav, a stat retras într-un colț, vorbind cu oricine putea să-i dea vreo știre despre Eminescu, apoi dispărînd de la masă. Acestea se petreceau la 5 și 6 ianuarie 1884.

În aprilie, Eminescu a fost trimis la Iași. L-au găzduit pe rînd M. Pompiliu și V. Missir, apoi i-au găsit o cameră în oraș. Maioreșcu se gîndise că poate va sta la Creangă sau la Ienăchescu. Așa s-ar fi întîmplat dacă însuși Creangă n-ar fi fost bolnav. În mai, cade în clasă, sperînd copiii. E dus pe brațe pînă în cancelaria profesorilor, dar nu-și revine. Cîneva a telegrafiat la București că Creangă a murit. A doua zi, unele ziare din capitală și publicau necrologul scriitorului. Cînd Creangă își citi el însuși necrologul, se porni pe rîs, înspăimîntîndu-i pe cei ce-i aduseseră ziarele.

— Dacă atîta era să-mi fie toată jălania, după moarte, — zise el, — îmi pare bine că n-am murit încă, și deie dumnezeu să mor cînd s-or găsi oameni cărora să le pese ceva mai puțin de unul ca mine!

Eminescu a urcat de cîteva ori pînă în mahalaua Țicăului. Au sporovăit amîndoi, în același cerdac de unde se vedea Cîricul. Creangă s-a dus la băile Slănic, să-și caute de sănătate. Eminescu a rămas toată vara în Iași, sub atenta observație a lui Miron Pompiliu și Missir. S-au revăzut în toamnă, cînd au început a colinda iarăși, după obicei, prin împrejurimile Iașului.

Cam pe atunci s-a întors de la studii din Bruxelles, V. Gh. Morțun, pe care amîndoi îl cunoșteau. Temperament mai impetuos, Morțun, preluînd con-

ducerea părții literare a „Contemporanului“, a dat revistei vîlga de care cam ducea lipsă. Eminescu, Creangă și Morțun se văd adesea, discută ore în șir, fac planuri. În ciuda eforturilor lui Morțun, nici poetul, nici prozatorul n-au publicat ceva în revista socialiștilor ieșeni. Însă, aceste discuții adînceau în sufletele amîndurora convingeri mai vechi și amîndoi se depărtau tot mai mult de Junimea, dar fără a rupe legăturile.

În duminica de 21 octombrie, la banchetul de la hotelul Traian, cu prilejul centenarului morții lui Horia, Creangă și Eminescu păreau bine dispuși. Se adunaseră acolo și junimiști — Negruzzi, M. Pompiliu ș.a. — și socialiști. Cînd banchetul era în toi, Creangă se urcă pe masă și ținu o cuvîntare în felul lui :

— D-apoi bine, domnilor ! S-a băut în sănătatea cutăruia... și cutăruia... Să-mi dați voie să vă amintesc că numai în sănătatea celui mai mare poet al romînilor nu s-a băut. Beau, deci, în sănătatea lui Mihai Eminescu !

Aplauzele au izbucnit de pretutindeni și toți începură să strige :

— Trăiască Eminescu ! Eminescu... Eminescu să vorbească !

Poetul, emoționat, s-a ridicat greoi și a răspuns în ovațiile tuturor :

— Să ridicăm paharul pentru acei pe umerii cărora apasă toate greutățile neamului nostru, pururea obijduiți : pentru țărănimea romînească !

CAPITOLUL UNSPREZECE

CURCUBEU PESTE PANOPLIA UNEI VIEȚI

„...tare îmi pare rău că-s bolnav și mă tem c-am să mor și n-am să pot scrie anecdota cu moșu' Haralambie și încă două-trei ce le am în cap...”

I. Creangă

Anul 1885 i se păru că începe mai bine. Prin ianuarie îi scrie lui Costache, plin de veselie, că ar vrea să compună niște povestiri hazoase. Omul era, însă, victima propriilor sale iluzii și dorinți de însănătoșire, căci în realitate boala îl măcina neconținut. De câteva ori încercase să mai pună câteva rânduri pe hîrtie, dar nu izbutise. Armele spiritului nu ruginiseră, dar fuseseră așezate în panoplia unui interior cu zidurile coșcovite, amenințate de surpare. Junimiștii îi dădeau ghes, îi cereau „manuscris” și cu atîta insistență, încît începuse să-i ocolească. Oftă deci, ușurat, cînd află că „Convorbirile Literare” se mută la București, cu redactorul lor cu tot — ceea ce se și întîmplă în aprilie. Dar nici acum nu scăpă de cererile lui Negruzzi. Enervat și obosit, Creangă îi răspunde la 15 mai, cam așa :

„Văzînd cele cuprinse în scrisoarea d-voastră din 12 ale curente, m-am pus pe gînduri !

Pesemne D-voastră nu mă credeți că sînt bolnav și aproape, dacă nu de tot, idiot. Apoi ocupat 30 de oare pe săptămîină cu școala primară, plus

dusul și întorsul de 2 ori pe zi, cine știe de unde, prin ploaie și noroi, ger sau arșiță, cum se întîmplă, nu e lucru tocmai ușor pentru omul vîrstnic și greoi. Se mai apropie însă și examenul cu mulțișoare formalități de îndeplinit.

Cu toate acestea, încurajat de D-voastră, voi mai încerca a scrie cîte ceva. Timpul însă pe cînd voi avea ceva gata, nu vi-l pot hotărî; căci știți D-voastră tare bine că aceasta e treabă de gust, nu de silință.

Omul amăgea pe alții, poate amăgindu-se și pe sine însuși.

Devenise zgîrcit și lega paraua cu zece noduri, iar cînd încasa bani mai mulți, îi dorea sub perna pe care dormea. Cu un an înainte, îi fusese greu să găzduiască pe Eminescu, deși Maiorescu promitea plată. La rîndu-î, Eminescu evita să-i vorbească de izvoarele veniturilor sale nesigure. O tragedie îngrozitoare răvășește două suflete legate în viață și în moarte. Cei mai intimi prieteni se ascund totuși, unul de celălalt, fiecare trăind penibilul sentiment al nesiguranței zilei de mîine... Lui Creangă i se recomandă o cură la băile Slănic-Moldova.

— D-apoi sărac cum sînt acum, n-am fost niciodată! minte el căci atunci avea bani.

Prin cunoștințe, obține un bilet gratis, de la Eforie, pentru Slănic-Moldova. Nefiind vorba să cheltuiască ceva din buzunar, Creangă se hotărăște să-și vindece boala.

Plecă, deci, la Slănic, însoțit de tînarul N. Bogdan. La Tg. Ocna li se face foame și Creangă împreună cu Bogdan descind la birtul gării.

Cheinerul le aduse o listă. Bogdan își alege un bulion și o friptură. Creangă, însă, nu se hotărăște la nimic. De o vreme, mîncă enorm și se umflase că aproape era de nerecunsocut. Pe listă erau scrise șase feluri de mîncare. Pe care să-l aleagă? Chelnerul ședea în picioare, nerăbdător. Bogdan începuse să se foiască, rușinat. Numai Creangă consulta

netulburat lista. În fine, după vreo zece minute de gândire, i-o dădu chelnerului, zicându-i :

— Mie să-mi dai de toate. Numai cată să fie porțiile cum se cade, nu numai unse farfuriile !

Și cît ai clipi, chelnerul sosi cu tava în mîini, de unde se revărsară pe masă ca dintr-un autentic corn al abundenței, un bulion, pentru Bogdan, alt bulion pentru Creangă, o friptură pentru Bogdan, altă friptură pentru Creangă, apoi numai pentru Creangă : un borș cu pui, un „eingemacht“, costiță cu mazăre, friptură la tigare, în plus — pentru amîndoi — o garafă cam de-o jumătate oca de vin alb vechișor.

Bogdan abia ciugulea, îngrozit fiind și de foamea lacomă a lui Flămînzilă, care ședea acum în carne și oase lîngă el. Creangă consuma fără conținere, hulpav, borșul după bulion, friptura romînească după friptura nemțească, ștergînd bine cu pîine farfuriile și uncîndu-le apoi vraf. Mîncăcios fusese Creangă toată viața, dar acum, boala și parcă frica de moarte îl preschimbaseră într-un lacom fără pereche.

— Domnule Creangă, — spuse Bogdan sfios, — ai talent mare, caracter frumos și mare, dar față cu toate acestea ai și un stomah... peste măsură de mare...

— Burtă de fost diacon, dragul meu ! răspunse Creangă serios și mestecînd ultima bucată de pîine. Ei, ce vrei ? n-am putut să-mi părăsesc obiceiul o dată cu lepădarea potcapului.

Apoi se sculă de la masă, parcă mai ușurel decît se așezase.

Creangă se simțea totuși stingherit de purtarea lui în fața fostului său elev și, în chip de scuză, se acoperi cu o teorie ad-hoc asupra necesității îmbuibării :

— Hehei, băiete dragă ! așa mănîncă și bea romînașul adevărat, cel născut și crescut la coarnele plugului, nu ca fîrlifușii de pe la tîrguri, crescuți în bumbac, care parcă tot bumbac mănîncă și bumbac se trezesc într-o zi în loc de carne și oase !

Omul își juca cumplita tragedie. Crizele nocturne sînt tot mai dese, medicii intervin mereu. Totuși, rușinat de sine și prieteni, el se arată pretutindeni zîmbind și pornit pe glume. Spiritul său vioi, încrederea în viață, sînt mai puternice decît boala. La Slănic, se fotografiază între doi tineri și cînd unul din ei spune :

— Voi păstra această fotografie ca o adevărată icoană, el răspunde serios :

— Da' bine faci, dragul meu ! S-o păstrezi ca pe icoana răstignirii lui Cristos !

Cînd se întoarce la Iași, Creangă cîntărea 115 kg., dar era tot bolnav.

Acasă îl așteptau, însă, necazuri. Un oarecare A. Gorjan scosese un *Nou metod de geografie elementară pentru clasele primare*, pe care Eminescu, recenzîndu-l, îl făcuse praf, și pe bună dreptate, deoarece cartea era un pretext de afaceri pentru autorul ei. Dar numitul Gorjan, văzînd că *Noul metod* pe care-l întocmise n-are căutare, se hotărî să facă acum cîte o geografie pentru fiecare județ aparte. Cum el nu avea cunoștințele necesare, completă paginile albe furînd de pe la alții, pentru județul Fălcu, din geografia lui Seghinescu, pentru județul Iași din geografia lui Creangă, ș.a.m.d. pentru toate județele. Creangă își simte periclitată vînzarea manualului său de geografie, deci nesiguranța unui venit bunicel. Adversarul trebuia desființat — și Creangă nu șovăie s-o facă. Ia condeiul și scrie *O întrebare D-lui Gorjan, autorul mai multor cărți de geografie*, pe care o tipărește ca o broșură verde, în 1886. Punerea la punct a inoportunului este magistrală. Creangă arată, cu citate, că Gorjan a furat planul, metoda și bucăți întregi din manualul lui din 1879, că plagiatorul a schimbat formulările, ajungînd la agramatisme înfiorătoare, că din necunoașterea lucrurilor a introdus multe greșeli care denaturau realitatea, că acela „furluase” și de la alții în alcătuirea geografiilor altor județe. „V-ați luat, se vede, după proverbul care zice : „Din picuș se face căuș” și v-ați zis : Dacă aș face cîte o fișică de

asta pentru fiecare județ, pentru 32 județe fac atâtea exemplare; câte 40 bani exemplarul, face o sumușoară destul de *convenabilă*, care nu se ia din drum. Și, în urma unei asemenea *ingenioase combinațiuni* v-ați apucat de trebușoară și în scurtă vreme ați și măiestrit geografiile tuturor județelor“. Și mai departe: „Sfârșind, vă punem dar următoarea întrebare și vă rugăm, stimabile domn, să binevoiți a ne răspunde: Când cineva se folosește de munca și sudoarea altuia, cum se cheamă asemenea faptă?“

Evident, Gorjan n-a răspuns. Nici nu avea ce răspunde! Creangă își asigurase și pe mai departe vânzarea nestingherită a manualului său de geografie, nu înlătufînd un concurent ci o secătură.

Cu boala o ducea greu și trebui să-și ia un concediu.

Mai liniștit era dinspre partea fiului. Prin Maiorescu, Carp și Sturdza, izbutise să-l vadă trimis la Viena, pentru „a-și perfectă instrumentul“, o invenție a tînărului locotenent (devenise între timp locotenent). Cu naivitatea unui părinte iubitor, se lăuda tuturor cu „coada de la Viena“. De altfel, „coada“ crengistă poposită în orașul valsurilor, se arată isteată la o treabă care plăcea lui Creangă: găsisse o copilă de 16 ani, domnișoara Olga, fiica unui Niculai Petrea, mare angrosist din Brăila, și umbla s-o ia de nevastă. Creangă încuviință căsătoria — poate ca să scape el însuși de chinul alimentării cu bani a risipitorului fiu — și Costache primi zestre substanțială. În iunie 1886 se făcu nunta la Brăila. Apoi, Costache și tînăra nevastă, după legiuita călătorie de nuntă, pe banii d-lui Petrea, se așază la Viena poate numai pentru scurt timp.

În toamnă, Creangă se simțea istovit, dar se ducea totuși la școală. Într-o miercuri, deschizînd ușa clasei, se prăbuși în neștire de sine, înspăimîntînd pe copii. Zilele și nopțile i-au devenit o povară și, pentru a se feri măcar de privirile cunoscuților și ale elevilor, își ia un nou concediu de șase luni, pînă la 15 martie anul următor. Totodată, se pornește către București, sperînd să obțină pensionarea, cu ajutorul lui Maiorescu.

Pe atunci, Maiorescu locuia în casa ce și-o cumpărase pe strada Mercur. O terasă cu coloane în stil clasic elin dădea către grădină. Creangă îl văzu pe Maiorescu pe terasă și, plin de încredere, apăsă pe butonul soneriei de la ușa principală. Un valet deschise și, netulburat, îl întrebă pe cine caută.

— Pe domnul Maiorescu, răspunse Creangă.

— Domnul nu e acasă.

— Spune-i c-a venit Creangă, de la Iași.

— Domnul nu e acasă! rosti valetul, apăsînd pe fiecare cuvînt.

Uluit, Creangă nu mai insistă, dar peste un timp veni iarăși.

— Domnul nu e acasă! spuse valetul cu aceeași voce.

Încercă și a treia oară. Maiorescu ședea pe terasă și parcă citea ceva.

— Domnul nu e acasă!

— Cum nu-i acasă, omule, cînd eu îl văd colo, în balcon? se necăji Creangă.

— Domnul nu e acasă!

Creangă înțelese, fără să primească alte lămuriri. Cu sufletul cocolit, se îndepărtă de casa luxoasă, unde boierii făcuseră odată atîta haz citîndu-i poveștile și amintirile și lăudîndu-l.

Se întoarse, așadar, la Iași, fără să fi obținut ceva. Aici se întîlni cu Artur Gorovei, și fiindcă întîmplarea îl apăsă pe inimă, i-o povesti acestuia, cu lacrimi în ochi. Era o toamnă umedă și închisă, care predispunea la gînduri dureroase. Ca să scape de ele, Creangă alergă la biblioteca universității, unde era subbibliotecar Eminescu. Poetul ședea ascuns la biroul său din fund, cufundat în lectură. Cînd îl văzu pe Creangă, îi întinse o revistă, deschisă, arătîndu-i cu degetul rîndurile tipărite.

— Iată, Iancule, să citești și tu! îl îndemnă poetul.

Creangă apucă revista, neîncrezător, o răsfoi, o întoarse pe o parte, pe cealaltă.

— Am citit, bădîe Mihai. Mi-a dat-o Morțun. E drept să zic, bucuria mea n-a fost proastă cînd

am văzut ce scrie roșcovanul despre domnul Maiorescu. Numai că-s prost eu și cu capul meu nu pricep toate. Când te-or mai slăbi treburile, ai să-mi explici mata. Vorba ceea : omul cît trăiește, tot să învețe și tot neînvățat moare. Dar și învățătura îi slujește la ceva.

— Și-i povesti și lui Eminescu întâmplarea cu Maiorescu. Poetul asculta absent. Parcă nu-l știa el pe Maiorescu?!... Strînse cu gesturi potolite revista, o luă subsuoară și-și îndemnă prietenul.

— Hai, Iancule, la Amiras. Are un vin... Lacrima Christi... și fără plumb.

— Dar nu-ncui ușile, bădie ?

— Cine crezi tu c-o să fure cărți ?

Lăsînd totul vraiste, plecară amîndoi către Bolta Rece.

Revista aceea era „Contemporanul“, iar articolul — o critică a lui C. Dobrogeanu-Gherea. În acel an, Gherea începuse să publice articolele sale împotriva concepției idealiste estetice maioresciene, demascînd critica „judecătorească“ și falsitatea principiului „artă pentru artă“, militînd pentru „artă cu tendință“, pentru realism. Numerele revistei treceau din mină-n mină, ca niște manifeste. Prieteni cu Morțun, Mîle, Beldiceanu și alți socialiști — Eminescu și Creangă citeau, de la aceștia, „Contemporanul“ și adesea se încingeau discuții lungi, încheiate totdeauna cu îndreptățirea principiilor susținute de „Contemporanul“.

Așezați la masa lor, într-un ungher al celebrei cîrciumi, Eminescu și Creangă sorbeau în tăcere vinul tare. Întîlnirile lor nu mai erau vesele ca altădată.

— Mi-a scris soră-mea, Aglaie, din Cernăuți, spuse poetul parcă aducîndu-și aminte de ceva îndepărtat. Mă cheamă la ei, de Crăciun.

— De, bădie. N-ar fi fost rău să facem Crăciunul în bojdeuca mea. Niște sarmale înfricoșătoare și niște vin, știi cole...

Dar poetul uitase pe ce lume se găsește și, cu ochii fixați în tavan, recita murmurînd :

Amețiți de limbe moarte, de planete, de colbul școlii,
Confundam pe bietul dascăl cu un crai mâncat de molii
Și privind păienjenișul din tavan, de pe pilaștri,
Ascultam pe craiul Ramses și visam la ochi albaștri.

.

Prezența la Iași a celor doi scriitori a stîrnit în rîndurile tinerimii avînturi nobile către literatură și idei generoase. Cuiabarul junimist plecase să moară la București. În Iași, revista „Contemporanul” crește o adevărată pleiadă de tineri scriitori, critici, oameni de știință : Nădejde, Morțun, Mille, Eduard Gruber, A. Stavri, A. Gorovei, Th. Speranția și alții, alături de unii mai vîrstnici ca N. Beldiceanu, cu toții îndrumați de C. Dobrogeanu-Gherea. Tineretul se adună în jurul celor doi deschizători de drum în literatura romînă. Și contactul între cele două generații n-a rămas fără urmări. Tinerii își însușeau arta măștrilor, iar aceștia tot mai mult concepțiile tinerilor. Dar, ca o fatalitate, boala îi roade pe marii scriitori tocmai în această epocă, de nouă orientare pentru ei.

În vara lui 1886, Creangă pleacă iarăși la Slănic. Se simte mereu mai rău și scrie fiului de la Viena să întrebe ce mai spun doctorii de acolo în privința cumplitei boli. În toamnă se întoarce la Iași și fără să se fi vindecat. Pe deasupra, Eminescu își pierde iarăși mintea și prietenii îl duc la ospiciul de la mănăstirea Neamț, deci chiar prin plaiurile copilăriei lui Creangă.

În toamnă, Creangă obține iarăși un concediu de șase luni, cu condiția de a fi suplinît de preotul M. Popovici, care de altfel îl mai suplinise și la începutul anului. Ii dădea lui Popovici 50 lei din leafa ce ajunsese numai la 260 lei lunar. Omul devine și mai zgîrcit și unii din prietenii mai vechi rup legăturile cu el din pricina banilor ; între aceștia era și Ienăchescu, invidios din fire, totodată și gelos pe gloria lui Creangă pe care niciodată nu-l socotise mai deștept decît se socotea pe sine. Dar Creangă își vede

de ale lui și se luptă cu boala. Totuși, cînd prietenii din tînăra generație plănuiesc să viziteze pe Eminescu la mănăstirea Neamțul, aleargă și Creangă într-un suflet să-și vadă fratele de suferință. Împreună cu Vlahuță și Morțun, el pornește către mănăstirea Neamțului, pe la începutul lui februarie, înotînd prin zăpezi. Poetul îl primi stingher pe prozator. Vorbeau mai mult din ochi. Dis-de-dimineață, Creangă zărește un curcubeu ivit la răsărit — și în sine crede că-i un semn vestitor de bine pentru amîndoi. S-au văzut totuși atunci pentru ultima dată...

Creangă are presimțirea morții și vrea să-și mai vadă o dată locurile copilăriei. În toamna aceluiași an, 1887, se duce la Neamț și de acolo la Humulești, împreună cu părintele Gheorghe, unchiul său, la biserică unde învățase carte cu bădița Vasile și părintele Ioan. Creangă și părintele Gheorghe trec mai întîi pe la părintele Teofan Focșa, slujitorul bisericii; dar acesta nu era acasă. Preoteasa i-a poftit să aștepte și-a plecat să-l caute pe preot prin vecini. Cum sta la masă, Creangă întinse mîna și luă o carte de pe polița de la tavan. O deschise, tresări și întoarse fila de la început. Era prohodul diaconilor. A început să-l citească cu glas tare, plîngînd și suspinînd. Zădarnic a încercat părintele Gheorghe, înspăimîntat, să-l oprească : Creangă nu s-a oprit decît cînd a terminat de citit tot prohodul. Apoi, împăcat cu sine, închise cartea, o puse la locul ei și rosti către părintele Gheorghe :

— Ia, a fost, moșule, scris să mi-l citesc eu singur...

La Iași, Morțun — care ajutase atît de mult pe Eminescu și chiar scosese o bună ediție din versurile și proza poetului — pregătea și lui Creangă o surpriză plăcută. Povestitorul o ducea greu, dar a-l ajuta în felul în care fusese ajutat Eminescu, era tot atît de greu. Îi propuse să scoată o ediție a scrierilor sale, ceea ce evident Creangă primi cu bucurie. Omul se simte scriitor și nu mai cere părerea altora dacă „țărăniile“ lui sînt ori nu bune. Cum ceea ce publicase în „Convorbiri Literare“ și-n alte părți apă-

ruse cu greșeli, omisiuni, falsificări, se hotărăște să reia totul de la capăt. *Amintirile* rămăseseră neterminate; prin urmare se apucă să scrie partea a patra. Ca un arc, se întinde peste panopia vieții lui curcubeul unor speranțe cu atât mai tari, cu cât cresc din cenușă. Cine poate ști cât va rezista acel cerc luminos? Se așternu, deci, pe lucru, pentru a-și revizui și îmbogăți tipăriturile. Dinspre Eminescu, era acum ceva mai liniștit... Poetul era la Botoșani, în tovărășia surorii lui, blînda și devotata Harieta. Lui Creangă i se păru că și el însuși se simte mai în putere. Dar niciodată o bucurie nu vine singură. Profesorul universitar Aron Densușianu, la congresul didactic din 1887 de la Iași, aruncase insinuarea că „*Metoda nouă* este copiată de pe cartea unui evreu M. Schwartz“. Obiecția este reluată, amplificată și adăugită altor obiecții pe care le formula în mai multe numere ale ziarelor locale „*Liberalul*“ și „*Lupta*“ un poligraf al timpului, el însuși autor de cărți didactice pentru învățămîntul elementar, Ioan Pop Florantin. Așadar, iarăși Creangă este încolțit de invidioșii pe gloria lui și setoși la rîndu-le de glorie dar mai ales de bani. Scos din fire, omul își întrerupe lucrul, pune mîna pe un condei și, în numele său și al tovarășilor săi, scrie dintr-o răsufare o broșură — *Răspuns la criticile nedrepte și calomniile înverșunate îndreptate contra cărților noastre de școală, de către D-l Ioan Pop Florantin*, Iași, 1888, pentru a combate atacurile „*mințiosului filozof*“, „*izvorîte din patimă și rea credință*“. Problema plagierii *Cursului de scriere și citire* al lui Schwartz e limpezită lesne: *Metoda nouă* era gata de tipar înaintea apariției cărții lui Schwartz. Acest Schwartz era un om cu pregătire pedagogică și întocmise un abecedar pentru coreligionarii lui. Abecedarul era bun sub unghi metodologic dar stilcea îngrozitor limba — cam astfel: „mama dete mie pîne“, „vara e verde“, „Domnul face milă de noi“, „Iacob a visat de o scară“ etc. Schwartz se dusesese la Maiorescu, rugîndu-l să corecteze limba abecedarului, dar acesta știind că elevii lui pregătesc ceva mai bun nu l-a ajutat. Abecedarul lui Schwartz

apăru în 1864, dar nu corespunse. „Dacă Abecedarul răposatului Schwartz ar fi fost bun, — scrie Creangă în *Răspunsul* lui, — să fie siguri domnii Florantin și Densușianu că o mie de *Metode nouă* de-ar fi apărut, nu i-ar fi putut lua locul. Și ca dovadă, cînd a apărut ediția I-a a *Metodei nouă*, ce s-a tipărit în patru mii de exemplare, s-a vîndut numai în cîteva săptămîni, introducîndu-se în foarte multe școli din țară. Ba, chiar și coreligionarii lui Schwartz de la școlile israelite, văzînd superioritatea *Metodei nouă*, au înlăturat cartea lui Schwartz și au introdus în locu-i *Metoda nouă*. De asemenea, la școala protestantă din Iași de 20 de ani se predă limba romînă de pe cărțile noastre...”

Pornit cu gîndul de a face praf abecedarul lui Creangă, Florantin aduce o obiecție care a zăpăcit pe mulți: „Defectul mortal al acestei cărți, — scrie el, — este că nu prezintă nici o singură figură, nici o ilustrațiune, cu care să poată ușura măcar întrucîtva greul pas întîi al citirii...” Mulți dintre noi, deprinși cu abecedarele pline de figuri, vor fi poate înclinați să dea dreptate lui Florantin; și totuși, problema nu-i rezolvată nici pînă azi. Intr-adevăr *Metoda nouă* nu are nici o figură în prima parte, unde se explică literele. Creangă dă un răspuns care merită o discuție. „Dl. Florantin și alții, — scrie el, — care nu-și pot da samă despre metoda legografică și fonetică, cred că la cunoașterea literelor, în loc de numiri trebuie sprijinită memoria copilului numai decît prin arătare de figuri. Astfel, arătînd sau înfățișînd copilului o literă oarecare, să-i arate sau să-i înfățișeze tot atunci și figura unui lucru ori a unui animal, al cărui nume, la unii autori de abecedare, la început, la alții la mijloc, iar la alții la sfîrșit, să aducă aminte copilului sunetul ori poate numele literei, arătate spre a-i sluji la cunoașterea ei, adică după cum s-ar zice, „la ușurarea pasului celui mai greu”. De ex., pentru a sprijini memoria copilului, la cunoașterea literei *e*, în abecedarul d-lui. I. Popescu din Transilvania este pusă figura unui *melc*; pentru cunoașterea literei *i*, este arătată figura unui *spic* etc. Dar să stăm și să

judecăm asupra greutății ce ar întâmpina copiii la cunoașterea literelor prin figuri. Mai întâi, o figură înfățișează o ființă ori un lucru, al cărui nume este un cuvînt, încît de la cuvînt și pînă la sunetul ori numele literei ce se arată alături cu figura, este mare deosebire, și mare confuzie poate să aducă în mintea unui copil, care trebuie să umble pe gîcitele pentru a nimeri sau a descoperi sunetul cu care se începe sau se sfîrșește numele lucrului ori a ființei ce este arătată prin acea figură; după care apoi să coincidă că sunetul ori numele literei ce se vede scrisă în carte alături cu figura, se potrivește cu cel de la început, sau cu cel de la mijloc, sau cu cel de la urmă, sunet din cuvîntul sau numele ființei ori lucrului ce se înfățișează prin acea figură; după exemplul dat prin cuvintele: *melc* și *spic*. Acest lucru pentru d-l Florantin și pentru cei de o părere cu d-nia lui, se pare ușor; însă pentru bietul copil, chiar dacă el ar ști foarte bine a deosebi sunetele de cuvinte, totuși este foarte greu. Și deci, figurile, în loc de a ușura *pasul cel mai greu* al copilului, din contra, îl îngreoaie și mai mult. Crede d-l Florantin că, înainte de a ni deschide dumnealui ochii... n-am fi pus figuri în *Metoda nouă*, dacă am fi văzut din practica noastră, mai bine de 24 de ani, cum că figurile ar aduce mai mare ușurătate și folos pentru copii, la formarea și cunoașterea literelor?... Mai înainte, abecedariștii noștri se întreceau care de care cum să scoată pe copii, chiar din clasa I-a primară, oameni învățați și filozofi; pentru acest scop, îngrămădeau în abecedare texturi întregi filozofice, parabolele cele mai grele din evanghelie, maxime religioase și sentințe morale și alte bucăți, care de care mai nepotrivite și mai neînțelese de frageda minte a copiilor. N-au apucat a se curăți bine abecedarele noastre de aceste greutăți și iată că vine boala figurilor, alt păcat. Astăzi, o samă dintre autorii de abecedare nu văd bunătatea unei asemenea cărți, decît numai în figuri și nu se mai gîndesc la alta, decît ce fel de figuri ar iscodi, crezînd că figurile singure au să învețe pe copil a citi și a scrie, iar nu învățătorul cel sînguincios și competent. Și dacă

unii dintre ei mai știu și cîte oleacă de nemțească ori franțuzească, îți răspund cu îngîmfare : „Așa-s acum toate abecedarele în Germania ; sau, așa lucrează toți abecedariștii din Franța, Svițera etc.“ Știm că pe acolo sînt abecedare și de acestea. Dar întrebarea este dacă autorii acelor abecedare îs bine convinși că figurile sînt de trebuință la cunoașterea literelor, sau lucrează și aceia numai din fantezie. După cît cunoaștem și noi — ca mijloc de a sprijini memoria copiilor nu sînt pînă acum decît literele însăși ; căci cu ele ne ajutăm la scriere și citire, iar nu cu figuri. Prin urmare, ne pronunțăm contra figurilor luate ca mijloc pentru a se ajunge la cunoașterea literelor și spunerea sunetelor. Iară pentru partea a III-a a abecedarului, cît și pentru cărțile de citire, unde se predau cunoștințe mai întinse, despre lucruri și ființe, mai ales de acele care nu se pot găsi la noi, acolo figurile sînt de trebuință“. Și în adevăr *Metoda nouă* are în partea a III-a 12 ilustrații, luate din viața rurală.

Adversarul trebuia nu numai pus la punct, ci de-a dreptul trîntit la pămînt ; deci, Creangă nu se mulțumește să arate că manualele lui Florantin sînt nepedagogice, ci demască și orientarea lor cosmopolită. Între cărțile pentru copii, Florantin publicase și *Grădina de copii*. Analizînd-o, Creangă scrie : „Ca să-i cunoașteți valoarea, n-aveți decît să-l citiți și veți vedea că, pe lîngă stilul cel prost, totul este numai străin și nimic localizat. Încît, în privința jocurilor, nimic din jocurile noastre copilărești, cu care sînt deprinși a se desfăta copiii noștri romîni, și cărora putem zice, fără leac de păcat, că li fac mult mai mare plăcere decît jocurile nemțești. Fröbel, cînd a întocmit acele jocuri le-a cules din viața copiilor din țara lui — și le-a întocmit așa, după cum se văd astăzi. La noi, jocurile copiilor sînt altfel. Oare să nu găsim nimic bun în jocurile copiilor noștri, ca să întocmim ceva romînesc ? Dar să zicem că la așa lucru pe d-l Florantin nu-l duce capul.“ Și ca lovitură de grație, i se trîntește imprudentului scormonici junimist o doză de „vorba ceea“, complet limpezitoare a situa-

ției : „Vorba ceea : *Umblă el sărmanul după înțeleg-
ciune, dar n-are unde-o pune !*”

Între timp, un grup de tineri scriitori, strînși în jurul lui N. Beldiceanu și crescuți în atmosfera „Contemporanului” (Mille, Gruber, A. Stavri, Gr. Alexandrescu, M. Sevastos ș.a.), înființează un cenaclu, *Cercul literar din Iași*. Unii sînt chiar amici ai lui Creangă. Gruber insistă ca la ședințele *Cercului literar* să fie atras și Creangă. Beldiceanu și Stavri

*A n umblat el, sarma-
nul, după cules înțelegciune,
dar n' a avut unde-o pune*
Gruber

Un „șfichiu” al lui Creangă

găsiră bună ideea lui Gruber și-l însărcinară să-l scoată din mahalaua Țicăului și, cum o ști, să-l aducă la ședințe.

În caz de succes, socialiștii obțineau o îndoită victorie : pe de-o parte, smulgeau Junimii pe unul dintre stîlpii ei, cei mai solizi, pe de altă parte își alăturau un clasic în viață, capabil să slujească poporului cu și mai multă limpezime. Faptul se petrecu la 4 mai 1888, cînd Creangă citi — în entuziasmul tuturor — ultima parte a *Amintirilor din copilărie*. În onoarea lui, în acea ședință a cercului nu s-a citit nimic altceva decît această parte a *Amintirilor*. Creangă, a cărui mîndrie răzășească tinerii reușiseră s-o scormone, trona aici ca un veritabil imperator al literelor. Citindu-și el însuși opera, omul se lăsă prins de vraja propriilor sale cuvinte și uită și de boală, și de lume, și de alte suferințe. Succesul fu, într-adevăr, uluitor, — iar tinerimea ieșeană intelectuală nu vor-

bea decît despre Creangă. Probabil că această parte — a patra — a *Amintirilor* trebuia să arate învățătura la Socola din Iași. Dar autorul n-a apucat să scrie decît frămîntările lui dinaintea plecării și drumul pînă la Iași. De notat este schimbarea atitudinii lui Ștefan a Petrei față de școlirea lui Nică. De unde pînă acuma el se opunea trimeriei copilului la școală, de astă dată el este acela care insistă mai hotărît ca Nică să meargă la Socola: „Mai rămîne vorbă despre asta, zise tata, posomorît. Are să urmeze cum știm noi, nu cum vrea el; că doar nu-i de capul său. Cînd m-ar bate numai atîta grijă, măi femeie, ce mi-ar fi? Dar eu mă lupt cu gîndul, cum să-i port de cheltuială; căci banii nu se culeg de la trunchi, ca surcelele. Și la iști vreo șase, afară de dînsul, dacă rămîn acasă, nu li mai trebuie nimica? Dar fiind el cel mai mare, norocul său; trebuie să căutăm a-l zburătăci, căci nu se știu zilele omului! Și poate vreodată să fie și el sprijin pentru iștiialaltî“. Așadar, pînă și Ștefan și-a luat gîndul de a-l vedea pe Nică gospodar în Humulești, înțelegînd că aceasta nu-i posibilă într-o vreme cînd totul merge din rău în mai rău. Chiar și lui Ștefan îi apare acuma necesară școlirea băiatului. El concepe școala, ca și alții, ca un prilej de rostuire în viață, de chiverniseală.

Avînd de-acum o oarecare experiență a școlitului, Nică nu vrea cu nici un preț să meargă la Socola. El are certitudinea inutilității frecventării unei atare instituții, de vreme ce poți fi popă și fără atîta învățătură. Pe neobservate, Creangă trage un șfichi popii inculte și suficiente: „Ce năcaz pe capul meu! Preuții noștri din sat n-au mai trepădat pe la Socola, și milă sfîntului! Nu-i încape cureaua, de pîntecoși ce sînt. D-apoi călugării: o adunătură de zamparagii dugliși, din toată lumea, cuibăriți prin mănăstire, ce nu ajung?! Și eu să înșir atîtea școli: în Humulești, la Broșteni în creierii munților, în Neamț, la Folticeni, și acum la Socola, pentru a căpăta voie să mă fac ia acolo, un popă prost, cu preuteasă și copii; prea mult mi se cere!...“

Această parte a *Amintirilor* este, însă, dominată de sentimentul atașamentului profund al scriitorului față de satul lui. Este adevărat că Ioan Creangă atribuie acest sentiment lui Nic-a lui Ștefan a Petrei — dar inima lui Nică este inima lui Creangă, humuleșteanul de totdeauna :

„Dragu-mi era satul nostru cu Ozana cea frumos curgătoare și limpede ca cristalul, în care se oglindește cu mîhnire Cetatea Neamțului, de-atîtea veacuri! Dragi-mi erau tata și mama, frații și surorile și băieții satului, tovarășii mei din copilărie, cu care în zile geroase de iarnă, mă desfătam pe gheață și la săniuș ; iar vara, în zile frumoase de sărbători, cîntînd și chiuind, cutieram dumbrăvile și luncile umbroase, prundul cu știoalnelor, țarinile cu holdele, cîmpul cu florile și mîndrele dealuri, de după care-mi zîmbeau zorile, în zburdalnica vîrstă a tinereții !... Era dimineața, în ziua de tăierea capului Sfîntului Ioan Botezătorul, cînd ieșeam din Humulești ; și fetele și flăcăii, gătiți frumos, ca în zi de sărbătoare, foiau prin sat în toate părțile, cu bucuria zugrăvită pe fețe ! Numai eu cu Zaharia, ghemuiți în căruța lui moș Luca, ne duceam surgun, dracului pomană !...”

Tocmai profunzimea sentimentului, bogata lui amplitudine dau acestor pagini acel fior liric marcat și prin cadența aproape ritmică a frazelor.

...Creangă citea, dar tinerii scriitori simțeau că dincolo de vorbele citite, se desfășoară o dramă puternică — drama humuleșteanului Creangă. Mai mult ca să nu plîngă, Creangă încheie lectura cu gluma : „...am ajuns într-un tîrziu, noaptea, în cieriul Socolei și am tras cu căruța sub un plop mare, unde-am găsit o mulțime de dascălime adunată de pe la catihetii din toate județele Moldovei : unii mai tineri, iar cei mai mulți cu niște tîrsoage de barbe cît badanalele de mari, șezînd pe iarbă, împreună cu părinții lor, și preuți, și mireni, și mărturisindu-și unul altuia păcatele !...”

Părăsit cu totul de junimiști, Creangă se simțea bine între acești tineri scriitori ; după cum bine se simțea și între tinerii normaliști care veneau să asiste

la lecțiile lui. Și dacă la școală nu mai putea merge, din cauza bolii, la ședințele *Cercului literar* venea adesea. Cu jovialitatea-i cunoscută, dublată de o certă conștiință a valorii lui de scriitor, Creangă devine un adevărat pontif al literaturii. Cel ce ironizase atît de pătrunzător nu numai pe Slavici, dar și pe Maiorescu, se simte în stare să sfătuiască pe alții. Și în adevăr, el dă sfaturi tinerilor scriitori, dar nu mînuind cine știe ce savante principii de critică literară, ci bizuindu-se pe bunul lui simț, înlocuind prin imagini — prin povestiri cu tîlc — răceala judecăților de valoare.

Intr-o seară de noiembrie, prin 1888, tinerii scriitori așteptau cu nerăbdare sosirea lui Creangă la întrunirea lor, care atunci se ținea în camera poetului Artur Stavri. Creangă sosește vioi și pus pe „țărăni” și de cum intră în odaie stîrnește o furtună de glume. În fine, unul citește o poezie. Toți ascultau în tăcere. Autorul terminase lectura și adunarea continua să tacă, smerită și confuză.

— Cum vi se pare ? întrebă firește autorul.

Dar iarăși tăcere neclintită.

— Cum ți se pare, domnuțe Creangă ? întrebă din nou autorul.

— Bună, foarte bună : un sfîrîiac, răspunse Creangă cu glas liniștit.

— Ce-i sfîrîiacul, moș Ioane ? întrebare cu toții deodată, simțind că o snoavă îi va scoate din încurcătură.

— Uite ce-i, — începu Creangă, — zice că odată un țigan, un fierar, trecînd printr-un sat, striga cît îl lua gura : Potcovar, potcovar, meșter potcovar !

Un român auzindu-l strigînd așa, se-ndreptă spre țigan cu o bucată de fier în mînă.

— Bună ziua.

— Mulțumim dumitale.

— Măi, meștere, știi tu să faci potcoave, mă ?

— Cum să nu știu !

— Cît să-ți dau, mă, să-mi faci din fierul ăsta patru potcoave ?

— Atît !

Și s-au înțeles din preț.

Țiganul își așează jos foile, aprinde cărbunii, po-trivește nicovala și vîră fierul în foc.

Cînd fierul s-a înroșit, îl pune pe nicovală, și dă-i cu ciocanul de săreau cît colo stele aprinse. Și iar îl pune în foc. Și iar îl bate. Și cu cît îl înroșea și-l bă-tea mai mult, cu-atît se subția fierul tot mai tare.

Pe țigan îl treceau toate nădușelile și nu era chip să nimerească potcoavele.

Intr-un tîrziu fierul se subțiasse atît că nici nu mai era de unde să facă potcoave.

— Măi românico, — zice țiganul, — știi una ? Pot-coave nu-ți pot face, dar dacă vrei, din fierul ăsta să-ți fac un sfîrîiac.

Romînul, plictisit :

— Da' fă-mi și un sfîrîiac, mă țigane, numai să scap o dată de tine.

Atunci, țiganul — vesel — vîră din nou fierul în foc ; suflă cît poate din foi, suflă de fluieră focul, și cînd îl scoate, fierul era alb ca argintul. Atunci țiganul grăbit îl bagă în copaia cu apă ce era lîngă dînsul.

Sfîîr, făcu apa din copaie.

— Uite, mă romîne, gata sfîrîiacul.

— Țasta-i sfîrîiacul, zice Creangă șiret. Așa-i și poe-zia ta.

Și isprăvind snoava, Creangă se urcă în fundul pa-tului, stîrnind în urmă-i hohote de rîs.

Omul presimte în juru-i foșnirea morții, dar nu se lasă copleșit. Un popă îl întreabă de sănătate și el răspunde :

— Ei, părinte, mare-i bunătatea lui Dumnezeu ; vezi, la bătrînețe, îți ia din vederi, din puteri, din auz, dar nu te lasă păgubaș : îți dă în schimb tusa zdravănă sau o durere de șale.

Bojdeuca, devenită loc de pelerinaj pentru tineret e vizitată mai ales de tineri scriitori și normalişti. Moș Creangă e bucuros de oaspeți și lunecos la vorbă ca argintul viu.

— Da' cu sănătatea cum mergi, moș Creangă ? îl întreabă ei grijulii.

— Mulțumesc, tot mai bine, răspunde el, stupesc în barbă și trag oghealul cu dinții.

Și când tinerii pleacă, el își ia rămas bun cu ochii înlăcrămați :

— Cu bine și cu sănătate, și de acum într-o mie de ani bejănie !

Dar tipografului Ionescu, în bojdeucă, îi spune o glumă amară :

— Bre, tare îmi pare rău că-s bolnav și mă tem c-am să mor și n-am să pot scrie anecdota cu moșu' Haralambie și încă vreo două-trei ce le am în cap.

În cercul lui Beldiceanu, Creangă se simțea bine și totdeauna era voios și pornit pe glume. Tinerii îi întorceau adesea vizitele. Alexandrescu, Gruber, Stavri urcau pînă la bojdeuca lui. Într-o zi, Creangă le spuse oftînd :

— Hei, dacă oi mai trăi, am să fac și eu o piesă de teatru țărănească.

Atît le-a trebuit să afle, că mereu îl pisau cu întrebările ; Gruber — fiindcă se amestecase în editarea operelor lui Creangă, Alexandrescu — fiindcă se socotea în mai multă intimitate cu scriitorul. Într-o dimineată geroasă, dar însorită, de iarnă, cei doi îl căutără pe-acasă. Tot drumul au discutat despre piesă — deși niciunul nu știa ce cuprinde ea. Așa că atunci cînd Creangă îi pofti să șadă lîngă vatră, mai la căldură, Grigore Alexandrescu, drept răspuns, îl întrebă fără ocoluri :

— Ce faci, moș Creangă, cu piesa ceea ?

La care Creangă, îngîndurat, replică, făcînd-o pe supăratul :

— Stăi oleacă, măi băiete, cu trenchea-flenchea trei lei perechea nu se face treabă în lumea asta.

— Iată de ce-am venit noi, domnule Creangă, schimbă repede vorba Gruber. Domnul Morțun ar vrea să mai discutăm unele lucruri în privința volumului. Așa, că te roagă să faci bine și să treci după amiază pe la el.

— Bine, măi băieți, viu.

Și se ținu de cuvînt. Deși ninsese din belșug, iar el se simțea obosit, ieși din bîrlog înfruntînd vîntul

ascuțit ce-i șfichiuia obraji. Când ajunse în dreptul casei lui Morțun, se opri nedumerit. I se păruse sau chiar așa era? Parcă venea spre el părintele Ienăchescu; dar deodată, părintele își adună poalele pal-

Prefața la Povești & minile

În zilele cîntărilor,
 Multă proștie ți sîi cîntat, ^{de cîntat} ~~trînd~~ ^{în jocuri}
 este. Leaste roșii și ceste, și unde
 nești cu nu - sîi vine la soarelă,
 ce poman cu mană și dă și tu
 alt cema mai bun la ișală
 Cîi cu otata m' am priceput și otata
 am vînt - Autorii

Prefață la *Povești* (ediția Iași 1890)

tonului și, făcîndu-se că nu-l vede, spintecă nămeții și trecu pe cealaltă parte a străzii. Creangă îl urmări cu priviri lungi, mirate.

— Zi-i lume, și te mîntuie! își spuse ca pentru sine și intră la Morțun.

CAPITOLUL DOISPREZECE

SECRETUL LUI MOȘ CREANGĂ

„Multe prostii ăi fi citit, de cînd ești. Citește, rogu-te, și ceste și unde-i vedè că nu-ți vin la socoteală, ie pana în mînă și dă și tu altceva mai bun la ivală, căci eu atîta m-am priceput și atîta am făcut.“

I. Creangă

Gîndul că în curînd va apărea în fața cititorilor ca autor al unui volum de *Opere*, îi dădea griji din ce în ce mai mari. Cînd a început să publice în „Convorbiri Literare“, lumea îl socotea un povestaș oarecare; dar de atunci, în el crescuse conștiința scriitorului și o dată cu această simțul de răspundere către cititori și, prin urmare, cerințele către el însuși. Creangă se apucă foarte serios să-și refacă tot ce tipărise; fără să i-o fi arătat-o cineva, observase el singur că între primele și ultimele lui scrieri erau deosebiri în privința artei literare. Nu se mai temea că lumea o să rîdă de „țărăniile“ lui și era chiar mîndru că el, un băiet de țărani din Humulești, izbutise să-și facă iubite „țărăniile“. Căci, la drept vorbind, acesta și era adevărul: „țărăniile“ plăceau tocmai fiindcă erau „țărănii“. Simțise el asta, i-o spusese și Eminescu, și de cînd s-a apucat să aștearnă pe hîrtie poveștile, din țărănești pe cît erau se muncea să le facă și mai țărănești. Bunăoară *Amintirile din copilărie*.

Satul Humulești, pe vremea copilăriei lui, era un sat, însă nu un sat ca oricare altul : vecinătatea cu orașul Tîrgul-Neamț, transformarea foștilor răzăși din agricultori și crescători de vite mai mult în meșteșugari casnici și negustori, legăturile popilor cu orașul unde se duceau să slujească zilnic doar trecînd pîrăul, dădeau Humuleștiului o înfățișare mai curînd de mahala depărtată a orașului Tîrgul-Neamț, decît înfățișarea de sat (pînă la urmă și orașul și satul s-au întins într-alîta că Humuleștiul a ajuns o mahala oarecare a Tîrgului-Neamț). Dar în *Amintiri*, satul lui Creangă apare ca *sat* în toată puterea cuvîntului și apropierea de Tîrgul-Neamț este arătată numai pentru a se vedea că Humuleștiul nu era „un sat lăturalnic, mocnit și lipsit de priveliștea lumii ca alte sate“. Iar cît privește poveștile, ele sînt pe de-a-ntregul „țărănești“. Se vorbește acolo, în povești, adesea că, cutare sau cutare se duce la împărat, de unde se poate înțelege că acela locuia chiar în „capitalia“ țării ; însă „capitalia“ nu-i un oraș, cum ar fi Iașul, ci tot un sat, chiar dacă uneori se numește „tîrg“, care aduce bine cu Humuleștiul. „Palaturile“ împărătești, chiar cînd sînt „strălucitoare“, sînt tot o „gospodărie“ ca a oricărui țaran, deosebindu-se de aceasta doar prin faptul că au o cameră, două mai mult (unde doarme împăratul sau fiica lui) și că pe jos în odăi sînt „covoare“. Palatul unde locuiește Făt-Frumos-porcul cu nevasta lui, deși este „mult mai strălucitor“ decît al împăratului însuși, este doar o „casă“ unde împărăteasa cea tinăra „se apucă de gospodărie“, face foc în „sobă“ și așa mai departe. Străjerii de la curțile împărătești sînt un fel de pîndari de vie (cum nimerit spunea acad. G. Călinescu) și vorbesc ca atare :

„ — Doamne, moșule, doamne ! multă minte îți mai trebuie, zise un străjeriu bătrîn ; se vede că ți-ai urît zilele“.

„ — Dumneta, moșule, cum vedem noi, cauți pricină, ziua-meaza mare, cu lumînarea, ziseră străjării.“

Dar nu numai străjerii ci și luminățiile lor împărătești și craii se poartă și vorbesc ca niște țărani de rînd. La mînie unul se răstește astfel la moșneagul ce

i se înfățișase cu un purcel drept candidat la mîna fetei luminăției sale :

„— Da' bine, moșnege, cînd ai venit în cea rînd, parcă erai în toată mintea ; iar acum unde te visezi, de umbli cu porci după tine ? Și cine te-a pus la cale să mă iei tocmai pe mine, în bătaie de joc ?... Hai, ia-ți porcul de-aici și ieși afară.“

Craiul, tatăl lui Harap Alb, vorbește ca un Ștefan al Petrei, ceva mai vîrstnic :

„Iaca ce-mi scrie frate-meu și moșul vostru...“

„Despre aceasta, bine ai chitit-o, dragul tatei. Se vede lucru că nici tu nu ești de împărat, nici împărăția pentru tine ; și decît să încurci numai așa lumea, mai bine să șezi departe cum zici, căci mila domnului : Lac de-ar fi, broaște sînt destule...“

„....dar ia spuneți-mi, rușinea unde o puneți ? Din trei feciori, cîți are tata, nici unul să nu fie bun de nimica ? Apoi drept să vă spun, că atunci degeaba mai stricați mîncarea, dragii mei... Să umblați numai așa frunza frăsinelului toată viața voastră și să vă lăudați că sînteți feciori de crai, asta nu miroasă a nas de om... Cum văd eu, frate-meu se poate culca pe-o ureche din partea voastră ; la Sfîntul Așteaptă s-a împlini dorința lui. Halal de nepoți ce are ! Vorba ceea :

La plăcinte,
Înainte
Și la război,
Înapoi.“

Băieții craiului pleacă la drum lung ca și cum s-ar duce un fecior humuleștean pînă la Pipirig : „...pune tarnița pe cal, anină armele la oblînc, își ia merinde și bani, de ajuns, schimburi în desagi și o ploscă plină cu apă. Apoi sărută mîna tată-său...“ Tot așa proceda bunicul David cînd, dînd o fugă pînă la Humulești, se întorcea la Pipirig : „...marți des-dimineață puse tarnițele și desagii pe cai, și legîndu-i frumușel cu căpăstrul...“ Cu atare pregătiri, Harap Alb are de mers drum lung, căci țara unde împărătea unchiu-său „era tocmai la o margine a pămîntului“ iar

crăia tatălui „la altă margine“ — deci avea să străbată lumea toată, de la un capăt la celălalt ! Se vede, însă, că lumea nu-i chiar atât de mare, de vreme ce nevasta lui Făt-Frumos-porcul o străbate numai în trei ani, mergînd tot pe jos. „Lumea“ aceasta nu-i atât mare, întinsă, cît înaltă și adîncă : de sus din cer, pînă jos pe pămînt și apoi sub pămînt, pe „tărîmul celălalt“. Este cum se observă, un univers închis și destul de îngust. În acest univers, foarte omogen ca orînduire socială (Harap Alb își ia bani fără să se gîndească măcar că trecînd dincolo de granițele țării tatălui său, va trebui să-i schimbe cu altă monetă...) și chiar ca limbă (toți, din orice parte a lumii ar fi fiind, vorbesc aceeași limbă...) — oameni, dumnezeu, sfinți, draci, vrăjitori, animale, plante, obiecte trăiesc laolaltă. De pe pămînt pînă în ceruri, la rai, de exemplu, se poate ajunge foarte lesne — cum o dovedește Ivan Turbincă ; lesne se ajunge și în „fundul pămîntului“, dacă faci un soi de puț și te cobori înăuntru așezat într-o găleată. Într-un astfel de univers îngust, este pe drept cuvînt o adevărată nenorocire o plecare în „străini“ ca deplasarea de la Humulești la... Iași bunăoară, adică un drum de „șase poște“ !

„Și Iașii, pe care nu-i văzusem niciodată, nu erau aproape de Neamț, ca Folticenii, de unde, toamna tîrziu și mai ales prin cîșlegile de iarnă, fiind nopțile mari, mă puteam răpezi din cînd în cînd, pîșlind-o așa cam pe după toacă și tot înainte, sara pe lună, cu tovarășii mei la clăci în Humulești, pe unde știam noi, ținînd tot o fugă ca telegarii ; și după ce jucam cît jucam, furam cîte-un sărutat de la cele copile sprintare, și pînă-n ziuă, fiind ieșiți din sat... cam pe la prînzul cel mare ne-aflam iar în Folticeni, trecînd desculți prin vad, în dreptul *Băii*, Moldova înghețată pe la margini, și la dus și la întors... Dar acum se schimba vorba : o cale scurtă de două poște, de la Folticeni la Neamț, nu se potrivește c-o întindere de șese poște, lungi și obositoare, de la Iași pînă la Neamț“ (pe care, totuși, în căruța lui moș Luca, le străbate în mai puțin de două zile !). Prin urmare, „lumea“ aceasta mare nu-i chiar atât de mare — și

nici nu putea fi : este lumea așa cum și-o închipuie țăranul, care în afară de satul lui și de satele învecinate, n-a văzut altă lume. Pentru acest țăran, tot ce trece dincolo de hotarul experienței lui geografice, nu există, „marginea pământului“ fiind acolo unde a ajuns el cu piciorul, minînd oi sau făcînd agricultură, ori ducîndu-se să schimbe produsele gospodăriei lui cu produsele gospodăriei celui din satul vecin. „Lumea“ poveștilor și a amintirilor este, deci, „lumea“ țăranilor. Este o „lume“ alcătuită din pămînt, cer și sub-pămînt, din țărani (care au înfățișări diferite : oameni ce muncesc, bătrîni inapți de muncă, împărați și crai, străjeri, toți „gospodari“), din dumnezeu, sfinți, sfinte, din draci, zmei, zmeoaice, vrăjitoare, din plante și animale, totul fiind în relații de strînsă vecinătate și chiar de întrepătrundere reciprocă. Universul acesta, ce-i drept, este îngust, limitat, dar cu atît mai dens, fiindcă în el se plasează experiența milenară a poporului. Trecutul, prezentul și viitorul ; realul și închipuitul ; umanul, divinul și diabolicul ; viața și moartea ; binele și răul ; hărnicia și lenea ; cinstea și vicleșugul ; bogăția și sărăcia ; în sufletețitul și neîn sufletețitul — totul se înghesuie cum poate în acest univers, populînd pînă la ultimul colțisor cuprinsul lui. Într-o astfel de înghesuială trebuie să fie multă ordine — și într-adevăr este. Fiece ființă și lucru își are rostul său și nu poți sminti nimic fără ca totul să nu se smintească ; dacă s-a petrecut undeva o ticăloșie, tot acest univers se pune în mișcare și ajută pe cel ce se ridică împotriva ei, ca s-o stîrpească. Fiind atîta rînduială, totul este cristalizat în forme neschimbătoare, în structuri fixe și nemișcate, stabilite odată pentru totdeauna „de la începutul lumii“. Cine a stabilit așa ? Dumnezeu, dar și dracul. Totuși, în centrul acestui univers se găsește *omul*. Omul este, însă, țăran și vede totul cu ochii țăranului, iar cînd își închipuie ceva, apoi acea închipuire este tot țărănească, asemenea vieții lui de fiecare zi. Este închipuirea țăranului trudnic, care nevăzînd vreodată altă localitate decît satul, crede că împărații locuiesc în sate și, nevăzînd palate, își închipuie că

și „palaturile împărătești“ sînt aidoma bordeiului său, doar ceva mai mari și pline cu „toate bunătățile de pe lume“, fără să le poată enumera. „Lumea“ întreagă, universul, este guvernată de legile care conduc și pe oameni, pe țărani, în traiul lor cotidian — în primul rînd, legea muncii. Leneșii n-au loc în lume și de aceea ei sînt obiectul batjocurii și sînt duși chiar la spînzurătoare. Este apoi legea cinstei; furtișagul, viclenia, se pedepsesc cumplit. Sînt și alte legi, toate izvorîte din experiența țăranilor trudnici și decretate de ei ca legi ale întregului univers. Aici totul este turnat în norme de conduită și orice ființă sau lucru de pe lume își găsește aprecierea în raport cu aceste norme. Cineva este „bun“ sau „rău“, „harnic“ sau „leneș“, „înțelept“ sau „viclean“, „cinstit“ sau „hrăpăreț“ ș.a.m.d., încît orice există pe lumea aceasta este întruchiparea unei norme morale. Inimioasa față a moșneagului din povestea *Fata babei și fata moșneagului* este o întrupare vie a regulii morale: bine faci, bine găsești; toate nenorocirile lui Harap Alb se trag de acolo că el a călcat sfatul părintelui său; Harap Alb însuși stă mărturie că viața este o luptă cu greutățile ei inerente. Personajele — fie oameni, fie sfinți sau draci, fie animale, insecte, plante sau chiar obiecte — sînt niște simboluri, niște sublimări ale regulilor de viață, personificări ale însăși acestor reguli, verificate în viață sute și sute de ani — prototipuri eterne și nemișcătoare, deduse din practică și apoi date ca model practicii umane însăși. Această viziune despre lume este comună mentalității întregii țărănime. Dar Creangă introduce aici un punct de vedere particular, punctul de vedere al răzășului fără pămînt, al unei categorii sociale exploatare — și aceasta face ca „țărănia“ universului crengist să capete un conținut ideologic înaintat. Creangă produce diferențieri în acest univers, diferențieri care privesc nu universul în totalitatea lui, ci universul uman. Oricît ar fi de înțepenit în sfericitatea lui acest univers, înăuntru este însă o frămîntare veșnică și neconținută, ca și viața însăși. Lumea e străbătută de legea dreptății, ca și realitatea socială, și frămîntarea lăun-

trică a lumii este tocmai lupta justiției împotriva in-
justiției, lupta celor buni împotriva celor răi stricători
ai ordinii, pînă la victoria binelui, a dreptății. Dum-
nezeu, sfinți, zmei, draci, oameni, animale, plante, lu-
cruri sînt angajate în această luptă, care dăinuiește
de la facerea lumii și va dăinui cît va fi lumea. Cei
buni luptă pentru triumful dreptății și înving tocmai
pentru că ei duc luptă dreaptă, motivată de însăși fi-
rea lumii, cei răi cad sub povara propriilor lor pă-
cate, zdrobiți de răutatea lor. Harap Alb nu-l învinge
pe spîn într-o luptă directă, corp la corp, ci prin bu-
nătatea sa, prin credința neșrămutată și slujirea
dreptății, iar spînul nu cade, fiindcă Harap Alb i-ar
reteza capul, ca unui zmeu, ci fiindcă este un rău, iar
răii, chiar cînd dobîndesc prin viclenie și furtișag
unele succese, se prăbușesc. Binele este mai puternic
decît răul, iar dreptatea învinge nedreptatea. Nu însă
de la sine, ci prin luptă. Lumea, viața, sînt, așadar,
nu o modalitate a așteptării pasive a victoriei drep-
tății, ci o modalitate a luptei grele, pline de riscuri,
pentru triumful dreptății. Ideea de luptă pentru drep-
tate este comună universului literaturii folclorice ca
și universului operei lui Creangă: tocmai această
luptă pune în lumină caracterele. Și aici, iarăși este
ceva din „țărănia“ lui Creangă.

Cînd Creangă s-a așternut la muncă, cu gîndul de
a-și revedea toate scrierile și a le îmbunătăți, dorința
lui era de a le face cît mai „țărănești“, după chipul lui
însuși. La Iași, Creangă era un țaran urbanizat, dar
din cît era țaran, pe atît mai mult voia să pară țaran.
Ostentativ, el se „țărănește“, fie pentru a-și ascunde
unele lipsuri în privința culturii și educației lui, fie
pentru a le motiva, fie pentru a obține unele avantaje
prin adoptarea unei false smerenii „țărănești“. Desi-
gur, în Iași erau și alți țărani autentici, dar Creangă
părea cel mai autentic țaran tocmai prin tăraboiiul
ce-l făcea pe chestia „țărăniei“ lui. Dacă cineva îi
modifica o frază în textul tipărit, el sare ars și țanțoș
susține că „așa zic oamenii“, cum a scris el, iar nu
cum i s-a modificat. În realitate, nu-i totdeauna așa,
căci țăranii nu vorbesc atît de pitoresc ca în scrierile

lui și însuși Creangă, atunci cînd n-o face cu tot dinadinsul pe „țăranul“, vorbește ca orice ieșean, ba chiar folosind destule neologisme și prozaisme. Limba cărților lui de școală, a diferitelor articole, a corespondenței familiale, bunăoară, nu-i limba plastică, „țărănească“, a poveștilor și amintirilor.

Deci Creangă se puse la treabă, hotărît să-și „țărănizeze“ opera...

— Tincă, mamă, ia dă tu terfeloagele cele de colo, spuse el cocoțat în pat și înarmat cu toc, peniță nouă, cerneală și alte instrumente de scris.

„Terfeloagele“ erau niște pachete în care-și strînsese numere din „Convorbiri Literare“, din „Timpul“, manuscrise diferite, simple notări făcute în fugă pe petițe de hîrtie, toate legate burduf cu sfoară traianică de cînepă și depuse sub fereastră, spre bucuria celor douăsprezece mîțe care de acolo puteau privi de-a dreptul afară, pe geam.

După ce Tincă Vartic i-a cărat în pat „terfeloagele“, a ieșit din cameră, a încuiat ușa, de acum nemaia-vînd voie să treacă pe acolo. Creangă a desfăcut pe rînd fiecare pachet. Dintre hîrtoagele vechi, scoase la iveală povestea *Făt-Frumos, fiul iepei*, scrisă cu vreo doisprezece ani în urmă. Povestea era abia începută cînd a părăsit-o. Ar fi vrut s-o încheie acum și s-o publice în *Opere*. Dar dacă ar fi fost vorba numai de adăugat o încheiere... Cu capul adîncit în palme, Creangă citi paginile înseilate — și rămase nemulțumit. Rău nu era ceea ce era scris acolo și, cu îngăduință, s-ar fi putut publica și așa. Însă prea semăna cu felul cum dădea la lumină poveștile Petre Ispirescu. Acela le așternea pe hîrtie aidoma cum le auzise de pe la unul, de pe la altul. Dacă și el, Creangă, ar fi lucrat ca Ispirescu, n-ar mai fi ajuns să se cheme scriitor, ci „culegător“. De aceea s-a mîhnit cînd odată Panu l-a învinuit că a reprodus povestea *Capra cu trei iezi*. De aceea era supărat în sine și pe Maiorescu, care nu găsea nici o deosebire între poveștile sale și acelea ale lui Ispirescu. Nu purta vreo dușmănie lui Ispirescu ; ba, de cînd îl cunoscuse la București, îi era drag pentru însuflețirea față de produce-

rile literare ale poporului. Eminescu i-a arătat, însă, atunci unde stă deosebirea între poveștile lui și acelea ale lui Ispirescu: „*culegătorul tipograf*“, adică Ispirescu, era un folclorist, unul care adună poveștile din gura poporului și se îngrijește să le dea iarăși poporului fără să schimbe o slovă; el, Creangă, nu era folclorist, ci *scriitor* de povești, unul care nu reproduce cele auzite din popor, ci care crează povești. Literatură populară se numesc și unele și celelalte, — spunea atunci Eminescu, — fiindcă în ele zvicnește inima poporului; totuși, nu trebuiesc amestecate.

Creangă a înțeles prea bine ceea ce pînă la lămuririle date de Eminescu doar simțise. Așa că acum, recitînd *Făt-Frumos, fiul iepei*, și comparîndu-l cu *Povestea lui Harap Alb*, Creangă văzu că nu era vorba să adauge doar cîteva fraze ca să termine lucrul început cu ani în urmă; povestea se cerea scrisă din nou...

Dacă ar fi venit în acea clipă Gruber desigur că ar fi aflat multe din „secretele“ lui Creangă, pe care înainte nu le-a putut descoperi. Nu doar că scriitorul i-ar fi ascuns ceva, însă nici el însuși nu-și dădea seama în ce constă „secretul“ său. Gruber venise la Creangă săptămîni în șir, îl observase cum lucrează, dar nu văzuse cine știe ce, așa că în lucrarea sa *Stil și gîndire*, apărută în 1888, el notase unele observații interesante, dar nu esențiale. Intr-adevăr, acum putea surprinde ceva din „secretul“ lui Creangă. Cum se gîndea scriitorul să îmbunătățească povestea? Așa cum se găsea așternută pe hîrtie, povestea *Făt-Frumos, fiul iepei* era mai curînd un concept, un proiect. Ispirescu ar fi publicat-o în forma aceea; Creangă însă abia de aici încolo își începea adevărata-i muncă de scriitor. Mai întîi, își situa personajele și acțiunea undeva prin Neamț, poate chiar prin Humulești, fără să numească localitatea, însă dînd și personajelor și acțiunii însușiri localnice. Apoi altoia pe trunchiul poveștii folclorice, așa cum o auzise și-o notase, propriile lui amintiri despre oameni și fapte, împrumutîndu-le felul lui personal de a vedea lumea, sentimentele lui plăcute sau dureroase, jovialitatea

lui. În fine, alunga neologismele și prozaismele, înlocuind peste tot cu ziceri neaoșe, fie auzite, fie inventate de el, dar care aduceau cât de cât cu acelea auzite. Astfel lucrase și poveștile și amintirile — cu o deosebire însă: cînd scria povești, introducea în țesătura lor, în firea personajelor, în acțiune, multe din propriile lui amintiri, iar cînd scria amintirile, introducea aici lucruri din povești, închipuiri de basm, ștergea contururile foarte exacte ale realității, păstrînd numai liniile mari ale autenticului. Bunăoară, cînd a alcătuit povestea *Soacra cu trei nurori*, a înfățișat gospodăria babei ca pe o gospodărie humuleșteană, mai ajunsă: „O răzășie destul de mare, casa bătrînească cu toată poijia ei, o vie cu livadă frumoasă, vite și multe paseri alcătuiau gospodăria babei. Pe lîngă acestea, mai avea strînse și părăluțe albe pentru zile negre, căci lega paraua cu zece noduri și tremura după ban“. Așa ceva n-a făcut și nici n-ar fi făcut Petre Ispirescu, fiindcă în povești nu se obișnuiește o atare operație; în povești, dimpotrivă, se cere cât mai vagă încadrare în spațiu și timp. Dar Creangă procedează exact pe dos: el vîră în povești cât poate mai multe elemente locale reale și astfel izbuteste să ancoreze de Ceahlău personaje, acțiuni, motive care circulau pe apele folclorului universal nestingherite — așa cum arca lui Noe s-a agățat de muntele Ararat. Fixarea aceasta în condiții social-istorice și geografice precise — care sînt de fapt acelea ale poporului și țării noastre — este atît de imperioasă la Creangă, încît povestitorul îi urează chiar și lui Ivan Turbincă, rus, „să trăiești cît zidul Goliei și Cetatea Neamțului“, care se găsesc în Moldova. Iată două versiuni ale primei părți din *Amintiri din copilărie*; o versiune este cel dintîi concept, cele dintîi notări pe hîrtie — cealaltă versiune este aceea tipărită de autor. Prima versiune:

„Sînt născut la 1 martie 1837 în satul Humuleștii, județul Neamțului, plașa de sus, din părinți romîni: Ștefan a lui Petrea Ciubotariul din Humulești și soția sa Smaranda, născută David Creangă, din satul Pipirig, județul Neamțului.

„Întîi și-ntîi, am început a învăța cruce-ajută, după moda veche, la școala din Humulești, o chilie făcută cu cheltuiala sătenilor, prin îndemnul și osîrdia părintelui Ioan Humulescu, care avea o mină de învățătură, un car de minte și multă bunătate de inimă, dumnezeu să-l ierte ! Poate să fi fost de vreo unsprezece ani, cînd am început a învăța. Știu că eram atunci un băiet sfrijit, prizărit și fricos și de umbra mea.

„Dascălul nostru era un holtei frumos, zdravăn și voinic și-l chema Vasile a Vasilcăi. El era și dascălul bisericii din sat...”

Și acum, versiunea definitivă :

„Stau cîteodată și-mi aduc aminte ce vrîmi și ce oameni mai erau în părțile noastre, pe cînd începusem și eu, dragăliță-doamne, a mă ridica băiețaș la casa părinților mei, în satul Humuleștii, din tîrg drept peste apa Neamțului ; sat mare și vesel, împărțit în trei părți, care se țin tot de una : Vatra Satului, Delenii și Bejenii. Ș-apoi Humuleștii și pe vremea aceea nu erau numai așa, un sat de oameni fără căpățîi, ci sat vechi răzășesc, întemeiet în toată puterea cuvîntului : cu gospodari tot unul și unul ; cu flăcăi voinici și fete mîndre, care știau a învăța și hora, dar și suveica, de vuia satul de vatale în toate părțile ; cu biserică frumoasă și niște preoți și dascali și poporeni ca aceia, de făceau mare cinste satului lor. Și părintele Ioan de sub deal, doamne, ce om vrednic și cu bunătate mai era ! Prin îndemnul său, ce mai de pomi s-au pus în tînterim, care era îngrădit cu zaplaz de bîrne, streșinit cu șindilă, și ce chilie durată s-a făcut la poarta bisericii, pentru școală ; ș-apoi să fi văzut pe neobositul părinte, cum umbla prin sat din casă în casă, împreună cu bădița Vasile a Ilioaei, dascălul bisericii, un holtei zdravăn, frumos și voinic, și sfătuia pe oameni să-și deie copiii la învățătură. Și unde nu s-au adunat o mulțime de băieți și fete la școală, între care eram și eu, un băiet prizărit, rușinos și fricos și de umbra mea“.

Deosebirea este evidentă. Creangă a înlăturat ceea ce era biografie fără semnificații, a păstrat în mare fresca epocii, eroii și trăsăturile lor dominante de ca-

racter, adăugînd de la sine o notă de voioşie. Procedînd astfel, el va introduce în naraţiunea despre realitate elemente fantastice, de poveste, care sînt accentuate cu atît mai mult cu cît oamenii şi faptele — autentici deopotrivă — sînt mai depărtaţi în afundul istoriei. La portretul lui Ion Roată, scriitorul anexează anecdote ale epocii; lui moş Nichifor îi pune în sarcină însuşiri de personaj legendar; iar domnitorul Moldovei Şuţu devine pur şi simplu „Ciubăr Vodă“, personaj de-a dreptul fabulos.

Desigur, introducerea realului în plin fantastic şi a fantasticului în realitate este de asemenea o „ţărănie“. Operaţia ca atare nu se poate petrece decît într-un „univers“ ţărănesc, precum acela arătat, unde realitatea şi închipuirea coexistă înghesuite într-un spaţiu foarte restrîns şi unde realitatea şi închipuirea cooperează la stabilirea de structuri morale, de personaje şi acţiuni care întruchipează anumite norme de conduită în viaţă. Introducerea realului în planul fantasticului dă însuşiri realiste pînă şi celor mai fantastice personaje şi acţiuni — deci contribuie la crearea de tipuri artistice; la acelaşi rezultat ajunge scriitorul, altoind fantasticul pe rădăcina realităţii, dînd aripi realităţii, depăşind datul nemijlocit al vieţii. Şi într-un caz şi în celălalt, operaţia aceasta este mijlocită de memorie, de *amintire* — ceea ce iarăşi e propriu „universului“ arătat. „Amintirea“ este locul unde se petrece unificarea realului şi fantasticului, primul pas către generalizarea artistică. „Amintirea“ este locul unde s-a acumulat experienţa multiseculară a poporului, unde s-a adăugit acesteia experienţa personală a scriitorului, experienţe care intervin activ, la fiecare pas, în orice împrejurare de viaţă, cu forţa unui imperativ etic. Această trăsătură, comună literaturii folclorice şi operei lui Creangă, a fost dezvoltată într-atît de scriitor, încît a devenit o caracteristică a creaţiei lui literare. Opera lui Creangă poate fi deci considerată în întregime ca „autobiografică“; atunci cînd se inspiră din istoria naţională, el nu merge niciodată mai departe în trecut decît îi permite propria lui amintire, iar cînd scrie basme, le populează cu amintiri într-atît, încît ele

par mai curînd amintiri prezentate sub forme alegorice, de poveste.

La rîndu-i, memoria, amintirea însăși se sprijină pe terenul sigur al realităților ; Creangă comunică cititorului o experiență de viață a poporului și a lui personală. Aceasta, pe de o parte dă fundament solid realist creației crengiste, pe de altă parte împrumută „memoriei sociale“, amintirii crengiste, o funcție educativă, pedagogică. Ca și poporul, Creangă își „amintește“ în diferite împrejurări de viață tocmai ceea ce trebuie să-și amintească, pentru a răspunde activ acelor împrejurări ; bunăoară, în lupta tot mai ascuțită între țărani și boieri, după războiul pentru independență, el își amintește de năpraznicul răzăș Ion Roată, de domnitorul iubitor al țăranilor Alexandru Cuza, de boieri demagogi și sîngeroși exploatare ai țărănimii ; sau, în lupta dusă de forțele democratice pentru democratizarea învățămîntului, Creangă își amintește de școala de altădată, școală la cheremul și în folosul claselor stăpînitore.

Dubla funcție a „amintirii“ — artistică și pedagogică — este încă un aspect al „țărăniei“ lui Creangă, dar totodată și un „secret“ al marelui scriitor. Creangă are, însă, și alte „secrete“.

La țară, insul trăiește viața colectivității, conștiința lui este cîrmuită de conștiința colectivă, el fiind un exponent și în bună parte un executant al rînduielilor colectivității, un păstrător și un transmițător mai departe tinerei generații a acestor rînduiești sociale și morale. Țăranul trudnic știe că, oricîte belele ar curge peste dînsul, odată și odată după furtună va fi vreme bună, după ploaie va ieși mărăș soarele. De aceea, încrederea sa în viață, optimismul lui, se răsfrînge în înfățișarea lumii, a „firii“, și lumea, fără să fie o sărbătoare neîntreruptă, este sediul oricărei fericiri, singurul loc unde bucuria de a trăi își află deplina îndreptățire. Dacă așa este „lumea“ țăranilor noștri trudnici, apoi „lumea“ lui Creangă nu va fi alta ; numai că el îi va împrumuta și voioșia lui, jovialitatea lui vestită, bună-tatea lui, care uneori vor îngroșa laturile comice ale realității, iar alteori vor preschimba în comic chiar ceea

ce este dureros în viață. De aici, unda de umor care argintește universul său artistic. Evocînd oameni și fapte așa cum i-a păstrat memoria, Creangă răsfîrînge în această evocare ca într-o oglindă și propria lui jovialitate. Amintirile despre întîmplări plăcute sînt învăluite într-un umor nostalgic, dar voios, neînsoțit de tristețe ; acesta e umorul evocării lui moș Nichifor Coțcariul, a unor întîmplări de la școala din Fălticeni. Dimpotrivă, amintirile neplăcute sînt povestite cu un umor plin de ironie fină, cum ar fi acelea despre catihetul Conta, despre colegul Trăsnea, despre „discuțiile“ între boierii „ruginiți“ și cei „progresiști“ în divanul Ad-hoc. În amintirile care trebuie să trezească în ascultător sau cititor o repulsie puternică, o atitudine de condamnare a omului sau faptului amintit, umorul se îmbină cu tragicul — tragicul fiind esența, substratul lucrului, iar comicul aparența aceluiasi lucru ; acesta-i umorul evocării dascălului Iordache, schingiuitorul copiilor de școală, sau umorul vorbirii lui moș Ion Roată în divanul ad-hoc. Însă un umor sec, rece, calculat — ca acela dovedit de același moș Ion Roată față de boierul demagog din „anecdota“ despre Unire — dovedește înțelepciune din partea celui ce-l posedă. În toate aceste împrejurări, umorul aparține lui Creangă, atitudinilor lui diverse față de diverși oameni și diverse împrejurări, deoarece oamenii și faptele evocate de scriitor nu sînt comice, ci tragice, dureroase. Despre lucruri dureroase, poți povesti într-un fel de asemenea dureros, dar și într-un fel hazliu ; Creangă, potrivit firii lui, adoptă acest al doilea fel. Însă, pînă la urmă, aceasta ascute critica formulată de povestitor. Și iată cum : schingiuirea copiilor de dascălul Iordache era un fapt dureros cînd se efectua ; evocarea acestui fapt, trecut prin amintirea povestitorului, se face în mod comic în clipa evocării în fața ascultătorului sau cititorului ; tragicul pare să se transforme în comic ; dar Creangă nu-și amintește de acea schinguire din pură gratuitate, ci pentru a critica pe învățătorii schingiuitori din prezent — și astfel, umorul evocării unui fapt dureros devine o armă și mai ascuțită a demascării faptelor negative din prezent.

Contrastul între realitatea dureroasă și aparența ei comică este izvorul inepuizabil al umorului crengist. Este de observat că umorul lui Creangă nu învăluie în mod egal personajele pozitive și pe cele negative, ci se răsfrîng mai ales asupra acestora din urmă, care prin însăși natura lor sînt uneori laturi comice ale realității. De obicei, personajele pozitive — ca bunicul David, Smaranda, nora cea mică a soacrei, Dănilă Prepeleac, moș Nichifor Coțcariul, moș Ion Roată ș.a. — dovedesc un umor sec, rece, calculat, semn al înțelepciunii. Însă personajele negative, datorită și zugrăvirii lor comice, devin caricaturi care stîrnesc dezgust — precum călugării de la Neamț, popa Buligă, colegii clirici de la Fălticeni, soacra celor trei nurori etc. Desigur, observația aceasta întărește o dată mai mult constatarea că umorul crengist are o funcție precisă în critica socială.

Evocarea vieții prin îmbinarea realului și fantasticalului sub unghiul amintirii și în ton hazliu, dovedește virtuți excepționale la Creangă, mijloc artistic de mare forță în critica socială. Iată-l pe acel Nică Oșlobanu, băiatul popei Oșlobanu; este un om de nimic în realitate, însă împopoțonat cu un atribut fantastic de urieșenie (ia singur un car de lemne în spate etc.), el pare și mai de nimic decît în realitate; marea forță fizică în contrast cu îngustimea minții — iată ce arată acest Nică Oșlobanu, candidat la preoție...

Umorul crengist, deși este o răsfrîngere asupra vieții a însăși jovialității povestitorului, contribuie la construirea unei imagini cît mai pregnantă a realității.

Acestui scop — zugrăvirea cît mai puternică a realității — i-a subordonat Creangă neîntrecuta lui artă de povestitor, care de asemenea este o înfățișare a „țărăniei“ lui. Pe prieteni îi încînta „darul de a povesti“ al lui Creangă, modulațiile vocii, pauzele care dau ascultătorilor putința și răgazul de a prinde subînțelesurile, rostirea aparent dialectală, mimica și gesturile, adică toată gama rostirii unui monolog epic neîntrerupt și pasionat. Aceste daruri nu le are orice țăran; însă Creangă are comun cu orice țăran nu aceste daruri, ci oralitatea creației artistice, care în adevăr este încă o latură a „țărăniei“ lui Creangă.

Modul de povestire crengist este acela al dramaturgiei antice, unde pe arenă se joacă unele scene, iar corul rostește prologul, face legătura între scene, anunță ce se va întâmpla în scenele următoare și spune epilogul. Însă povestind, Creangă joacă toate rolurile, atât al corului cât și ale actorilor, în plus el fiind și autorul „piesei” întregi. Când are rolul corului, el intervine direct. El anunță evocarea pe care o va face înaintea ascultătorilor și în felul acesta rostește și prima parte a subiectului (expoziția), stabilind un contact între el și public. În povești, începe cu „amu...” sau altă formulă, în amintiri cu o confesiune, de obicei lirică. Avînd același rol pe parcurs, el rupe firul povestirii și dă lămuriri, subliniază anumite înțelesuri, stabilește analogii cu prezentul, narează pe scurt evenimente. În fine, când rostește epilogul, reia sub alte cuvinte formulele finale consacrate sau confesiunile personale, dîndu-le o turnură hazoasă.

Cînd are rolurile actorilor, el joacă fiecare rol, imitînd modelele din viață cu toate particularitățile lor, chiar cele de vorbire. Atunci Creangă pare că citește sau rostește pe dinafară o piesă de teatru. El pune toată priceperea și toată pasiunea în interpretarea fiecărui personaj în parte, imitînd și pe Harap Alb, și pe spîn, și pe crai, și pe cal ș.a.m.d.

Interpretînd toate rolurile și presărînd pe parcurs și mici narațiuni, Creangă izbuteste să îmbine narațiunea cu drama. De aceea, încercările de a teatraliza momentele dramatice, scoțîndu-le din țesătura epică, nu reușesc, după cum nu reușesc nici încercările de a reda epic scenele dramatice. Epicul și dramaticul se influențează reciproc: epicul are un puternic nerv dinamic (scene ca petrecerea din cîrciuma fiicei vornicului din Fălticeni, petrecerea cu popa Buligă, învățătura clericilor pentru procitanie, etc.), iar scenele dramatice se succed cu o repeziciune de film, într-o curgere epică neîntreruptă. În felul acesta, Creangă nu numai că reflectă în operă însuși ritmul trepidant al vieții, dar accelerează sau încetinește acest ritm, după cum are nevoie să pună în evidență anumite caractere și idei. Pentru a releva caracterul lui Nichi-

for Coțcariul și mecanismul sufletească circular al eroului, Creangă încetinește la maximum ritmul memoriei și deci și ritmul acțiunii și al povestirii; nuvela e alcătuită din atâtea tablouri câte sînt necesare pentru a arăta firea hîtrului moșneag și mecanismul lui sufletească: nici un tablou nu-i în plus sau în minus; cînd procesul sufletească al eroului s-a epuizat, s-a închis, ca un cerc, și a continua nuvela ar însemna a o lua din nou de la început, a încetat și orearea de noi tablouri, s-a terminat și nuvela. Dimpotrivă, în *Amintiri*, Creangă mărește viteza ritmului epic, tablourile se succed cu repeziciune, memoria le crează neconținut și le orînduiește logic, pe teme, pe probleme, pe idei.

Intr-o creație literară unde totul este oralitate, e firească întîietatea elementelor auditive asupra celorlalte elemente senzoriale, în plasticizarea imaginii literare, cum de exemplu: forme naive ale vorbirii, fraza lungă, însă putîndu-se dispensa de punctuație, căci o punctează suficient oralitatea variată a părților ei, fraza cadentată, uneori ritmic regulat, adesea cu ritmuri diferite, propoziția dinamică plină de verbe, abundența expresiilor onomatopice, mulțimea interjecțiilor, apelul la atenția ascultătorilor ș.a.m.d.

Un cuvînt mai mult va releva și alt „secret“ al lui Creangă: construirea personajelor.

Personajele lui Creangă, potrivit „universului“ căruia aparțin, sînt întruchipări statice, fixe, ale unor norme de conduită, sînt — cum se zice — structuri etice, ca și un folclor, ca și în literatura clasică antică sau modernă. Cum se face că, fiind niște scheme imobile, personajele lui sînt totuși pline de viață? Aici, secretul este ușor de aflat dacă ne amintim că universul crengist este o continuă îmbinare a realului cu fantasticul. În schemele abstracte, etice, ale personajelor din povești, Creangă introduce elemente din viață, adesea din propriile lui amintiri, și astfel schemele prind viață, devin *caractere*. Harap Alb nu mai este un Făt-Frumos abstract, ci un erou bîntuit de frămîntări sufletești, care gîndește asupra acțiunilor lui, cu o sensibilitate a lui personală, ba și cu un limbaj al lui. Și această

observație se poate repeta la fiecare personaj din poveștile lui Creangă.

Personajele din *Amintiri* sînt tot niște structuri fixe, dar autorul nu le mai atribuie din afară însușirile atribuite celor din povești, ci le surprinde chiar în modelele reale, din viață, ale personajelor. În schimb, el le împrumută uneori elemente fantastice, care pun mai bine în evidență trăsăturile de caracter prin dilatarea pînă la enorm a acestora; pare că autorul observă viața cu microscopul.

Îmbinarea realului cu fantasticul în crearea personajelor urmărește, la Creangă, aducerea întregului univers în sfera experienței umane, la nivelul omului. De aceea, ființele supranaturale închipuite (dumnezeu, draci, zmei) sînt aduse pe pămînt, primind însușiri omenești, fiind puse în împrejurări de viață omenească, vorbind omenește. De aceea, ființele inferioare (animale, plante) și chiar lucrurile neînsuflețite (acul, barosul, inul, cămașa, etc.) sînt ridicate la nivelul oamenilor. Cerul coboară pe pămînt, iar ceea ce este inferior omului e urcat la nivelul lui, omul descoperindu-se într-un neîntrerupt dialog cu acest întreg univers, ale cărui taine le cunoaște (crede el) așa cum își cunoaște bordeiul.

În făurirea personajelor, Creangă pornește totdeauna de la o trăsătură de caracter dominantă pe care, fie că o găsește de-a gata în folclor, fie că o descoperă el însuși în realitate, o pune puternic în lumină, închegînd pe baza ei întreaga „structură morală” a personajului. Procedul este în bună măsură comun creării personajelor în povești și în amintiri. În povești, trăsătura dominantă de caracter, este amplificată prin trăsături secundare de caracter, pe care autorul le adaugă din studierea vieții. Un personaj ca Harap Alb își arată dominante de caracter prin particularități care de obicei nu există în poveștile folclorice, ci sînt adăugate de Creangă (cinste, ținerea cuvîntului dat, șovăieli în fața unor mari greutăți etc.). Tocmai aceste trăsături secundare dau mai multă viață personajului, însuflețind „schema” abstractă, dînd umanitate unei structuri morale imobile.

În *Amintiri*, procedeul este invers : unei dominante de caracter întâlnită de scriitor în viață, la modelul autentic al personajului, el adaugă trăsături secundare descoperite mai ales în depozitele folclorice. Nică Oșlobanu ilustrează foarte clar aceasta. Prostia și îngîmfarea lui reale, contrastînd cu o mare forță fizică, sugerează autorului putința de a exagera prin elemente fantastice unele trăsături secundare (urieșenia bunăoară). Oșlobanu face treburi pe care numai dracul Chirică din povești le poate face. Dar în felul acesta, Nică Oșlobanu a devenit o ființă de o enormă prostie, și aceasta a intenționat să arate Creangă.

Consecvent artei „țărănești“, Creangă îmbină arta construirii personajelor și a scenelor cu arta povestirii, ajungînd la unele particularități ale compoziției. Urmărind cursul, desfășurarea epică, a faptelor, el dă o mare viteză acțiunii, excludînd ceea ce ar putea poticni mergerea palpitantă către deznodămînt. De aceea el evită analizele psihologice, portretele fizice amănunțite, descrierile de natură sau de interioare, înlocuindu-le cu o trăsătură morală de bază, cu o notație descriptivă fugară. Toată acțiunea este urmărirea cronologică a faptelor unui personaj pînă la victoria acestuia. De aici, o mare simplitate a subiectelor, care adesea dau înfățișarea unei linii drepte, ascendente.

... Iată de ce Creangă nu a mai terminat povestea lui *Făt-Frumos, fiul iepei*. Nu era vorba de a adăuga un final, ci de a crea o poveste — adică : de a crea caractere vii, scene puternice, conflicte palpitate, formule verbale etc. etc.

Creangă pune deoparte manuscrisul. Și povestea a rămas „neterminată“.

Se gîndea că totuși avea acum prilejul să-și revadă întreaga operă. A lepădat manuscrisele și a luat, rînd pe rînd, textele tipărite. Aici nu se mai punea problema „creării“ din nou, ci a îndreptării greșelilor sau a insuficiențelor de limbă...

Creangă deprinsese de-acuma fraza amplă, precisă, plastică, sonoră, cuvîntul cu încărcătură artistică,

emoționant, evocator. Și aici, dorința de a fi „țăran“ mai mult decît era în realitate a ieșit la iveală.

I se pare că uneori fraza nu este destul de precisă în înțelesul ei? Creangă apucă tocul și îndreptează. În povestea lui Dănilă Prepeleac, găsește bunăoară propoziția: „și toate trebile le făcea pe dos“; el îndreaptă pe loc: „și toate trebile cîte le făcea le făcea pe dos“. Fraza devine mai clară, dar și mai puternic evocativă, mai artistică. Și așa a procedat adesea.

Cum „Convorbirile Literare“ aveau obiceiul de a „moldoveniza“ limbajul, chiar al scriitorilor moldoveni, Creangă — dușman al regionalismelor folosite abuziv, fără rost, — corectează, și corectează chiar pronunția. Uneori se potrivește mai bine „dascal“ alături mai bine „dascăl“, „balan“ sau „bălan“ ș.a.m.d.

Odată, la București, pe cînd citea la Junimea din *Amințirile* sale, Creangă a fost lăudat de Maiorescu astfel:

— Domnule Creangă, s-ar putea zice că dumneata, scrierile dumitale, sînt un model pentru graiul cuminte și adeseori glumeț al țăranului moldovean.

Creangă l-a ascultat și n-a răspuns nimic; poate că el însuși dădea crezare spuselor lui Maiorescu. Însă, la Iași, prietenii care foiau în jurul „Contemporanului“ i-au adresat altă laudă:

— Țăranii dumitale sînt de prin părțile Neamțului, dar ei sînt țăranii noștri de pretutindeni. Asta-i un lucru foarte bun.

Creangă i-a ascultat și pe aceștia și iarăși n-a răspuns nimic, zicîndu-și că și ei or fi avînd dreptate. De altfel, Creangă asculta pe toți, le dădea dreptate tuturor — și făcea cum îl tăia capul pe el.

În realitate, tipurile lui Creangă sînt inspirate de oameni din ținutul Neamțului, dar în ele se recunoaște întregul nostru popor. El nu zugrăvește „nemțeni“ ci *oameni buni* și *oameni răi*, care se găseau nu numai la Neamț, dar pretutindeni în țară și chiar dincolo de hotarele țării. De aceea, cînd lui Creangă prietenii îi spuneau că-i un „vrăjitor al cuvintelor“, înțelegeau că vorbirea personajelor, ca și a autorului, nu este vorbirea nemțeană, ci limba întregului popor,

„graful nemțean“ fiind mai mult o iluzie auditivă decît o realitate lingvistică, pentru simplul motiv că nu există în realitate o „limbă nemțeană“.

Structura gramaticală a limbii lui Creangă nu are nimic specific nemțean, căci nici nu există în realitate o gramatică „nemțeană“. În ceea ce privește vocabularul, fondul principal de cuvinte este de asemenea comun întregii limbi ; cuvintele „nemțene“ se pot număra pe degete. Un „nemțism“ este bunăoară verbul *a nemernici*, care are înțelesul comun de a răläci, dar și pe acela local de *a fi un om de nimic*. „Nemțismele“ acestea sînt numai vreo cîteva și la drept vorbind ele sînt „nemțisme“ numai în măsura în care au și un înțeles local deosebit de cel comun, general, sau în măsura în care Creangă le dă un înțeles deosebit. Iluzia de regionalism o obține Creangă printr-o pronunțare deformată a unor cuvinte cu circulație în toată țara și cunoscute de tot românul. Bunăoară *cămeșă* (cămașă), *hălăgie* (gălăgie), *mierare* (mirare) ș.a. În fine, sînt cuvinte inventate de Creangă, ca *a fojgăi* ș.a. Toate aceste nuanțări sînt atît de puternic impresionabile pentru cititor sau ascultător, încît el are impresia că tot vocabularul lui Creangă ar fi „nemțean“.

Cînd redă limbajul personajelor, Creangă urmărește ca prin limbaj să se manifeste însași firea personajului respectiv. Limba lui moș Ion Roată este ironică atunci cînd el vorbește cu boierul care vrea să-l facă a înțelege actul Unirii ; este plină de cumpătată minie cînd se adresează boierilor din Divan; este încărcată de durere cînd se plînge lui Cuza Vodă de nedreptățile ce i le face boierul. Limba sorierilor lui Creangă este parte integrantă a imaginii artistice; de aceea limba reflectă atît firea personajului cît și împrejurarea în care acționează acel personaj. Însă, pretutindeni în redarea limbajului eroilor, Creangă are o atitudine nu de consemnare pasivă, ci de interpretare critică. Bunăoară, odată părintele Ioan Humulescu spune că „psaltirea este cheia tuturor învățăturilor“, dar el o spune convins de aceasta, pe cînd Creangă — reproducîndu-i vorbirea exactă — o spune în bătaie de joc.

În scrierile lui Creangă, vorbirea urmărește atent mișcările sufletești interioare ale personajelor. Folosirea la tot pasul a proverbelor, a zicerilor, „vorba ceea“, reflectă un mod de gândire și comportare: această vorbire rezolvă dificultăți de exprimare individuală atât pentru autor cât și pentru personaje, și unul și celelalte, răspunzând prin clișee de vorbire în care este acumulată și cristalizată experiența multiseculară a poporului. De aceea, la Creangă personajele negative recung extrem de rar la proverbe și ziceri; în schimb, personajele pozitive au în fiecare clipă pe buze „vorba ceea“. E drept, dintre scriitorii noștri, niciunul n-a recurs atât de mult la proverbe și ziceri în proza epică; dar aceasta nu arată altceva decât efortul conștient al lui Creangă de a tipiza cu ajutorul lor, și deci o altă latură a „țărăniei“ lui.

Prin toate acestea, Creangă se dovedește unul dintre cei mai de seamă exponenți ai specificului nostru național în literatură. Aceasta apare deosebit de puternic în caracterele personajelor. Este de notat că pînă și personajele de basm, care au circulație universală, primesc specificul poporului nostru, au obiceiuri și felul de viață și de gândire al poporului nostru. Faptul s-a adevărit și într-o împrejurare foarte semnificativă: traduceri în limbi străine ale scrierilor lui Creangă n-au izbutit niciodată cînd traducătorii s-au apucat doar să transpună din românește în altă limbă, fără o temeinică cunoaștere a istoriei și firii poporului nostru, a felului său de a gândi și a vorbi, a sensibilității lui.

Specificul național răsfrînt în opera lui Creangă este, neîndoielnic, unul dintre „secretele“ marelui scriitor.

CAPITOLUL TREISPREZECE

OAMENII PĂMÎNTULUI

„...om cinstit și cuviincios, cum sînt mai toți țărăni romîni de pretutindeni... Și cu rînduiala asta... (boierul) în cîtiva ani de zile m-au calicît cu desăvîrșire, și mi-a rădicat și cinstea, care pentru mine a fost cel mai scump lucru!”

I. Creangă

Vestea despre răscoala țăranilor l-a prins în patul suferințelor. În odaie se răcise și Creangă simțea un fior cutremurîndu-l. Trase plapuma pînă sub bărbie și, fără să știe de ce, privi către fereastră. Cu două zile înainte, soarele de primăvară strălucea neobișnuit de puternic, chemînd la viață toate sevele pămîntului; atunci lui Creangă i se părea că aceste seve parcă urcă și prin trupul lui săpat de boală și, bucurîndu-se de viață, s-a dus pe la prieteni, avea chef de glume, a discutat cu Morțun despre tipărirea volumului de opere. Acuma, soarele se zgribulise de frig, culcîndu-se după deal.

— Nu se îndură iarna să plece, gîndi Creangă. De ieri dimineață, n-am mai ieșit din casă.

Simțea o plăcere neînțeleasă să zacă în pat, cu ochii închiși, vîrît sub plapumă. De obicei, după crize mîncă și bea mult; de astă dată, pofta de somn a fost mai tare decît pofta de mîncare și băutură. Îi era sete și întinse mîna să apuce cofăielul cu apă. Dar cofăielul

nu era pe-aproape. Se ridică într-un cot și atunci văzu cana de vin, goală. Vru s-o strige pe Tinca, dar renunță. Se așază în capul oaselor, pe perne. Cîteva mîțe dolofane țîșniră deodată de prin unghere, cu cozile ridicate ca niște săbii; vreo trei-patru au sărit în pat și lingușindu-se au început să-și împungă stăpînul, torcînd și mlădiindu-se. Creangă le mîngîia pe rînd și se lăsă greu pe spate, închizînd ochii.

Tinca Vartic a intrat pe nesimțite în odaie. Femeia împietri în mijlocul camerei, cu mîna adusă la gură a spaimă și mirare, văzîndu-l proptit între perne și cu ochii închiși.

— Doamne, parcă-i mort!... Și cum s-a mai umflat la față!

Mai făcu încet cîțiva pași, pînă lîngă pat. Creangă o simți și deschise ochii.

— Unde-i cofăielul? Mi-i sete. Și-ațîță focul.

— L-aduc acum. Auzi, Ionică, a venit ovreiu! cîla.

— Gruber? Vai de mine, și cum mă găsește...

Sări din pat, își trase pantalonii peste cămășoiul lung, de noapte, apucă între umeri o bundă blănită și-și căută din ochi ciorapii de lînă.

Gruber aștepta în ogradă, cu mîinile vîrîte pînă la coate în buzunările paltonului și cu căciula înfundată-n cap, peste urechi.

— D-apoi vino în casă, domnule Gruber, îi zise Creangă, ieșind în prag. Numai să ierți că-n bojdeuca asta e mai multă țigănie, ca în șatra meșterului Dimache de la noi, din Humulești. Și tu, Tincă, ce te mo-coșești atîta cu focul cîla?

Aplecată în genunchi, Tinca Vartic vîra în vatră șomoioage de paie și hîrtie aprinsă, sufla stîrnind flăcărui mici, punea surcele și iar vîra șomoioage umplînd odaia de fum. Nici nu se uita la oaspetele nepoftit. Ea nu-l putea suferi pe Gruber și nu pricepea cum Ionică s-a împrietenit cu el. Cînd, în sfîrșit, focul s-a aprins, s-a ridicat de jos, și-a adunat poalele ca să se scuture afară și-a ieșit lăsîndu-i pe amîndoi.

— Domnule Creangă, ceea ce era de așteptat s-a petrecut. Țăranii au pornit iar răscoala. În cîteva sate au intrat cu plugurile în pămînturile boierilor.

Creangă înlemni pe marginea patului, cu mâinile împreunate pe pîntece.

— Sărăcii oamenii pămîntului! I-a ajuns cuțitul la os...

Gruber povesti ce știa și el sau mai curînd ce auzise. Abia trecuse un an de la răscoalele din martie 1888 și țărani din satele sărace ale județelor Roman, Vaslui, Iași și Bacău s-au ridicat din nou, cerînd pămînt și amenințînd că și-l iau singuri dacă nu li se dă. Prin sate, mai ales în aceste județe, circulau gazete, broșuri și manifeste ale socialiștilor, care îndemneau țărănimea la acțiune. Speriat, guvernul junimist al lui Theodor Rosetti recurse, ca și anul trecut, iarăși la armată pentru a înăbuși răscoala.

Ca de obicei, Gruber vorbea repede și mult, trecînd de la una la alta, repetîndu-se, folosind uneori cuvinte umflate; contrar obiceiului, Creangă asculta tăcut și-l întrerupea rar, cînd cerea o lămurire. Abia seara, tîrziu, cînd nu mai avea ce spune, Gruber se ridică să plece.

— Domnule Creangă, te rugăm să vii poimîine la cercul nostru. Sînt sigur c-o să discutăm despre răscoală.

— Vin, cum să nu vin! răspunse Creangă. Numai de nu mi-ar face pocinogul pîrdalnica asta de boală.

Cînd oaspetele ieși pe poartă, Creangă o rugă pe Tincă să-i aducă niște ziare.

— Dă o fuguță, Tincă, pînă la fratele Zahei, și vezi dacă n-are ceva gazete cu vești mai proaspete.

Fratele Zahei n-avea ziare noi și Tincă se întoarse cu mîna goală, dar albă de spaimă ca varul.

— Iar se face rezbel, Ionică?

— Rezbel? Adică și asta-i un fel de rezbel.

— Doamne, apără-ne! se sperie femeia.

— D-apoi nici Dumnezeu din cer n-o mai putea desface ce-a făcut dracul pe pămînt... zise mai mult pentru sine Creangă.

Tincă își privi omul cam dintr-o parte, nepricepînd ce vrea el să spună și se apucă de pregătit cina.

În noaptea aceea, Creangă n-a putut dormi. Îi veneau în minte toate cîte. Ce-ar face acumă moș Ion

Roată, dacă ar mai trăi ? Poate că ar pune și el mîna pe vreo coasă ori pe vreun topor, sau poate c-ar împinge plugul în pămîntul boieresc. Și-l amintea de pe vremea școlirii la Socola, cînd îl văzuse umblînd împreună cu ceilalți țărani deputați în divanul ad-hoc. Auzise de prin oameni întîmplarea despre moș Ion Roată cu boierul care explica țăranilor importanța unirii Principatelor romîne, — și zîmbi ca unei plăcute aduceri aminte. Cîtă înțelepciune la acest răzăș și cu ce minunată inteligență l-a rămas pe boierul flecar. Creangă se gîndi cu duioșie și tristețe la bătrînul răzăș. Sinceritatea și curajul opiniilor proprii sînt trăsăturile de caracter pe care Creangă le sublinia în mod deosebit în firea eroului, recunoscînd în acestea ceva din propria lui fire și laturi ale frumuseții sufletești a poporului. Față de boieri, Ion Roată este nu numai neîncrezător în vorbele lor, dar și un aprig luptător în numele celor mulți, asupriți și exploatați. Prin cuvintele bătrînului răzăș vorbește experiența de secole a poporului, însoțită de mînia prevenitoare. Supușenia, smerenia, respectul pe care le afișează răzășul în fața boierilor sînt numai simulate și falsitatea lor arată mînia țăranului cu atît mai aprigă cu cît ele sînt masca aparentă care vrea să ascundă adevăratul chip al răzvăritului, mască purtată de zeci și zeci de generații de țărani asupriți atunci cînd nu se puteau ridica împotriva asupritorilor, dar aruncată jos atunci cînd vremurile erau prielnice împotrivirii țărănești. Este, fără îndoială, în firea lui Ion Roată o doză de mîndrie, mîndria răzășului care vrea să nu-i fie smintite „averea“ și „cinstea“. Dacă Ion Roată, ca „țăran“ (ca țăran muncitor) se dovedește înțelept, inteligent, ironic, cinstit, curajos, fals smerit și îndeosebi capabil să protesteze împotriva exploatării boierești — ca răzăș, țăran liber posesor de pămînt, el este mîndru, deoarece însăși situația lui economică-socială îl arată a nu fi pe aceeași treaptă cu țăranii săraci, ci mai sus decît ei, nerobit de boieri față de care își manifestă deschis spiritul de independență. Ion Roată cumulează trăsăturile nobile sufletești ale țăranimii muncitoare, dîndu-le o nuanță pro-

prie categoriei sale sociale, răzășimii. Răzășul ridică glasul protestatar în numele întregii țărănime muncitoare. El face elogiul muncii creatoare și demască trîndăvia claselor exploatare. Ca și țărani din *Povestea unui om leneș*, el urăște lenea, glorificînd munca. De această însușire se leagă toate trăsăturile de caracter ale bătrînului răzăș. De aceea Creangă și-a iubit atît de mult acest erou. Și Mihai Eminescu i-a spus cînd s-au întîlnit din nou acum cîtiva ani, la Iași :

— Așa-i țărănimea noastră, măi Iancule. Asta-i poporul român, tată Iancule!...

Creangă se răsuci în pat, încet să n-o deștepte pe Tincă. Dar femeia îl simți și grijulie îl întrebă dacă îi este iarăși rău.

— Nu, Tincă, nu mi-i rău. Dormi liniștită...

A fost un om răzășul ista, se gîndi el. Sufletul și mintea lui moș Ion Roată îi apăreau ca un fel de depozit al înțelepciunii poporului. Așa îi păreau lui mai toți țărani bătrîni. El însuși se socotea pe la patruzeci de ani mai mult bătrîn decît tînăr, gîndindu-se poate la experiența de viață, care-i confirma înțelepciunea bătrînilor humuleșteni și-i hrănea propria lui înțelepciune. Creangă avea o slăbiciune pentru țărani bătrîni, tocmai pentru că ei sînt depozitarii neclintiți ai virtuților poporului. Dacă n-ar fi dormit Tincă alături, Creangă ar fi rîs cu toată inima închipuindu-și acuma întîlnirea moșului din *Povestea porcului* cu împăratul. Moșul ăsta, bătos și mucalit, este de-o sărăcie lucie și totuși în fața împăratului dovedește atita siguranță de sine, încît ești sigur de succesul „fiului” său, purcelul. Depozit de înțelepciune populară sînt toți moșii din opera lui Creangă. Iată-l pe șugubățul moșneag din tîng, care slobozește pupăza adusă spre vînzare de Nică, pentru a nu se „spurca” tîrgul și a nu se sminti tradiția. Iată-l pe moș Luca harabagiul, cel care născut-crescut în munți, iubește munții și așezările de-acolo și disprețuiește cîmpia și pe „cojani”, deci mărturisind legătura neclintită cu străvechile așezări și deprinderi. Iată-l pe moș Chiorpec, cizmarul, care vrea să lecuiască pe Nică de prostul obicei al

ușeritului, dohotindu-l pe la gură și batjocorindu-l. Iată-l pe moș Fotea, cojocarul, care împletește sfinți Nicolai făcători de vînătăi, dar se opune biciuirii copiilor la școală. Iată-l pe moș Țandură, „doftorul satului“, care lecuie de holeră pe Nică, frecîndu-l cu oțet de leuștean și opărindu-l cu hoștine cu său, ca pe vremea biblicului potop. Iată-l pe moș Bodrîngă, păstrătorul cîntecului bătrînesc, înțeleghător al zburdălniciilor „tineritului“. Un „moș“ pare a fi fost și Mihai scripcarul, și el păstrător al comorii de cîntec a poporului.

— Bătrînii noștri... oftă Creangă. S-or fi făcut oale și ulcele...

— S-or fi făcut alții, nu eu ! auzi răspunzîndu-i un glas cunoscut. Își roti privirile în jurul odăii, se uită la Tinca, apoi la gura vetrei, dar nu văzu pe nimeni. I se mai întîmplase așa : părea că cineva îi vorbește, dar nu era nimeni. Mai ales cînd scoria avea astfel de auzenii. Acum, auzind acel glas cunoscut, al lui moș Nichifor Coțcariul, Creangă își aminti hazul ce-a fost la Junimea cînd a citit *Moș Nichifor Coțcariul*. Vasile Pogor era să moară de rîs. Iacob Negruzzi rîdea pe sub mustața-i țapoasă ca de arici, săltîndu-și pîntecele. Chiar și pudicul Naum, oricît se ținea el să nu rîdă, tot rîdea.

— Vedeți, gogomanilor ? a strigat inflăcărat Pogor. Și voi voiți să castrați literatura !

A rîs atunci și Creangă, dar nu atît de moș Nichifor și minunata lui întîmplare, cît de boierii junimiști care nu vedeau în nuvela fostului diacon decît pornografie cu perdea, în moș Nichifor un satir rural, iar în Malca, o tînră nevastă sedusă de coțcarul unchieș. Și totuși, moș Nichifor este întruchiparea cea mai curată a fineței sufletești a poporului, a bunului simț și al umorului sănătos, care divulgă fățărnicia și imoralitatea. Moș Nichifor are sufletul minunat al țăranului muncitor. El iubește animalele și îndeosebi caii, iar cînd chiriașii din căruță nu se simt să coboare la urcușuri și scoborișuri grele, harabagiul se morocănește și le spune de la obraz : „la mai dați-vă jos, căci calul nu-i ca dobitocul să poată vorbi“. Lui îl place

băutura, dar nu pentru a se bețivi ; cînd își drege puțin gîtul, moșul își dă pe față firea lui glumeață. Suflet deschis, moș Nichifor este de-o veselie molipsitoare, ajunsă vestită. Și ceea ce-i propriu lui, este că această veselie îl cuprinde de cum iese la drum cu căruța și caii lui. Acasă e morocănos, din pricini de altfel serioase : baba nu i-a făcut copii și moșul suferă de aceea. La drum, însă, devine deodată șăgalnic. Glumele lui țintesc mai ales viciul și desfrîul și suculența lor vine din vorbe cu dublu înțeles — sau mai bine-zis, cu subînțeles. „Ia, numai cu maica Evlampia desăgărița din Varatic, am avut și eu o dată o leacă de clenci (= necaz, n.m.) : că oriunde mergea, avea obicei să lege vaca dinapoia căruței pentru schiverniseală, ca să aibă lăptișor la drum ; și cu asta-mi aducea mare supărare... Și eu, cum îi omul la năcaz, îndrăzneam să zic : Măicuță, de ce ești scumpă la tărîte și ieftină la făină ? Ea atunci se uita galiș la mine și-mi zicea cu glas duios : Ia taci, și dumneta, moș Nichifor, taci, nu mai striga atîta pe biata vacușoară ; pentru că ea, mititica, nu-i vinovată cu nimic. Părinții pusnici din sfînta Agură mi-au dat canon să mănînc lapte numai de la o vacă, ca să nu îmbătrînesc degrabă ; și dă, ce să fac ? Trebuie să-i ascultăm, că sfîințiile lor știu mai multe decît noi, păcătoasele ! Dac-am auzit așa, am zis și eu în gîndul meu că are întrucîtva dreptate maica desăgărița, și am lăsat-o în plata lui dumnezeu ; pentru că am văzut-o că este pidosnică și voiește cu orice chip să se adape numai de la un izvor“. Glumele lui sînt străbătute de ideea sănătoasă că dragostea este în firea naturii și a oamenilor, că ea nu trebuie pervertită prin relații sociale ipocrite, că dragostea își are rostul ei natural în perpetuarea speței în cadrele unei societăți morale. Este aici o latură a înțelepciunii populare, care nu admite smintirea omului, a sentimentelor lui și a rosturilor lui pe lume, a înțelepciunii care divulgă orice perversitate de către o societate strîmbă și rău tocmită. Această înțelepciune unifică toate trăsăturile de caracter ale lui moș Nichifor.

Un moș, în felul său, este și craiul din *Povestea lui*

Harap Alb, adică tatăl eroului cu acest nume. Bătrînul crai, pătruns de aceeaşi înţelepciune populară, îşi supune fiii la probe pedagogice pentru a trimite pe cel mai vrednic dintre ei ca să urmeze în tron lui Verde-împărat. Craiul nu-i un „coţcar“ ca Nichifor, şi nici nu poate fi — este doar împărat ! Dar hîtru este. Glumele lui pe socoteala fiilor mai mari, care se tem de urs, dar se cred capabili să conducă o împărăţie, ţin-tesc — ca şi acelea ale lui Nichifor — în „slăbiciuni“, cum sînt dorinţa de mărire, înfumurarea, frica. Craiul, ca orice bătrîn care a trecut prin multe, e doritor să transmită fiului experienţa sa de viaţă ; această dragoste faţă de tînăra generaţie este ea însăşi un semn al înţelepciunii populare. Şi împăratul Verde, fratele craiului, este un purtător al înţelepciunii poporului, el întruchipînd-o sub înfăţişarea unui principiu ; dragostea şi respectul faţă de popor. Împăratul Verde nu încetează a aminti mereu spînului că dacă ar avea o slugă ca Harap Alb „nu i-aş trece pe dinainte“, aş pune-o la masă cu mine că mult preţuieşte omul acesta“. De altfel, şi spînul îi impută împăratului dragostea şi respectul pentru popor, cînd îi zice cu tonul lui obraznic : „Cum văd eu, d-ta prea intri în voia supuşilor. De aceea nu-ţi dau cerbii pietre scumpe şi urşii sălăţi... Fost-ai şi d-ta la tinereţe, nu zic, dar acum îţi cred. Dă, bătrîneţe nu-s ?“ Dar tocmai bătrîneţea e vîrsta înţelepciunii, cum o arată toţi „moşii“ din operele lui Creangă.

— Iacă ce sînt gîndurile ! Ajunsei cu ele pînă la crai şi împăraţi ! Îşi zise Creangă şi se sculă încet din pat, căutînd din ochi cofăielul cu apă de băut. Inghiţi cu sete, golindu-l jumătate, îl puse la loc şi se şterse la gură cu mîneca largă a cămăsoiului. Nu-i venea să mai urce în pat şi se ghemui pe un scăunel la gura vatrei. Din nou îi cuprinse pe „moşi“ într-un gînd. Deşi toţi erau purtători ai înţelepciunii poporului, fiecare o întruchipa în felul său : temutul moş Ion Roată, în ironia, mîndria, falsa smerenie şi revolta contra boierilor ; neiertătorii ţărani din *Povestea unui om leneş*, în cultul muncii şi pedepsirea necruţătoare a lenei ; moşneagul ţanţoş din *Povestea porcului*, în

bătoșenia și limbuția doveditoare a siguranței de sine în fața împăratului; moșneagul șugubăț din târgul Neamțului, în grija de a nu se „spurca” târgul prin comersarea pupezelor de către copii; supărăciosul moș Luca, în dragostea pentru întocmirile vieții de la munte, unde a fost născut și crescut; închircitul Chiorpec, în batjocorirea ușeriei; dibaciul moș Țandură, în conservarea doftoricelilor străvechi; blîndul și iubitorul de tineret moș Bodrîngă, în păstrarea cîntecului popular; șăgalnicul moș Nichifor Coțcariul, în gluma biciuitoare a viciului și slăvitoare a dragostei curate; severul crai din *Povestea lui Harap Alb*, în grija de a alege pe cel mai vrednic și în dragostea cu care transmite tineretului propria sa experiență de viață; chibzuitul Verde împărat, din aceeași poveste, în dragostea și respectul lui față de popor. Unii sînt plugari, alții harabagii, unii meseriași, alții conducători de oști — arătînd parcă prin această diversitate că oricare ar fi profesia omului bătrîn din popor el poartă, în felul său și în toate domeniile muncii umane, înțelepciunea dobîndită de popor în multiseculara lui experiență de viață, de luptă pentru libertate împotriva împilatorilor.

În această vreme, Tinca Vartic l-a urmărit din priviri. Pe cînd era tînăr, Creangă nu se prea scula noaptea din somn. Numai acum, în ultimii ani, de cînd îl roade boala, se trezește mereu, bea apă multă, stă pe gînduri. Dar parcă niciodată n-a fost atît de tulburat ca în noaptea asta. Femeia îl blestemă în gînd pe Gruber, bănuind că din pricina lui nu se liniștește Ionică.

— De ce nu dormi, Ionică? Ți-a spus ceva ovreiu! ceta? Bate-l-ar Dumnezeu!

— Nu, Tincă. Mă gîndesc ce vremi și ce oameni au fost odată...

— Fie-le țărîna ușoară! Dar ce-ți veni așa, de odată, să te gîndești la ei? Hai de te culcă.

Creangă se urcă în pat, dar nu putu adormi. Ii veniră în minte chipul bunicului David din Pipirig și-al bunicii Nastasia. Deși „fecior de privilegiat”, cum îl numeau catagrafiile, David Creangă n-o ducea

mult mai bine decât ceilalți țărani. El face genealogia familiei cu o plăcere ce trădează o ușoară înfumurare nobilitară, evocînd moși și strămoși, bogați și înnobilați de domnii Moldovei, dar în același timp, David Creangă sfătuiește pe ginere să-și dea fiul la școală, pentru a-l scăpa de multe greutăți ale vieții și mai ales de urmările bunului plac al stăpînitorilor, aducînd ca argument propria lui experiență de viață, destul de amară. David înțelege foarte bine că dacă familia Creangă prin ascendenții ei bogați și nobili cultiva cartea și învățătura datorită posibilităților materiale pe care le avea, aceeași familie, prin descendenții ei săraci și lipsiți de privilegii, trebuie să se școlească pentru a se sălta deasupra mizeriei și exploatării.

Creangă își aminti cu dragoste și recunoștință de bunicul David și de alți luminători ai țăranilor — de părintele Ioan Humulescu, de bădița Vasile, de Popa Duhu : „...și părintele Ioan de sub deal, doamne, ce om vrednic și cu bunătate mai era ! Prin îndemnul său, ce mai pomi s-au pus în țînterim, care era îngrădit cu zaplaz de bîrne, streșinit cu șindilă, și ce chilie durată s-a făcut la poarta bisericii, pentru școală, ș-apoi să fi văzut pe neobositul părinte, cum umbla prin sat din casă în casă... și sfătuia pe oameni să-și deie copiii la învățătură“. Dumnezeu să-l ierte pe părintele Ioan, căci „avea o mîină de învățătură, un car de minte și multă bunătate de inimă...“ Părintele era devotat școlii cu toată ființa lui și se arăta amarnic la mînie cînd vedea că copiii nu se prea dau la învățătură. El îndrepta pe păcătoși, făcîndu-i să încalece pe „calul Bălan“ și mîngîindu-i cu „sf. Niculai, făcătorul de vînatăi“. Dar, ca să nu-și sperie școlarii, îi îmbuna îndată cu colaci și cu vorbe părintești. Iar cînd stăpînirea l-a luat cu arcanul la oaste pe bădița Vasile dascălul, părintele umbla cu pletele în vînt în căutarea altui învățător, pentru ca școala să nu se risipească. Părintele Ioan era și el un înțelept, nu ca moș Ion Roată sau ca alți moși, ci mai curînd ca bunicul David din Pipirig, adică convins că prin învățătură țăranii asupriți se vor putea sălta

deasupra suferinței și mizeriei. Tot ce face părintele Ioan, e pornit din această dragoste pentru țărani. Bădița Vasile, dascălul-învățător, „un holtei zdravăn, frumos și voinic“, era un tînăr „cuminte, harnic și rușinos ca o fată mare“. Așa și-l amintea Creangă — ca pe un simbol al purității sufletești a țăranului muncitor. Contaminat de bunele dorințe ale părintelui Ioan de a face pe copiii satului să deprindă învățătura, bădița Vasile pune alesele lui însușiri sufletești în slujba școlii. El nu împărtășește metoda „pedagogică“ a părintelui Ioan și se opune corectării vinovaților cu „calul Bălan“, și cu „sf. Niculai“; metoda lui e bazată pe cîștigarea prin bunătate a simpatiei școlarilor. Și în adevăr, acest dascăl izbutise să adune pruncimea satului în jurul școlii.

Un alt luminător al poporului, popa Isaia Duhu, pare un bizar. Însă el este fiul de țărani din Cogeasca Veche, care prin muncă și învățătură s-a ridicat deasupra condiției rurale și protestează împotriva unei orînduiri sociale nedrepte. Toate ciudățeniile lui vin de-acolo că el nu a găsit calea unui protest just orientat ideologic, ci se revoltă adesea în mod anarhic, „țărănește“. Om cu o sensibilitate deosebită, îndrăgostit de natură, de flori, de păsări, de furnici, nestatornic din fire și neputînd să se stăpînească, el izbucnește adesea, dînd pe față ura-i clocotitoare împotriva obscurantismului, fățarniciei, afacerismului și viciilor clerului, unealtă a asupririi poporului. Insetat de cultură, el devine însă o magazie de cunoștințe haotice, pe care totuși se străduia să le pună în slujba instruirii elevilor săi, fii de țărani, pentru a-i împinge la o viață mai luminoasă. Vorba lui: „Vai de cel ce se smîntește, dar mai vai de cel prin care vine smînteala!“, l-a urmărit și pe învățătorul Creangă toată viața. Amintindu-și de părintele Duhu, Creangă scăpă o lacrimă, pe care o șterse repede cu mîna. Ceva din firea și viața părintelui Duhu era și în firea și în viața lui. Părintele Duhu pornise din satul Cogeasca Veche din părțile Vasluiului, el plecase din Humuleștii Neamțului, amîndoi s-au săltat prin muncă și învățătură. Părințele Duhu, mai tîrziu, s-a străduit să facă

în satul său o școală, dar el, fiul lui Ștefan a Petrei și al Smarandei, ce-a făcut pentru Humulești? Poate că dacă s-ar fi întors între ai lui, ar fi pus umărul și-ar fi dus mai departe lucrul părintelui Ioan, sau... cine știe? Dar, oare, nu chiar părinții lui i-au croit o altă viață, viața pe care o duce acum?

E drept, taică-su, Ștefan a Petrei, nu era de la început hotărât să-l trimită la școală. El ar fi vrut ca băiatul să-i meargă pe urmă, să ajungă „om de treabă și gospodar în Humulești“. Ștefan nu concepea că copiii pot face în viață alt drum decît acela pe care el însuși l-a făcut. Și asta, nu pentru că nu și-ar fi iubit copiii. Cînd seara venea obosit de la pădure, el se juca și glumea cu băieții, luîndu-le apărarea împotriva Smarandei, care le mai făcea cîte un șurub, două prin cap. Ștefan respecta frageda vîrstă a copilăriei, îi înțelegea farmecul și o lăsa nestingherită. Cu vremea, s-au mărit și copiii, dar s-au înrăutățit și condițiile de viață. Sufletul lui Ștefan se înăcrește ca al atîtor humuleșteni. Ștefan nu mai înțelege de-acuma vîrsta copilăriei, el interzice lui Nică umblatul cu colindul, îl bate cînd face stricăciuni. El vede în copii, de acum înainte, un ajutor în gospodărie. Pentru Ștefan, a-l da pe Nică la școli însemna a-l înstrăina de rosturile unui viitor gospodar în Humulești, a-l transforma într-un conștopist muritor de foame, pe la oraș. Față de știința de carte ca și față de posibilitățile intelectuale ale lui Nică, Ștefan arată o totală și adîncă neîncredere; el nu-și poate închipui că un copil de țaran va ajunge ceva prin învățătură și nici că învățătura i-ar folosi la ceva în viață. Cartea este pentru boieri, nu pentru țărani. Acesta era gîndul lui Ștefan și nu numai al lui, ci al majorității țăranilor muncitori care, prin însăși experiența lor de viață, au ajuns la concluzia că învățătura li se refuză, că ei ca țărani nu vor putea niciodată sălta deasupra mizeriei prin învățătură, că probabil ei nici n-ar fi capabili să învețe. A trebuit ca întreaga colectivitate în care trăia Ștefan să-și schimbe părerile, pentru ca să și le schimbe și el. Cînd tot mai mulți țărani au văzut în învățătură un mijloc de salvare din

sărăcie și eventual de căpătuire în viață, au început să facă orice sacrificii pentru a-și da copiii la școală. La fel a procedat Ștefan. Creangă își amintea și acum vorbele cu care taică-su l-a hotărît să meargă la semina-ria din Iași : „Mai rămîne vorbă despre asta ?... Are să urmeze cum știm noi, nu cum vrea el, că doar nu-i de capul său. Cînd m-ar bate numai atîta grijă, măi femeie, ce mi-ar fi ? Dar eu mă lupt cu gîndul, cum să-i port de cheltuială, căci banii nu se culeg de la trunchi, ca surcelele. Și la iști vreo șese afară de dînsul, căci dacă rămîn acasă, nu li mai trebuie nimica ? Dar fiind el cel mai mare, norocul său ; trebuie să căutăm a-l zburătăci, căci nu se știu zilele omului ! Și poate vreodată să fie și el sprijin pentru iștialalți“. Așa gîndea și fratele lui Ștefan, Vasile zis Mogorogea, așa gîndea și tatăl lui Zaharia, așa gîndeau și alți humuleșteni. În sinea lui, Creangă îi dădea dreptate. Omul muncise toată viața și nu s-a-lesese cu nimica ; în tinerețe, cînd munca lui părea să aducă spor, s-a cugetat să facă și fiului rostul pe care și-l făcuse sieși ; la bătrînețe, cînd a văzut că munca nu-i aduce nimic, s-a hotărît să schimbe drumul băiatului, împingîndu-l la școală, căci învățătura părea să-l salte deasupra mizeriei.

Smaranda, însă, gîndea altfel. Trăgîndu-se dintr-o spiță unde știința de carte intrase în tradiție, ea a înțeles de la început că învățătura este un mijloc de eliberare socială a țăranilor exploatați. De aceea, luptă cu îndîrjire să-l dea pe fiul ei la școală, să-l facă popă. Ceea ce o caracterizează îndeosebi este tocmai această dîrzenie cu care își apără convingerile pînă la triumful punctului ei de vedere. Ea are de învins mai întîi opoziția soțului. Cînd copilul este încă mic, ea îl „cîhăiește“ pe Ștefan să-l dea undeva la școală pentru a deprinde scrisul și cititul. Cînd Ștefan crede că asta-i de ajuns pentru un fiu de țăran, Smaranda se ceartă în toată legea cu el pentru a-l da pe Nică la învățătură mai înaltă ; nici un sacrificiu nu-i prea mare, după credința ei, cînd e vorba de școlirea băiatului, și în fine, cu ajutorul lui David, Nică merge la școala din Broșteni. Cînd, pentru a ajunge preot,

Nică trebuie să meargă la Socola, Smaranda nu mai întâmpină opoziția soțului, fiind de-acum amîndoi convinși despre necesitatea școlirii băiatului. Pe un alt plan, Smaranda are de luptat cu ea însăși pentru a-și vedea înfăptuit visul despre copilul ei. Cînd Nică învață la școală slovenirea, Smaranda învață acasă cu el cititul în ceaslov. Ea nu știe carte și, ca să-l stimuleze pe fecior, se apucă la maturitate de învățat cititul. În scurt timp, chiar îl întrece pe Nică. Mama stimulează astfel pe copil la învățătură și se bucură din toată inima de succesele lui. De altfel, Smaranda are un adevărat sistem de educație, izvorît din experiența ei de viață și din minunatul ei bun simț. Înainte de orice, ea însăși este un admirabil exemplu de hărnicie. Deși are o gospodărie grea, copii mulți, bărbatul mereu plecat cînd la pădure, cînd după negoate, cînd la diferite munci agricole, lucru pentru tîrguri : sumane, țesături etc. — ea muncește fără odihnă, cu chibzuială și bună rînduială, încît face față tuturor treburilor gospodărești. E prietenoasă, darnică, fiind bucuroasă de oaspeți, milostivă, stingînd certuri cu rude sau vecini. Fiică de țărani, desigur ea însăși nu poate da copiilor totdeauna exemplul cel mai fericit, căci starea de înapoiere a țărănimii a făcut-o și pe ea bisericoasă, superstițioasă, ușor crezătoare în descîntece și alte practici mistice primitive. Dar prin tot ceea ce face, Smaranda este pentru copii o pildă vie de hărnicie, chibzuință, cinste, darnicie. Ea își iubește cu pasiune copiii și are dese certuri cu soțul ei din cauza lor ; însă față de copii, ea nu-și arată această firească slăbiciune de mamă. Uneori este aspră cu ei și mai pune mîna pe „nănașa din grindă“, ori le mai face șuruburi prin cap. Dar cum nu bătaia este principalul mijloc educativ, după împrejurări ea folosește dojana blîndă și adînc pătrunzătoare, promisiunea răsplătirii prin daruri, cuvîntul aspru și amenințător, povața utilă în viață etc. Chiar și sancțiunile pe care le aplică au rolul lor educativ ; dacă copilul fuge de treburi și se duce la scăldat, ea îi ia hainele, lăsîndu-l să se rușineze singur de oamenii care-l văd despuiat și să înțeleagă singur că

ă greșit. Energia ce o caracterizează atât în muncile ei casnice, cât și în relațiile familiale cu soțul și copiii și în relațiile sociale mai largi, cum și în perseverența cu care își urmărește îndeplinirea ideilor ei sănătoase, n-a ucis în ea gingășia feminină, afecțiunea maternă, voioșia plină de optimism.

O mamă, dulce mamă, din negură de vremi
Pe freamătul de frunze la tine tu mă chemi,
Deasupra criptei negre a sfântului mormînt
Se scutură salcîmii de toamnă și de vînt,
Se bat încet din ramuri, îngîna glasul tău...
Mereu se vor tot bate, tu vei dormi mereu.

Creangă tresări și se ridică în cot, pe pernă. Cum de-i veniră în minte aceste versuri ale lui Mihai Eminescu? Nu cumva mormîntul din Humulești îl cheamă și pe dînsul? Un fior rece îi trecu pe șira spinării, apoi broboane mari de sudoare îi apărură pe frunte.

De cînd crizele de epilepsie s-au întetit, chipul mamei îi venea mereu în minte. Să fie aceasta o prevestire pentru el? Căută să alunge gîndurile negre, imaginîndu-și suferințele altora. Iată nevasta din acea poezioară *Cînd eram în floarea mea*, care-și plînge libertatea pierdută prin măritiș. Poate în tinerețe va fi fost și ea vreo șagălnică Măriucă a Săvucului sau vreo Smărăndiță a părintelui Ioan Humulescu, ștengară, copilăroasă și plină de foc. Fetele noastre din popor moștenesc bunele însușiri ale părinților și, prin puritatea lor sufletească, adesea se dovedesc niște vestale ale virtuții, dreptății și adevărului. Așa, fetele împăratului Verde, semănînd tatălui lor, au dragoste pentru popor, înfruntă pe spîn cînd acesta palmuiește pe Harap Alb, au acea intuiție fără greș a omului muncitor, care dintr-o privire distinge binele de rău și vorbesc între ele „că spînul de fel nu samănă în partea lor, nici la chip, nici la bunătate, și că Harap Alb, sluga lui, are o înfățișare mult mai plăcută și samănă a fi mult mai omenos“.

Mîndria oricărei fete de țaran muncitor este să fie „frumoasă, harnică, ascultătoare și bună la inimă“,

aşa cum este fata moşului din povestea *Fata babei şi fata moşneagului*, iar idealul de viaţă, să se mărite cu un om harnic, adică să muncească şi după căsătorie — aşa cum face această minunată copilă a moşneagului. Măritişul se face adesea împotriva voinţei lor. Fata lui Roş împărat nu vrea în nici un chip să se mărite cu Harap Alb, pe care nu-l cunoaşte, şi de aceea foloseşte toate vrăjile şi şiretlicurile ca să scape de acest candidat temut, dar ea nu poate trece peste voinţa şi hotărîrea împăratului, a tatălui, şi-l urmează pe Harap Alb. Numai ieşită din împărăţia lui Roş împărat, adică a tatălui, şi putîndu-l cunoaşte pe erou, ea simte că poate da îndemn liber sentimentelor ei şi, îndrăgostită de viteazul Harap Alb, pedeseşte pe spîn şi se căsătoreşte cu falsa slugă. Devotamentul faţă de soţ şi de noul cămin va fi de-acum nobleţea tinerei neveste. Împărăteasa cea tînără din *Povestea porcului* o arată cu prisosinţă ; ea străbate grele încercări în căutarea soţului dispărut şi după mari suferinţe îl găseşte. Prin oricîte greutăţi ar trece o familie, virtuţile femeii contribuie la consolidarea căminului. Iar cînd nevasta, bătrîna, supravieţuieşte soţului, virtuţile ei apar mai bogate. Iapa din *Făt-Frumos, fiul iepei*, este numai un simbol al nemărginitei dragoste materne ; cînd fiul ei moare într-o bătălie, ea îl înviază, dăruindu-i propriul ei suflet. Dragostea pentru fiu se extinde pînă la a deveni dragoste maternă faţă de orice tînăr pribeag ; cînd fiul readus la viaţă o roagă să învieze şi pe cei doi fraţi de cruce ai lui ucişi în aceeaşi bătălie, iapa îşi dăruie şi celelalte două suflete pe care le mai avea, preferînd să moară ea şi să ofere viaţă fiului şi tovarăşilor lui. Capra văduvă din *Capra cu trei iezi* dovedeşte şi alte nobile însuşiri. Rămasă fără soţ, ea trebuie să ducă greul casei şi să hrănească trei copii ; de aceea munceşte, se zbate şi aduce iezielor hrană. Cînd lupul îi ucide doi iezi, nu-şi pierde cumpătul, ci pregăteşte pedepsirea cruntă a asasinului. Ea uzează de toată iscusinţa de care-i capabilă şi atrage pe lup în capcana unde cumătrul îşi află moartea. Nu cruzime, ci sete de dreptate este în gestul cruntîncercatei mame.

Desigur, nu toate femeile din popor au această energie uriașă. Uneori ele nu pot face altceva decît să blesteme pe asupritor — ca bătrîna mamă a lui badiță Vasile ; cînd, prin viclenie, feciorul îi este prins la oaste, ea îl petrece pînă la Piatra, „bocindu-l ca pe un mort“. Este aici nu numai durerea bătrînei care își pierde singurul sprijin în viață, dar mai ales dragostea ei pentru fiul atît de virtuos cît și grija temătoare, că acolo, în oraș, fiul — rupt din rădăcinile humuleștene — va pieri. Și poate că avea dreptate bătrîna.

— Lumea asta a orașelor macină pe țăranul rătăcit pe-aici, gîndi Creangă cu amărăciune. Iacă, bietul Pavel ciubotariul, din Fălticeni, s-a prăpădit de tînar — și doar Fălticeni îi mai curînd un sat mai mare decît oraș. Ce suflet minunat avea Pavel ! Muncea zi și noapte, cocoțat pe cuptor și înecat de sculele trebuitoare meseriei. Iar lucrul ce-i ieșea din mîină era trainic și frumos. Era și gazdă primitoare, cinstindu-și cu bucurie oaspeții. Iar la joc, sălta din toată inima, după cîntecul lui moș Bodrîngă, căci omul cu sufletul deschis și curat e ușor prins la joc și cîntec. Cîte nenorociri nu i-au adus „dascălii“ pe care-i ținea în gazdă ; el le-a răbdât totul, fiind din fire răbdător, și le-a iertat multe. Numai o dată s-a necăjit, atunci cînd un „dascăl“ l-a învinuit pe nedrept că i-ar fi făcut ghetete proaste. „Ia ascultă, dascăle Mogoroge, nu te prea întrece cu vorba, că nu-ți șede bine (i-a zis Pavel la supărare). Pe cine faci cîrpaci ? După ce-ai purtat ciubotele atîta amar de vreme, umblînd toată ziua în podgheazuri și le-ai scrombăit pe la jocuri și prin toate corhanele și coclaurile, acum ai vrea să-ți dau banii înapoi, ori să-ți fac în loc altele nouă ? Dar știi că ești ajuns de cap ! Nu ți-e destul că m-ai amețit puîndu-ți sfîrloagele pe calup, trăgîndu-le la șan și ungîndu-le aici pe cuptor, la nasul meu, în toate diminețile ? Ba de cîte ori mi-ai pus și poște la picioare ; și eu, ca omul cel bun, tot am tăcut și ți-am răbdât. Imi pare rău că ești gros la obraz ! Ei, las' ! Că te-oi sluji eu, de-acum, dacă ți-i vorba de-așa !“ Suflet feciorelnic, Pavel a căzut răpus de boală și

mizerie. Or fi la oraș și oameni de treabă, ca acest ciubotar, sau ca acel judecător din *Cinci pîini* care pentru buna împărțire a dreptății pune la contribuție chiar riguroasa știință a matematicii. Dar la oraș este adunată puterea stăpînirii; acolo este domnul țării, care nu iubește poporul și nu-i înțelege suferințele. Rar se ivește cîte un domn ca Alexandru Cuza. Amintindu-și-l, Creangă oftă ușor. Bun domn Vodă Cuza. Cînd l-a auzit pe moș Ion Roată vorbind în Divan contra boierilor hapsîni, Cuza — pe atunci colonel — a strîns mîna prietenește răzășului, parcă voind să arate tuturor că el este de partea poporului și nu a boierilor. Iar mai tîrziu, cînd răzășul calicit de megieșul său boier, i-a cerut sprijin, Vodă Cuza l-a ascultat cu luare-aminte și i-a dat două fișicuri de napoleoni, zicîndu-i cu bunătate: „Ține, moș Ioane, acest mic dar de la mine, și întîmpină-ți nevoia, de azi pe mîne, cum te-a lumina cel de sus. Iar pe boier, lasă-l în judecata lui Dumnezeu, căci el nu bate cu ciomagul“. Dar se vede că și Dumnezeu ține cu boierii, căci boierii l-au alungat din domnie pe Cuza care le ședea de-a curmezișul în calea jefuirii poporului. Și doar Cuza nu le făcuse mare rău, ci adesea îi lăsase în judecata lui Dumnezeu. Cuza i-a dat răzășului atunci un bacșiș, dar nu s-a atins de boier. Cuza iubea poporul, dar n-a cutezat să culce la pămînt pentru totdeauna pe boieri, fiind și el un mic boiernaș. Bunătatea lui Cuza aducea mai mult a filantropie față de cei mulți, decît o dorință arzătoare de a-i salva din asuprirea boierească. Și astfel, o însușire sufletească atît de aleasă, susținută de dragostea pentru popor, a fost îngustată de poziția de clasă a domnitorului, fiind astfel determinată istoricește.

Gîndindu-se la oamenii pămîntului, care trudesec prin orașe, lui Creangă îi răsări înaintea figura delicată a Malcăi. Biata femeie!... Căsătorită cu un negustor ce visa numai afaceri, ea era condamnată să piardă — prin viața la oraș — ceea ce este mai omenească în om. Frica ce-o cutremură și-o împinge la gesturi necugetate nu-i trăsătura de caracter cea mai

importantă a acestei femei ; mai tare decît frica este sentimentul plenitudinii vieții în cadrul nevinovat al naturii sălbatice, departe de viața orașului care prin relațiile lui sociale depune pe suflet o crustă tare. Secretul lui moș Nichifor Coțcariul nu-i apelul la instinctul sexual, ci trezirea dorului de viață de sub crusta urbanității înăbușitoare a omenescului ; Creangă își iubea eroina fiindcă ea dovedește puritatea sufletească. Dar oare „orașul“ îl face pe om să se ascundă în sine și să îmbrace o înfățișare ce-i e străină ? Irinuca, nevasta tăietorului de lemne la pădurea din Broșteni, nu trăia la oraș ci la țară, iar ciobanul din *Mielușica* trăia departe chiar de sat ; totuși și Irinuca și acel cioban au pierdut pînă și puterea de a protesta, acceptînd soarta cu resemnare.

Nu orașul, ci anumite relații economico-sociale au făcut ca Irinuca și ciobanul să ajungă la nepăsare față de ei înșiși, la fatalism și inacțiune. Creangă își amintea că auzise așa ceva în cercul literar al lui Beldiceanu. Acolo se încinsese o ceartă strașnică ; unii susțineau că „orașul“ este dușmanul de moarte al țăranilor muncitori, alții susțineau că dușmanul nu-i „orașul“, ci capitalismul. Prea bine n-a înțeles Creangă chestiunea, dar și el înclina să creadă că dușmanul țăranilor muncitori este jefuirea lor de către boieri, negustori și industriași. Nu „orașul“, ci tîrgul, piața „prostește“ pe țăranul împins de nevoi pe-acolo. Oare Dănilă Prepeleac nu părea tuturor, chiar în satul lui, un prost, fiindcă nu se descurcase în iureșul pieții ? De fapt, Dănilă nu era de loc prost ; cînd a înțeles cum merg lucrurile, s-a și îmbogățit. Dar Prepeleac nu-i un îmbogățit de felul lui Ipate. Ipate e dus de nas de către drăcul Chirică, e vîndut dracului, pe cînd Dănilă își bate joc de tot iadul, punînd pe draci la munci și chinuri. „Prostia“ lui Dănilă nu-i o însușire a acestuia, ci mai curînd părerea pe care tîrgoveții și chiaburii și-au făcut-o despre el. Dacă la Dănilă Prepeleac prostia este o aparență, la Păcală ea este o mască de după care țăranul muncitor își rîde de tîrgovețul ahtiat după afaceri :

„— Țe-ntreb dacă s-au făcut la voi grîu, orz și altele.

— Da ! S-au făcut pînă la brîu, răspunse Păcală.

— Nu te-ntreb de înălțime, că doar n-am nevoie de paie pentru boi, ci aș voi să știu ce feliu este la voi grăuntele orzului ?

— Să-ți spun, dacă nu știi, zise Păcală ; grăuntele orzului este lungăreț, cu o coajă cam gălbie și c-o țeapă în vîrf.

— Bine, știu eu de astea, dar spune-mi, ce feliu se vinde ? că aș voi să cumpăr și eu.

— De... nu știi dumneata ce feliu ? Unul dă grîul, ori orzul, și altul îi dă banii, galbeni, napoleoni ori altăceva.

— Nu mă-nțeleseseși nici asta; eu te-ntreb, cum se dă ?

— Bre !... nici asta n-o știi ! Să-ți spun eu : iei banița ori dimerlia, și pui în ea pîn-o umpli cu vîrf, apoi cu coada lopeții o razi, ș-o torni în sac, pe urmă iarăși o umpli și tot asemenea faci“.

Păcală își bate joc de negustor, dar prin asta — practic — nu rezolvă nimic. Și moș Ion Roată l-a ironizat pe boierul flecar și totuși în cele din urmă s-a văzut calicit de boieri. Minunații oameni ai pămîntului nu vor lepăda asupra boierului doar prin vorbe de duh, ci prin luptă. Așa cum au făcut, poate, Dobrica din balada Bratului și fratele ei. Ei au luat calea haiduciei, ca să se răzbune pe boieri. Deși femeie, — se gîndi Creangă, — Dobrica se arată mai înțeleaptă decît fratele ei ; acesta, cînd potera îi surprinde în pădure, se repede cu vorbe făloase la căpitan, însă Dobrica pune mîna pe durdă și lovește cu gloanțe în poterași. Ea merge pînă la București, în cuibarul stăpînilor, sparge închisoarea și liberează pe cei prinși acolo de vodă. Așadar, un adevărat război între cei asuprași și asupraitori.

Creangă străbătu cu gîndul cîmpiile, plaiurile și munții Moldovei și i se păru că peste tot vede focuri de răscoală. În mijlocul răsculaților parcă zări pe prietenii lui din cercul literar, dar nu erau aceia — erau muncitori de la Nicolina, care citeau țăranilor niște manifeste și-i îndemnau la răscoală. Anul tre-

cut, cînd s-au răscolat țărani din Muntenia, jurnalele scriau că rușii i-au pus la cale; ziceau că încă în timpul războiului din 1877, rușii povesteau țăranilor romîni că ei au venit aici ca să-i libereze de turci și de boieri. Asta așa și era. Creangă văzuse cu ochii lui asemenea fapte, pe lîngă Iași. Minunați oameni sînt și rușii. Creangă i-a cunoscut, a vorbit cu ei și s-au înțeles. Ostașul acela, numit Ivan Turbincă, nu-i poate ieși din minte și cîte nu povesteau despre el soldații ruși de lîngă Nicolina! ...Om bun și milostiv, el dă cerșetorilor ultima para din buzunar; săritor la nevoie, scapă pe boierul ce-l găzduise de dracii care nu-i dădeau pace; ținînd la cuvîntul dat, el merge la poarta raiului să slujească neobosit pe dumnezeu; iubitor de viață și petrecere, el poposește în iad, unde trage un guleai de înspăimîntă pe toți dracii; încălzit de dragoste pentru oameni, el pune la popreală chiar moartea cea răufăcătoare omenirii; veșnic pornit pe glume și cîntec, el totuși nu-i un ușuratic, ci un om cu suflet deschis, fără ascunzișuri, care vrea să se bucure de viață; atîta omenie este în omul acesta, încît de el se tem și boierul, și dracii, și moartea, și sfinții, ba chiar și dumnezeu. Pe acești Ivani i-au cunoscut țăranii noștri și de la ei au auzit că împotriva boierilor și tuturor asupritorilor trebuie să te lupți. Și cînd îndemnul de luptă vine din atîtea părți — de la acești Ivani, de la socialiști, din adîncul suferințelor — apoi lupta nu poate fi oprită. Creangă și-a amintit ce-au zis boierii de la Junimea cînd le-a citit povestea lui Ivan Turbincă.

— Bine, domnule Creangă, tocmai pe ruși te-ai apucat să-i lauzi? s-a arătat supărat Iacob Negruzzi.

— Sînt oameni buni și de nădejde, domnule Negruzzi, i-a răspuns el.

Și iată, acum alt boier de la Junimea, Theodor Rosetti, trimite soldați să stingă în sînge răscoalele țăranilor moldoveni!

Intr-adevăr, împotriva asupritorilor trebuie să lupți. Feciorul cel mic din *Soacra cu trei nurori* face un act de protest cînd n-o lasă pe maică-sa să-i aleagă nevastă, ci aduce el pe femeia pe care o iu-

bește. Și nora cea mică pornește o adevărată răscoală împotriva soacrei-stăpîn. Tînăra nevastă se arată mai isteată decît cumnatele ei mai mari, este mai bărbătoasă decît ele și reușește să le antreneze și pe acestea în războiul contra hapsînei. Și nora cea tînără a învins pe babă și sluta ei stăpînire. Mai isteț se dovedește și iedul cel mic, cînd îndeamnă pe frații mai mari să nu se potrivească vorbelor mieroase ale lupului. Cum se face că în toate basmele tocmai copilul cel mai mic este mai înțelept și mai viteaz decît frații lui mai mari? Creangă nu știa că aici străbate ceva din rînduiala străvechiului sat romînesc. Cînd fiii se însurau, ei părăseau casa părintească; rămînea cu bătrînii fiul cel mai mic, care-i îngrijea pînă la moartea lor și apoi stăpînea casa părintească. Se stabilea astfel o legătură mai strînsă între cei mai vîrstnici și cei mai tineri, cei mai tineri devenind nădejdea puternică a bătrînilor. Și de aici s-a ajuns în basme că totdeauna fiul sau fata care-s prîslea sînt mai înțelepți, mai capabili și mai viteji decît frații și surorile mai mari.

Creangă nu se întreba despre acestea. În mintea lui stăruiau flacărele răscoalelor. Era tîrziu în noapte și el nu înceta să se întrebe: vor izbîndi țărani? După atîtea frămîntări, începuse să-l cerceteze dulcea toropeală a somnului. Ca prin vis, zări pe Făt-Frumos din *Povestea porcului*. Și pe acesta oamenii răi, ca acea vrăjitoare, l-au supus la viață neomenească, dar prin puterile lui nebănuite, ascunse sub pielea de porc, și prin dragostea tinerei lui neveste, s-a scuturat de vrajă, și a pedepsit pe vrăjitoare. Ca prin vis zări și pe Făt-Frumos, fiul iepei. De mic copil, acesta s-a călit în încercări grele, ca să poată izbîndi asupra vrăjmașului. Dar Creangă nu mai văzu sfîrșitul poveștii: adormise.

Numai cînd îl auzi sforăind, Tinca Vartic se mișcă. Se dădu jos din pat și, la lumina unui chibrit, privi ceasul: era trei și ceva din noapte. Pînă nu se trezea Ionică, ea trebuia să aprindă focul, să aducă apă proaspătă în cofăiel, să pună gaz în lampă și să pregătească ceva de-ale gurii pentru prînzul cel mic.

Creangă adormise cu capul pe marginea patului. Tîncă îl înveli cu plapuma și ieși din odaie, după treburi. Il mai privi o dată din prag și închise ușa.

Creangă, doborît de boală și oboseală, nu simțea nimic. Sufletul lui călătorea acum pe ulițele Humuleștiului, poposea la clăci cu fete și băieți, asculta basme. Deodată începe și el să povestească — și spune *Povestea lui Harap Alb*. Oamenii l-au ascultat în tăcere, iar cînd el a terminat de spus, unul începu să vorbească molcom, ca pentru sine :

— A fost acest Harap Alb un om dintr-o bucată. El ia trup din dorul nostru de libertate și din ura noastră nestinsă împotriva celor ce ne asupresc și ne batjocoresc. Și cum el a izbîndit asupra spînului, așa vrem a izbîndi și noi asupra răilor. El a izbîndit fiind, ca și noi, un om curajos; nu s-a speriat nici de ursul ce i-a ieșit înaintea la pod, nu s-a speriat nici de cumplitul Urs ce avea sălățile minunate, nici de Cerbul cu privirea uci-gătoare, nici de sîngerosul împărat Roșu. El a izbîndit fiind, ca și noi, un om bun ; a ajutat pe albine și pe furnici, a ajutat pe bătrîna cerșetoare. El era mărinos, chiar cu ciudățenii ale firii ca acei Setilă, Gerilă, Flămînzilă, Păsări-Lăți-Lungilă, pe care a știut cum să-i poarte ca să-i pună la săvîrșirea de fapte bune. El a fost dîrz, cum sîntem și noi ; niciodată n-a dat îndărăt în fața greutăților și totdeauna și-a dus pînă la capăt muncile și însărcinările date, niciodată nu s-a lăsat învins. El era un om care și-a respectat cuvîntul dat și nu și-a călcat niciodată jurămîntul. E drept că uneori a fost cosit de deznădejde, de îndoială, de tristețe și o dată l-a cercetat chiar gîndul de a-și pune capăt zilelor ; dar care om, trecînd prin suferințele lui, n-a avut asemenea încercări ? Bunătatea lui a făcut ca și omul și pămîntul să-l ajute a depăși suferințele și să înfrunte cu bărbăție răul. De la tot ce este bun în lumea asta, îi venea îndemnul că după furtună urmează și vreme bună, că răii vor fi învinși și că cei buni, drepti și muncitori vor izbîndi.

Lui Creangă i se păru că cel ce vorbise așa era moș Ion Roată. Răzășul era.

— Și-acum, oameni buni, haideți să ne cucerim luptele și să-i pedepsim pe boieri ! mai spuse răzășul, urmîndu-l pe Harap Alb.

Se făcea că după Harap Alb a pornit un întreg alai. Insuși bunul dumnezeu, cel ce fermecase turbinca lui Ivan, hotărîse să-l ajute ca să răpună pe dușman, deși în sinea lui prea bunul se cam temea că Harap Alb, după ce va răpune pe vrăjmași, îl va doborî și pe el din înaltul cerului. Se sfătuia cu Sf. Petre, arătîndu-i că omul care umblă cîntînd, este om bun de care nu trebuie să-ți fie frică. Dar Sfîntul Petru știa ce spaimă îi trăsese Ivan cît șezuse ostaș la poarta raiului, și în sine se temea și el. Bătrîna Sfînta Duminică, după ce pusese la încercare hărnicia, cîntecul și modestia fetei moșneagului și o răsplătise după bunătatea inimii copilei, după ce ajutase pe tînăra împărăteasă să ajungă la palatul soțului ei Făt-Frîmos, ce fusese vrăjit să poarte pielea de porc, îl ajuta acuma pe Harap Alb. Ea arăta la chip și înfățișare cu o bătrînă săracă și cerșetoare. Harap Alb o miluise o dată cu un ban și baba îl sfătuisese cum să facă pentru a pleca spre împărăția lui Verde împărat. Cînd spînul l-a trimis pe Harap Alb să aducă sălățile din grădina Ursului, Sf. Duminică i-a dat găzduire și îngrijire și sfat cum să dobîndească sălățile. Altădată, cînd Harap Alb a fost trimis să aducă pielea cerbului bătută în nestemate, sfînta l-a primit cu blîndețe și l-a îmbărbătat, spunîndu-i cu bunătate că inima lui și norocul îl vor ajuta să învingă greutățile, dar totodată l-a îndemnat să învețe din suferințele lui de slugă ca să știe cum să se poarte cu supușii cînd va fi și el mare. Prin glasul Sfintei Duminici vorbește cu blîndețe însăși înțelepciunea poporului, sfătuitoare la răbdare, la credință neclintită în izbînda celor buni și drepi, la dragoste față de cei mulți și asupriți, la îmbărbătare sufletească.

Dar nu numai cerul cu sfinții, ci și pămîntul cu vietățile lui veneau în ajutorul lui Harap Alb. Mioara, care în *Mielușica* denunța pe ciobanii lacomi de avere și ucigași, purta de grijă omului cu care se înfrățise de secole. Calul năzdrăvan, tovarăș neclin-

tit al omului bun, prinsese grai, ca și mioara, și împărțase eroului îndelunga experiență de viață a poporului. El îl învață să nu se ia după înfățișarea exterioară a lucrurilor, ci să le caute fondul adevărat, îi insuflă încredere în victoria împotriva răului, îi vorbește despre necesitatea răului care face pe oameni să prindă minte, îi arată că omul e dator să lupte cît o putea cu valurile vieții, căci după vreme rea vine și senin. El își ajută stăpînul nu numai cu vorba, dar și cu fapta; cînd spînul retează capul eroului, calul dă curs justiției imanente și-l ucide pe spîn. Se făcea că pe lîngă Harap Alb mergea și cățeaua bolnavă pe care în bunătatea ei o vindecase fata moșneagului și care acum, recunoscătoare, ajuta la rîndu-i pe omul bun.

Alături de animale, veneau păsările. Cocoșul care a pedepsit crunt pe boierul ce i-a furat punguța cu doi bani; ciocîrlanul care a ajutat-o pe tînăra împărăteasă să-și găsească soțul; turturica cea isteată a fetei lui Roș împărat care s-a lăsat înduplecată de calul lui Harap Alb și a mărturisit pentru dragostea celor doi tineri; vulturul care l-a ajutat pe Făt-Frumos în lupta cu zmeul. Veneau apoi vietăți mărunte, totdeauna prietene ale omului care le îngrijește, recunoscătoare furnică harnică și recunoscătoare albină. Pomii, ca acel păr îngrijit de harnica fată a moșneagului, îi ospătau pe oamenii lui cu roadele lor. Chiar și lucruri neînsuflețite ca fîntîna, cuptorul, barosul, acul, inul, cămașa, prinzînd grai și suflet omenesc, ajutau pe oamenii pămîntului, fie cu apă rece, fie cu pîine caldă, fie cu vorbe înțelepte. Cerul și pămîntul, animale și plante, insecte și obiecte — tot universul sprijinea lupta lui Harap Alb pentru dreptatea împotriva asupritorilor. Veneau, veneau fără oprire, hotărîți să măture pe vrăjmașii poporului, veneau ca o pedeapsă asupra celor ce jefuiau de secole poporul, veneau înfășurați în flacări uriașe pînă la cer, în sunete de coase și topoare, încruntați ca cețurile și mînioși ca vînturile...

— Tincă! tresări Creangă. Unde ești, Tincă?

Tinca era însă acolo, lângă pat și asculta îngrozită gemetele și zbuciumul bărbatului.

— Iar ți s-a făcut rău, Ionică ? întrebă ea, cu lacrimi în ochi.

Creangă se uită spre fereastră. Răsărea soarele. Trezit din visul lui, se înălță în cot.

— Nu, Tincă, nu mi-i rău. Mi-i bine.

Cineva bătu atunci în fereastra mică. Era fratele Zahei care aducea gazeta cu vești noi despre răscoala țăranilor.

CAPITOLUL PAISPREZECE

ACORD FINAL

„În sfîrșit, ce mai atîta vorbă pentru nimica toată? Ia am fost și eu, în lumea asta, un boț cu ochi, o bucată de humă însuflețită, din Humulești, care nici frumos pînă la douăzeci de ani, nici cuminte pînă la treizeci și nici bogat pînă la patruzeci nu m-am făcut. Dar și sărac așa, ca în anul acesta, ca în anul trecut și ca de cînd sînt, niciodată n-am fost !“

I. Creangă

Bojdeuca a păstrat vreme îndelungată un portret din 1860, la care Creangă ținea mult. Din fotografie, diaconul, zvelt și subțirel, de o uimitoare eleganță în atitudine și îmbrăcăminte, privește gînditor... dar fără gînduri ; chipul prelung, încadrat de plete trimise peste urechi spre ceafă și potcapul așezat cu grijă, mustața și barba blonde, potrivite din foarfeci, sprîncenele bine desenate și arcuite, totul luminat de o vioașie și o jovialitate abia reținute în colțul buzelor. În mîna dreaptă ține o carte deschisă. Cartea este însă element de adaus — semn de pretenții la cultură — căci privirea arată a nu se fi ridicat reflexiv de pe paginile ei. În totul, fotografia vorbește despre un tînăr fals evlavios, cu ușoare înfumurări.

Creangă era în epoca primului succes : Nic-a lui Ștefan, a Petrei și al Smarandei ajunsese diacon, deci în curînd preot, deci om în rînd cu oamenii, care a lăsat departe în sat pe Ion Torcălău.

Dintr-o fotografie din 1877, Creangă apare cu totul altfel. El este acum în plină maturitate — are 40 de ani. Chipul a lepădat elementele extravagante și de poză ale tinereții, și a căpătat adîncime sufletească. Haina, cu gulerul bine strîns sub bărbie, denotă aceeași grijă pentru îmbrăcăminte, poate să-răcăcioasă dar curată. Ținuta, demnă și cutezătoare. Părul, pieptănat peste cap și adunat la ceafă, după moda epocii, dar fără să cadă în plete răzvrătite romantic. Barba și mustățile blonde, tunse, dau figurii aparentul aer al bătrîneții. Privirea are o agerime hîtră dar fermă, e căutătoare peste lucruri, pătrunzătoare și semeață. O tainică lumină lăuntrică licărește, dînd contur sigur trăsăturilor maturității. Fotografia este din epoca scrierii lui *Harap Alb*, cînd scriitorul are deplină conștiința lui de creator.

Între cele două fotografii au trecut 17 ani, timp în care Creangă a fost popit și răspopit, a fost învățător, scos din învățămînt și iar integrat, a fost autor de manuale școlare, a făcut politică liberală, a cunoscut pe marii scriitori ai epocii, a început să scrie el însuși și să producă nepieritoare capodopere. Toate acestea înseamnă o bogată experiență de viață, acumulată de-a lungul unei ascensiuni pe care el nici n-o bănuise. Drumul acesta n-a fost lin. Creangă a avut de luptat cu autoritățile bisericești, cu ministere și miniștri, cu boieri, cu fățarnicia, ciocoismul, invidia, ura ; a avut de luptat cu el însuși. Însă din luptă, el a ieșit călit. În această bătălie, țăranul din Humulești a dovedit o mare capacitate de adaptare socială și „țărănia“ lui a învins. Aici, la Iași, unde relațiile sociale între boieri și țărani iau forme mai rafinate, s-a deprins Creangă a protesta prin mijlocirea artei și a unui anumit mod de viață, prin „țărănia“ lui.

Dintr-o fotografie, făcută pe tinichea, la Slănic, în vara lui 1885, unde Creangă stă în picioare, ținîn-

du-și mâinile pe umerii celor doi tineri care-l însoțeau, privește un om simpatic, îmbrăcat în haine de șiac și purtînd în cap o pălărie mare ce-i dă un aer ușor șăgalnic. Chipul este, însă, brăzdat adînc de suferință, și numai ochii pătrunzători mai vorbesc despre vioiciunea spiritului.

Între cele două fotografii, au trecut numai opt ani, timpul în care a scris „anecdotele” cu Ion Roată și *Amintirile din copilărie*. Epoca deplinei maturități, a orientării către o adîncă critică a epocii sale, către desăvîrșirea artistică. Și parcă simbolic, Creangă priveghează creșterea tinerei generații, pe care o îndrumă părintește.

Boala îl sapă mereu și o fotografie făcută peste numai vreo doi-trei ani arată un Creangă buhăit, cu capul umflat... Părul chelbit și barba cioplită neglijent mărturisesc nepăsarea față de înfățișarea exterioară. Ochii privesc nehotărît, deși amintesc încă agerimea din tinerețe — și din totdeauna. Oare este fotografia care va da prilejul atîtor biografi și critici de a pălăvrăgi calomnios despre „mîncăul” și „bețivul” Creangă?

Și acum, un alt portret, de prin 1888-1889. Pe atunci, luptîndu-se cu moartea, Creangă părea totuși un om vesel, pornit pe glume. Dar prietenul său, pictorul V. Mușnețeanu a întrevăzut mai bine decît alții că omul era o ruină. El îi face un portret în ulei. Creangă își privește singur chipul și nu se mai recunoaște: peste măsură de umflat, cu părul tuns mărunț, cu barba țepoasă; gura i s-a strîns sub muștațele bleojdite; ochii privesc undeva în neștire de sine.

Cînd își privea aceste portrete, era în ziua de 31 decembrie 1889.

Încercase să facă cu mintea un contur al vieții lui, dar nu izbutise. Se vedea singur și părăsit. Eminescu murise încă din iunie, departe, la București, chiar între străini. Fiul, Costache, nu era nici el de față; cel puțin, îl văzuse așezat la casa lui, cu nevastă și o carieră solidă. Totuși, nu așa ceva visase el cînd a părăsit pentru totdeauna Humuleștiul ca să se stabi-

lească „aice în capitalie“. Creangă se ridică mîhnit de pe pat. La Iași venise Th. Rosetti, ministrul justiției și ad-interim la instrucția publică. Institutorii îi solicitară o audiență și fură primiți la Palatul Administrativ. Mai aranjă pe masă șpalturile corectate ale volumului de *Opere*, spuse din treacăt Tincăi să nu umble prin hîrțile lui, apoi ieși din casă. Șovăia : să meargă la ministru sau doar pînă la debitul de tutun al lui Zahei ? Pe lîngă el, treceau grupuri-grupuri de copii care se pregăteau pentru colindul din noaptea Anului Nou. Învățătorul simți un junghi în inimă ; ca o cavalcadă a durerii urmasse, din 1880, această corespondență :

MINISTERUL INSTRUCȚIUNII PUBLICE

1880, decembrie 10

Domnule Director,

Cazul de boală arătat de Dv. prin raportul No. 63, nefiind justificat prin act medical, vă facem cunoscut că nu se poate acorda concediul cerut institutorul(ui) Creangă.

p. ministru, Liveanu

D-sale

D-lui Director al școalei nr. 2, Păcurari Iași
Rezoluție

In 13 decembrie, 1880

D-l Ioan Creangă va face prin d-nii doctori care-l curează actul medical cerut de d-l Ministru de a i se putea acorda concediul cerut.

Director, Brașoveanu

★ ★

MINISTERUL INSTRUCȚIUNII PUBLICE

1881, ianuarie 12

Domnule Director,

În baza actului medical prezentat de D-voastră prin raportul cu No. 86 și auzind pe Consiliul Permanent de Instrucțiune subscrisul vă face cunoscut că acordă concediu de o lună institutorului I. Creangă, cu condițiunea propusă de suplinire.

D-sale

D-lui Director al școalei No. 2, Păcurari

★

★ ★

MINISTERUL INSTRUCȚIUNII PUBLICE

1883, noiembrie 7

Domnule Director,

În baza actului medical prezentat pe lângă raportul D-voastră No. 105 și auzind pe Consiliul Permanent de Instrucțiune, subscrisul vă face cunoscut că acordă institutorului I. Creangă concediul cerut de trei luni cu condițiunea de a fi supliniț de institutorul cl. I, iar clasa acestuia se va ține în acest timp prin elevii școalei normale Vasile Lupu din ultimul an, pentru care s-a scris Directorul școalei.

p. Ministru, Tocilescu

D-sale

D-lui Director al școalei No. 2, Păcurari.

★

★ ★

MINISTERUL INSTRUCȚIUNII PUBLICE

1884, mai 30

Domnule Director,

În baza actului medical prezentat de D-voastră pe lângă raportul No. 23 și cu condițiunea propusă de suplinire, subscrisul, auzind de Consiliul Permanent de Instrucțiune, vă face cunoscut că acordă institutorului Creangă concediul cerut de două luni.

p. Ministru, Tocilescu

D-sale

D-lui Director al școalei No. 2, Păcurari Iași

★

★ ★

MINISTERUL INSTRUCȚIUNII PUBLICE

No. 13.458

1885, octombrie 15

primit: 1885, octombrie 20

Domnule Director,

În vederea mijlocirii făcute de d-l Inspector general al școalelor prin raportul no. 51 subsemnatul au-

zind pe Consiliul Permanent de Instrucție are onoare a vă comunica, că pentru cazul(1) de boală constatată prin act medical înaintat, s-a acordat institutorului cl. II Ion Creangă un concediu de șase luni cu încetare de la 15 septembrie trecut și cu condiția de a fi suplinat de d-l F. Apostol.

p. Ministru, Haret

D-sale

D-lui Director al școlii No. 2, Păcurari

★
★ ★

MINISTERUL INSTRUȚIUNII PUBLICE

1886, martie 20

Domnule Director,

Văzînd actul medical și petițiunea d-lui institutor de cl. II I. Creangă, trimise prin raportul D-voastră No. 13 și auzind și pe Consiliul Permanent de Instrucțiune, subsemnatul vă face cunoscut că s-a acordat prelungirea concediului numitului încă cu trei luni zile cu condițiunea de a fi suplinat de pr. A. Popovici.

p. Ministru, Haret

D-sale

D-lui Director al școlii primare No. 2, Păcurari.

★
★ ★

MINISTERUL INSTRUȚIUNII PUBLICE

12.261

1887, septembrie 25

Domnule Director,

În vederea actului medical trimis cu raportul Dv. No. 69, subsemnatul auzind pe Consiliul Permanent de Instrucțiune vă comunică că a acordat institutorului cl. II, I. Creangă, concediul de șase luni cu condiția de a fi suplinat de preotul Al. Popovici.

p. Ministru, Haret

D-sale

D-lui Director al școlii primare No. 2, Păcurari

★
★ ★

1887, februarie 11

Domnule Ministru,

Domnul Ion Creangă institutorele clasa II-a de la această școală, căruia i-ați acordat un concediu de șase luni cu începere de la 16 august anul 1886, cu ordinul nr. 12261 din 25 septembrie același an, anume la 16 a lunii curente îi expiră acel concediu și nefiind încă în stare a continua cu serviciul din cauza boalei ce suferă mi-a prezentat o petițiune a d-sale dimpreună cu un certificat medical pe care acte o dată cu aceasta am onoare a vi le înainta. Rugându-vă cu respect să binevoiți, Domnule Ministru, a regula cum veți găsi de cuviință.

Director, N. Brașoveanu

D-sale

D-lui Ministru al Instrucțiunii Publice

★

★

★

MINISTERUL INSTRUCȚIUNII PUBLICE

2354

1887, febr. 25

Domnule Director,

Conform mijlocirii ce faceți prin raportul Dv. nr. 13, subsemnatul auzind pe Consiliul Permanent al Instrucțiunii, vă face cunoscut că a acordat institutorului cl. II, I. Creangă, prelungirea concediului până la finele anului școlar curent cu condițiunea de a fi supliniți ca și până acum de preotul Al. Popovici.

D-sale

D-lui Director al școalei primare No. 2, Păcurari

★

★

★

MINISTERUL INSTRUCȚIUNII PUBLICE

11.884

1887, septembrie 4

Domnule Director,

În vederea certificatului medical prezentat de d-l I. Creangă, institutorele cl. II de la aceeași școală,

subsemnatul auzind pe Consiliul permanent al Instrucțiunii vă face cunoscut că i s-a acordat concediul cerut de 6 luni cu începere de la 15 august și cu condițiunea propusă de suplinire prin preotul Al. Popovici.

p. Ministru, Haret

D-sale

D-lui Director al școalei primare No. 2, Păcurari

★
★ ★

MINISTERUL CULTELOR
ȘI INSTRUCȚIUNII PUBLICE

1888, februarie 9
Nr. 1434

Domnule Director,

Văzînd petiția și actul medical trimis pe lîngă raportul Dv. nr. 8 și auzind pe Consiliul Permanent de Instrucțiune, subsemnatul vă face cunoscut că a acordat prelungirea concediului institutorelui cl II, I. Creangă pînă la 15 august viitoriu cu condițiune a fi suplinît ca și pînă acum de preotul A. Popovici.

p. Ministru, Haret

D-sale

D-lui Director al școalei nr. 2 de băieți din
Păcurari, Iași

★
★, ★

MINISTERUL INSTRUCȚIUNII PUBLICE

1888, septembrie 3 nr. 10.789

Domnule Director,

Vă comunic că s-a acordat d-lui I. Creangă, institutor la școala nr. 2 de băieți Păcurari, Iași, încă un concediu de un an, cu condiția de a fi suplinît ca și în trecut și cu începere de la 15 august curent.

p. Ministru . . .

D-sale

D-lui Director al școalei Nr. 2 de băieți din
Păcurari, Iași

★
★ ★

Notificare de concediu

Am onoarea a vă face D-voastră cunoscut că Ministerul a încuviințat D-lui Ioan Creangă institutor cl. II de la acea școală după formele cerute de lege, concediu de un an de zile cu începere de la 16 august și cu condițiunea de a fi supliniit de preotul Alexandru Popovici.

D-sale

D-lui Director al școalei primare Nr. 2 de băieți,
Iași

★
★ ★

— Bună ziua, domnule Creangă!

— Să trăiești, voinice! Măi, dar mare te-ai făcut!...
Al cui ești tu?

— Al lui Lemnaru, domnule Creangă.

— Te cunoști după boi, măi. Hai, pregătiți-vă că acum bate Anul Nou în ferești!

Oftînd, Creangă deschise ușa debitului din strada Goliei nr. 51, și trecu în odăița din fund. Aici fu lovit deodată de atac de apoplexie și se prăbuși la pieptul lui Zahei, care, zdrobit de durere, îi purtă trupul greoi, pe brațele lui bătrîne, pînă la bojdeuca din Țicău.

★
★ ★

De înmormîntare, s-au îngrijit tipograful Ionescu și Miron Pompiliu. Pogor, care era primar, dădu locul la cimitir, iar N. Gane trimise o coroană. Dricul săracăcios a fost urmat de tineri, de vechi tovarăși de școală, de mahalagii — și de nici un junimist. În numele cercului literar al tinerilor scriitori socialiști, Ed. Gruber ținu o scurtă cuvîntare:

„Jalnică adunare, o dureroasă datorie, cea de pe urmă, ne adună azi pe toți în fața mormîntului unde în curînd va odihni pentru vecie Ion Creangă, acest fruntaș al literaturii romîne. Nemîngîiatul fiu, rudele,

prietenii și tinerețea entuziastă admiratoare a lui Creangă, își simt acum inima zdrobită și cugetarea îndurerată în fața muțeniei și a neclintirii în care el zace, muțenie și neclintire care ne fac să ne îngro-

REGISTRU STAREI CIVILE

PENTRU MORȚI

Apoplexie Cerebrala

N. 5.
Ion
Creangă

Act de moarte

Am eușul meu opt sute nouăzeci și una
Tinușarii stăruie două ore două după amiază
Act de moarte a D. Ion Creangă de aici
Lezi 6: doi ani de religie ortodoxă profesor
văduș domniciliat de la III morți alături
la trei Lezi și una deșănțată anul expirat
una miș opt sute opt Lezi și nouă ore jumă
poart meritușine m casa m strada Golia cu
N. 5. charlton au fost de vârstă 70. Căto.
clanul de cinci Lezi m aici au funcționat
domniciliat de la II și de la Nicolae și Ghor.
ghiu de trei Lezi au funcționat domniciliat
de la II care au deșănțat acest act după
ce le-au cunoscut m prănuș cu mor și cu de
Gheorghe Duhuș. medic și verificator de
morți domniciliat de la III care au amita.
lat acest caz de moarte. Sunt de mor
dintre al creștinaș apator de primar
oficer stat civil comunei Sany.

Marturi

V. M. Cătoș

Nicolae P. Cătoș

Verificator

Alte

Oficer stat civil

Actul de deces al lui Creangă

zim și să ne podidească lacrimile, pentru că nu mut și nu neclintit a fost Creangă în viața lui.

Creangă fu înmormântat la cimitirul „Eternitatea”. Ca și popa Isaia Duhu, „și-a dat duhul tocmai când

ajunsese îngrijitor la biserica Nicoriță din Tatarasi, de unde fiindu-i aproape țințterimul Eternitatea, și-a luat acolo casă de veci — fie-i țărina ușoară. Și de-atunci, ca mai ba să-l mai vadă cineva bădădăind pe ulițele Iașilor.“

A rămas însă opera lui, apă vie în care se va oglindi mereu mai strălucitor deapururi chipul poporului și umanității.

CUPRINS

	Pag
I. Răzășia fără pământ	7
II. Creangă, moldovean din... Transilvania . . .	16
III. Obişnuitele întâmplări ale lui Nic-a lui Ştefan a Petrei	30
IV. Seminarist, diacon şi normalist la Iaşi . . .	76
V. Popă tuns, clătinător al tagmei preoţeşti . .	101
VI. Ceva despre „politicalele“ unui „fiu din popor“	126
VII. „Domnul Creangă“ învăţătorul	137
VIII. Un nou Gulliver în ţara piticilor	170
IX. Război şi pace	218
X. „Stau şi-mi aduc aminte...“	262
XI. Curcubeu peste panoplia unei vieţi	315
XII. Secretul lui moş Creangă	335
XIII. Oamenii pământului	337
XIV. Acord final	383

DRAGI CITITORI,

*Vă rugăm să ne comunicați părerea
voastră în legătură cu această carte scriin-
du-ne pe adresa: Editura tineretului str.
Nikos Beloiannis 25, raionul I. V. Stalin,
București.*

Nr. 2163

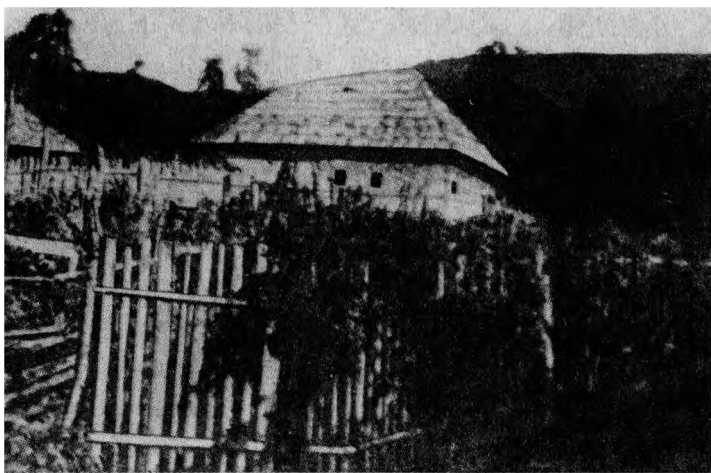
Redactor de carte : Damirescu A. Grigore

Tehnoredactor : V. Postelnicu

Corector : I. Lefter

Dat la cules 19.X.955. Bun de tipar 6.XII.955. Tiraj 6080 broșate, 2020 legate. Hîrtie c. școlare de 65 gr. m.p. Coli de tipar 25. Coli de editură 20,84. Ft. 32/84×108. Com. editurii 1640. Ediția I. Planșe 24. A. 04524. Pentru bibliotecile mîci indicele de clasificare (8 R)

Tiparul executat sub com. nr. 2376 la Combinatul poligrafic Casa Șcînteii „I. V. STALIN“, București
R.P.R.

Casa lui David Creangă din Pipirig'

Casa din Humulești

Zahei, fratele lui Creangă

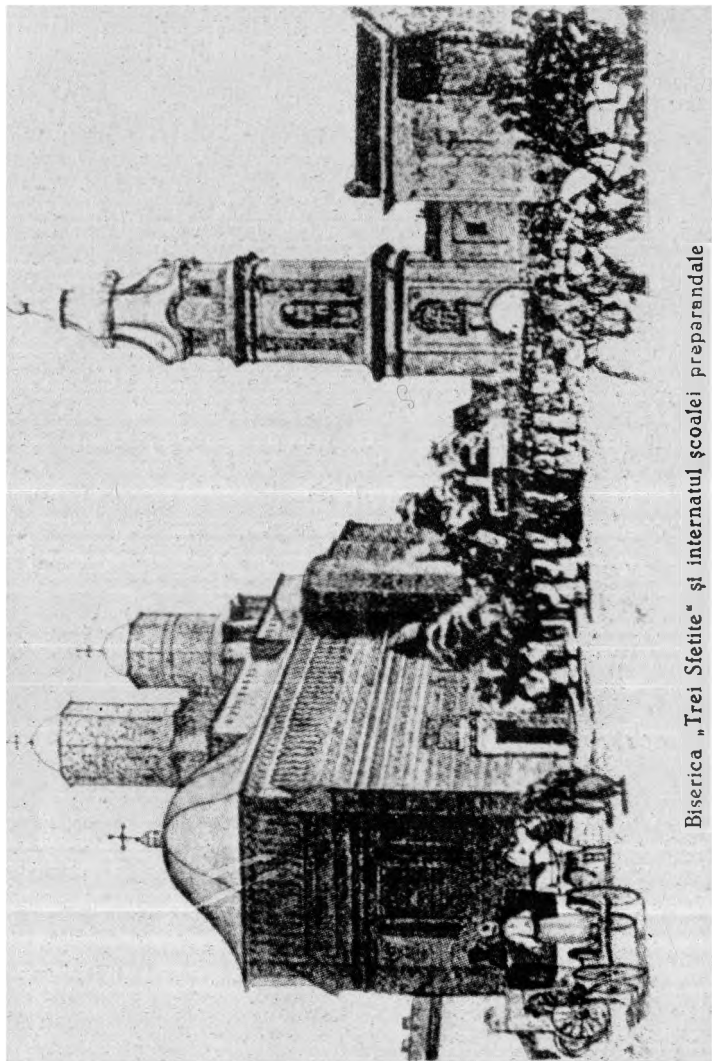
Maria, sora lui Creangă

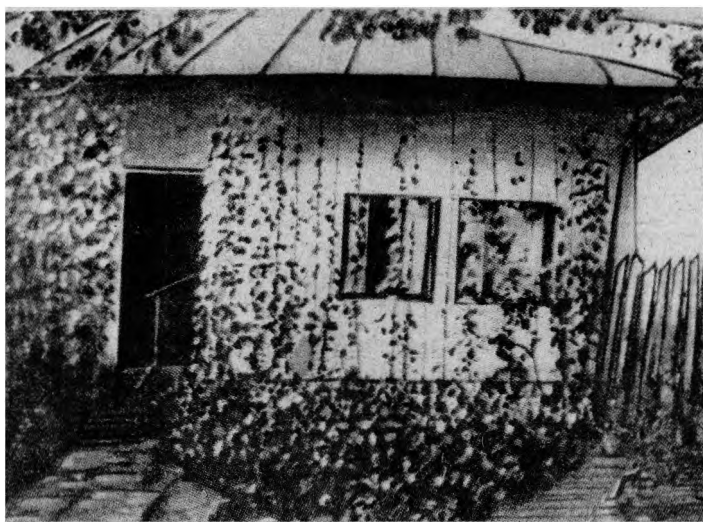
Ileana, sora lui Creangă

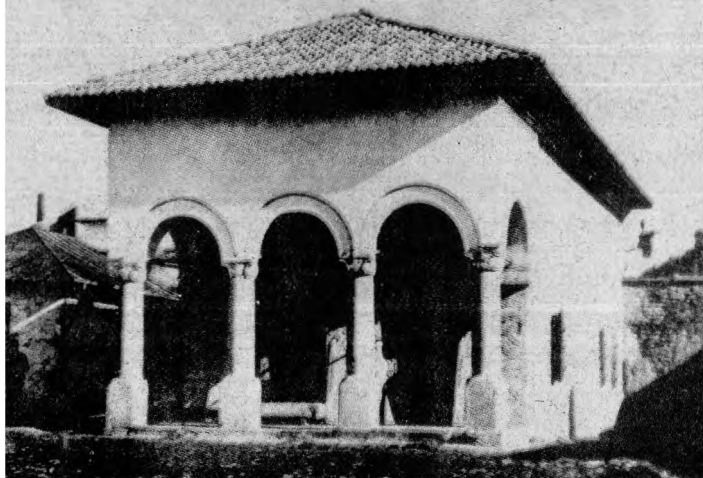
Constantin Creangă, fiu
scriitorului

Biserica „Trei Sfetite” și internatul școlii preparandale

Căsuța locuită de Creangă la biserica 40 de sfinți

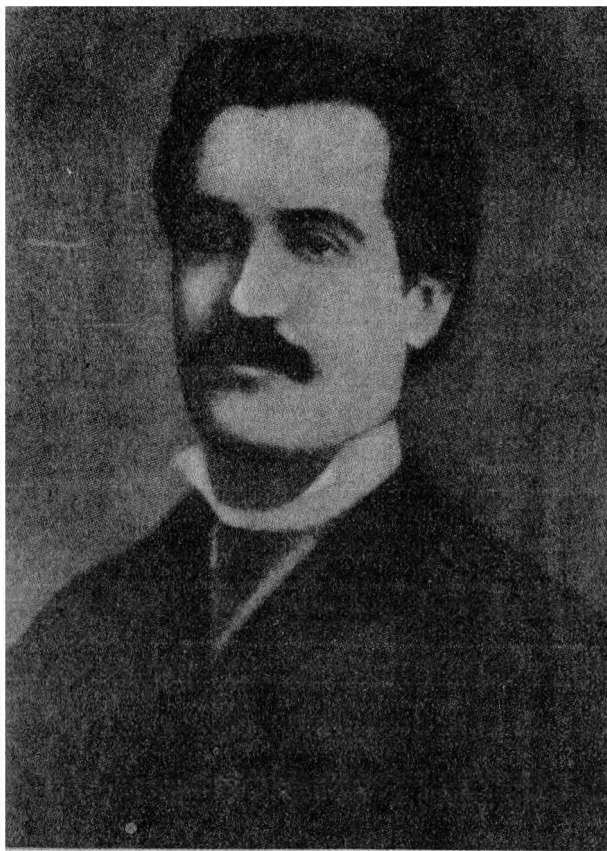
Casa unde a locuit I. Creangă, din curtea
bisericii Golia

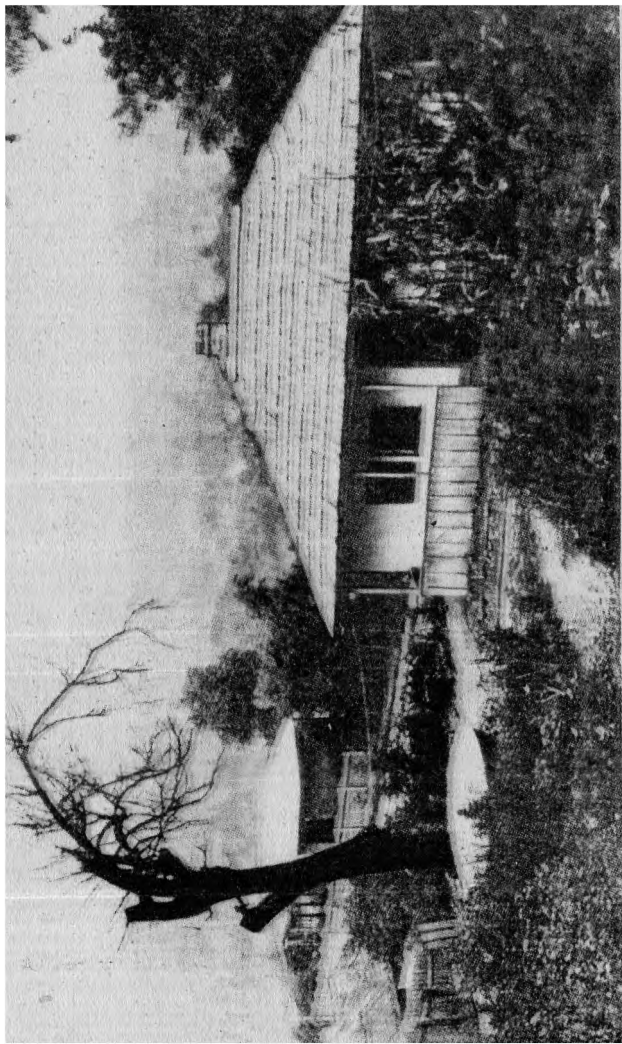
I. Creangă în 1860

Presupus portret al lui I. Creangă

M. Eminescu

Bojdeuca din Țicău

V. Conta

C. Mille

C. Dobrogeanu-Gherea

Recrutarea tinerilor în armată, în vremea copilăriei lui I. Creangă

Isaiia Duhu

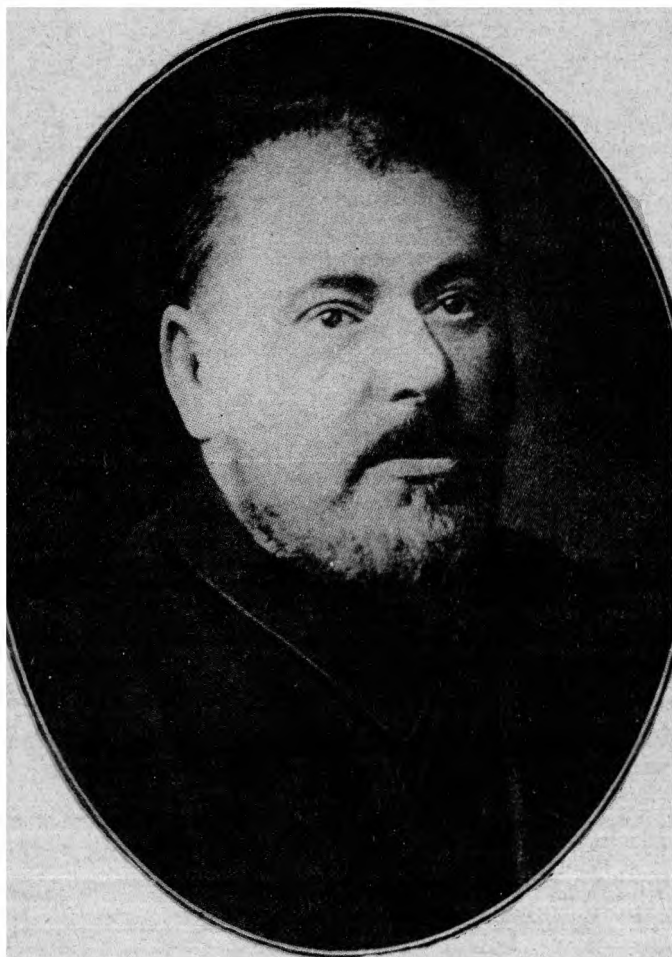
Mitropolitul Calinic

I. Creangă, portret în ulei

I. Creangă între doi prieteni la băile Slănic¹

I. Creangă în ultimii ani ai vieții

I. Creangă în 1889 (pictură de V. Mușnețeanu)

Lel 7.15